

Luontomatkailu, metsät ja hyvinvointi

Liisa Tyrväinen ja Seija Tuulentie (toim.)

Metlan työraportteja / Working Papers of the Finnish Forest Research Institute -sarjassa julkaistaan tutkimusten ennakkotuloksia ja ennakkotulosten luonteisia selvityksiä. Sarjassa voidaan julkaista myös esitelmiä ja kokouskoosteita yms.

Sarjassa ei käytetä tieteellistä tarkastusmenettelyä. Kirjoitukset luokitellaan Metlan julkaisutoiminnassa samaan ryhmään monisteiden kanssa.

Sarjan julkaisut ovat saatavissa pdf-muodossa sarjan Internet-sivuilta.

<http://www.metla.fi/julkaisut/workingpapers/>
ISSN 1795-150X

Toimitus

Unioninkatu 40 A
00170 Helsinki
puh. 010 2111
faksi 010 211 2101
sähköposti julkaisutoimitus@metla.fi

Julkaisija

Metsäntutkimuslaitos
Unioninkatu 40 A
00170 Helsinki
puh. 010 2111
faksi 010 211 2101
sähköposti info@metla.fi
<http://www.metla.fi/>

Tekijät Tyrväinen, Liisa & Tuulentie, Seija (toim.)			
Nimeke Luontomatkailu, metsät ja hyvinvointi			
Vuosi 2007	Sivumäärä 227	ISBN 978-951-40-2045-2 (PDF)	ISSN 1795-150X
Yksikkö / Tutkimusohjelma / Hankkeet Rovaniemen toimintayksikkö / 3295 Matkailu osana luonnon- ja kulttuuriympäristön kestävää käyttöä			
Hyväksynyt Martti Varmola, Rovaniemen toimintayksikön johtaja, 19.6.2007			
Tiivistelmä <p>Luontomatkailu ja virkistyskäyttö metsien käyttömuotona on tullut yhä tärkeämmäksi, ja tämän kehityksen odotetaan myös jatkuvan. Tuore tutkimusraportti 'Luontomatkailu, metsät ja hyvinvointi' esittelee laajasti suomalaista alan tutkimusta, ja on samalla kuusivuotisen Metlassa päättyneen luontomatkailun tutkimushankkeen loppuraportti.</p> <p>Luontomatkailua on tutkittu 1990-luvulta lähtien Metlassa, missä ala onkin ollut pisimpään Suomessa tutkimuksen kohteena. Metsäntutkimuslaitoksella nyt päättyneen luontomatkailun tutkimushankkeen tavoitteena on ollut tarkastella matkailua osana luonnon ja kulttuuriympäristön kestävää käyttöä. Erityisesti on tarkasteltu metsäluonnon merkitystä matkailussa ja matkailukehityksessä. Hankkeen peruslähdekohtana on ollut kestävä matkailun periaatteiden ja edellystysten tutkiminen, jonka vuoksi paikalliskulttuurille on annettu erityissija kulttuurisessa tarkastelussa. Hankkeen aikana on luotu verkosto eri tieteenalojen näkökulmasta luontomatkailua ja virkistyskäyttöä tarkastelevien tutkijoiden välillä.</p> <p>Tuore tutkimusraportti jakautuu teemoittain kolmeen osaan, joissa tarkastellaan matkailijoiden kokemuksia ja elämäntapaa, matkailuelinkeinon edellytyksiä ja yrittäjyyttä sekä luonnonsuojelun ja matkailun vuorovaikutusta. Tutkimusraportissa esitellään tuloksia muun muassa luonnon käytön myönteisistä vaikutuksista ihmisten psyykkiseen hyvinvointiin, matkailijoiden ympäristöasenteista, luonto- ja virkistysarvokaupan kehittämisen edellytyksistä sekä matkailun ekologisista vaikutuksista. Kansallispuistojen ja paikallisten yritysten yhteistoiminta palvelujen kehittämiseksi nähtiin toimivaksi malliksi Metlan tutkijoiden Kolin kansallispuistosta saamien kokemusten perusteella.</p>			
Asiasanat luontomatkailu, virkistyskäyttö, matkailun tutkimus, metsäluonnon aineettomat arvot, maaseutuelinkeinot			
Julkaisun verkko-osoite http://www.metla.fi/julkaisut/workingpapers/2007/mwp052.htm			
Tämä julkaisu korvaa julkaisun			
Tämä julkaisu on korvattu julkaisulla			
Yhteydenotot Liisa Tyrväinen, Metsäntutkimuslaitos, Rovaniemen toimintayksikkö, PL 16, 96301 Rovaniemi. Sähköposti liisa.tyrvainen@metla.fi .			
Muita tietoja			

Sisällys

Luontomatkailun tutkimus laajenee, moninaisuus lisääntyy Liisa Tyrväinen ja Seija Tuulentie	5
Vaeltajan ikonit Lasse Lovén	14
Ounasselän tunturiseudun maisemat matkailijoiden mielikuvissa ja kokemuksissa Outi Rantala ja Marja Uusitalo	31
Ympäristöasenteisiin perustuva matkailijoiden tyypittelymalli ja matkailijatyypien yhteys laatutietoisuuteen – Kolin kansallispuiston ympäristömerkkitutkimuksen tuloksia Henna Kangas	45
Esteettömyys yhä tärkeämpää luontomatkailun kehittämisessä Isto Vanhamäki	51
Luonnon merkitys kaupunkilaisille ja vaikutus psyykkiseen hyvinvointiin Liisa Tyrväinen, Harri Silvennoinen, Kalevi Korpela ja Matti Ylen	57
Kollektiivinen yrittäjäyys luonnon- ja kulttuuriarvojen tuotteistamisessa: tapaus Saimaa-Pielinen maailmanperintökohteeksi Juha Hiedanpää	78
Virkistysarvomarkkinat ja ekosysteemilähestymistapa Arto Naskali	89
Paras poro ei olekaan pakkasessa vaan pihamaalla? Toimintatutkimuksella tietoa elinkeinojen muutoksesta Maria Hakkarainen	105
Metsien ja metsäorganisaatioiden rooli rannikkoalueiden matkailukäytössä Marjatta Hytönen	121
Kansallispuistojen kasvava merkitys luontomatkailun kohteina ja aluekehittämisen välineinä Riikka Puhakka	139
Euroopan kansallispuistoliiton kestävän matkailun kehittämisprosessi ja sen soveltaminen Kolilla Hanniina Manner	153
Kansallispuistojen kävijämäärää selittävät tekijät Jenni Puustinen, Eija Pouta, Marjo Neuvonen ja Tuija Sievänen	161
Hevosvaellusreitit ja laskettelurinteet vieraslajien leviämisreitteinä Anne Tolvanen, Katja Kangas, Anne Törn ja Pirkko Siikamäki	174
Luontomatkailun ja luonnonsuojelun suhde kahdella Tyynenmeren saarten matkailualueella Sami Kullberg	183
Nature-based tourism, forests and well-being. English abstracts	217
Kirjoittajien yhteystiedot	226

Metlan työraportteja 52: 5–13

Luontomatkailun tutkimus laajenee, moninaisuus lisääntyy

Liisa Tyrväinen ja Seija Tuulentie

1 Johdanto

Matkailu on moniaineksinen ja väistämättä globaali ilmiö: pienimmänkään paikkakunnan tai erämaimman alueen matkailua ei voi erottaa kaupunkimaisesta kulutuskulttuurista, matkustamiseen käytetyistä kulkuvälineistä tai turistien lähtömaiden taloudellisesta ja yhteiskunnallisesta tilanteesta. Matkailu ei ilmiönä synny sattumalta, vaan se on muuttuvien taloudellisten ja sosiaalisten tekijöiden tuote, mutta toisaalta siihen vaikuttavat tekijät ovat niin monimutkaisia, että turismia ei voi pitää rationaalisen päätöksenteon hallittuna tuloksena (Holden 2005, Hall 1994).

Luontomatkailu metsien käyttömuotona on tullut yhä tärkeämmäksi, ja tämän kehityksen odotetaan yhä jatkuvan (Hetemäki ym. 2006, Saastamoinen ym. 2006). Metsistä saatavien tuotteiden ja palvelujen kysyntään vaikuttavat myös ihmisten arvostusten, elintapojen ja kulutustottumusten muutokset. Myös metsänomistajakunnan rakenteen muutokset ovat vahvistaneet metsien aineettomien hyötyjen suhteellista merkitystä. Metsien hoidon tavoitteet ovat metsien virkistys- ja matkailukäytön näkökulmasta toistaiseksi jääneet puuntuotanto- ja luonnonsuojeluarvojen varjoon metsäpolitiikassa ja tutkimustoiminnassa. Kansallisen metsäohjelman väliarvioinnissa todettiin, että luontomatkailun ja virkistyskäytön kehittämistavoitteet on saavutettu puutteellisesti (Kansallisen... 2005).

Luontomatkailua elinkeinoalana on viime aikoina pyritty hahmottamaan erilaisissa katsauksissa, jossa on pohdittu myös tutkimusta (esim. Ympäristöministeriö 2002, Toivonen ym. 2005, Koivula ja Saastamoinen 2005, Ahonen 2006, Bell ym. 2007). Useimmissa näistä selvityksistä on käsitelty luontomatkailun määrittelyä, jonka todetaan olevan vaikeaa. Haku internetin suomalaisilta sivuilta tuottaa kirjavan joukon kuntien ja yritysten luontomatkailumarkkinointiin liittyvää materiaalia. Luontomatkailun tutkimusta haun tuloksissa edustavat selkeimmin metsäorganisaatiot, Metsätutkimuslaitos ja Metsähallitus sekä Lapin yliopisto. Luontomatkailun tutkimusta onkin lisätty ja vakiinnutettu eri puolilla Suomen tutkimuslaitoksia ja yliopistoja viime vuosina. Kiinnostusta luontomatkailututkimukseen on ollut muillakin valtion sektoritutkimuslaitoksilla kuin Metlalla, missä ala on pisimpään ollut tutkimuksen kohteena.

Luontomatkailun tutkimuksen lisääntyminen liittyy monenlaisiin yhteiskunnallisiin tarpeisiin. Ensinnäkin matkailun elinkeinona, ja etenkin luontoon perustuvan matkailun, on todettu lisääntyvän vauhdilla. Olennaista elinkeinoelämän kannalta on etenkin se, että luontomatkailun oletetaan tarjoavan toimeentulomahdollisuuksia maaseudulle sen syrjäisimpiä osia myöten samalla kun perinteiset luontoon pohjautuvat elinkeinot menettävät asemaansa. Luontomatkailulla onkin muuta matkailua vahvempi yhteys ja vaikutus paikalliseen talouteen ja kulttuuriin ja siitä on yhä useammin tullut aluekehityksen väline. Siihen vedoten edistetään myös erilaisia suojeluhankkeita. Toinen syy liittyy samaan asiaan kysynnän näkökulmasta: luonnon virkistyskäyttö on tullut kaupungistumisen myötä yhä tärkeämmäksi yhä useammille. Luontoon pitää varta vasten hakeutua aiemman itsestään selvän ja arkipäiväisen luontoyhteyden sijasta.

Matkailu yleensäkin kehittyy parhaiten väestön ja talouden kasvualueilla, mutta luontomatkailu on mahdollista myös syrjäseuduilla. Luontomatkailussakin pätee toisaalta, että mitä monipuolisempi elinkeinorakenne alueella on, sitä suurempi osa matkailutulosta sinne jää. Luontomatkailussa on kysymys sekä kasvavasta yksityisestä elinkeinotoiminnasta että julkisista palveluista ja -hyödykkeistä. Matkailun alueelle tuoma hyöty vaihtelee suuresti. Tutkimusten mukaan metsätalouden menetettyjen ja matkailun tuomien työpaikkojen suhde vaihtelee suojelualueen laadun, koon ja sijainnin sekä alueen matkailullisten hyödyntämismahdollisuuksien mukaan. Työvoimavaltaisena alana luontomatkailun aluetaloudelliset vaikutukset ovat kuitenkin huomattavasti suoria tulovaikutuksia merkittävämmät, ja kohde- tai lähialueelle jää enimmillään lähes 80 % matkailijoiden kuluttamasta rahasta (Koivula ja Saastamoinen 2005, Huhtala 2006).

Tutkimuksen kytkeytyminen elinkeinon kehittymiseen on sekä antoisaa että ongelmallista. Sektoritutkimuslaitoksilta ja viime aikoina yhä enemmän yliopistoiltakin odotetaan perustutkimuksen lisäksi alueelliseen kehittämistoimintaan osallistumista ja sitä edistävän tutkimuksen tekemistä. Luontomatkailun elinkeinollinen nousu tuottaa kysyntää – ja antaa myös rahoitusmahdollisuuksia – laajenevalle tutkimukselle. Toisaalta yrityselämän tarpeet ja tiedon kysyntä voivat ohjata tutkimusta teknisluonteisten selvitysten tekemiseen ja jättää syvällisemmät ja kriittiset kysymykset vähemmälle. Kysyntää näyttää nykyisin olevan esimerkiksi (luonto)matkailun aluetaloudellisten vaikutusten tutkimukselle, kun taas esimerkiksi sellaisiin ympäristövaikutuksiin kuten energiankulutukseen liittyvät kysymykset jäävät vähemmälle huomiolle. Samoin matkailun laajenemisesta kritisoiva ekologisesta ja kulttuurisesta näkökulmasta tehtävä tutkimus saattaa jäädä taloudellista näkökulmaa painottavan jalkoihin.

Metsäntutkimuslaitoksella (Metla) vuonna 2000 alkaneen luontomatkailun tutkimushankkeen tavoitteena on ollut tarkastella matkailua osana luonnon ja kulttuuriympäristön kestävästä käytöstä. Luonnon osalta erityisenä kiinnostuksen kohteena on ollut metsäluonnon merkitys matkailussa ja matkailukehityksessä. Paikalliskulttuurille on annettu erityissija kulttuurisessa tarkastelussa, mikä onkin koko hankkeen peruslähtökohtana toimineen kestävä matkailun periaatteiden mukaista. Tutkimushankkeessa on pyritty luomaan verkostoa eri tieteenalojen näkökulmasta luonnon matkailullista käyttöä tarkastelevien tutkijoiden välillä.

Luontomatkailun tutkimuksen lähtökohdaksi pitänee hyväksyä se, että täsmällistä, eri tieteenaloille yhteistä tutkimuskohteen määrittelyä on jokseenkin mahdotonta saada aikaiseksi. Yleistä on määrittellä luontomatkailu ilmiönä suhteellisen laaja-alaisesti matkailuksi, jossa luonto on ensisijainen vetovoimatekijä (esim. Järviluoma 2006). Luontomatkailu, toisin kuin ekomatkailu, ei kuitenkaan automaattisesti sisällä aktiivista pyrkimystä suojella luontoa. Tavallisesti kuitenkin luontomatkailukin toimintona edellyttää kehittyessään pitkällä aikavälillä ympäristövaikutusten ohjaamista ja seuranta, jotta hyödynnettävä resurssi säilyisi vetovoimaisena luontokohteena. Matkailun aktiivi-

teettien laajentuessa taloudellista tulosta tehdään kasvasti myös talousmetsissä, jolloin erityisesti matkailijoiden ympäristövaatimukset on otettava huomioon metsiä käsiteltäessä.

Luontomatkailun laajan määritelmän vuoksi empiirinen matkailutilastointi on erittäin vaikeaa. Esimerkiksi osa yrittäjistä on monialaisia, joille vain osa tuloista liittyy matkailuun. Luontomatkailun määrittely on joka tapauksessa ehkä enemmän ongelma juuri tilastointikäytännöille kuin itse tutkimukselle. Eri tieteenaloilla on väistämättä eri näkökulma ilmiöön nimeltä ”luontomatkailu” ja nämä eri näkökulmat luovat tieteiden välisen risteyksen. Metlan tutkimushankkeen verkostoissa näkyy hyvin se, miten monitieteistä luontomatkailun tutkimus väistämättä on. Hankkeessa on ollut tutkijoita maantieteestä metsätieteisiin ja ekologiasta sosiologiaan. Myös taloustieteellä on ollut keskeinen sija tutkimushankkeessa.

Luontomatkailu edustaa monin osin ns. uutta matkailua. Uudelle matkailulle on tyypillistä mm. yksilöllistyyvä kulutus, joustavuus, aktiivisuus ja ympäristön eri elementtien uudenlainen yhdistäminen ja huomioiminen tuotteistamisessa. Millaisista lähtökohdista luontomatkailua sitten on tutkittu eri tieteenaloilla? Ja millaista tutkimusta mahdollisesti tarvittaisiin lisää? Näitä kysymyksiä pohdimme lyhyesti tässä johdantoluvussa.

2 Luontomatkailututkimusta monista lähtökohdista

Luontomatkailua voi lähestyä lukemattomista näkökulmista aina filosofisorientoituneesta ”mitä luonto on?” kysymyksestä yritystoimintaan ja taloudelliseen kannattavuuteen liittyviin kysymyksiin. Tämä monitieteisyys ja tieteidenvälisyys näkyykin luontomatkailun tutkimuksessa. Sellaiset alat kuin maantiede, sosiologia tai metsäntutkimus lähestyvät luontomatkailua laaja-alaisesti, kun taas esimerkiksi ekologien vaikutusten tutkimus tai ympäristöpsykologinen tutkimus rajaavat kysymykset tarkemmin.

Monissa yhteiskuntatieteissä matkailua on käsitelty osana jotain laajempaa ilmiötä. Esimerkiksi sosiologiassa turismi-ilmiö kytkeytyy luontevasti osaksi työn ja vapaa-ajan yhteiskunnallisen järjestymisen problematiikkaa (esim. Krippendorf 1987). Myös paikallisyhteisön rooli ja vierailijoiden ja paikallisten suhteet ovat olleet perinteisiä tutkimuskohteita sosiologiassa ja antropologiassa. Englanninkielinen host-guest -jaottelu kuvaa tätä tutkimussuuntausta (ks. esim. Smith ja Brent 2001). Myös matkailu osana kulutuksen ja elämäntavan kysymyksiä on kiinnostanut kulu-tussosiologeja.

Luontomatkailun tutkimusta ei voida käsittää ”ahtaasti” vain esimerkiksi luonnonvarojen käyttöön tai luonnon vetovoimaisuuteen liittyväksi. Kuten tämän teoksen artikkeleista näkyy, hyvin monenlaiset kysymykset muodostavat kokonaisuuden, jota voidaan kutsua luontomatkailun tutkimukseksi. Kuitenkin luontomatkailututkimuksen kannalta yksi olennaisimmista laajenemissuunnista on ollut ympäristötutkimuksellinen kiinnostus turismiin ja sen vaikutuksiin. Luonnon-suojelun ja matkailun suhdetta sekä matkailun ympäristövaikutuksia käsittelevää tutkimusta on Suomessakin tehty jo melko paljon, vaikkakin tämä tutkimus on keskittynyt lähinnä kansallisuistoihin. Ympäristökysymysten kautta myös luonnonvarojen käyttöön liittyvät konfliktit ja tutkimuksen antamat työkalut niiden ratkaisuun ovat yhä tärkeämpi tutkimuskohde.

Metsätieteellisessä tarkastelussa on selvitetty virkistyskäyttäjien ja matkailijoiden luontosuhdetta ja metsiin liittyviä ympäristöpreferenssejä (Silvennoinen ja Tyrväinen 2001, Silvennoinen ym. 2002, Karjalainen 2006). Asiakkaan taustat vaikuttavat merkittävästi palveluihin, ulkoiluharras-

tuksiin ja ympäristöön liittyviin odotuksiin. Luonnon hiljaisuus ja rauha sekä kauniit maisemat ja mahdollisuus luonnon kokemiseen vaikuttavat eniten matkailukohteen valintaan (vrt. Silvennoinen ja Tyrväinen 2001, Järviluoma 2006). Lisäksi on selvitetty luontomatkailuyrittäjien näkemyksiä metsien hoidon ja käytön kehittämiseksi sekä yksityisten maanomistajien asenteita ja halukkuuta osallistua luontomatkailukäytön kehittämiseen talousmetsissä (esim. Nousiainen ja Tyrväinen 2002, Tyrväinen ym. 2002). Erikseen voidaan puhua metsäntutkimuksen kannalta metsämatkailusta, jossa ei ole kyse pelkästään luontoaktiviteeteista ja hyötyliikunnasta, erämaa- tai virkistyskokemuksista, vaikkakin kyseessä on kaupallinen matkailutoiminta. Mukana on voimakkaasti tiedostava puoli, jossa matkailijaa tulisi informoida metsien ekologiasta, taloushistoriallisesta merkityksestä ja yleensä asemasta suomalaisessa yhteiskunnassa sen eri vaiheissa

Perustietoa on myös tuotettu kotimaisesta luontomatkailukysynnästä ja luonnon käytön aktiviteeteista eri puolilla Suomea (Sievänen 2001, Silvennoinen ja Tyrväinen 2001). Luontomatkailun ja virkistyskäytön huomioon ottamista metsien käytössä ovat edistäneet vuorovaikutteisen metsäsuunnittelun tarpeisiin kehitetyt menetelmät. Viimeaikaisia lähestymistapoja ovat olleet metsien sosiaalisten arvojen kartoitus (Hytönen ym. 2002, Reed ja Brown 2003, Kangas ym. 2007, Tyrväinen ym. 2007), jonka avulla voidaan paikantaa ja priorisoida käyttäjille arvokkaita alueita ja tuoda ne karttamuodossa mukaan alueiden suunnitteluun ja päätöksentekoon.

Keskeisiä menetelmiä ovat myös muut paikkatietoavusteiset tarkastelut kuten maiseman herkkyyss- ja näkyvyysanalyysit sekä maisemanmuutosten havainnollistaminen. Metsänkäsittelyvaihtoehtojen visualisointi helpottaa ei-asiantuntijoiden osallistumista metsä- ja maankäyttösuunnitteluun. Havainnollistaminen selkeyttää metsien hakkuuvaihtoehtojen visuaalisia ympäristömuutoksia ja vähentää ennakko-odotuksiin tai mielikuviin perustuvia kannanottoja. Erilaisten metsänkäsittelyvaihtoehtojen aiheuttamia maisemamuutoksia voidaan havainnollistaa esimerkiksi digitaalisen kuvanmuokkauksen tai maisemasimulaattoreiden avulla (Nousiainen ym. 1999, Tyrväinen ja Uusitalo 2005). Maisemasimulaattoreita on kehitetty Suomessa useita, mutta niitä on toistaiseksi testattu käytännön suunnittelussa vähän.

Oma näkökulmansa on menetelmien kehittäminen ja testaus metsien aineettomien hyötyjen kuten maisema- ja virkistysarvojen taloudellista arvottamista varten (esim. Huhtala ym. 2001, Ovaskainen 2001). Virkistyskäyttöön varusteltujen alueiden tuottamien hyötyjen rahamääräiselle mittaukselle on selvä tarve. Alueelle pääsy ja niiden perusvarustuksen käyttö on maksutonta, mutta palveluvarustuksen rakentaminen ja ylläpito aiheuttaa kustannuksia. Jotta matkailu- ja virkistyspalvelujen rahoituksesta tai käyttömaksuista voitaisiin tehdä perusteltuja päätöksiä, niiden hyötyjä on tulisi tarkastella yhteismitallisesti palveluista aiheutuvien kustannusten kanssa.

Tämän julkaisun artikkelit nostavat esiin sellaisia luontomatkailututkimuksen näkökulmia, joita yhteiskuntatieteellisessä matkailututkimuksessa ja etenkin luontomatkailun tutkimuksessa on perinteisesti käsitelty. Matkailijan kokemus, elinkeinon edellytykset ja luonnonsuojelu matkailullisena kysymyksenä muodostavat kolme kokonaisuutta tässä teoksessa.

Matkailijan tai virkistyskäyttäjän elämäntapaa, elämystä ja kokemusta tarkastellaan julkaisun ensimmäisen osan artikkeleissa. Lasse Lovén pohtii vaeltamista, sen historiaa ja nykymerkitystä sekä siihen liitettyjä konkreettisia merkkejä. Outi Rantalan ja Marja Uusitalon artikkelissa käsitellään Länsi-Lapin matkailijoiden maisemamielikuvia ja kokemuksia. Henna Kangas puolestaan tarkastelee matkailijoiden ympäristöasenteita matkailijatyypeittäin. Esteettömyyden merkitys erilaisten matkailijoiden elämyksen mahdollistumiselle on Isto Vanhamäen artikkelin aiheena. Liisa Tyrväinen, Harri Silvennoinen, Kalevi Korpela ja Matti Ylen tarkastelevat kaupunkilaisten luontosuhdetta ja luonnon käytön koettuja vaikutuksia psyykkiseen terveyteen.

Toinen kokonaisuus julkaisussa muodostuu matkailuelinkeinoon ja -yrittäjyyteen liittyvistä artikkeleista, joissa keskeisenä on alueellinen tai paikallinen näkökulma. Juha Hiedanpää kirjoittaa kollektiivisesta yrittäjyydestä ja pohtii sitä, miten matkailun ja luontoarvojen yhteennivominen voisi voimaannuttaa paikallisia yhteisöjä ja alueellista kehitystä. Arto Naskalin käsiteanalyysissä selvitetään luonto- ja virkistysarvomarkkinoita ja metsätalouden toimintatapoja suhteessa näihin. Maria Hakkarainen esittelee toimintatutkimuksen käyttöä paikallisyhteisön elinkeinomuutoksessa. Rannikkoalueiden metsien matkailullinen hyödyntäminen on aiheena Marjatta Hytösellä.

Julkaisun kolmas osio muodostuu luntomatkailun ja luonnonsuojelun suhteiden tarkastelusta, mikä onkin saavuttanut vakiintuneen aseman luontomatkailun tutkimuksessa. Riikka Puhakan artikkelin aiheena on kansallispuistojen kasvava merkitys luontomatkailussa ja aluekehittämisessä, kun taas Hanniina Manner kohdistaa katseen yhteen tapaukseen, Kolin kansallispuistoon ja kestävä matkailun kehittämiseen siellä. Jenni Puustinen, Eija Pouta, Marjo Neuvonen ja Tuija Sievänen selvittävät artikkelissaan kansallispuistojen kävijämäärien vaihtelua ja vaihtelun syitä. Ekologinen näkökulma luontomatkailuun nousee esiin Anne Tolvasen, Katja Kankaan, Anne Törnin ja Pirkko Siikamäen artikkelissa hevosvaellusreiteistä ja laskettelurinteistä, jotka toimivat vieraslajien leviämisreiteinä matkailukeskuksissa ja niiden tuntumassa olevilla suojelualueilla. Luontomatkailun ja luonnonsuojelun suhdetta tarkastelee myös Sami Kullberg, jonka tutkimuskenttä eroaa julkaisun muista artikkeleista. Kullbergin empiirisenä tapauksena on nimittäin kahden Tyynenmeren saaren matkailu.

3 Luontomatkailun tutkimuksen tulevat haasteet

Millaisia näkökulmia sitten tästä julkaisusta tai luontomatkailun tutkimuksesta yleisesti ottaen vielä puuttuu tai mitkä aiheet eivät ole saaneet tarpeeksi huomiota?

Päätöksentekoa varten nykyinen tietopohja metsien eri aineettomien hyötyjen merkityksestä ja luontoyrittäjyyden toimintaedellytyksistä on puutteellinen. Tutkimustietoa tarvitaan mm. kansainvälisten matkailijoiden ympäristöodotuksista, erilaisen palvelujen kysynnästä, tuotettujen matkailu- ja virkistyspalveluiden alueellisista tulo- ja työllisyysvaikutuksista, luontoyrittämisen kehittämistarpeista sekä prosesseista, joissa erilaisten intressien yhteensovittaminen ja päätöksenteko tapahtuu.

Metsien käyttömuotojen suhteellisten merkitysten muuttuessa tarvitaan tietoa siitä, miten perinteiset maaseutuelinkeinot ja uudet luonnonkäyttömuodot voidaan niveltää yhteen. Matkailuelinkeinon laajentuessa talousmetsien hoitoa arvioi paikallisten toimijoiden lisäksi kasvava joukko alueen ulkopuolisia luonnon käyttäjiä. Luontomatkailun kasvu on pitkälti kansainvälisten asiakkaiden varassa. Nykyisin ei tiedetä millaiset metsäympäristöt antavat luontoelämyksiä kansainvälisille matkailijoille, ja kuinka tärkeä arvo luonnontilaisuus on eri matkailijaryhmille.

Matkailijoiden kulutus kohdealueen tuotteisiin ja palveluihin aiheuttaa sekä välittömiä että kerrannaisvaikutuksia näkyen alueen yritysten kasvaneena liikevaihtona ja alueen parantuneena työllisyytenä. Mitä monipuolisempi alueen elinkeinorakenne on, sitä vähemmän välituotteita tarvitsee hankkia alueen ulkopuolelta ja sitä suuremmat kerrannaisvaikutukset ovat. Matkailun aluetaloudellisia vaikutuksia tulee voida arvioida luotettavasti, jotta matkailun mahdollisuuksista esim. työllisyyteen ja maaseudun elinvoimaisuuden säilyttämisessä saadaan realistinen kuva. Ongelmana on luotettavan ja vertailukelpoisen tiedon puute. Keskeinen tutkimustarve on Suomen oloihin soveltuvan ja riittävän luotettavan vaikutusten arviointimenetelmän kehittäminen.

Paikallisesti ja alueellisesti metsien eri käyttömuotojen merkittävyys Suomessa vaihtelee huomattavasti (Hetemäki ym. 2006, Koivula ja Tyrväinen 2006). Luontomatkailun kehittämismahdollisuudet ja -esteet sekä suhde muihin maankäyttömuotoihin ja elinkeinoihin vaihtelevat myös alueittain. Pohjois- ja Itä-Suomessa luontomatkailu keskittyy valtion omistamille suojelu- ja retkeilyalueille ja niiden lähialueille. Etelä-Suomessa puolestaan valtaosa maaseudusta on yksityisomistuksessa, suojelualueita on melko vähän ja metsät ovat laajalti metsätalouden käytössä.

Tutkimustietoa tarvitaan kaikkiaan lisää luontomatkailun ja metsätalouden vuorovaikutuksesta. Yksi kotimaisen luontomatkailun merkittävä kehittämis- ja kasvupotentiaali on tiheään asutun Etelä-Suomen talousmetsissä ja niiden ympäröimissä vesistöissä. Valtion ja kuntien suojelu- ja retkeilyalueet ovat vetovoimaisimpia luontomatkailukohteita ja luovat matkailuyrityksille hyvät toimintaedellytykset. Alueiden suunnittelua ja hoitoa ohjaavat matkailijoiden tarpeet ja toteutuksesta vastaa yleensä yksi maanomistajataho. Yksityismetsien käyttämiseksi luontoyrittämisessä on keskeistä mm. luoda edellytykset ei-puuntuotannollisten hyödykkeiden markkinoille. Metsätalouden ja lisääntyvän luontomatkailun yhteensovittamiseksi tarvitaan entistä tiiviimpää maanomistajien ja muiden alueen toimijoiden yhteistyötä ja matkailutulon jakautumista nykyistä paremmin paikallisväestölle.

Suunnittelussa tarvitaan uusia työkaluja, kuten esim. maisemasimulaattoreita, joiden avulla hakuuuvaihtoehtojen sijainti ja intensiteetti voidaan havainnollistaa vuorovaikutteisen suunnittelun tilanteessa. Metsänkäsittelyn havainnollistaminen voi vähentää ennakko-odotuksiin tai mielikuviiin perustuvia konflikteja. Maisemasimulaattoreita on Suomessa toistaiseksi testattu käytännön suunnittelussa vähän. Maiseman suunnitelmallisempaan hoitoon ohjaa myös vuonna 2006 voimaan astunut maisemaa koskeva eurooppalainen yleissopimus, jossa Euroopan neuvoston jäsenmaita edellytetään sisällyttämään maisemanäkökohdat luonnonvarojen käytön politiikkoihin sekä suunnittelu- ja hoitoperiaatteisiin.

Myös luonnonsuojelun ja matkailun synergiaeduista ja ristiriidoista tarvitaan tutkimustietoa. Monessa tapauksessa matkailun ja luonnonsuojelun – esimerkiksi merkittävien luontokohteiden ja luonnon monimuotoisuuden säilyttämisen – tavoitteet käyvät hyvin yksiin. Suojelusta erilaisina korvauksina mahdollisesti saatava taloudellinen hyöty voi koitua myös matkailun eduksi, tai päinvastoin. Suunnittelussa on toisaalta tärkeää myös ehkäistä luontokohteiden kuluminen ja häiriintyminen ja varmistaa riittävä rauhallisten luontokohteiden säilyminen yhä lisääntyvän käyttöpaineen alla.

Toistaiseksi ratkaisematon ongelma on luontomatkailun hyötyjen ja mahdollisten haittojen tai jopa tulonmenetysten kohdistumisessa maanomistajille. Markkinoita ja yrittäjyyttä ympäristöpalvelujen tuotannon, luonnonarvojen suojelun ja kestäväen käytön ohjauskeinona on alettu tutkia monilla tahoilla (mm. Naskali ym. 2006). OECD:n neuvosto hyväksyi vuonna 2004 suositukset markkinaperusteisten ohjauskeinojen (kannustimien) soveltamisesta biodiversiteetin suojelussa ja kestävässä käytössä (OECD 2004). Maisema- ja virkistysarvojen tuottaminen ja markkinoiden luominen on puolestaan keskeistä luonto- ja ekomatkailusektorille (Landell-Mills 2002). Kuitenkin korvaukset (maksut, haittakorvaukset) maisemallisen laadun suojelemisesta ovat toistaiseksi harvinaisia. Jotta matkailun vetovoimatekijänä merkittäviä maisemallisia arvoja voidaan ylläpitää, sen tuottajien tulisi saada tyydyttävä korvaus. Ulkoilureittien lähimetsien ja matkailullisesti tärkeiden metsien lisäksi kysyntää voi maisema- ja virkistysarvokaupalle olla myös esimerkiksi vapaa-ajanasuntojen ympäristöissä. Korvauseriaatteita ja sovellusmahdollisuuksia tulisi selvittää tutkimuksen keinoin.

Ehkäpä erityisen haasteellista luontomatkailun tutkimuksen kannalta on ottaa vakavasti kestävä kehityksen asettamat haasteet. Kestävän kehityksen ulottuvuuksina luetellaan yleisesti ainakin neljä monia eri tieteenaloja käsittävää kokonaisuutta, ekologinen, taloudellinen, sosiaalinen ja kulttuurinen kestävyys. Joskus on lisätty listaan myös institutionaalinen kestävyys (Berg ym. 2004). Institutionaalinen näkökulma onkin kiinnostava etenkin siksi, että luonnonvarojen käyttöön liittyvät konfliktit näyttävät yhä lisääntyvän ja samalla matkailun rooli näissä konflikteissa nousee yhä keskeisemmäksi. Vaihtoehtojen kartoittaminen ja näkemysten tarjoaminen erilaisten matkailuun liittyvien maankäyttö- ja muiden konfliktien ratkaisemiseen tulee yhä tärkeämmäksi tutkimuksen tehtäväksi. Toimintatutkimuksellisen otteen kehittäminen on haasteellista nimenomaan tästä näkökulmasta.

Myös kokonaisvaltainen, eri prosessit huomioonottava lähestymistapa voisi olla nykyistä useammin paikallaan. Matkailu on kuitenkin osa laajempia yhteiskunnallisia järjestelmiä ja luontomatkailun tutkimuksessa on hyvä muistaa, että turismi ei ole koskaan puhtaasti ”globaalia” tai puhtaasti ”paikallista”; se ei myöskään koskaan ole vain ”luontoa” tai vain ”kulttuuria” koskevaa, vaan se on molempia samanaikaisesti (Duum 2005).

Haasteena on metsäluonnon hyödyntäminen samanaikaisesti puuntuotannon, luonnon monimuotoisuuden ja ihmisten terveyden ja henkisen hyvinvoinnin resurssina nykyistä paremmin. Metlassa tähän haasteeseen on vastattu suunnittelemalla laajaa tutkimusohjelmaa ’Metsästä hyvinvointia’ (HYV, 2007–2011), jonka tavoitteena on tarkastella monipuolisesti metsien ei-puuntuotannollisia hyötyjä, niihin liittyviä hyvinvointi- ja terveysvaikutuksia, taloudellisia arvoja sekä metsien käytön sosiaalista ja kulttuurista kestävyyttä. Tutkimusohjelma parantaa luontoyrittäjyyden edellytyksiä sekä tarkastelee edellytyksiä uusille kestäville metsänkäyttömuodoille ja elinkeinotoiminnalle muuttuvassa toimintaympäristössä. Tutkimusohjelma alkoi keväällä 2007 seitsemän hankkeen hankeryhmällä. Ohjelma kokoaa yhteen Metlassa tällä hetkellä melko vähäistä ja hajanaista tutkimustoimintaa ja vastaa eri sidosryhmien keskeisiin tietotarpeisiin.

Tutkimusohjelma toteutetaan yhdessä eri sektoritutkimuslaitosten, yliopistojen, kehittämisorganisaatioiden ja yritysten kanssa. Eri alojen tutkijoiden ja toimijoiden monitieteisellä yhteistyöllä luodaan uusia menetelmiä ja toimintamalleja sekä julkiselle että yksityiselle sektorille. Metsien käyttöön perustuvan elinkeinotoiminnan kehittämisen lähtökohtana on asiakas- ja kysyntälähtöisyys sekä metsien kestävä käyttö. Tutkimustulokset palvelevat esimerkiksi kansallisen metsäohjelman ja alueellisten metsäohjelmien arviointia, kuntia, maakuntia, metsänomistajia, metsätalouden neuvontaorganisaatioita, kansalaisjärjestöjä, matkailun edistämisorganisaatioita, luontoyrittäjyyttä ja tiedeyhteisöjä.

Kirjallisuus

- Ahonen, M. 2006. Suomalainen matkailututkimus – kartoitus Suomen matkailututkimuksen nykytilasta ja sen kehittämiseen liittyvistä näkemyksistä. KTM, MEK ja Matkailun verkostoyliopisto 2/2006.
- Bell, S., Tyrväinen, L., Sievänen, T., Pröbstl, U. & Simpson, M. 2007. Outdoor recreation and nature tourism: trends, conflicts and research needs – a European perspective. Living reviews in landscape research. 34 s. (painossa). <http://landscaperesearch.livingreviews.org>.
- Berg, C., van den Bree, F. van & Cottrell, S. 2004. PAN Parks implementation process: cross cultural comparison – Bieszczady & Slovenski Raj National parks. Julkaisussa: Sievänen, T., Erkkonen, J., Jokimäki, J., Saarinen, J., Tuulentie, S. & Virtanen, E. (toim.). Policies, Methods and Tools for Visitor Management. Proceedings of the Second International Conference on Monitoring and Management of Visitor Flows in Recreational and Protected Areas. www.metla.fi. s. 227–234.

- Duim, V.R., van der. 2005. TOURISMSCAPES: An actor-network perspective on sustainable tourism development. Dissertation, Wageningen University. 284 s.
- Eurooppalainen maisemasopimus 2006. www.ymparisto.fi.
- Hall, C.M. 1994. Tourism and Politics. Policy, Power and Place. John Wiley & Sons, Chichester. 238 s.
- Hetemäki, L., Harstela, P., Hynynen, J., Ilvesniemi, H. & Uusivuori, J. (toim.). 2006. Suomen metsiin perustuva hyvinvointi 2015. Katsaus Suomen metsäalan kehitykseen ja tulevaisuuden vaihtoehtoihin. Metlan työraportteja 26. 250 s.
- Holden, A. 2005. Tourism Studies and Social Sciences. Routledge, London. 228 s.
- Huhtala, A., Horne, P., Ovaskainen, V. & Sievänen, T. 2001. Kansallispuistojen arvo vai virkistyspalveluiden hinta – miten mitata rahassa valtion tuottamia markkinattomia hyötyjä? Summary: The value of national parks or the price of recreation services – How to measure non-market benefits in monetary terms? Julkaisussa: Sievänen, T. (toim.). Luonnon virkistyskäyttö 2000. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 802. s. 77–89, 196–197.
- Huhtala, M. 2006. Pallas-Ounastunturin kansallispuiston kävijöiden rahankäyttö ja sen paikallistaloudelliset vaikutukset. Metlan työraportteja 35. 75 s.
- Hytönen, L.A., Leskinen, P. & Store, R. 2002. A spatial approach to participatory planning in forestry decision making. Scandinavian Journal of Forest Research 17: 62–71.
- Järviluoma, J. 2006. Turistin luonto. Tutkimus luonnon merkityksestä matkailun vetovoimatekijänä neljässä Lapin matkailukeskuksessa. Lapin yliopisto, Rovaniemi. Acta Universitatis Lapponiensis 96. 214 s.
- Kangas, A., Haapakoski, R. & Tyrväinen, L. 2007. Integrating place-specific social values into forest planning – Case of UPM-Kymmene forests in Hyrynsalmi, Finland. Silva Fennica. Käsikirjoitus. 17 s. + liitteet.
- Kansallisen metsäohjelman väliarviointi. Loppuraportti. MMM:n julkaisuja 5/2005.
- Karjalainen, E. 2006. The visual preferences for forest regeneration and field afforestation – four case studies in Finland. University of Helsinki, Faculty of Biosciences. Dissertationes Forestales 31. 111 s.
- Koivula, E. & Saastamoinen, O. (toim.). 2005. Näkökulmia luontomatkailuun ja sen tulevaisuuteen. Joensuu yliopisto, metsätieteellinen tiedekunta. Tiedonantoja 165.
- Krippendorf, J. 1987. The Holiday Makers. Understanding the Impact of Leisure and Travel. Butterworth-Heinemann Ltd, Oxford. 160 s.
- Landell-Mills, N. 2002. Developing markets for environmental services: an opportunity for promoting equity while securing efficiency? Phil. Trans. R. Soc. Lond. A 360: 1817–1825.
- Naskali, A., Hiedanpää, J. & Suvantola, L. 2006. Biologinen monimuotoisuus talouskysymyksenä. Biologisk mångfald som en ekonomisk fråga. Biodiversity as an economic issue. Ympäristöministeriö ja Edita Publishing Oy. Helsinki. Suomen Ympäristö 48. 142 s.
- Nousiainen, I. & Tyrväinen, L. 2002. Matkailuyrittäjien näkemys Etelä-Suomen luontomatkailusta. Julkaisussa: Saarinen, J. & Järviluoma, J. (toim.). Luonto matkailukohteena: virkistystä ja elämyksiä luonnosta. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 866. s. 67–90.
- OECD. 2004. Recommendation of the Council on the use of economic instruments in promoting the conservation and sustainable use of biodiversity. Paris.
- Ovaskainen, V. (toim.). 2001. Metsien markkinattomien hyötyjen taloudellinen arvottaminen. Julkaisussa: Kangas, J. & Kokko A. (toim.). Metsän eri käyttömuotojen arvottaminen ja yhteensovittaminen. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 800. s. 201–255.
- Reed, P. & Brown, G. 2003. Values suitability analysis: a methodology for identifying and integrating public perceptions of forest ecosystem values in national forest planning. Journal of environmental planning and management 46 (5): 643–658.
- Saastamoinen, O., Donner-Amnell, J. & Rantala, T. (toim.). 2006. Näkökulmia metsäalan sosiaaliseen kestävyyteen ja sen tulevaisuuteen. Joensuu yliopisto, metsätieteellinen tiedekunta. Tiedonantoja 168. 139 s.
- Sievänen, T. (toim.). 2001. Luonnon virkistyskäyttö 2000. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 802. 204 s. + liitteet.

- Silvennoinen, H. & Tyrväinen, L. 2001. Luontomatkailun kysyntä Suomessa ja asiakkaiden ympäristötoiveet. Julkaisussa: Sievänen, T. (toim.). Luonnon virkistyskäyttö 2000. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 802. s. 112–127.
- Smith, V.L. & Brent, M. 2001. Hosts and Guests Revisited: Tourism Issues in the 21st Century. Cognizant Communication Corporation, New York. 462 s.
- Toivonen, A-L., Kettunen, J., Honkanen, A. & Saarinen, J. 2005. Luonto- ja elämysmatkailu – elinkeinon edellytykset. Esiselvitys tutkimusaiheista. Kala- ja riistaraportteja nro 352. 38 s.
- Tyrväinen, L., Silvennoinen, H. & Nousiainen, I. 2002. Luontomatkailusta yritystoimintaa. Tutkimushankkeen loppuraportti 31.5. 2002. Joensuun yliopisto, metsätieteellinen tiedekunta. 74 s.
- & Koivula E. 2006. Luontomatkailua yli maanomistusrajojen. Julkaisussa: Jalonen, R., Hanski, I., Kuuluvainen, T., Nikinmaa, E., Pelkonen, P., Puttonen, P., Raitio, K. & Tahvonen, O. (toim.). Uusi metsäkirja. Gaudeamus. s. 299–303.
- & Uusitalo, J. 2005. Role of Landscape Simulators in Forestry: a Finnish Perspective. Julkaisussa: Bishop, I.D. & Lange, E. (toim.). Visualization in landscape and environmental planning. Spon Press, London. s. 125–132.
- Vatanen, E., Pirkonen, J., Ahonen, A., Hyppönen, M. & Mäenpää, I. 2006. Luonnon käyttöön perustuvien elinkeinojen paikallistaloudelliset vaikutukset Inarissa. Metsätieteen aikakauskirja 4/2006: 435–451.
- Ympäristöministeriö 2002. Ohjelma luonnon virkistyskäytön ja luontomatkailun kehittämiseksi. Suomen Ympäristö 535. 48 s.

Metlan työraportteja 52: 14–30

Vaeltajan ikonit

Lasse Lovén

1 Johdanto

Matkailijoiden tavoitekartoituksissa pitkän vaelluksen, oman grand tourin, toteuttaminen nousee usein esiin suurena haaveena (Kostiainen ym. 2004). Kolilla haastatteleman japanilaiset matkailijat kertovat, että he odottavat Suomen matkaltaan mahdollisuutta edes lyhyeen vaellukseen metsämaisemassa. Hätätilassa kelpaa kaupunkipuistovaelluskin. Merkittävä osa, lähes 30 %, Kolon kansallispuiston päiväkävijöistä määrittelee itsensä vaeltajaksi, vaikka yöpymisen sisältävää luontoretkeä tai edes pidempää päiväretkeä ei olisikaan ohjelmassa (Lovén ja Simola 1998, Lovén 2000). Maapallon mittakaavassa eri kulttuuripiirien suuret kulttuurivaellukset, pyhiinvaellukset, liikuttavat vuosittain kymmeniä miljoonia ihmisiä. Vaellusmatkailun syvälinen vaikuttavuus ja sen suuri taloudellinen merkitys tekee siitä kiintoisan ja moniin tieteenaloihin liittyvän yhteiskunnallisen tutkimusongelman.

Vaellus on yksi luonto- tai kulttuurimatkailun aktiviteeteista. Luontomatkailija harrastaa vaellusta ja ehkä joitain muitakin aktiviteetteja useamman päivän lomamatkallaan, joten vaellus voi todellisuudessa olla vuorokautta lyhyempi ja siitä huolimatta se liittyy matkailuun. Vaellusretki luetaan erillisenä suorituksena matkailuksi silloin, kun sitä harrastetaan vapaa-aikana muualla kuin kotipaikalla tai työpaikalla ja retkellä yövytään vähintään kerran. Tuollaista pitkää vaellusretkeä tarkastellaan tässä tutkimuksessa. Pitkä vaellus saattaa liittyä luonnon vetovoimaan tai kulttuurin luomaan traditioon.

Suomalaisten luontomatkailijoiden segmenttinä vaeltajat ovat jokamiehiä ja -naisia (Saarinen 1997, Lovén ja Simola 1998). He tulevat kaikista yhteiskuntaluokista eivätkä erotu muusta matkailijajoukosta ikäprofiililtaan tai muiltakaan demografisilta piirteiltään. Se kuitenkin tiedetään vaeltajien motiiveista, että nuoremmat vaeltajat ovat urheilullisempia ja suoritussuuntautuneempia kuin vanhemmat (Saarinen 1998, Tuulentie 2004). Vanhemmat puolestaan tavoittelevat vaellukseltaan enemmän elämyksellisyyttä ja henkistä tulosta kuin nuoremmat. Muissa kulttuuripiireissä löytynee voimakkaampia vaeltajien profileja. Erityisesti niitä voidaan olettaa löytyvän extreemien tai erikoistuneiden vaellusten kuten löytöretkien, tutkimusmatkojen, opintomatkojen yhteydessä tai pyhiinvaelluksiin liittyen.

Vaeltajat, vaelluksen kohteet ja teemat, vaelluksen reitit ja opasteet, vaelluksen tuotteistaminen, siihen liittyvä todistusaineisto ja sen antama yhteisöllinen arvostus ovat kaikki osia merkittävästä

luonto- ja kulttuurimatkailuun liittyvästä ilmiökokonaisuudesta, jota kutsutaan tässä tutkimuksessa vaellusinstituutioksi. Vaellusinstituution huomattava merkitys joidenkin yhteisöjen elämässä on antanut aiheen kutsua näitä jopa ”vaelluskansoiksi” (Chatway 1988).

Merkit ja symbolit muodostavat keskeisen osan eri yhteisöjen kielestä ja sisäisestä viestinnästä. Ikoneiksi muodostuneet merkit ja symbolit voivat ylittää ihmisyhteisöjen rajat ja muodostaa merkittävän työkalun kestävästä kehitystä tukevalle kansainvälistymiselle. Vaellusinstituution ulkoisten tunnusmerkkien tai symbolien voidaan olettaa vaihtelevan eri kulttuuripiireissä. Suomalaisen vaellusinstituution ulkoiset tunnukset ovat olettavasti erilaiset kuin japanilaisen tai tiibetiläisen kulttuurin vastaavat. Perusoletus on kuitenkin se, että nuo vaelluksen symbolit voidaan määritellä ja kuvata ja niitä voidaan verrata eri kulttuuripiirien kesken. Näillä vertailuilla voidaan oletettavasti löytää yhteisiä piirteitä ja tunnusten eroja voidaan paremmin ymmärtää, kun niitä käsitellään yhdessä kulttuuritaustansa kanssa. Merkkien, symbolien ja ikoneiksi vaeltajan eteen nousseiden kuvien ja hahmojen luokittelun ja niiden vertailun jälkeen tässä tutkimuksessa pohditaan lyhyesti vaellusinstituution merkitystä eri ihmisyhteisöille osana niiden kehitysmallia ja muutoksiin sopeutumisen keinovalikoimaa.

2 Tutkimuksen käsitteet ja menetelmä

2.1 Vaeltaja ja vaellus

Vaeltaja-käsite tuli kirjoitettuun suomenkieleen 1570-luvulla. Herra Martti (Westhin ... 1570) kirjasi vaeltajan (silloin ”wældaja”) nimikkeen Kristoffer Kuninkaan Maanlain suomennokseen. Samanaikaisesti Agricola otti teksteissään käyttöön verbin waelda. Itämeren suomalaisissa kielissä sama verbi esiintyy useassa toisiaan muistuttavassa muodossa; eteläviron murteessa ”vaelda”; vatjassa ”vajoltaa”, karjalassa ”vajeltaa”. Saamen kielellä vaeltaa on ”johtit”. Vaeltamisella tarkoitettiin tuolloin ”paikan vaihtamista” (Häkkinen 2004). Käsite liittyi jotenkin perusteltuun paikanvaihdokseen, esimerkiksi elinkeinotoimintaan tai asuinpaikan muuttamiseen, joten vaeltamisella oli laajempi merkitys kuin ”kulkea paikasta toiseen” tai ”kuljeskella”.

Vaeltamisen rinnakkaiskäsite itämerensuomalaisessa kulttuurissa on eestin ”kolimine” = muuttaa majaa tai ”kolida” = viettää kiertolaiselämää, paimentolaiselämää (Kokla ym. 1972). Tämä eestin koli-johtoinen käsitekokonaisuus viittaa kiertolaisuuteen, irtolaisuuteen ja liikkuvaan elämänmuotoon, jopa yhteiskunnan tai lain ulkopuolella elämiseen, tavallaan siis myös vaeltamiseen.

Hengellisissä teksteissä (esim. Pyhä ... 1971) vaeltaja-käsite liitetään asiayhteyksiin, jotka kuvaavat vaellusta ensisijaisesti mielen liikkeenä, oppimisen, kokemisen ja kunnioittamisen tapahtumaketjuna. Sen sijaan metsästäjä-keräilijäyhteisöjen kulttuurissa vaeltaminen liittyi ja vieläkin jossain määrin liittyy ravinnon hankintaan selkeänä fyysisenä elämänmuotosuoritteena (Chatway 1988). Ravintoeläinten vuodenaikojen mukaan tapahtuva laidunkierto ja vuotuisen kevät- ja syysmuuton sekä kutupaikoille hakeutumisen määräämät lintu- ja kalaparvien kokoontumispaikat määrittelivät metsästäjä-keräilijöiden vaelluskohteet.

Paimentolaisten kulttuurissa vaeltaminen liittyy karjan laidunkiertoon. Tunnettuja ovat Espanjan karjatiet (drovers’ roads) (OECD 1997), joita pitkin karjaa kuljetettiin ylänköjen niityille kesälaitumille ja taas takaisin alankojen talvilaitumille. Euroopan Alpeilla karjan mukana valettiin ylänkiityille karjan kesälaitumille ja niittyheinän tekoon ja taas talveksi laaksoon. Suomen saamen kansan itsestään käyttämä nimitys ”Johti Sápmelaččat” voidaan kääntää suomeksi ”Jutaavat

Saamelaiset” eli vuodenaikaiskierron mukaan porojen mukana kulkevat vaeltavat saamelaiset. Varttunutta pystymetsää raatava savo-karjalainen kaskikulttuuri oli aikanaan paikallaan pysyvän maatalouskulttuurin ja uusia kohteita valloittavan vaeltavan eräkulttuurin välimuoto.

Nykyihmisen (*Homo sapiens sapiens*) suuri vaellus alkoi Keski-Afrikasta noin 150 000 vuotta sitten (Cavalli-Sforza ym. 1994). Vaelluksellaan nykyihminen saapui Eurooppaan ja Australiaan noin 40 000 vuotta sitten ja Amerikan mantereelle eri lähteiden mukaan 12 000–35 000 vuotta sitten (Cavalli-Sforza ym. 1994, Hoffecker ym. 1993). Joillekin kansoille vaeltaminen muodostaa edelleenkin elämäntavan, joka on keskeisen osan kansan kulttuuriperintöä. Liikkuvuudestaan tunnettuja ovat esimerkiksi romaanit ja juutalaiset (Chatway 1988). Historian tuntemiin vaelluskansoihin voitaneen lukea esimerkiksi merenkulkuun erikoistuneet foinikialaiset ja viikingit. Suomalaiseen kulttuuriin vaeltaminen liittyy erityisesti metsästyksen, kalastuksen ja kaskitalouden edellyttämän liikkumispotentiaalin vuoksi.

Maslow’n (1943) tarvehierarkiamallia seuraten vaelluksen tarkoitus lienee aiemmin liittynyt ensisijaisesti perustarpeisiin ja hengissä pysymiseen. Näiden perustarpeiden varmuuden jälkeen vaelluksen tarkoitus painottui henkiseen kehitykseen. Viimeaikainen suomalaisten matkailuun ja vapaa-aikaan liittyvä vaellusmotiivi painottunee elämysten ja arvostuksen hankintaan. Tarvehierarkiamalli vaelluksen motiivin yleisenä viitekehyyksenä näyttää kuitenkin säilyttäneen ajan-kohtaisuutensa kaikilla tasoilla. Maapallon tasolla perustarpeisiin ja hengissä pysymiseen liittyvät pakovaellukset ja kansainvaellukset ovat edelleen käytännön todellisuutta. Niistä löytyy riittävästi esimerkkejä mm. Lähi-Idästä, Keski-Afrikasta ja Etelä-Amerikasta. Pakolaisuus, muu siirtolaisuus ja luvaton maahanmuutto ilmiöinä liittyvät tähän perustarpeista johdettuun vaellusmotiiviin.

Jatkuvasti suosiotaan lisäävät pyhiinvaellukset ja kulttuurien vaihtoon liittyvät opintomatkat kuuluvat henkisen kehityksen tavoitteista johdettuihin vaellusmotiiveihin. Esimerkiksi partiojärjestön jäsenten ikäluokkaa 18–25 v kutsutaan nimellä vaeltajat (Valpola 1960). Partiojärjestö pitää tietoisesti yllä kasvatuksellisia nuorison vaellusvalmiuksia. Jälkiteollisen yhteiskunnan vapaa-ajanviettoinstitutiot sisältävät vaelluspainotteisia lomamatkoja ja vaellusretkiä niitä täydentävine varusteluineen ja ohjelmapalveluineen. Kirjallisuuden, kuvallisen viestinnän keinoin ja musiikin avulla toteutetut virtuaalivaellukset ja mielikuvitusmatkat ovat saaneet valtavan suosion työn ulkopuolella tapahtuvassa vapaa-ajanvietossa.

2.2 Ikonit analyysin kohteina

Ikon (eikōn kreik.) tarkoittaa kuvaa tai kuviota (Häkkinen 2004). Laajimmassa käytössään ikonilla tarkoitetaan pelkistettyä ja usein arvokkaaksi miellettyä uskonnollista kuvaa, kuten ortodoksi-ikonit (Pyhä Äiti ja Lapsi) tai hindujen murti-kuvat (Pyhät Jumalhahmot). Yleisemmin määriteltynä ikoni on väriin ja vakiinnutettuun muotoon puettu viestin väline, joka voi olla esimerkiksi kuva, patsas tai mosaiikkityö. Ikoni on pelkistetty, symbolinen merkki, jolla on täsmällisesti määritetty ja sitä soveltavassa kulttuuripiirissä yhtenäisesti ymmärretty, yleensä kunnioitettu ja korkealle arvostettu idolin kaltainen merkitys. Ikonin materiaali voi vaihdella, mutta sen muoto, värit ja esittämisen konteksti ovat mahdollisimman vakiot.

”Pyhien kuvien” ikonoinnin ohella merkkipohjaiset viestisymbolit ovat pitkien aikojen kuluessa tulleet yleiseen käyttöön esimerkiksi opastemerkeissä, atk-järjestelmissä ja tuotemerkeissä. Iko-

ni on viestinnän väline, mutta sellaisena hyvin kulttuurisidonnainen. Vaellusmatkailussa vaeltaja liikkuu nykyisin eri kulttuurien vaikutusalueilla, joten jos ikoneja käytetään vaeltajiin kohdistuvassa viestinnässä, vaeltajan on ne tunnistettava ja tunnettava myös niiden merkitys, jotta vaellus voisi onnistua. Sama ikoni tai symboli voi eri kulttuuripiireissä tarkoittaa eri asiaa. On mahdollista, että samassakin kulttuurissa ikonien merkitys vaihtelee eri osakulttuurien alueilla.

Merkkien ja merkitysten tutkimus on kehittynyt paljolti sveitsiläisen kielitieteilijä F. Saussuren (Veivo ja Huttunen 1999) ja USA:laisen filosofin C.S. Peircen (1898) töiden pohjalta. Omista lähtökohdistaan molemmat tutkijat pyrkivät selvittämään, miten tietyt rakenteet onnistuivat tuottamaan ja välittämään merkityksiä. Saussuren väittämän mukaan sillä mikä kantaa merkitystä (esim. sana tai kuvamerkki) ei ole välttämättä suoraa ja pysyvää yhteyttä siihen minkä merkitystä tarkoitetaan esittää. Näin ollen merkkien yhteys merkityksen kohteeseen on kulttuurisidonnainen ja sopimuksenvarainen, mikä on otettava huomioon merkkejä ja niihin liitettyjä merkityksiä vertailtaessa.

Peircen (1898) semioottinen tarkastelu sisälsi merkkien jaottelun kolmeen luokkaan, jotka olivat ikonit, indeksit ja symbolit. Merkin kuulumisen johonkin näistä luokista riippuu hänen mukaansa merkin (referent) ja sen todellisen merkityksen välisen suhteen luonteesta. Ikonin merkitys liittyy samanlaisuuteen tai hahmon samankaltaisuuteen, esimerkiksi muodon samanlaisuuteen. Peircen (1898) mukaan ikonit ovat ainoa menetelmä tai väline, joilla ”ideat voidaan viestiä suoraan”. Indeksien merkitys perustuu syy-seuraus suhteeseen. Indeksimerkki on välittömässä yhteydessä todelliseen kohteeseen, joten se tuo tämän kohteen käytännössä esille. Indeksimerkkinä voitaneen pitää esim. vaelluspolkujen opasteviittoja, jotka sijaitsevat polkujen päissä ja risteyksissä. Symbolimerkki taas kantaa Peircen (1898) mukaan merkitystä, koska niin on sovittu, kuten esimerkiksi kirjoitettu nimi sisältää merkityksen.

Semiotiikan tutkimuksen menetelmissä Peircen määrittelyillä on ollut enemmän käyttöarvoa kuin Saussuren mallilla, koska kielen ja tekstien lisäksi sitä voidaan soveltaa mm. kuvataiteeseen. Kuvien esteettisen arvon ja merkityksen tutkimukseen on kehitetty edellä kuvattua semiotiikan peruslogiikkaa edelleen kehittäviä tutkimusotteita. Ikonien vertailevaan tutkimukseen käytetään ikonografia-metodia (Keskitalo 2006), joka on kuvien ja kuvallisen viestinnän (image writing) aiheiden, idean, alkuperän ja kehityksen tutkimukseen kehitetty kulttuuritutkimuksen menetelmä. Ikonografiaa täydentävä tutkimusmenetelmä, ikonologia, pyrkii selvittämään tarkemmin kuvan merkityksen tulkintaa ja etsii ikonin yhteyksiä sen soveltamisalueen historiaan ja erityisesti kulttuurihistoriaan (Panofsky 1939).

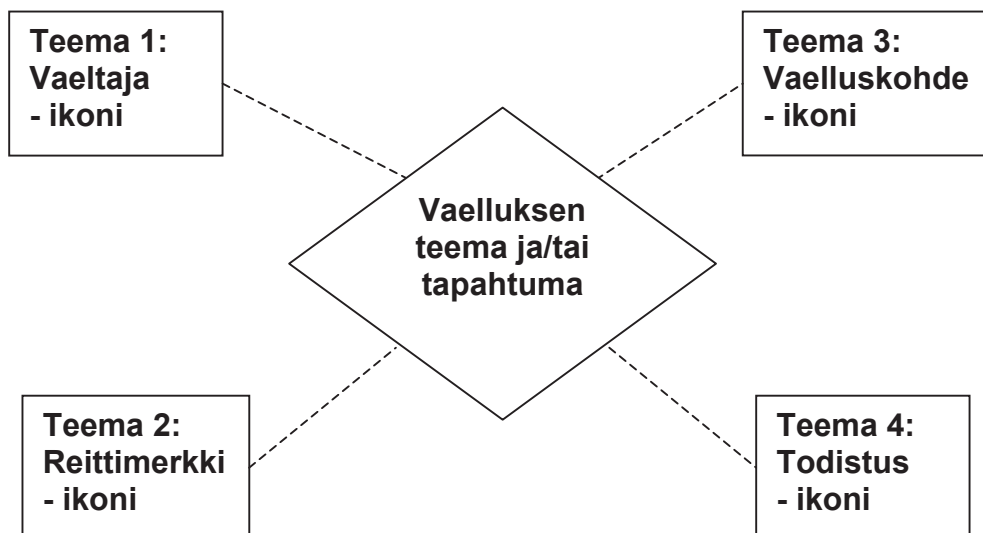
Ikonologian menetelmänä tässä tutkimuksessa sovelletaan Panofskyn (1939) kehittämää kolmi-vaiheista prosessia, joka sisältää ikonin kuvauksen, sen vertailevan analyysin ja merkityksen tulkinnan. Ikoneiksi tässä tutkimuksessa luetaan kaikki vaellusinstituutioon liittyvät merkit, joilla on suuri informaatioarvo instituution kannalta ja joita sen takia voidaan pitää yleisinä ja merkittävänä arvokkaina ainakin niitä käyttävässä kulttuurissa. Näin ollen ikoneiksi tämän laajan määritelmän mukaan luetaan tässä työssä myös Peircen (1898) määrittelemät indeksit ja sopimusvaraiset symbolit, jos niillä havaitaan em. arvokas ja yleinen merkityssisältö. Ikonimallit pyritään ensin jäsentämään ikonin kohteen tai merkityksen mukaisiin alaluokkiin, jotka esitetään tarkemman analyysin ikonologisena viitekehysenä. Sen jälkeen eri merkitysryhmiin kuuluvia ikoneja kuvataan ja niiden toteuttamis- ja käyttötapoja analysoidaan tarkemmalla vertailulla.

Semiotiikan ja ylipäänsä merkkien ja niiden merkityksen tutkijoita varoitetaan usein rajattomuuden periaatteesta; merkkejä ja niiden merkityksiä on lähes ääretön joukko (internet viite 1). Tämä

tulee hyvin esiin tässäkin tutkimuksessa tehdyssä vaellusmerkkien tarkastelussa. Vaellusmerkkejä analysoidaan olettaen, että ne ovat omassa kulttuuripiirissään tunnettuja, yleisesti käytettyjä ja ikonin tavoin arvostettuja. Käsiteltävät merkit kertovat yhteisön tekemistä valinnoista ja sen omista kulttuurisista järjestyksistä. Nuo sisällön, muotokielen ja ikonin syntyvän erityispiirteet eivät välttämättä avaudu helposti ulkopuoliselle tarkkailijalle.

3 Vaellusinstituution ikonologinen rakenne

Vaellusinstituutio on tavattoman laaja talouden ja kulttuurihistorian ilmentymä, jonka näkyvyys ja merkitys vaihtelee suuresti eri kulttuuripiireissä. Tämän seurauksena vaellusinstituution ikonologinen rakenne vaihtelee myös laajasti. Yleensä kuitenkin silloin, kun vaellusinstituutio voidaan havaita yhteisössä, siihen liittyy myös ikoneita. Joissain kulttuureissa korostetaan vaelluksen kohdetta, toisissa vaeltajaan persoona nostetaan ikonimaiseksi esikuvaksi, jossain taas vaelluksen reittimerkit tai vaelluksen todistusaineisto on voimakkaasti tuotteistettu ja ikonisoitu. Yhteisöissä, joissa vaellusinstituutio on pitkän ajan kuluessa vakiintunut tiettyyn kohteeseen suuntautuvaksi rituaalin kaltaiseksi tapahtumaksi, itse vaellustapahtuma saattaa nousta ikoniksi. Poikkeuksellista ei myöskään ole, että useat vaelluksen osatekijät yhdistyvät monitavoitteiseksi (multi-functional) ikoniksi, joka saattaa osoittaa vaelluksen reittiä, viestiä kohteen tarinaa ja toteuttaa vaelluksen palkitsemistavoitetta. Tässä tutkimuksessa käytetty vaellusinstituution ikonologinen viitekehys esitetään kuvassa 1.

Kuva 1. Vaellusinstituution ikonologinen viitekehys. Ikonin muodostuksen oletetaan tapahtuvan vaellusinstituutioon liittyvän vaellusteeman ja/tai -tapahtuman merkitysulottuvuuksien jäsentymisen kautta yhteisön kannalta merkittäviksi kehittyneille teemoille.

4 Ikonimallit

4.1 Vaeltajan subjekti ikonina

Eri aikakausina ja eri kulttuureissa on ollut yksilöitä, jotka ovat itse toteuttaneet vaelluksen, joka on jäänyt kansan muistiin tai kirjoitettuun historiaan. Suurista vaeltajista lauletaan lauluja ja kerrotaan suullista tai myöhemmin kirjoitettua tarinaa. Nuo tarinat ja laulut saattavat elää tuhansia vuosia. Niiden välityksellä vaeltaja henkilönä muuttuu ”pelkistetyksi symboliseksi merkiksi eli ikoniksi”, jonka nimi tai ulkomuodon piirteet tuottavat kyseisessä kulttuuripiirissä yhtenäisen mielikuvan yhteisön idolista. Ihmiskunnan suuret muinaiskertomukset ovat useasti niiden keskeisten subjektien vaelluskertomuksia. Tyypillisiä esimerkkejä ovat Gilgameš (1980), Odysseus (Homeros 1990) ja suurten uskontojen perustamiskertomusten päähenkilöt kuten Buddha ja Jeesus. Suomen mytologiassa, Kalevalassa, Väinämöinen on ikoniksi kehittynyt suurvaeltaja (Lönnrot 1849).

Vaelluskertomusten kirjoittajat tai kertojat ovat itse usein olleet ikoneiksi muodostuneita vaeltajia. Vaeltava sokea laulaja Homeros, varhaiset löytöretkeilijät Pytheas ja Plinius, keskiajan Marco Polo tai suomalaisen kulttuurin itsetunnon heräämisen ajan suurvaeltaja Elias Lönnrot ovat tästä vaeltajan ikonimallista nimenä ja persoonana hyviä esimerkkejä (vrt. Lönnrot 1902). Euroopan kulttuuriperintöön kuuluvat viimeisen 500 vuoden aikana tehdyt suuret löytöretket, jolloin eurooppalaisille ennestään tuntemattomat maapallon osat löydettiin, kartoitettiin ja valloitettiin. Noilta suurvaelluksilta muistetaan mm. vaeltajat nimeltä Kolumbus, Cook, Magalhaes ja Nordenskjöld. Löytöretkeilijöiden ryhmän vaeltajiin ehkä läheisimmin liittyy suomalaisen kulttuuriin edustajana Venäjän itäisten reunamaiden tiedustelija, suosituin suomalainen kautta aikojen -kilpailun voittaja (vuonna 2006) C.G. Mannerheim. 20. vuosisadalla ikoneiksi muodostuneiksi suurvaeltajiksi voitaneen mainita napojen valloittajat Amundsen ja Scott, ensimmäisenä kuun pinnalla kävellyt Armstrong ja merivirtojen tarjoamaa vaelluspotentiaalia tutkinut Heyerdahl (1949).

Pääosa vaeltajaikoneista on saanut vaellukselleen apua ja tukea mukana kulkevalta vaeltajaryhmältään tai hyvin organisoidulta taustajoukkueeltaan. Erityisen arvokkaana pidetään silti yksin tehtyä suoritusta, joka lisää vaelluksen vaativuustasetta ratkaisevasti. Yksinvaeltaja on monessa kulttuurissa myyttinen suurikoni, jonka taustakertomukseen usein liittyy voimakas henkinen kilvoittelu, moraalinen viesti tai karkean rikkeen seurauksena tullut musertava yhteiskunnallinen rankaisu, eristäminen, ääritapauksessa eristäytyminen. Yksinvaeltajat voivat olla, ja aiemmin olivatkin usein, myös taiteilijoita tai kauppiaita kuten Pohjois-Amerikan Kokopelli eli Kókopilau (Waters 1963, Glover 1995) tai karjalainen laukkukauppias, joskus myös tutkijoita. Yksinvaeltajat kulkevat useimmiten syrjäisillä erämaa-alueilla, jossa selviytyminen luonnonelementtien armoilla antaa ikonille osan sen viestimästä arvostuksesta. Meidän aikamme yksinvaeltaja on usein urheilija, joka osallistuu johonkin extreemiin kilpailuun, vaikkapa maapallon ympäripurjehdukseen, voittaakseen luonnonvoimat, kanssakilpailijat ja lopulta oman itsensä. Yksinvaellus inspiraation lähteenä on noussut kiintoisaksi tutkimusmenetelmäksi ja edelleen tutkimuskohteeksi mm. Anne Keskitalon (2006) taidetutkimuksessa.

Vaeltaja-ikonin kehittymiselle näyttäisi olevan eri kulttuureissa joitain yhteisiä piirteitä. Näistä ehkä merkittävimpiä ovat seuraavat:

- Vaellussuoritus on aito ja yleisesti tunnettu tai se muodostaa kansallista identiteettiä tukevan ydinkertomuksen.
- Vaellus on jossain suhteessa suoritukseen ylivoimainen.
- Vaellus on jostain syystä vaikuttavuudeltaan pitkäkestoinen.
- Vaeltajaa, vaellusta tai molempia yhdessä voidaan käyttää esikuvana kasvatuksessa.
- Vaeltajan ikoni tarjoaa mahdollisuuden jälkituotteistukselle ja nimeämiselle.

Merkittävinä hengellisinä ikoneina esiintyy naishahmoja (esim. Jumalan Äiti-ikoni). Vaeltajaikoniksi näyttää kuitenkin nousevan yleisimmin miespuolinen vaeltaja. Naispuolisia vaeltajaikoneita on vaikea tai mahdotonta löytää monista kulttuureista. Poikkeuksen saattavat tehdä Suomen Astuvansalmen kalliomaalaus kentän naismetsästäjän figuuri (Kivikäs 2000), Delos-saarelle haudatut pohjoisesta tulleet myyttiset naisvaeltajat (Herodotos 440 eaa), nykyajan hyväntekijänä tunnettu Äiti Amma ja suomalaisessa kulttuurissa tunnettu 1900-luvun alkupuolen naisvaeltaja Kaarina Kari (Tuulentie 2003). Japanilaisessa kulttuurissa on joissain tapauksissa suorastaan kielletty naisia lähestymästä pyhiinvaelluskohdetta; Omine-san vuoren juurella on varoituskyltti, joka kieltää naisia lähestymästä tuota Shugendo-uskonnon kannattajien pyhää vuorta (internet viite 2). Samoja piirteitä voidaan löytää ortodoksikattolisesta Athosvuoren pyhiinvaelluskulttuurista.

4.2 Vaelluskohde ikonina

”Kaikki tiet vievät Roomaan”, todettiin jo pari vuosituhatta sitten. Yksi tunnetuimmista vaelluskohdeikoneista onkin susi, joka imettää Romulusta ja Remusta, Rooman perustajia. Vaelluksen kohdeikoni liittyy huomattavan usein luonnonelementtiin; yleisiä ovat vuoret (Mt. Kailas Tiibetissä, Mt. Athos Kreikassa (Kuva 2c), Mt Fuji Japanissa, Koli Suomessa), vuorta muistuttavat kivirakennelmat (pyramidi) tai erikoiset kivet (Kaaban musta kivi, Australian Ayers Rock eli Uluru), vesikohteet (Intian Gangesin Varanasin eli Benaresin ranta, Pohjois-Amerikan Niagara, Islannin Blue Lagoon) ja tulikohteet (Italian Vesuvius, Kanarian Teide, Islannin Hekla). Myös kulttuuri-elementit, kuten rakennukset, patsaat, hautamuistomerkit ja viime aikoina jopa huvipuistot ja eläintarhat ja musiikki- tai urheilutapahtumat ovat muuntuneet vaelluksen kohdeikoneiksi. Yhteistä näille kohteille on niiden merkitys eräänlaisena ”pyhänä” tai muutoin yleisesti tunnetun ja arvostettuna vetovoimakohteena, jossa vieraileminen on lähes rituaalinomaista tai muutoin vahvasti ohjelmoitua, jopa normin kaltaista toimintaa.

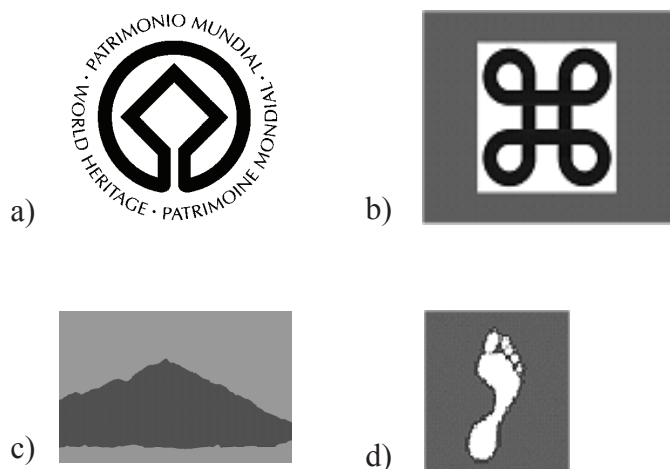
Ihmiskunnan eri uskontojen suuret pyhiinvaelluskohteet ovat nousseet ikonien luokkaan, merkittävimät jopa globaalilla tasolla. Kohteen nimi, sen fyysinen olomuoto tai morfologia, kohteeseen liittyvä kulttuurisisältö, mielikuva, jopa toiminto kuten kiertäminen suuntaan tai toiseen, voi olla ikonin graafinen muoto. Kohteen merkitykseen liittyvä väri ja hahmo täsmäntävät ikonin graafisen ilmeen.

Usein kohteisiin liitetään tunnisteikoni, sertifikaatti tai laatumerkki, joka varmistaa niiden laadun lukuisien muiden samaan luokkaan kuuluvien kohteiden joukossa. Voimakkain tunnisteikoni lie-nee UNESCO:n maailmanperintömerkki (Kuva 2a). Monet eri kulttuuripiirien suurvaelluskohteet ovatkin saaneet UNESCO:n ikonin käyttöoikeuden. Vahvoja kohdeikoneita ovat myös kansallisuistomerkit ja suomalaisessa yhteisössä käytetty nähtävyyksimerkki – Hannunvaakuna (Kuva 2b).

UNESCO:n maailmanperintökohteen ikoni yhdistää luonnonelementin muodon (pyöreä kuten aurinko tai kuu) ja ihmisen tekemän muodon (vinoneliö), jolloin ikoni symboloi universaalialuonnon ja kulttuurin parasta perintöä. Hannunvaakunan tulkinta on omalla tavallaan vielä kiintoisampi. Irlantilaisessa kulttuuriperinnössä tunnetaan kolmen kierroksen ikoni, joka perustuu kaivauslöytöihin ja joka edelleen on omaksuttu Irlannin luonnon ja kulttuuriperinnön kohteiden valtakunnalliseksi tunnukseksi ja myös niiden suojeluun erikoistuneen valtion laitoksen (Heritage of Ireland) tunnuslogoksi. Kärjellään seisova hannunvaakunan kaltainen symboli on ollut käytössä skandinaavisessa kulttuuriperinnössä talon tai suvun nimitunnuksena, puumerkkinä. Vastaava merkki on keskiajan Suomessa ollut käytössä esim. juustomuottien pohjakuviona ja kaulinlau-tojen taikamerkkinä. Tavanomaiseen neliömuotoon piirretyllä neljän kierroksen merkillä kuvasi Pohjois-Amerikan Hopikansa suuren vaelluksensa suoritustasoa (Waters 1963). Saman kulman kierrosten lukumäärä kuvasi tuon ilmansuunnan vaelluskierrosten lukumäärää. Suomessakin hannunvaakunaa on piirretty 1–3-kertaisena kiertona.

Buddhalaisessa kulttuuripiirissä ”Buddhan jalanjälki” on monen merkittävän pyhiinvaelluskoh-teen tunnusikoni (Kuva 2d). Buddhan vaellus oli tunnetusti laaja ja filosofian kannattajille esiku-vallinen moniulotteisuudessaan. Buddhan jalanjälkiä esitellään paitsi piirrettyinä ja maalattuina kohdeikoneina, myös ns. aitoina Buddhan jalan painaumuina kivissä ja savessa.

Vaelluksen kohdeikoneissa yhdistävä piirteenä voidaan havaita luonnonläheisyys ja erityisesti maanläheisyys. Femininejä hahmoja ja muotoja liittyy näihin kohdeikoneihin huomattavan pal-jon, esimerkkeinä Suomen tuntureista Nattaset, sotamuistomerkeistä Äiti Venäjä-patsas ja mieli-kuvakohteista vielä valloittamaton Marsin ihmiskasvoinen vuori. Maskuliinista tulkintaa vael-luskohteesta edustavat Kreikan Olympian Omphalos-kivi, Saivaara Suomen Lapissa, Inkojen Machu Picchu Perussa ja tuntemattoman sotilaan hautausmaat eri puolilla maapalloa. Silloinkin, kun kohteen voimakas muoto viittaisi maskuliiniseen tulkintaan (esim. Mt. Everest), kohteen paikalliskulttuurin mukainen nimeäminen muuttaa kohdeikonin usein feminiiniseksi (”Chomo Lungma” = tiibetiläinen nimi, joka tarkoittaa Äiti maa tai Maan äitijumala).

Kuva 2. Esimerkkejä vaelluksen kohdeikoneista; a) UNESCO:n Maailmanperintömerkki, b) Suomen tieopasteiden nähtävyyksimerkki, c) Athos-vuoren ikoni, d) Buddhan jalanjälki.

4.3 Vaelluksen reittimerkit ikonina

Mahdollisesti vanhin kirjallinen dokumentti ikoniksi muuttuneesta vaellusmerkistä on tähti, jota itämaan kolme viisasta miestä seurasivat ajanlaskumme alussa (Pyhä... 1971). Tähti on säilyttänyt vahvan asemansa kulkijan suunnannäyttäjänä siitä alkaen. Tähtikuvio on siirtynyt matkailun merkkimaailmassa laadun tunnuksiin; laatua etsivä matkailija suuntaa vaelluksensa ”viiden tähden” kohteisiin. Vaeltajan reitin opastajana toimii usein taivaan ”Astujan” (Valpola 1960) tähtikuvio Otava eli Ison Karhu ja sen avulla löydettävä pohjantähti, Stella Polaris.

Yksi vanhimmista ja pelkistetyimmistä vaellusreittimerkeistä on Setonin (1966) kuvaama intiaanien havainnollinen ja luonnonmukainen polkumerkki ”kaksi kiveä päällekkäin” (Kuva 3a) tai ”kolme kiveä rinnakkain tai päällekkäin”, riippuen viestin tarkemmasta sisällöstä tai reitin suunnasta. Vastaavaa reittimerkkiä on menestyksellä sovellettu myös Suomessa Pallas-Ounastunturin kansallispuistossa (Mäntyrovan polku ja Hetta-Pallas vaellusreitti) ja Islannissa (Vatnajökullin länsireunan uusi perinnepolku, Kuva 3b).

Ruotsissa ja Suomessa vaellusmatkailun reittien kehittäminen käynnistyi 1800-luvun lopulla. Ruotsin ensimmäiset tunturivaellusreitit avattiin vuonna 1887. Suurvaellusreitiksi tarkoitettu 440 km pitkä tunturivaellusreitti Kungsleden avattiin ja merkittiin 1900-luvun alussa. Kungsleden on merkitty sopivin välein ja polkujen risteyksissä olevilla kivipyykeillä. Osassa niistä on oranssi värimerkki. Reitin talvikäyttöä palvelevat tolppien päissä olevat metalliset punaiset x-ristimerkit. Jos ristimerkkejä on kaksi päällekkäin, se merkitsee reitin suunnan muutosta. Suomessa ilmeisesti vanhin vielä käytössä oleva luontopolku avattiin Kolin Laivarannasta Ukko-Kolin laelle 1896. Polun alkupisteen siirtolohkareeseen hakattiin polulle opastava reittimerkki (käsimerkki ja teksti Matkailumajale 2 km).

Euroopan vanhimmat vaellusreitit ovat olleet pyhiinvaellusreittejä, joista merkittävimmät, esimerkiksi Santiago de Compostelan reitti, on merkitty reittimerkeillä jo lähes 1000-vuotta sitten. Ei-hengelliseen virkistäytymiseen ja luontomatkailuun liittyvien vaellusreittien merkintä käynnistyi Euroopan eri puolilla 1870-luvulla. Sen jatkona Euroopan vaellusreitistöä on edelleen kehitetty viimeisen 35 vuoden aikana merkittävästi. Euroopan laajuinen reittiverkosto, yhteensä

b)

Kuva 3. Esimerkkejä kivimerkeistä reittiopasteina: a) Kivimerkki mallia kaksi partiopoikaa. b) Kivimerkki Islannin Vatnajökullin itäreunan perinnepolulta (kuva: Metla, Lasse Lovén).

11 pitkää kansainvälistä E-vaellusreittiä, on määritelty ja reitit on nimetty ja numeroitu kuten merkittävät päätieverkon väylät konsanaan. Määrittelyyn on osallistunut keskeisenä toteuttajana 17 maassa toimiva, 24 retkeilijäorganisaatiota ja viittä miljoonaa retkeilijää edustava Euroopan Vaellusliitto ERA (European Ramblers' Association, internet viite 5), joka on myös hyväksynyt reittien merkintöjen kehittämisen linjaukset ja opasteiden vähimmäisvaatimukset (European 2004). Suomen alueelle sijoittuvat kaukovaellusreitit E6 ja E10. Reittien merkintöjen kehittämisessä hyväksytään selkeyden ja vaeltajien hyvän ohjauksen lisäksi eri maissa olevat reittimerkintöjen kulttuuriset erot.

Euroopan alueilla on muutoinkin tehty paljon reittiverkoston suunnittelussa ja myös uusien reittien avaamisessa ja merkinnässä. Suunnittelun yksi merkittävimmistä ongelmista on ollut reittimerkintöjen yhtenäisyyden puute. Reittien merkintätavat, materiaalit ja merkit vaihtelevat tavattoman paljon jo eri maiden sisällä. Merkkien symbolit ovat useimmiten yhden toimijan näkemyksiä ja jo rinnakkaisten tai toisiinsa liittyvien reittien merkkien harmonisoinnissa on suuria ongelmia. Siksi koko Eurooppaa koskeva merkkistandardi vielä odottaa tulemistaan, mahdollisesti kauankin.

Suomessa vaellusreitit on yleensä nimetty erisnimillä (esim. Hetta-Pallas reitti, Karhun Kierros, UKK-reitti, Herajärven Kierros). Maastoon ne on merkitty reittiviitoin ja väri/muotosymbolein. Eniten käytettyjen reittien merkinnät, mm. merkkien värit, ovat epäyhtenäiset. Hetta-Pallas vaellusreitti on merkitty osittain viitoilla polkujen risteyskohtiin, osin oranssinpunaisilla maalimerkeillä (rengas puun ympäri tai pyöreä täplä kivessä). Herajärven Kierros reitti on merkitty osalla reittiä sinisillä maalitäplillä puiden kylkiin tai kiviin, osa värimerkeistä on muutettu oranssiksi. Monilla Lapin vaellusreiteillä sininen väri osoittaa talvireittiä ja oranssi väri kesäreittiä. Värien merkitystä sekoittaa vielä eräillä vaelluskohteilla aiemmin sovellettu eri päiväretkireittien nimeäminen ja merkitseminen eri väreillä; samalla kohdealueella, esimerkiksi Kolilla, saattaa olla käytössä kuutta eri väriä ja samallakin polkuosalla kolmea eri väriä silloin, kun joku polunpäätkä liittyy useampaan päiväretkireittiin.

Oman lisäviivahteen suomalaiseen vaellusreittiviidakoon ovat antaneet maakuntien reittiverkkojen kehittämisprojektit, jotka ovat nimenneet paitsi eri vaellusreittejä, myös niiden verkostoja aluetta kuvaavalla erisnimellä. Esimerkiksi Pohjois-Karjalan maakunnan Karjalan Kierros -reittikokonaisuus käsittää noin 1000 kilometriä erilaisia retkeilypolkuja. Karjalan Kierroksen reittiverkostologo (ruskea ketunkuva) ja puna-musta reittimerkkivärimalli yhdistettynä kunkin erillisen reitin reittinimeen, reittimerkkivärikoodiin ja välimatkamerkkeihin ja risteysopasteviitoihin on tuottanut varsin työläästi toteutettavan ja ylläpidettävän kirjavan reittimerkkikokonaisuuden.

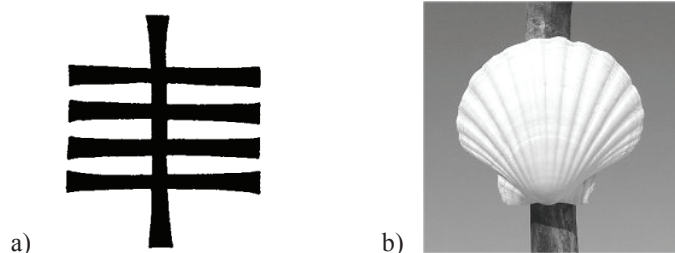
Kuva 4. Vaellusreitien opastemerkkejä: a) Herajärven Kierros, Koli, b) St. Patrikin vaellus, Irlanti, c) Hopi-vaellusmerkki.

Vaeltajan henkilöahmoa soveltavista reittimerkeistä löytyy kiinnostavia esimerkkejä eri kulttuuriyhteisöjen alueilla. Suomen Karjalan Kierroksen verkostoon kuuluvaa Kolin Herajärven Kierroksen reittiä on Kolin kansallispuistossa kulkevalla osalla pyritty selventämään polkujen risteyksien opasteviittoihin kiinnitetyllä reppuretkelijää esittävällä erikoismerkillä (tiehallinnon vaellusopastemerkki, jossa on lisämerkintänä ao. reitin nimi, Kuva 4a). Irlannin vaellusreitimerkki on maan kulttuuriperinnölle ominaiseen tapaan otettu maan historiasta ja siihen vahvasti liittyvästä uskonnollisesta symboliteemasta; vaellusreitin merkki kuvaa Pyhän Patrikin ikoniksi muodostunutta hahmoa vaellussauvoineen (Kuva 4b). Pohjois-Amerikan Hopi-intianien klaanit merkitsivät vaellusreitinsä kiveen hakatuilla klaanitunnuksilla (Kuva 4c), joista on alkanut kehittyä reitti-ikoneja muillekin kulkijoille.

Japanilainen vaellusreitin merkki liittyy myös maan kulttuuriperintöön; vanhempi yleinen vaellusmerkki on neljän vaakaviivan ja yhden niitä leikkaavan pystyviivan kirjoitusmerkki (Kuva 5a), joka kuvaa ihmisen henkistä vaellusta läpi maailman neljän eri tason, kerroksen tai ulottuvuuden. Uudempi reittikohtainen merkitsemistapa käyttää kuvalogoa, joka esittää kohteen pelkistettyä piirrosta, esim. Fuji-vuorta.

Ehkä kaikkien pitkien ja instituutioksi muuttuneiden vaellusreittien merkkien puhdaslinjaisiin kiertymä on 1000-luvun alusta saakka käytössä olleen Santiago di Compostelan vaelluksen ikoni (Kuva 5b); alhaalta ylöspäin siroava kampasimpukan kuorikuvio, jota joissain paikoissa täydentää tähtimerkki. Simpukankuori liittyy reitin syntytarinaan ja on selkeästi tulkittava: valkoinen väri kuvaa pyhyyttä ja puhtautta, simpukan ylöspäin laajenevat urat kuvaavat auringon tai muun pyhän kohteen tuottamia säteitä/sädekehää tai käänteisesti nähtynä eri reittejä, jotka johtavat samaan keskiöön. Simpukka on luonnon tuote, jota ei ole ihmiskädellä tehty tai paranneltu. Vastavaa sädekimppu-kuvioidea on käytetty Keski-Euroopassa yleisesti katolisen kirkon tienristeyksiin tekemissä matkamiehen reittipyhäköissä.

Reittimerkeistä omaperäisimpiä ovat kuvahahmoihin perustuviin ikoneihin rinnastettavat muinaiset vaelluslaulut ja aidoiksi reittikartoiksi kuvatut aboriginaalien tjuringa -kivi- tai puutaulut (Chatwin 1988). Ne sisältävät kuvallisen kartan tavoin tarkan viestin reitin suunnasta, maastosta ja etapeista. Vaelluslauluja käyttävät edelleen Australian aboriginaalit vaelluksillaan (Chatwin 1988, Morgan 1995). Vaelluslaulu on aboriginaaliheimolle tai suvulle elintärkeä. Se kertoo reitin läpi erämaan vesipaikalta toiselle ja ravintokohteelta tai heimojen tapaamispaikalta toiselle. Jos suvun reittilaulu unohtuu, vaellusta ei voida toteuttaa, mikä käytännössä merkitsee elämän päättymistä. Vaelluslaulujen kaltaisia ovat Lapissa muistiin merkityt saamelaiten jutaamiseen ja asuinpaikan muuttoihin liittyvät vaellusjout. Vastaavaa laulureittiperintöä sovelsivat myös eräät Pohjois-Amerikan luoteisintiaaniheimot merivaelluksillaan (Chatwin 1988).

Kuva 5. Vaellusreitin ikoneja. a) Japanilainen vaellusreitimerkki ja b) Compostelan reitti-ikoni.

4.4 Vaelluksen teemaikoni

Jos toimeentuloon ja hengissä pysymiseen (metsästys, keräily, paimentolaisuus, pakolaisuus tai suuret kansainvaellukset) liittyvät vaellukset suljetaan tarkastelusta, vaellus on varhemmin liittynyt yleisimmin kaupankäyntiin, viestien vaihtoon, opintoihin, tutkimukseen ja joskus myös kiertelevien taiteilijoiden elämänmuotoon (Keskitalo 2006). Helleenisessä mytologiassa noiden vaellusta edellyttävien toimintojen järjestelystä ja suojelusta huolehti Olympoksen jumalhuoneen sanansaattaja Hermes (Valpola 1960). Edelleenkin Hermeksen siivekäs profiili tai jalka kuvaa turvallisen matkanteon ilmiötä mm. Kreikan postilaitoksen logossa.

Eri uskonnot ovat sittemmin kehittäneet matkamiehen suojelijan konseptia mm. nimeämällä suojeluspyhimyksiä. Roomalaiskatolisessa kirkossa matkamiehen suojeluspyhimyksinä toimivat Neitsyt Marian lisäksi mm. Pyhä Fransiscus ja Pyhä Patrick. Ortodoksisessa kirkossa vastaavassa roolissa toimii Pyhä Ilja. Buddhalaisen vaeltajan suojelijana toimii Apinajumala Hanuman, jonka tarina sisältää merkittäviä vaelluksen ja urotekojen yhdistelmiä. Muinaisessa suomalaisessa kulttuurissa vaeltajan mentorina voidaan pitää Väinämöistä, jonka antamien hyvien ja huonojen oppien mukaan taidolla toimien vaellus saattoi onnistua vaeltajan tavoitteiden mukaan (Lönnrot 1849, Lovén 2005).

Pyhiinvaelluksen teema on hyvin edustettuna globaalien tason vaellusteemojen ikonigalleriassa. Sen pelkistetty hahmo on ristinmerkki ja/tai palmunlehvä, jotka ovat vahvasti esillä kaikkialla kristityssä maailmassa. Nykyajan pyhiinvaelluksen erityiskohteina ovat maapallon eri osissa kaa-tuneiden kristittyjen sotilaiden tuhannet hautausmaat, joille tehtävät matkat ovat osa vainajien ja muistojen kunnioitukseen liittyvää tämän päivän kulttuurimatkailua.

Pyhiinvaelluksen teemaikoneihin rinnastettava on japanilaisten aiemmin luvussa 4.3 kuvattu vaellusmerkki. Pyhiinvaellusten suosio näyttää koko maailman mittakaavassa jatkuvasti kasvavan. Compostelan pyhiinvaelluksen reitillä kulkijoiden lukumäärä on kymmenenä viime vuotena noussut muutamasta kymmenestä tuhannesta miljooniin vuodessa (Ulbricht 2006). Pelkistettynä teemaikonina Compostelan vaelluksen tunnusikoni ”simpukankuori” on mahdollisesti nousemas-sa yleisempään käyttöön kuin vain yhden reitin tarpeisiin.

Kulttuurivaelluksen teemaan liittyvät globaalilla tasolla tunnetut kulttuuri-ikonit, maailman seitsemät ihmeet. Niistä parhaiten tunnettuja lienevät yli 5000 vuotta vanhat Egyptin pyramidit, joiden hahmo on pelkistyneenä siirtynyt Euroopan Vaellusliiton reittimerkkilogoon (Kuva 6a, internet-viite 5) ja kansainväliseen internet -vaellusreittiportaaliin (Kuva 6b, internet-viite 6). Lähes yhtä tunnettuja saattavat kuitenkin olla maapallon kansojen pääosan vain pari sataa vuotta tuntemat Pääsiäissaaren kivipäämonumentit, moai-patsaat, joita nykyisin käytetään kaukasiin maihin suuntautuvien kulttuurivaellusten ikonina. Heyerdahl (1949) tutki merivirtojen tarjoamaa vaelluspotentiaalia ja nosti ensimmäisen tutkimusmatkansa vaellustunnukseksi inkojen mytologian mukaan muinaiselle merivaellukselle lähteneen kuningas Kon-Tikin punapartaisen hahmon. Saman hahmoista kuvaa on käytetty muinaisesta suurvaeltaja Odysseuksesta (Homeros 1990). Nämä kaksi myyttistä henkilöhahmoa ovatkin ehkä globaalilla tasolla laajimmin tunnetut vaellukset teemapohjaiset ikonit, joiden nimi ja kuva tuottavat mielikuvia ihmiskunnan suurista vaelluskertomuksista liittymättä ratkaisevasti enää johonkin aikakauteen, maantieteelliseen paikkaan tai alueeseen, vain suureen mereen.

Kuva 6. Vaelluksen edistäjien teemaikoneita: a) Euroopan Vaellusliiton logo ja b) kansainvälisen vaellusreitiportaalin logo.

4.5 Vaelluksen sertifikaatti-ikoni

Onnistunut vaellus vaatii useimmiten todisteita. Tämä on tarpeen vaellukseen liittyvien tiedostettujen tai tiedostamattomien arvostus-motiivien kannalta. Vaelluksen tiedostettuina tavoitteina ovat usein fyysisen kunnon testaus ja sen kohentaminen, suorituskyvyn koettelu, ryhmävalmiuksien kohentaminen ja omien asioiden mietiskely (Tuulentie 2004). Pyhiinvaellukseen liittyy lisäksi uskonnollisia motiiveja tai itsensä tuntemisen ja itsensä henkisen kehittämisen tavoitteita. Pyhiinvaellukseen on aiemmin ja edelleen nykyisinkin liittynyt olennainen sosiaalisen arvostuksen nousu, jonka vuoksi matkasta on pitänyt olla todiste (Lehtonen 2005). Kaikkiin vaelluksiin näyttäisi liittyvän jonkin asteisen palkinnon tavoittelu; palkinto voi olla kanssavaeltajien, naapurien, työyhteisön arvostuksen tai oman itsearvostuksen koheneminen. Vähimmillään tuon palkinnon tuottaa oma tietoisuus vaelluksen suorituksesta, useimmiten kuitenkin suoritteelle halutaan esittää ulkoisia tunnuksia, kuten matkamuitioja, valokuvia, lauluja, tarinoita, tai tuotteistettu paikalla saatu hihamerkki, leima tai muu todistus-sertifikaatti vaelluskohteella vierailusta. Suurvaeltajat kirjoittavat matkakertomuksen kirjaksi tai luovuttavat oikeudet tarinansa julkaisuun sopimuskumppaneilleen.

Monille muslimille pyhiinvaellus on elämän hartain ja syvin kokemus ja sen suorittaneita kutsutaan arvonimellä *hadži* (mies) ja *hadža* (nainen). Nämä vaeltajat esittävät usein vaelluksensa kuvallisesti, esim. talonsa seinään tehdyllä maalauksella, vaellusikonilla, joka usein perustuu matkalla käytetyn kulkuvälineen kuten laivan kuvaan. Pohjois-Amerikan Hopi-intiaanit merkitsivät suorituksensa kalliopiiirroksiin spiraalimerkillä, joka osoitti klaanin vaellusten suunnan ja vaelluskertojen lukumäärän (Waters 1963). Täydellisimmillään kaikki neljä ilmansuuntaa oli kierretty kolme kertaa ja sen jälkeen asetettu pysyvästi vaellusten keskipisteeseen.

Vaelluksen kohde yleensä antaa vaeltajalle mahdollisuuden tehdä itse merkinnän vierailustaan kohteen aikakirjoihin. Tyypillinen on vaelluskohteen päiväkirja, johon vaeltaja merkitsee vierailunsa ajan, ryhmän jäsenten nimet, kulkusuuntatiedot ja havaintoja tai lyhyen tervehdyksen. Suomalaisilla vaellusreiteillä tätä merkin jättämisen rituaalia toteuttavat esimerkiksi autiotupien vieraskirjat. Aiemmin yleisenä tapana oli fyysinen merkinjättö, joka tapahtui pykälöimällä tai karsimalla puita, maalaamalla tai hakkaamalla kiveen merkki tai kasaamalla kiviä vaelluskohteelle. Monien maiden vaelluskohteet ovat täynnä kivikasoja, ”seitoja”, joita vaeltajat ovat täydentäneet omilla lisäyksillään. Menettelytapa lienee opittu jo pronssikaudella, jolloin kunnianarvoisten vainajien haudoille kasattiin vuosien kuluessa mittavia kiviröykkiöitä.

”Kilroy kävi täällä” oli reissumiehen kuva- ja teksti-ikoni, joka kiersi maailmaa toisen maailmansodan jälkeen. Suomessa sen eräs sovellus oli liftaavan ornitologin tunnus ”Rämö was here”, joka löytyi 1960-luvun puolivälissä melkein jokaisesta tienristeyksestä Helsingin ja silloin tunnettu- jen lintujen bongauspaikkojen välillä. Nämä myöhempien aikojen vaeltajasigneeraukset periyty- vät tuhansien vuosien takaisilta vaeltajilta. Saimaan altaan järvikansan vaellusreitit on merkitty

punamultakuvilla. Äänisen, Valkean Meren ja Pohjoisen Jäämeren äärellä asunut muinaiskansa merkitsi reittinsä ja matkansa tarkoituksen kivipiirroksilla. Kalliopiirosten työstämiseen ryhtyivät myös varhaiset tutkimusmatkajat, jopa paikallisten kulttuurien tutkimukseen erikoistuneet specialistit. Tästä esimerkkinä on Suomen kansatieteen oppituolin perustaja U.T. Sirelius, jonka vierailusta Ukko-Kolin Uhrihalkeamalla 1890-luvun alussa muistoksi paikalle jäi halkeaman viereen kärsivällisesti hakattu koristeellinen nimikirjoitus (kuva 7).

Kuva 7. U.T. Sireliuksen nimikirjoitus Ukko-Kolin Uhrihalkeaman kvartsiitissa. Kuva: Metla, Jorma Siitonen.

Vaelluksen todistuksena otettavissa ja myöhemmin esitettävissä valokuvissa vaelluskohteen saavuttaminen on yleensä riemun aihe. ”Me voittajat” tuuletus kuvaa vaelluksen onnistumisen tunnelmaa. Valokuva voi myös tallentaa vaeltajan suunnattoman pettymyksen, kun joku toinen vaeltaja oli ehtinyt kohteelle ensin. Tämän dramaattisen tilanteen koki Scotin etelänaparetkikunta saapuessaan reilua kuu-kautta aiemmin paikalle ennättäneen Amundsenin leirin lumeen hautautuneiden jäänteiden äärelle (Scott 1913). Henkisen vaelluksen päätepisteeseen pääsyn tunnelmaa kuvaa vahvasti sanonta-ikoni ”se on täytetty”. Rankan ja kes-

keisiltä osin vastoinikäymisten ryydittämän vaelluksen päättymisen tunnelmaa kuvaa myös tuntemattoman sotilaan suusta kuultu ja sittemmin lähes ikoniksi muuttunut lausahdus ”paska reissu, mutta tulipahan tehtyä”. Muhamettilaisten pyhiinvaeltajien tiedossa on Muhammedin lausumaksi kerrottu toteamus ”matka on palanen helvettiä” (Chatwin 1988). Pyhiinvaelluksessa kohteeseen perille ja vielä takaisin kotiin selviäminen on suuri uroteko, josta on syytä olla ylpeä.

Santiago di Compostelan vaelluksen suorittamisesta vaeltajat saavat todistuksen, joka sisältää oikeuden käyttää reitin tunnusta simpukankuorta. Tämä oikeus on vaelluksen lyhyemmänkin osan suorittajilla. Niinpä simpukankuori-aihe on muodostunut reitin tunnetuimmaksi matkamuistoikoniksi.

5 Pohdintaa vaelluksen ikonien merkityksestä

Vaellustodistukset antavat käytännöllisen mahdollisuuden liittää vaelluksen reittiin, kohteeseen ja teemaan liittyviä luonnon- ja kulttuurin tuotteita matkailutuotteeseen. Tämä antaa laajat mahdollisuudet työllisyyden ja elinkeinojen kehittämiseksi erityisesti perifeerisillä alueilla, joilla on tarvetta jatkuvasti etsiä uuden tyyppisiä resursseja kestävä kehityksen tueksi. Sertifikaatti-ikoni epäilemättä vahvistaa ja muistuttaa vaeltajaa hänen itsensä ja kohteen tai reitin välisestä siteestä ja lisää todennäköisyyttä uuteen vaellukseen. Sertifikaatti vahvistanee myös vaeltajan sosiaalisen verkoston arvostusta vaeltajaa kohtaan ja antaa vaeltajan roolimalliin liittyviä virikkeitä vaeltajan verkostokumppaneille. Vaeltajan nousu yhteiskunnallisen vaikuttajan, jopa kansakunnan idolin rooliin, ei ole poikkeuksellista. Sertifikaatti-ikoni toimii myös hiljaisena vaellusreitit/kohteen markkinointivälineenä vaeltajan sosiaalisessa verkostossa.

Monet vaeltaja-ikonit (esim. Kolumbus, Kon-Tiki, Odysseus), vaelluksen kohdeikonit (esim. Halti, Mt. McKinley), tai reitti-ikonit (esim. tähti, Compostelan simpukka, Buddhan jalanjälki) ovat siirtyneet matkailuteollisuuden ja laajemminkin matkailua palvelevaan välineteollisu-

den käyttöön tuotemerkeinä, brändeinä. Näin vaellusinstituution luomat mielikuvat palvelevat elinkeinotoimintaa ja kestäväää taloudellista kehitystä maapallon laajuisesti. Voidaan olettaa, että suuresti arvostettuihin vaellusikoneihin pohjautuvat brändit mielletään keskimääräistä vetovoimaisempina ja laatua varmistavina tuotemerkeinä. Sellaisina niillä on markkinointivoimaa. Jotkut vaellusikonia soveltavat yrittäjät ovat julkistaneet oman kestävään kehitykseen perustuvan toiminta-ajatuksensa ja kehitysohjelmansa, jolla asiakkaiden laatuvaatimuksia pyritään tyydyttämään (internet-viite 3).

Vaeltaja-ikonit luovat roolimallin nuorisolle ja miksei varttuneemmillekin vaeltaja-kandidaateille. Vaeltaja-ikonien vaikutus saattaa parhaimmillaan ulottua kansakuntien muistiperinnössä yli tuhansien vuosien ajanjaksolle. Kiteytynyt vaelluskertomus siirtyy sukupolvelta toiselle suullisen muistiperinnön ja vähitellen myyteiksi muuttuneiden kertomusten ja tarinoiden välityksellä. Kirjallinen muistiperintö vahvistaa vaeltaja-ikonien ja vaelluskertomusten leviämistä ja pysyvyyttä. Vaelluskertomusten tuottamisen ja kuluttamisen paine näyttää olevan kaikissa ihmisyyhteisöissä niin voimakas, että se on luonut kokonaan erikoistuneen tuotantoalan, joka sisältää laajan kirjon kertomuksia, lauluja, runoja, elokuvia, teatteria, kuvataidetta, pelejä ja muita vaellustuotteita.

Vaellusinstituution oletusmääritelmä on, että vaellus lisää vaeltajan ymmärrystä, hänen tietojaan, taitojaan ja kehittää hänen ajattelutapaansa. Vaelluksen oletetaan vahvistavan myös vaeltajan moraalaa. Vaeltajan välityksellä saatavat tiedot voivat olla arvokkaita kenen tahansa muunkin onnelle ja selviytymiselle. Vaelluksen kasvatuksellisen merkitys merkityksen ovat huomanneet mm. ne nuorisokasvattajat, jotka johdattavat ryhmänsä rippikouluvaellukselle vaellus Lapin erämaahan tai seikkailu- tai ratsastusvaellukselle Etelä-Suomen syrjäseuduille. Vaellus kasvatuksen metodina on siten kiintoisa jatkotutkimusten aiheena (Lovén 2005).

Vaellus voi olla kärsimysten tie, mutta sen läpi kulkeminen arvioidaan pääsääntöisesti vaivan arvoiseksi ja palkitsevaksi. Paikalleen asettunut yhteisö voi tulkita vaelluksen myös rankaisuksi vakavasta rikkeestä, josta esimerkkinä on käsite ”vaeltava juutalainen”. Keskiaikainen taru kertoo vaeltavasta juutalaisesta, suutari Ahasveruksesta, joka oli pilkannut Jeesusta matkalla Golgatalle ja joka rangaistuksena siitä ei voinut kuolla, vaan joutuu vaeltamaan ympäriinsä tuomiopäivään saakka (internet-viite 4). Tarusta on monia versioita. Sen ydin on juutalaisten rangaistuksen ja ulkopuolisuuden korostaminen. Jerusalemin suutari -nimellä kulkevassa nykyajan lasten leikissä ikuisen vaeltajan symbolina on tuoli, joka puuttuu yhdeltä leikkijältä. Tarinan tarkoituksena lie nee ollut pehmentää tai jopa oikeuttaa juutalaisiin kohdistuvia vainoja; juutalaiset eivät Euroopan historiassa olleet vaeltajia niinkään omasta tahdostaan, kuin olosuhteiden pakosta.

Vaellusinstituutioon liittyvä ikonien muodostamisen malli näyttää olevan syvällä sosiaalisissa perusrakenteissa; ne liittyvät moniin eri tasoisiin tarpeisiin, yhteiskuntien arvopohjan keskeisiin elementteihin ja rituaaleihin. Vaellusikoneilla on merkitystä myös kehityksen ja selviytymisen edistäjinä, valmiuksien muokkaajana erilaisten muutoksien edellä. Tulevaisuuden suurena haasteena on esimerkiksi ilmaston muutoksen vaikutuksista selviytyminen. Voidaan kysyä, auttaako vaellusinstituutio ja yleensä vaelluspotentiaalin ylläpitäminen ihmisyyhteisöjä paremmin selviytymään muutoksen edellyttämistä toimista ja niitä pohjustavasta henkisestä valmistautumisesta. Jos vastaus tähän kysymykseen on myönteinen, on tarkemmin selvítettävä, mitkä vaelluksen henkilö-, kohde-, reitti-, teema- ja sertifiointi-ikonit sekä niiden taustalla olevat tosiasialliset fyysiset rakenteet ja organisaatiot ja tiedotus- ja kasvatusjärjestelmät ovat tehokkaimpia tai muuten parhaita vaelluspotentiaalin ylläpitämisessä.

Suomalaisen suurveeltajan ja tutkimusmatkailijan, A.K. Cajanderin muistokirjoituksessa Helsingin yliopiston rehtori, prof. A. Palmgren pohti vaellusten merkitystä ja vaikutusta Cajanderin työhön (Kalela 1985). Palmgrenin mukaan tärkein matkojen anti C:lle oli, että ”hän näillä matkoillaan sai hyvän ja elävän näkemyksen siitä miten organismit taistelivat paikasta ja miten ne vaikuttivat toistensa elämään”. Vaeltajan viisaus kiteytyy suomalaisessa kirjallisuudessa usein parin kolmen sanan avulla ilmaistuun kokemuseräiseen fraasiin. Sellainen on myös yhden vaeltajan kokemuksia kuvaava ilmaus ”Siperia opettaa”.

Kirjallisuus

- Cavalli-Sforza, L.L., Menozzi, P. & Piazza, A. 1994. *The History and Geography of Human Genes*. Princeton University Press, Princeton.
- Chatwin, B. 1988. *Näkymättömät polut*. Gummerus, Jyväskylä. 291 s.
- European Ramblers' Association. 2004. Bechyni declaration on the marking of walking routes in Europe 30.4.2004. Appendix 1: General principles for signing and marking footpaths. 3 s.
- Gilgameš. 1980. Maailman vanhin sankaritaru. Assyrian ja babylonian kielestä suomentanut sekä johdannolla ja selityksillä varustanut Armas Salonen. WSOY, Porvoo. 165 s.
- Glover, W. 1996. *Kokopelli – ancient myth, modern icon*. Camelback, Canyonlands Publishing, USA. 96 s.
- Herodotos. 440 eaa. *The Histories*. Translated by Rawlinson, G. 1858. Book IV, chapters 33–35. In: <http://classics.mit.edu/Herodotus/history.4.iv.html>, luettu 30.1.2007.
- Heyerdahl, T. 1949. *Lautalla yli Tyynenmeren*. Tammi, Helsinki. 230 s.
- Hoffecker, J. 1993. The colonization of Beringea and peopling of the new world. *Science* 259:46–53.
- Homeros. 1990. *Odyseia*. Suomentanut Otto Manninen. WSOY Juva. 5.painos, 417 s.
- Häkkinen, K. 2004. *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. WS Bookwell Oy, Juva. 1633 s.
- Kalela, A. 1985. Isäni A. K. Cajander. Tammi. 468 s.
- Keskitalo, A.K. 2006. Tien päällä ja leirissä: matkanteon kokemuksesta taideteokseksi. *Acta Universitatis Lapponensis* 108. 201 s.
- Kivikäs, P. 2000. *Kalliokuvat kertovat*. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä. 124 s.
- Kokla, P., Laanpere H., Mägi, M., Pall V. & Pikamäe, A. 1972. *Eestiläis-suomalainen sanakirja*. Kustantamo Valgus, Tallinna. 650 s.
- Kostiainen, A., Ahtola, J., Koivunen, L., Korpela, K. & Syrjämaa, T. 2004. *Matkailijan ihmeellinen maailma*. SKS, Helsinki. 349 s.
- Lehtonen, T. 2005. *Kävellen Santiago de Compostelaan*. Omakustanne. ISBN 9529182953. 126 s.
- Lovén, L. & Simola, M. 1998. Kolin kansallispuiston asiakaspalaute; kesä- ja syyskausi 1997. Muistio Metsäntutkimuslaitoksen Kolin toimipaikassa. 10 s.
- Lovén, L. 2000. Koli National Park – site of solitude and heritage. Julkaisussa: Lovén, L. (toim.). *Responsible Nature tourism. Proceedings of the Conference at Koli National Park, Finland 3.–4. February 2000*. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 792: 145–152.
- 2005. Vaellus ympäristökasvatuksen metodina. Julkaisussa: *Ympäristökasvatus–Environmental education*. Metsäntutkimuslaitoksen julkaisuja 887: 101–116.
- Lönnrot, E. 1849. *Kalevala*. 2 painos, 22 000 säettä.
- 1902. *Vaeltaja*. Muistelmia jalkamatkalta Hämeestä, Savosta ja Karjalasta. 4 painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 128 s.
- Maslow, A. 1943. *Theory of Human Motivation*. *Psychological Review* 50(4): 370–396.
- Morgan, M. 1995. *Viesti oikeiden ihmisten maailmasta*. Otava, Helsinki. 224 s.
- OECD. 1997. *Environmental Performance Reviews: Spain*. Report. 189 s.
- Panofsky, E. 1939. *Ikonographie und Ikonologie. Zum Problem der Beschreibung und Inhaltsdeutung von Werken der bildenden Kunst*. Painos v. 2006. DuMont Literatur und Kunst Verlag, Köln. 63 s.

- Peirce, C.S. 1898. «What Is a Sign?» How to Reason: A Critick of Arguments». Julkaisussa: Ketner, K.L. 1992. Reasoning and the Logic of Things: the Cambridge Conferences Lectures of 1898. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts. Suomennos: Bergman, M. ja Paavola, S. 2001. MIKÄ MERKKI ON? Ajatus-lehti 2001(58): 9–19.
- Pyhä Raamattu. 1971. Uusi Testamentti. Pieksämäki. 306 s.
- Saarinen, J. 1997. Matkailun motiivit ja ympäristöt: matkailijatyyppien tilasidonnaisuus. Terra – Geographical Journal 109(2) : 55–65.
- 1998. Cultural Influence on Response to Wilderness Encounters: A Case Study from Finland. International Journal of Wilderness 4(1): 28–32.
- 2001. The transformation of a tourist destination – theory and case studies on the production of local geographies in tourism in Finnish. Nordia Geographical Publications 30(1): 1–105.
- Scott, R.F. 1913. Scott's Last Expedition Volume I. In: <http://www.gutenberg.net/1/1/5/7/11579/>. 318 s.
- Seton, E.T. 1966. Kaksi partiopoikaa. WSOY, Porvoo-Helsinki. 348 s.
- Tuulentie, S. 2003. Naiset synnyttivät erävaelluksen traditiota. Vallan ja vastarinnan narratiivit Kaarina Karin kertomuksessa 1930-luvun Lapin matkoista. Naistutkimus 16(3): 4–18.
- 2004. Luontoelämyksen olemus vaellusturistien kertomuksissa. Julkaisussa: Articles on experiences. Lapin elämysteollisuuden osaamiskeskus ja Elämysinstituutti. Lapin yliopistopaino. s. 38–45.
- Ulbricht, R. 2006. Santiago de Compostelan vaellus, SWR-Media. TV2-media, 25 min., lokakuu 2006.
- Valpola, V. (toim.). 1960. Uusi tietosanakirja.
- Waters, F. 1963. Book of the Hopi. Penguin Book, USA. 345 s.
- Veivo, H. ja Huttunen, T. (toim.). 1999. Semiotikka. Merkeistä mieleen ja kulttuuriin. Edita. 168 s.
- Westhin teksti. 1570. Kuningas Kristoferin maanlaki Herra Martin käännöksenä. Julkaisussa: Setälä, E., N. ja Wiklund, K., B. 1893. Suomen kielen muistomerkkejä. I. Mikael Agricola'n käsikirja ja messu. Teksti B. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Internet-lähteet

1. [http://en.wikipedia.org/wiki/Sign_\(semiotics\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Sign_(semiotics)) luettu 7.12.2006.
2. http://flickr.com/photos/tasteful_tn/202705708/ Photo: Tim Notari , luettu 7.12.2006.
3. <http://www.kontiki.fi/> – luettu 30.1.2007
4. <http://www.wikipedia.fi/Ahasverus> – luettu 26.1.2007.
5. <http://www.era-ewv-ferp.org/> – luettu 30.1.2007.
6. <http://www.peaktopeak.net/> – luettu 30.1.2007.

Metlan työraportteja 52: 31–44

Ounasselän tunturiseudun maisemat matkailijoiden mielikuvissa ja kokemuksissa

Outi Rantala ja Marja Uusitalo

1 Johdanto

Ounasselän tunturiseutua voidaan pitää yhtenä Lapin ja Suomen matkailullisesti vetovoimaisimpana alueena. Alueen vetovoimaisuus pohjautuu pitkälti maisemiin ja luontoon sekä näiden vetovoimatekijöiden hyödyntämiseen niin matkailurakentamisessa kuin tuotteistamisessakin. Alueen kestävä kehittäminen on tärkeää, jotta vetovoimaisuus säilyisi myös tulevaisuudessa. Tämän vuoksi alueen kehittäjien tulisi olla tietoisia siitä, millaisia mielikuvia ja kokemuksia Ounasselän tunturiseudun maisemat synnyttävät matkailijoissa. Matkailijoiden maisemamielikuvien ja -kokemusten tutkiminen ja tutkimustiedon välittäminen alueen kehittäjille on kuitenkin haastavana tehtävänä. Matkailijoiden kokema maisema on moniaistisesti välittyvä ja mielikuvien värittävä todellisuus, jota fyysiset analyysit ja kävijätilastot kuvaavat yksipuolisesti.

Tässä artikkelissa esitellään EU LIFE Ympäristö-rahaston tukeman ”Matkailualueet **maisemalaboratorioina – Työvälineitä kestävä matkailun edistämiseen** (LANDSCAPE LAB 2004–2007)” -hankkeen LABLAND-osatehtävässä toteutetun matkailijoiden mielikuvia ja kokemuksia tarkastelevan tutkimuksen tuloksia. Tuloksia on raportoitu myös ”Elävä matkailumaisema” -selvityksessä (Uusitalo ja Rantala 2006a, 2006b). Tutkimukseen liittyneen matkailijoiden maisemakokemusten analyysin tuloksia on kuvattu aiemmin Lapin yliopiston opinnäytetyössä (Rantala 2006). Tutkimuksessa koottiin tietoa matkailijoiden maisemakokemuksista ja -odotuksista Ounasselän tunturikeskuksen matkailualueilla (Levi, Ylläs ja Olos).

2 Maiseman tutkiminen matkailun kontekstissa

Luontomatkailua pidetään yhtenä nopeimmin kasvavista matkailun osa-alueista ja luonnon matkailullinen vetovoimaisuus on todettu monissa vetovoimatekijöitä kartoittavissa tutkimuksissa. Vetovoimatekijöitä on tarkasteltu sekä kysynnän että tarjonnan näkökulmista. Suomen tärkeimmiksi vetovoimatekijöiksi nousevat tutkimuksissa luonto, maisemat, rauhallisuus, hiljaisuus ja liikkumismahdollisuudet luonnonympäristössä (Silvennoinen ja Tyrväinen 2001, Järviluoma 2006). Menetelmällisesti vetovoimatekijöitä kartoittava tutkimus on ollut pitkälti kvantitatiivista (Järviluoma 2006). Vaikka yleispiirteisiin luokitteluihin perustuvat kyselyt antavat arvokasta tietoa vetovoima-

tekijöistä yleensä, jää useita eri puolia luonnon ja maisemien merkityksestä sekä niihin liittyvistä mielikuvista ja kokemuksista huomioimatta (vrt. Järviluoma 2006).

Asiakaspalautteiden sekä kävijäprofileja ja -tyytyväisyyttä kartoittavien kyselyiden yhteydessä on niin ikään kerätty tietoa luontomatkailukohteiden maisemasta vetovoimatekijänä. Matkailuyrittäjien ja muiden matkailun kehittäjien laatimat kyselyt keskittyvät usein matkailukeskusten palvelutarjontaan. Niissä maisema nähdään osana toimintaympäristöä tai palveluiden ”kulissina” (vrt. Saarinen 2001). Vaikka kyselyitä toistetaan melko säännöllisesti, on niissä harvoin keskitytty keräämään maankäytön suunnittelun kannalta hyödyllistä tietoa maisemamuutosten suunnasta tai kehittämisesityksiä käyttäjien näkökulmasta. Kaavoituksen maisema- ja luontoinventoinneissa puolestaan ei yleensä selvitetä matkailijoiden maisemakokemuksia ja -odotuksia. Sen sijaan niissä korostuvat asiantuntijanäkemykset, jotka edustavat tavallisesti tiettyä tutkimustraditiota tai koulukuntaa. Lähestymistapoina maisema- ja luontoinventoinneissa ovat esimerkiksi maisema-arkkitehtuuri ja maisemaekologia tai aluesuunnittelun käsitteistö ja kriteeristö.

Suomalaisen luontomatkailun ja virkistyskäytön maisematutkimuksessa metsämaisema on ollut pitkään tutkimusten pääkohteena. Esimerkkinä tutkimussuuntauksesta ovat metsänhoitotapojen hyvyyden arviointiin tähtäävät preferenssitutkimukset, joissa on selvitetty eri sidosryhmien ympäristöarvostuksia. Metsän erilaisia käsittelytapoja on havainnollistettu valokuvilla, joiden miellyttävyyttä ulkoilijat ovat arvioineet (Karjalainen 2006). Samankaltaisia menetelmiä on käytetty aiemmin myös erämaan ominaisuuksien ja erämaakokemusten selvittämiseen (Hallikainen 1998).

Matkailijoiden kokemusten kokonaisvaltaisuuden huomiointia on painotettu viimeaikoina erityisesti matkailusosiologisissa tutkimuksissa. Kiinnostuksen kohteena matkailukokemusten akateemisissa tutkimuksissa ovat olleet matkailijoiden omat arviot kokemuksistaan, motivaatioiden tutkiminen sekä kokemusten merkitys yleisemmin yhteiskunnan kontekstissa (Uriely 2005). Matkailijoiden kokemusten tutkimuksessa tapahtuneen käsitteellisen muutoksen myötä kokemusten moninaisuus ja subjektiivisuus ovat nousseet tutkimuksissa keskiöön (Uriely 2005). Huomiota onkin kiinnitetty kokemusten ruumiillisiin, sosiaalisiin ja kulttuurisiin ulottuvuuksiin (Veijola ja Jokinen 1994, Johnston 2001, Macnaghten ja Urry 2001, Jokinen ja Veijola 2003). Tällöin painopiste on ollut siinä, miten matkailijat hahmottavat maisemaa kaikkien aistiensa kautta, ja miten maisemakokemukset yleensä syntyvät liikuttaessa ja vuorovaikutuksessa muiden ihmisten kanssa. Matkailijoiden kokemuksiin keskittyvissä tutkimuksissa ei nykyisin olekaan tarkoitus etsiä absoluuttista totuutta, vaan suhteellisia ja toisiaan täydentäviä näkökulmia, joiden avulla kokemusta ja sen merkitystä voidaan paremmin ymmärtää.

Matkailijoiden maisemamielikuvia ja -kokemuksia selvittävä tutkimus tuottaa tutkimusmenetelmistä riippuen joko yleisempää tai paikannettua tietoa siitä, millaiset tekijät maisemissa edistävät tai estävät positiivisten kokemusten ja maisemamielikuvien syntyä. Tässä matkailijoiden maisemamielikuvia ja -kokemuksia Ounasselän tunturiseudulla tarkastelevassa tutkimuksessa on yhdistetty matkailusosiologisissa tutkimuksissa (Rantala, luku 4) ja ympäristöpsykologiassa (Uusitalo, luku 5) käytettyjä laadullisia menetelmiä. Tavoitteena on ollut analysoida matkailijoiden maisemaan liittyviä mielikuvia ja kokemuksia, jotta saataisiin tietoa mielikuvien syntyyn vaikuttavista tekijöistä ja kokemusten rakentumisesta. Samalla on tarkasteltu kokemusten kokonaisvaltaisuutta ja kulttuurisidonnaisuutta. Karttatyöskentelyn avulla on pyritty paikantamaan matkailukeskusten maisema-arvot, jolloin ne on saatu suunnittelun kannalta käyttökelpoiseen muotoon.

3 Matkailijoiden maisemakokemusten kuvaaminen ja analysointi

Matkailijoiden maisemamielikuvien ja -kokemusten keräämisessä käytettiin kävelykierros- (gåtur) ja fokusryhmämenetelmiä. Aineisto koottiin vuoden 2005 hiihtoloma- ja ruskasesonkeina. Eri tavoin liikkuvista (patikointi, hiihto, moottorikelkkailu, koiravaljakkoajelut, ratsastajat ja melojat) matkailijoista koottiin seitsemäntoista fokusryhmää yhteistyössä ohjelmapalveluyrittäjien kanssa sekä paikallislehtien ja internetin välityksellä. Ryhmät osallistuivat maisemakierroksille, joiden aikana he valokuvasivat maisemia. Kierrosten jälkeen toteutettiin fokusryhmähaastattelut, joissa keskustelun aiheina olivat matkailu-, kulttuuri- ja metsämaisemat, mielikuvat matkailualueesta ja maisemakokemukset kiertäytyillä reiteillä. Haastatteluihin liittyi myös myönteiseksi koettujen ja kehittämistä kaipaavien alueiden ja paikkojen merkitsemistä karttoihin. (ks. Rantala 2006.)

Maisemakierroksia varten pyrittiin valitsemaan suosittuja latuja ja patikointireittejä, jotka edustavat mahdollisimman monipuolisesti alueen maisemia. Kauas matkailukeskuksista johtavat ladut tai polut suljettiin pois tutkimuksesta, koska haastatteluihin ei voitu käyttää matkailijoiden aikaa rajattomasti. Toisaalta LABLAND-osatehtävän tavoitteena on ollut tarkastella ennen muuta rakennetun ympäristön maisematekijöitä. Ylläksellä ja Levillä haastattelukierrokset toteutettiin kahdessa eri kohteessa, jotta kokemuksia saatiin kartoitettua matkailukeskuksen eri osista. Moottorikelkka-, koiravaljakko- ja melontaretket kulkivat ohjelmapalveluyritysten käyttämillä reiteillä ja ulottuivat kauemmas matkailukeskuksista. (Rantala 2006.)

Haastatteluihin osallistui lähes 80 matkailijaa. Fokusryhmien koko vaihteli kahdesta neljääntoista osallistujaan. Fokusryhmähaastatteluihin osallistuneet matkailijat jakaantuivat suhteellisen tasaisesti sukupuolen mukaan (taulukko 1). Haastattelussa tavoitettiin keski-ikäisiä ja vanhempia matkailijoita selvästi enemmän kuin nuoria matkailijoita (taulukko 2). Matkailijoista enemmistö oli kotoisin Etelä- ja Länsi-Suomen lääneistä (taulukko 3). Osa ryhmistä koostui ulkomaalaisista matkailijoista.

Haastatteluihin osallistui sekä lyhyemmällä lomalla olleita matkailijoita että pidempään (3–10 kk/vuosi) lomakohteessa viipyneitä matkailijoita. Haastatteluista reilu kolmasosa oli alueella ensi kertaa. Yli kaksikymmentä prosenttia haastatteluista kertoi vierailevansa kohteessa kaksi kertaa tai useammin vuoden aikana. Lähes puolet haastatteluista matkailijoista oli palkkatyössä. Toiseksi suurimman ryhmän muodostivat opiskelijat ja koululaiset. Kolmanneksi eniten haastatteluun osallistui eläkeläisiä. (Rantala 2006.)

Runsas paikannimien viljely keskusteluissa sekä vahva tunneside moniin maisemiin viittasivat siihen, että suurin osa haastatteluista matkailijoista oli niin kutsuttuja kohdesidonaisia matkailijoita. Heille arjesta irtautuminen on usein merkittävä syy lähteä lomalle, mutta matkakohteen valinnan ratkaisevat ennen muuta kohteen ominaisuudet (Selänniemi 1996, Rantala 2006).

Aineistoa on tarkasteltu kehys-, SWOT- ja kartta-analyysien avulla. Kehysanalyysin kohteena olivat haastattelu- ja valokuva-

Taulukko 1. Haastateltujen matkailijoiden sukupuoli-jakauma (Rantala 2006).

		nainen	mies	Yht.
Ylläs	Lkm	23	14	37
	%	62,2	37,8	100,0
Levi	Lkm	17	12	29
	%	58,6	41,4	100,0
Olos	Lkm	5	6	11
	%	45,5	54,5	100,0
Yht.	Lkm	45	32	77
	%	58,4	41,6	100,0

Taulukko 2. Haastatellut matkailijat ikäryhmittäin (Rantala 2006).

		alle 19 vuotiaat	20-34 vuotiaat	35-55 vuotiaat	yli 56 vuotiaat	Yht.
Ylläs	Lkm	4	3	14	13	34
	%	11,8	8,8	41,2	38,2	100,0
Levi	Lkm	4	3	13	5	25
	%	16,0	12,0	52,0	20,0	100,0
Olos	Lkm	0	2	0	8	10
	%	,0	20,0	,0	80,0	100,0
Yht.	Lkm	8	8	27	26	69
	%	11,6	11,6	39,1	37,7	100,0

Taulukko 3. Haastateltujen matkailijoiden kotipaikka (Rantala 2006).

		Suomi					Ulkomaat			
		Etelä- Suomi	Länsi- Suomi	Itä- Suomi	Oulun lääni	Lappi	Keski- Eurooppa	Itä- Eurooppa	Kanada	Yht.
Ylläs	Lkm	12	10	4	0	0	6	0	2	34
	%	35,3	29,4	11,8	,0	,0	17,6	,0	5,9	100,0
Levi	Lkm	7	10	0	0	2	8	2	0	29
	%	24,1	34,5	,0	,0	6,9	27,6	6,9	,0	100,0
Olos	Lkm	2	2	0	3	2	2	0	0	11
	%	18,2	18,2	,0	27,3	18,2	18,2	,0	,0	100,0
Yht.	Lkm	21	22	4	3	4	16	2	2	74
	%	28,4	29,7	5,4	4,1	5,4	21,6	2,7	2,7	100,0

neistot. Valokuvia kertyi talvella lähes 300 ja syksyllä 70. Kuvia on analysoitu sekä yleisesti kokonaisuutena että valitsemalla yksittäisiä valokuvia tarkemman analyysin kohteeksi. Lisäksi kuvia analysoitiin yhdessä niihin liittyvien kommenttien kanssa (Rantala 2006). Kehysanalyysin avulla pyrittiin ymmärtämään niitä tulkintakehyksiä, joihin ihmisten maisemamielikuvat ja -kokemukset liittyvät. SWOT-analyyseissä tarkasteltiin sekä haastattelu- ja kartta-aineistoja että matkailijoiden ottamia valokuvia. Analyysin avulla nostettiin esille matkailijoiden kannalta oleellisia asioita, jotka tulisi ottaa huomioon matkailukeskusten suunnittelussa. Nämä asiat paikannettiin teema- tai synteesikarttoihin. (Uusitalo ja Rantala 2006a, 2006b.)

4 Metsämaisemaan liittyviä tulkintakehyksiä

Kehysanalyysin (Goffman 1974) avulla tutkittiin maisemakokemusta sekä jaettuna että yksilöllisenä kokemuksena erittelemällä kokemuksen sisältämiä sosiaalisia ja kulttuurisia piirteitä. Kehyksiä jäsentämällä voidaan tarkastella sekä kulttuurista että subjektiivista tasoa sosiaalisessa elämässä (Puroila 2002). Tutkimusaineiston kehysanalyysisessä tulkinnessa maiseman käsite kytkeytyi sosiologiaan ja humanistis-kulttuurisesti orientoituneeseen (Raivo 1996) maantieteen. Sosiologian tutkimuskohteena ovat yhteisö ja yhteiskunta. Maisema-käsitteen ymmärtäminen humanistis-kulttuurisen maantieteen näkökulmasta käsin puolestaan auttoi kokemuksen

yksilöllisen ulottuvuuden hahmottamisessa. Jokainen ihminen kokee maiseman omalla tavallaan kulttuurisesta taustastaan, aikaisemmista kokemuksistaan ja maiseman herättämistä henkilökohtaisista mielikuvista johtuen (Raivo 1997). (ks. Rantala 2006.)

Kehysanalyysillä pyrittiin vastaamaan erityisesti kysymykseen: *Millaisten kehysten avulla matkailijat kertovat lappilaiseen metsämaisemaan liittyvistä kokemuksistaan?* Kehysanalyttiseen tarkastelutapaan sisältyy olennaisesti ajatus todellisuuden konstruktivisesta luonteesta. Tällöin matkailijan kokemukseen vaikuttavat sekä nykyhetki, aikaisemmat kokemukset ja muistot että kokemusten rakentumien edelleen niistä kerrottaessa. Aikaisemmat kokemukset ja tietorakenteet toimivatkin eräänlaisena tulkintakehyksenä, jonka avulla matkailijat kuvailevat omia kokemuksiaan. Tulkintakehys voidaan ymmärtää yksilön apuvälineenä asioiden ja tapahtumien tunnistamisessa ja nimeämisessä (Väliaverron 1996). Se ohjaa maiseman määrittelyä, tulkintaa ja tuottamista. Tulkintakehys on kulttuurisesti jäsentynyt, ja yksilö osallistuu sitä käyttäessään todellisuuden uusintamiseen (Puroila 2002, Rantala 2006).

Analyysin pohjalta voitiin erottaa neljä yhteistä tulkintakehystä, joiden avulla matkailijat kuvaivat maisemakokemuksiaan: *loman*, *kodin*, *maiseman* ja *maaston* kehykset (taulukko 4). Loman kehyksessä kuvailtiin luonnontilaista ja erämaista metsää, arjesta poikkeavia maisemia ja Lapin eksotiikkaa. Nämä kuvailut liittyivät usein joko matkailuesitteiden ja internet-sivustoiden synnyttämiin mielikuviin tai yleisemmin käsityksiin lomamaisemasta ja loman luonteesta. Metsään liittyvät arkielämän kokemukset ja metsään liittyvät tiedot nousivat puolestaan esille kodin kehyksessä.

Taulukko 4. Matkailijoiden metsämaisemankokemukseen liittyvät kehykset (Rantala 2006).

	<i>loman kehys</i>	<i>kodin kehys</i>	<i>maaston kehys</i>	<i>maiseman kehys</i>
metsämaisemaan liittyvän kokemuksen perusta	mielikuva luonnontilaisesta ja erämaisesta metsästä	henkilökohtainen, arkeen pohjautuva kokemus metsästä	henkilökohtainen, lomakohteeseen pohjautuva kokemus metsästä	mielikuva koskemattomasta ja tunnepitoisesta metsästä
mielikuvien merkityslähde	loma	arki ja tieto	liikkuminen	tunteet ja kulttuuri
metsään liittyvät merkitykset	vaivattomuus, arjesta poikkeavat toiminnot	hyöty, rauha, syvä tunneside	käyttö ja ihailu, omakohtainen kokemus	lapinromantiikka, elämys
matkailijaryhmä	lapinkävijät ja laskettelijat	lapinkävijät	lapinkävijät	lapinkävijät ja laskettelijat
valokuvan aiheet	erilaisuus, palvelut, laskettelurinteet	epäkohdat, informaatiokyltit, yksityiskohdat maisemassa	maaston muodot, ladut ja polut, opasteet	eläinten jäljet, värit, erikoiset muodot
metsä valokuvissa	metsä taustana	arkinen metsä, metsään kohdistuvat uhat	aistittu metsä, koettu metsä	metsä kaukomaisemissa, erikoiset yksityiskohdat lähimaisemassa

Lisäksi kodin kehyksessä korostuivat metsään liittyvät henkilökohtaiset merkitykset ja käytänteet. Ulkomaalaiset matkailijat eivät useinkaan käyttäneet kodin kehystä lappilaiseen metsämaisemaan liittyen, sillä he kokivat lappilaisen havumetsämaiseman poikkeavan merkittävästi omasta kotimetsästään. Maaston kehyksessä olivat pääosassa juuri matkailukeskuksen maisemaan liittyvät omakohtaiset kokemukset. Maiseman kehyksessä puolestaan painotettiin maisemaan liittyviä tunteita ja mielikuvia, jotka pohjautuivat matkailijoiden omaan kulttuuriseen taustaan.

Kehysten käytön tarkastelu osoitti, että matkailijat käyttivät näitä kehysiä yksilöllisesti kertoessaan kokemuksistaan. Matkailijat käyttivät yleensä loman ja maiseman kehysiä kuvatessaan Lapin maisemaa yleisempien mielikuvien pohjalta. Maaston kehystä käytettiin erityisesti haastattelua edeltäneistä maisemakokemuksista kerrottaessa sekä karttatehtävän yhteydessä. Kodin kehys puolestaan nousi esille usein metsäteemaan liittyvissä keskusteluissa. Kehysten yhtäaikaishallinnalla käytöllä ja kehysiä vaihtelemalla saatettiin kokemusten merkitystä muuttaa huomattavasti. (ks. Rantala 2006.)

Analyysin tueksi haastatellut matkailijat jaettiin karkeasti ”laskettelijoihin” ja ”lapinkävijöihin”. Laskettelijoihin lukeutuvat matkailijat kuvailivat usein keskustusten maisemaa yleisemmällä, mielikuviin pohjautuvalla tasolla. Heidän omakohtaiset kokemuksensa matkailukeskuksia ympäröivässä maisemassa saattoivat olla ristiriitaisia suhteessa ennakko-odotuksiin tai luonnontilaisuutta korostaviin mielikuviin (kuva 1). Laskettelijoilla ei vaikuttanut olevan yhtä syvää tunnesidettä keskuksiin kuin lapinkävijöillä ja tämän vuoksi he saattavat herkemmin vaihtaa lomakohdetta, jos ristiriita mielikuvien ja kokemusten välillä muodostuu liian suureksi. (Rantala 2006.)

Lapinkävijöiksi voitiin erottaa sellaiset matkailijat, jotka maisemakokemuksista kertoessaan korostivat matkailukeskuksia ympäröivään luontoon liittyvien kokemusten ja toiminnan merkitystä. Lapinkävijöille oli usein muodostunut syvä tunneside kohteeseen ja sitä ympäröivään maisemaan. Tästä johtuen matkailukeskuksen maisemaan kohdistuvat toimenpiteet saatettiin hyväksyä,

Kuva 1. ”Tundra-heinää: Rinteet ilman lunta. Harmi, että patikointireitit kulkevat latupohjia ja rinteitä pitkin. Ei kovin suuri elämys luonnosta”. (Nuori nainen Etelä-Suomesta)

jos keskuksen läheltä löytyi yhä runsaasti luonnontilaisempaa metsää. Matkailijoiden maisemakokemusten karttuessa korostuvatkin kestäväen kehittämisen mukaiset toiminnot, sillä vaikka lappinkävijät eivät olisikaan valmiita vaihtamaan lomakohdetta yhtä herkästi kuin laskettelijat, suhtautuvat he lomakohteen maiseman muokkaamiseen hyvin kriittisesti. (Rantala 2006.)

Matkailijoiden puheissa voitiin havaita aikaisempien matkailukäytäntöjen ja -ihanteiden selvä vaikutus. Nykyiset matkailumaisemaihanteet pohjautuvatkin kulttuurisiin ja historiallisiin käytäntöihin, jotka ovat peräisin muun muassa maalaukselliselta ja kansallisromanttiselta kausilta sekä ”lapinromantiikan” ajalta (ks. Aitchison ym. 2000, Anttonen 1998, Kivi 2004, Kostiainen ym. 2004). Näiden ihanteiden mukaisesti matkailijat korostivat maisemassa ja siihen liittyvässä toiminnassa luonnonromanttisuutta, sadunhoitoisuutta ja salaperäisyyttä sekä aktiivisuutta. Matkailun yhteydessä lappilainen metsämaisema tullee tulevaisuudessa korostumaan elämyksiin liittyvänä toimintaympäristönä ja ympäristönä, jonne voi tulla ”vain olemaan” (Pantzar 2003). Matkailijat hakevat lomaltaan sekä omakohtaisia kokemuksia että arkipäivästä poikkeavia elämyksiä ja olemista. Lisäksi yhä asiantuntevammät ja yksilöllisemmät matkailijat tulevat tuomaan uusia haasteita matkailukeskusten kehittämiseen ja suunnitteluun. (Rantala 2006.)

Keskusteluissa metsähakkuut ja metsän luonnontilaisuutta vähentävät toimenpiteet nähtiin yleisesti ottaen negatiivisina, silti negatiivisia kokemuksia ei nostettu esille maisemakokemuksista kerrottaessa. Voidaankin todeta, että tässä yhteydessä kokemukset metsämaisemassa eivät poikenneet liikaa mielikuvien erämaisista metsistä (vrt. ”laskettelijat”). Tämä johtunee lähinnä maisemaretkien toteutuksen ajankohdasta sekä reittejä ympäröivästä maisemasta. Haastatteluita tehtiin sekä talvi- että syysmaisemassa. Näin pyrittiin huomioimaan talvipeitteen vaikutus matkailijoiden maisemakokemuksissa. Se, ettei syksylläkään kerätyssä aineistossa noussut esille keskustelua metsänkäsittelyn jäljistä maisemassa, johtunee siitä, että reitit kulkivat pääosin joko kansallispuistoalueella tai virkistysmetsässä. Talousmetsää ja hakkuun jälkiä oli nähtävissä lähinnä moottorikelkka- ja koiravaljakkoreittien varrella, jolloin lumipeite puolestaan ”hävitti” osaltaan metsään kohdistuneiden toimenpiteiden jäljet. Moottorikelkka- ja koiravaljakkoretkille osallistuneet haastateltavat olivat pääosin lehti- ja sekametsiin tottuneita ulkomaalaisia, jotka kokivat matkailukeskusten havumetsävoittoisen maiseman kovin erilaisena. Haastatteluiden teemat ovat osaltaan ohjanneet keskustelussa käsiteltyjä aiheita ja analyysin tuloksia. (Rantala 2006.)

Kulttuurisia eroja voitiin kehysanalyysin pohjalta erottaa suomalaisten ja ulkomaalaisten matkailijoiden välillä sekä mielikuvien tasolla, jolloin erot selittyvät erilaisina kulttuuriperinteinä ja esitteiden välittämänä imagoina, että kokemusten tasolla, jolloin eroja selittävät eri liikkumismuodot. Haastatelluista suomalaisista matkailijoista suurin osa osallistuikin maisemakierroksille joko hiihtäen tai patikoiden, ulkomaalaiset matkailijat puolestaan liikkuvat maisemassa koiravaljakoilla, moottorikelkoilla, meloen, lasketellen sekä kävellen.

Kehysanalyttisen tulkinnan valossa korostuvat Ounasselän tunturiseudulla matkailijoiden *mielikuvat* koskemattomista metsistä ja erämaisista maisemista. Ulkomaalaiset matkailijat liittyvät mielikuvissaan Lappiin laajoja erämaisuuksia, suomalaiset puolestaan tunturien hallitsemia maisemia. Ounasselän tunturiseudun maisemiin liittyvissä *kokemuksissa* korostuvat niin ikään luontoon liittyvät elementit, mutta selvästi yksityiskohtaisemmalla tasolla ja henkilökohtaisten kokemusten valossa. Mielikuvat ohjaavat matkailijoiden katsetta ja aistihavaintoja. Tämä vaikuttaa osaltaan siihen, että maisemakokemukset tukevat jo ennen matkaa vallinneita mielikuvia. Aineiston pohjalta vaikuttaisi siltä, että matkailijoiden ennako-odotukset ja kohteessa kertyneet maisemakokemukset vastaavat ainakin vielä pitkälti toisiaan. Moni matkailun nykytilaan tyytyväinen matkailija kuitenkin näki ohjaamattomassa kasvussa mahdollisuuden ristiriitojen lisääntymiseen mielikuvien ja kokemusten etäännyessä toisistaan.

5 Maisematekijöiden esiintyminen matkailijoiden nimeämissä maisema-arvoissa

Ympäristönlukutaito on sisäänrakennettu ihmisen perimään (Tuovinen 1992). Lajilleen ominaisesti ihminen etsii luonnosta erilaisia viiheitä ja ohjeita siitä, miten siellä kannattaisi toimia omaa turvallisuuttaan vaarantamatta. Toiminnan kannalta oleellisten tietojen poimiminen ja käsitteleminen tapahtuvat usein tiedostamatta. Nämä tulkinnat ja niihin liittyvät tuntemukset ihminen tallentaa muistiinsa. Esimerkiksi tutkimukset, joissa on selvitetty ihmisten mieltymyksiä metsämaiseman visuaalisiin piirteisiin, ovat osoittaneet, että eri ihmisryhmien mieltymykset ovat pitkälti samantlaisia (Karjalainen 2006). Tällaisia alueen hahmottamista ja jäsentämistä helpottavia maiseman piirteitä ovat yhtenäisyys ja selkeys, joiden uskotaan tyydyttävän ihmisissä ymmärtämisen tarvetta (Kaplan ja Kaplan 1989). Maiseman avaruus oli yksi Ounasselän matkailijoiden nimeämissä maiseman tärkeistä ominaisuuksista. Sitä pidetään yleisemminkin ympäristön ymmärrettävyyttä ja selkeyttä lisäävänä maisema-arvona (Karjalainen 2001, 2006). Ounasselän matkailijoiden mielimaaisemat ja -paikat keskittyivät merkittävälle näköalapaikoille tai maiseman solmukohtiin, esimerkiksi tuntureiden laki- tai rinnealueille ja kuruihin (Uusitalo ja Rantala 2006a, 2006b). Matkailukeskusten rakennetulta ympäristöltä matkailijat odottivat ”harmonisuutta” ja luonnonmaisemaan istuvuutta (taulukko 5 ja 6). Maiseman solmukohdissa ja näköalapaikoilla matkailija pystyy piirtämään alueesta mieleensä kartan, jonka avulla hän voi suunnistaa. Luonnonmaisemaan istuva harmonisesti rakennettu ympäristö puolestaan vahvistaa alueen yhtenäisyyttä.

Taulukko 5. Äkäslompolon maisemamielikuva-SWOT (asia tullut haastatteluissa esiin vain ä= Äkäslompolossa, y = Ylläsjärvellä).

<p>Vahvuudet</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Maisemarakenne</i>: järvi- ja jokilaaksot, tunturit, kurut (ä), suot (y), paljakat (y) • <i>Maisemakuva</i>: luonnontilaisuus, hiljaisuus, korkeuserot, monimuotoisuus-vastakohdat, avaruus (y), karuus (y) • <i>Olosuhteet</i>: talvi, lumi, kylmyys, valo, aurinko, pimeys (ä), ruska (y) • <i>Elollinen luonto</i>: eläimet, äänet, jäljet, kelot, kynttiläkuuset, tunturikoivut, veistokselliset puut, luonnonantimet (y) • <i>Rakennukset</i>: tyyliltään, materiaaliltaan ympäristöön sopivat rakennukset, vanhat rakennukset, suojavyöhykkeet, kunnallistekniikka (y) • <i>Matkailun palvelurakenteet</i>: monipuoliset, hyväkuntoiset ulkoilureitit, monipuoliset, hyväkuntoiset ja ruuhkattomat rinteet (ä), luontokeskus (ä), kylpylä (ä) 	<p>Heikkoudet</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Rakennukset</i>: osa rakennuksista ei sovi ympäristöönsä, kirjava, muualta lainattu tyyli (ä) • <i>Maisemakuva</i>: keskeneräisyys (y) • <i>Matkailun palvelurakenteet</i>: huonokuntoiset rinteet ja ulkoilureitit (ä), rinnealue (ä), epäselvät opasteet (ä), latu-uria kulkevat patikkareitit (ä), vaaralliset laskut (ä), villit polut (ä), mainokset (ä), villi kelkkailu (y)
<p>Mahdollisuudet</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ulkoilureittien luokittelu ja varustus • Ohjelmapalvelujen ympärivuotisuus (y) • Matkailun vaikutusten seuranta (y) 	<p>Uhat</p> <ul style="list-style-type: none"> • Matkailukeskuksen laajeneminen ja tiivistyminen (ä), luonnon etääntyminen (ä), kuluminen ja saastuminen (ä), matkailupyydysimago (ä)

Taulukko 6. Levin maisemamielikuva-SWOT.

<p>Vahvuudet</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Maisemarakenne</i>: järvi- ja jokilaaksot, laajat ja harvapuustoiset metsät, tunturit, paljakat puurajoineen ja rakkakivikoineen, kurut • <i>Maisemakuva</i>: erämaisuus, ihmisten ”katoaminen” luontoon, korkeuserot, hiljaisuus, avaruus • <i>Olosuhteet</i>: talvi, lumi, kylmyys, valo, aurinko, ruska • <i>Elollinen luonto</i>: eläimet, äänet, jäljet, kelot, kynttiläkuuset, tunturikoivut, veistokselliset puut • <i>Rakennukset</i>: tyyliltään, materiaaliltaan ympäristöön sopivat rakennukset, suojavyöhykkeet • <i>Taajamarakenne ja -kuva</i>: tiiviys ja tehokkuus, jolloin luontoa säästyy muualla • <i>Matkailun palvelurakenteet</i>: monipuoliset – hyväkuntoiset ulkoilureitit, monipuoliset – hyväkuntoiset rinteet, monipuolinen palvelukeskus, ohjelmapalvelut 	<p>Heikkoudet</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Rakennukset</i>: osa rakennuksista ei sovi ympäristöönsä, kirjava – muualta lainattu tyyli, omaleimaisuuden puute, mainokset • <i>Taajamarakenne ja -kuva</i>: keskeneräisyys, tiiviys – ahtaus – tungos, matkailupydydysimago • <i>Matkailun palvelurakenteet</i>: huonokuntoiset rinteet, rinnealue, epäselvät opasteet, latu-uria kulkevat patikkareitit, villit polut
<p>Mahdollisuudet</p> <ul style="list-style-type: none"> • Maankäytön ohjaus • Ulkoilureittien luokittelu, varustukset, uudet reitit (vaellusreitit, luontopolut) • Rinteiden varustukset (esim. yhdysrinteiden valaistus) • Luontokeskus • Ohjelmapalvelut • Uudet mökkikylät 	<p>Uhat</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kehityksen taantuminen, matala käyttöaste • Taajamarakenteen tiivistyminen, uudet vanhoilta ”voimaa vievät” kaava-alueet • Metsänhakkuut • Puurajan yläpuolelle rakentaminen, luonnon etääntyminen – saastuminen • Pelto- ja niittyaukeiden sulkeutuminen • Moottorikelkkailun kasvu • Tyyliltään poikkeavat rakennukset: rivitalot, hotellit, ravintolat

Toinen tärkeä maisema-arvostuksen syntyä ohjaava inhimillinen tarve on toimimisen ja tutkimisen tarve (Kaplan ja Kaplan 1989). Sitä tyydyttää mm. maiseman visuaalinen ja biologinen monimuotoisuus (Silvennoinen ym. 1998, Karjalainen 2001, 2006). Monimuotoinen maisema sisältää paljon päättelyssä tarvittavaa informaatiota, virikkeitä ja toimintamahdollisuuksia (kuva 2). Maiseman solmukohdat ovat monien matkailijoiden mielipaikkoja oletettavasti myös sen vuoksi, että maisemien visuaalinen monimuotoisuus tiivistyy niissä. Ounasselän matkailijoiden arvostamat maisemien luonnontilaisuus ja erämaisuus puolestaan kuvaavat biologista monimuotoisuutta (Uusitalo ja Rantala 2006a, 2006b).

Myös rauhallisuus ja hiljaisuus olivat luontomatkailuun ja -maisemaan liitettyjä arvoja. Äänimaisemat ja niiden myötä maisemakokemuksen moniaistisuus nousivat esiin fokusryhmähaastattelussa, kun matkailijat kuvasivat miellyttäviä maisemakokemuksiaan tai harmittelivat matkailukeskusten jatkuvaa rakentamistoimintaa tai moottorikelkkailua (Uusitalo ja Rantala 2006a, 2006b). Hiljaisuuden merkitystä luontomatkailussa vahvistavat myös monet muut tutkimustulokset (Silvennoinen ym. 1998, Poutanen ja Tormilainen 2003).

Kuva 2. Visuaalisesti ja biologisesti monimuotoista maisemaa Levillä (kuvaaja: Marja Uusitalo).

6 Maisematutkimusten tulosten hyödyntäminen suunnittelussa

Matkailun kulttuurintutkimuksessa, muun muassa sosiologian, maantieteen ja antropologian kentillä, on viime vuosikymmenen aikana korostettu kokonaisvaltaisempaa ja kriittisempää lähestymistapaa maiseman ja siihen liittyvien kokemusten tutkimisessa. Maiseman visuaalisen hahmottamisen sijaan huomiota tulisi kiinnittää maiseman kokemiseen liikkeen kautta ja kokonaisvaltaisesti koko ruumiilla (Bale ja Philo 1998, Macnaghten ja Urry 2001, Ingold 2004, Massey 2006). Tällöin tarkastelun keskiöön nostetaan mielikuvien ja odotusten rinnalle matkailijoiden toiminta ja liikkuminen maisemassa. Se, miten matkailija maisemassa liikkuu ja mitä hän siellä tekee, vaikuttaa siihen, minkälaisena maisema käsitetään ja mitä arvoja maisemaan liitetään.

Niin ikään ympäristöarvostusten tutkimuksessa ollaan siirtymässä maisemien visuaalisen ja esteettisen laadun arvioinnista kokonaisvaltaisempaan laadun arviointiin. Uutta lähestymistapaa viitoittavat viimeaikaiset kaupunkiympäristötutkimukset, joissa on selvitetty muun muassa millaisia asioita ja arvoja yhdistetään kaupunkien elinympäristön laatuun, kaupunkikuvaan ja viheralueisiin (Rautiainen 2001, Hentilä ja Wiik 2003, Pelkonen ja Tyrväinen 2005). Näiden tutkimusten tavoitteena on ollut kerätä tietoa viheralueiden määrän ja laadun vaikutuksista sosiaaliseen ympäristöön, ihmisiin sekä heidän hyvinvointiinsa ja terveyteensä. Tietoa on kerätty viheralueiden käyttäjille suunnattujen kyselyiden ja haastatteluiden avulla.

Tässä tutkimuksessa maisemamielikuvia ja -kokemuksia lähestyttiin sekä matkailusosiologian että ympäristöpsykologian ja maisema-arkkitehtonisen suunnittelun viitekehyksistä. Aineistoja analysoitiin kulttuuristen ja sosiaalisten tekijöiden valossa sekä maisema-arvostuksia ja -mielty-

myksii selittävien tekijöiden näkökulmasta. Eri tieteenalojen lähestymistapojen käyttäminen on melko työlästä yhden tutkimuksen puitteissa. Etuna on kuitenkin se, että samassa tutkimuksessa hahmotetaan yleiskuva maiseman merkityksestä alueen matkailulle, saadaan tietoa kokemuksiin ja mielikuviiin vaikuttavista taustatekijöistä ja karttoihin kohdennettua paikkatietoa siitä, mitkä maisematekijät, -tyypit ja -alueet edistävät tai estävät positiivisten maisemakokemusten syntyä. Lisäksi eri lähestymistavat ovat täydentäneet hyvin toisiaan.

Käytetty aineistonkeruutapa tuotti monipuolista aineistoa. Laadullisin menetelmin ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen keinoin voidaankin pohtia maiseman ja luonnon kokemiseen ja merkitystentantoon vaikuttavia kulttuurisia ja yksilöllisiä eroavaisuuksia. Kvalitatiivisen tutkimuksen tulokset eivät ole samalla lailla yleistettävissä kuin kvantitatiivisin tutkimusmenetelmin saadut tulokset. Silti myös laadullisista maisemamielikuvii ja -kokemuksia tarkastelevista tutkimuksista saatua tietoa voidaan hyödyntää suunnittelussa.

Esimerkiksi eri tavoin liikkuvien ja eri kulttuurisia käsityksiä omaavien matkailijoiden mielikuvien ja kokemusten erot tulivat hyvin esille Ounasselän tunturiseudun matkailukeskusten matkailijoiden maisemamielikuvia ja -kokemuksia tarkastelevassa tutkimuksessa. Aiemmissa matkailumaisemiin liittyneissä mielikuvatutkimuksissa mieltymyseroja ovat selittäneet muun muassa ulkoilijan ikä, sukupuoli, koulutus ja luontosuhde (Tyrväinen ym. 2003, Tyrväinen ja Silvennoinen 2005, Karjalainen 2006). Ammatti vaikuttaa ihmisten mieltymyksiin erityisesti silloin, kun metsätaloustuotanto on tavalla tai toisella kytköksissä oman elinkeinon tai ammatin harjoittamiseen. Esimerkiksi metsä-, maatalous- ja biologian alan koulutus vaikuttaa preferensseihin.

Matkailijoiden kokemusten moninaisuuden huomiointi maankäytönsuunnittelussa onkin yksi keskeisiä haasteita. Matkailukeskusten kaavoituskäytännöt ovat muuttuneet lakimuutosten myötä (Maankäyttö- ja rakennuslaki 2000). Kaavaviranomaiset järjestävät yleisötilaisuuksia ja informoivat eri intressiryhmiä kaavan vaiheista internetin välityksellä. Kaavoitusprosessin nykyinen osallistamismenettely lisää matkailijoiden mahdollisuuksia ilmaista mielipiteitään maisemaan heijastuvasta maankäytöstä. Matkailijoiden näkemysten esille saanti maankäytönsuunnitelmissa on kuitenkin todellisuudessa haasteellista, sillä keskuksissa vierailee paljon matkailijoilta, jotka eivät tunne aluetta tarpeeksi hyvin pystyäkseen keskustelemaan maankäyttötavoitteista.

Matkailijoiden maisema-arvostukset huomioivilla maankäytönsuunnitelmilla voidaan vahvistaa positiivisia mielikuvia ja säilyttää matkailukeskusten vetovoimaisuus. Matkailijoiden maisemamielikuvia ja -kokemuksia tarkastelevien tutkimusten avulla voidaan pyrkiä tunnistamaan ne matkailijaryhmät, joiden tarpeisiin ja motivaatioihin maisemiin heijastuvat maankäyttöratkaisut herkästi vaikuttavat. Tällaisiksi voidaan laskea esimerkiksi juuri ne Ounasselän matkailijat, jotka pitivät matkailijamäärien ja taajaman kasvua sekä luonnon etääntymistä uhkina matkailukeskusten vetovoimaisuudelle. Maisemamuutosten vaikutusten ennakoiti matkailijoiden valintoihin helpottuu, kun tiedetään, millaisia maisemamielikuvia maisematekijät synnyttävät erilaisissa viiteryhmissä.

Käsillä olevan tutkimuksen tuloksia kannattaa jatkossa käsitellä vuorovaikutteisissa suunnittelutyöpajoissa. Erilaisia maisemamielikuvia ja -kokemuksia koskeva tieto avaa maiseman moninaisia lukutapoja ja antaa viitteitä käyttäjäryhmien luontosuhteista. Maiseman arvioiminen toisen ihmisen näkökulmasta on osa yhteisöllisen oppimisen prosessia, joka on usein onnistuneen päätöksenteon edellytys (Daniels ja Walker 2001). Matkailijoiden maisemamielikuvatutkimuksen tuloksia hyödynnettiin syksyllä 2006 LANDSCAPE LAB -hankkeen LABSOC-osatehtävän puitteissa toteutetussa Ylläksen maisematyöpajassa (Uusitalo ja Mettinen 2006).

Bella Dicksin (2003) mukaan matkakohteet alkavat muistuttaa toisiaan yhä enemmän, kun niistä tehdään vieraittavia. Keskittymällä matkailijoiden maisemamielikuvien ja -kokemusten tarkasteluun, voidaan lappilaisesta matkailumaisemasta poimia yleisten maisemapiirteiden lisäksi paikallisia erityispiirteitä, joiden huomioiminen sekä matkailukohteiden suunnittelussa että matkailumarkkinoinnissa on ensiarvoisen tärkeää. Kansainvälisen kilpailun kiristyessä matkailualueita ei ole enää varaa markkinoida kliseillä Lapin luonnon ainutlaatuisuudesta, luonnontilaisuudesta ja aitoudesta, elleivät nämä ominaisuudet ole todennettavissa (ks. Hemmi 2005).

Kiitokset

Työtä varten on saatu Euroopan yhteisön LIFE-rahoitustukea.

Kirjallisuus

- Aitchison, C., Macleod, N. ja Shaw, S. 2000. Leisure and tourism landscapes. Social and cultural geographies. Routledge, London and New York. 201 s.
- Anttonen, M. 1998. Matkailun monet maisemat. Lapin maiseman ikonografia – esimerkkinä Pallastunturi. Pro gradu -tutkielma. Maantieteen laitos, Oulun yliopisto.
- Bale, J. ja Philo, C. 1998. Introduction: Henning Eichberg, space, identity and body culture. Julkaisussa: Bale, J. & Philo, C. (toim.). Body Cultures. Essays on sport, space and identity. Routledge, London. s. 3–21.
- Daniels, S.E. & Walker, G.B. 2001. Working through environmental conflict. The collaborative learning approach. Praeger, Westport. 299 s.
- Dicks, B. 2003. Culture on Display. The Production of Contemporary Visitability. Open University Press, Berkshire.
- Goffman, E. 1974. Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience. Harvard University Press, Cambridge.
- Hallikainen, V. 1998. The Finnish Wilderness Experience. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 711. 288 s.
- Hemmi, J. 2005. Matkailu, ympäristö, luonto. Osa 2. Gummerus, Jyväskylä. 646 s.
- Hentilä, H.-L. & Wiik, M. 2003. Kaupunkikuva asukkaiden kokemana. Vantaan kokeiluprojektin kuvaus. Suomen ympäristö 619, Ympäristöministeriö, alueiden käytön osasto, Vantaa. 99 s.
- Ingold, T. 2004. Culture on the ground. The world perceived through the feet. Journal of Material Culture 9(3): 315–340.
- Johnston, L. 2001. (Other) Bodies and Tourism Studies. Annals of Tourism Research 28(1): 180–201.
- Jokinen, E. & Veijola, S. 2003. Mountains and Landscapes: Towards Embodied Visualities. Julkaisussa: Crouch, D. & Lübbren, N. (toim.). Visual Culture and Tourism. Berg, Oxford. s. 259–279.
- Järviluoma, J. 2006. Turistin luonto. Tutkimus luonnon merkityksestä matkailun vetovoimatekijänä neljässä Lapin matkailukeskuksessa. Acta Universitatis Lapponiensis 96. Lapin yliopisto, Rovaniemi. 214 s.
- Kaplan, R. & Kaplan, S. 1989. The experience of nature. A psychological perspective. Cambridge University Press.
- Karjalainen, E. 2001. Maisema-arvostukset ja niiden tutkimus. Julkaisussa: Kangas, J. ja Kokko, A. (toim.). Metsän eri käyttömuotojen arvottaminen ja yhteensovittaminen. Metsän eri käyttömuotojen yhteensovittamisen tutkimusohjelman loppuraportti. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 800: 175–183, 186–188.
- 2006. The visual preferences for forest regeneration and field afforestation – four case studies in Finland (väitöskirja). University of Helsinki, Faculty of Biosciences. Dissertationes Forestales 31.
- Kivi, J. 2004. Kaunotaiteellinen eräretkeilyopas. Kustannus Oy Taide/Kuvataideakatemia, Helsinki.

- Kostiainen, A., Ahtola, J., Koivunen, L., Korpela, K. & Syrjämaa, T. 2004. Matkailijan ihmeellinen maailma. Matkailun historia vanhalta ajalta omaan aikaamme. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki. 249 s.
- Macnaghten, P. & Urry, J. 2001. Bodies in the Wood. Julkaisussa: Macnaghten, P. & Urry, J. (toim.). *Bodies of Nature*. Sage, London. s. 166–182.
- Massey, D. 2006. Landscape as provocation. Reflections on moving Mountains. *Journal of Material Culture* 11(1/2): 33–48.
- Pantzar, M. 2003. Kunpa saisi vain olla – vapaa-ajan ongelma. Luentomoniste luentosarjassa Kulutus ja vapaa-aika. Lapin yliopisto, Rovaniemi.
- Pelkonen, J. & Tyrväinen, L. 2005. Kaupunkiviheralueiden koetut arvot ja merkitykset asukkaille Länsi-Vantaalla. Helsingin yliopisto, metsäekologian laitos. 59 s.
- Poutanen, V. & Tormilainen, H. 2003. Metsän hiljainen humina. Äänimaiseman luokittelu vapaa-ajan luonnonympäristössä. Rovaniemen ammattikorkeakoulun julkaisusarja B, Pohjolan Painotuote Oy, Rovaniemi.
- Puroila, A.-M. 2002. Erving Goffmanin kehysanalyysi sosiaalisen todellisuuden jäsentäjänä. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja, B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 41, Rovaniemi.
- Raivo, P. 1996. Maiseman kulttuurinen transformaatio. Ortodoksinen kirkko suomalaisessa kulttuurismaisemassa. *Nordia Geographical Publications* 25(1).
- 1997. Kulttuurimaisema: alue, näkymä vai tapa nähdä. Julkaisussa: Haarni, T., Karvinen, M., Koskela, H. & Tani, S. (toim.). *Tila, paikka ja maisema*. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen. Vastapaino, Tampere. s. 193–210.
- Rantala, O. 2006. Erämaisia metsiä ja rakennettuja reitistöjä. Kehysanalyttinen tulkinta matkailijoiden metsämaisemakokemuksista Lapissa. Pro gradu -tutkielma. Kauppatieteiden ja matkailun tiedekunta. Lapin yliopisto, Rovaniemi. 90 s.
- Rautiainen, M. 2001. Kaupunkikuvan arvioiminen. Selvitys kaupunkikuvaindikaattoreista. Suomen ympäristö 502. Ympäristöministeriö, alueiden käytön osasto, Helsinki. 75 s.
- Saarinen, J. 2001. The transformation of a tourist destination – theory and case studies on the production of local geographies in tourism in Finnish Lapland. *Nordia Geographical Publications* 30(1). 105 s.
- Selänniemi, T. 1996. Matka ikuiseen kesään. Kulttuuriantropologinen näkökulma suomalaisten etelänmatkailuun. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Silvennoinen, H. & Tyrväinen, L. 2001. Luontomatkailun kysyntä Suomessa ja asiakkaiden ympäristötoiveet. Julkaisussa: Sievänen, T. (toim.). *Luonnon virkistyskäyttö 2000*. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 802. s. 112–127.
- , Tahvanainen, L. & Tyrväinen, L. 1998. Luonto ja maisema lomakohteen vetovoimatekijänä: maatala- ja luontomatkailun erityisvaatimukset. Julkaisussa: Saarinen, J. & Järviluoma, J. (toim.). *Kestävyys luonnon virkistys- ja matkailukäytössä*. Pallas symposium 1997. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 671. s. 109–127.
- Tuovinen, P. 1992. Ympäristökuva ja symboliikka. Ympäristökuvan ja siihen liittyvien merkitysten analysointimetodiikasta. Yhdyskuntasuunnittelun julkaisuja A 20. Yhteiskuntasuunnittelun täydennyskoulutuskeskus, Teknillinen korkeakoulu. 151 s.
- Tyrväinen, L., Silvennoinen, H. & Kolehmainen O. 2003. Ecological and aesthetic values in urban forest management. *Urban Forestry and Urban Greening* 1(3): 135–149.
- & Silvennoinen, H. 2005. Voiko viljelymaiseman laatua mitata. Julkaisussa: Kunnaskari, M. & Sepänmaa, Y. (toim.). *Pellossa perihopeat*. Kustannusosakeyhtiö Maahenki. s. 227–233.
- Uriely, N. 2005. The Tourist Experience. Conceptual Developments. *Annals of Tourism Research* 32(1): 199–216.
- Uusitalo, M. & Mettiäinen, I. (toim.). 2006. Ylläksen maisemanhoitosuunnitelma – Ylläsjärven ja Äkäslompolon kylälaisten näkemykset. LANDSCAPE LAB -hanke, moniste. 26 s. + 2 karttaliit. (+ 127 kuvaliit. saatavissa monisteen toimittajilta).
- & Rantala, O. 2006a. Levin matkailijoiden maisemamielikuvat. Julkaisussa: Uusitalo, M., Sarala, P. & Tuulentie, S. (toim.). *Elävä matkailumaisema*. Ounasselän tunturiseudun sekä Ylläksen ja Levin maisemaselvitys. Metlan työraportteja 33. s. 150–152.

- & Rantala, O. 2006b. Ylläksen matkailijoiden maisemamielikuvat. Julkaisussa Uusitalo, M., Sarala, P. & Tuulentie, S.(toim.). Elävä matkailumaisema. Ounasselän tunturiseudun sekä Ylläksen ja Levin maisemaselvitys. Metlan työraportteja 33. s. 103–108.
- Veijola, S. & Jokinen, E. 1994. The Body in Tourism. *Theory, Culture & Society* 11: 125–151.
- Väliverronen, E. 1996. Ympäristöuhkan anatomia. Vastapaino, Jyväskylä.

Metlan työraportteja 52: 45–50

Ympäristöasenteisiin perustuva matkailijoiden tyypittelymalli ja matkailijatyypien yhteys laatutietoisuuteen – Kolin kansallispuiston ympäristömerkkitutkimuksen tuloksia

Henna Kangas

1 Johdanto

Matkailijat vaikuttavat suuresti matkailualueeseen ja näin ollen myös matkailun kestävyysalueella. Matkailijat tulee ottaa huomioon niin aluetta kehitettäessä kuin palveluja suunniteltaessa. Ympäristötietoisuus matkailijoiden keskuudessa on kasvanut, ja matkailijat osaavat myös vaatia laatua. Tämä matkailijoiden ”vihertyminen” vaikuttaa matkailijoiden toiveisiin ja valintoihin ennen matkaa ja matkan aikana. Kestävään matkailuun perustuvien palvelujen kautta voidaan vastata kysyntään ja lisätä matkailijoiden tietoisuutta kestäväan kehitykseen ja kestäväan matkailuun liittyvistä periaatteista. Matkailijoita on yleensä ajateltu vain ongelmana ja negatiivisten (ympäristö)vaikutusten aiheuttajina, mutta toisaalta matkailijoilla on suuret mahdollisuudet vaikuttaa matkailun kehittämiseen, ja he voivat osaltaan edistää kestäväan kehityksen periaatteiden huomiointia matkailukehityksessä. Matkailijat voivat vaikuttaa päätöksillään, minne matkustavat, mitä tuotteita ostavat ja mitä palveluita käyttävät. Luontokohteisiin matkustaville luonto ja ympäristö ovat tärkeässä roolissa, ja matkailijat huomioivat ympäristön valinnoissaan yhä useammin.

Tämä tutkimus käsittelee muutamia teemoja laajemmasta Kolin kansallispuistossa tehdystä matkailijatutkimuksesta, joka tehtiin osana Kolin kansallispuiston ja Kolin alueen kestäväan matkailun kehittämishanketta (EU/Interreg IIIb ohjelman NEST-hanke) (Kangas 2006). Tutkimuksessa kartoitettiin matkailijoiden ympäristöasenteita ja sitä, miten asenteet vaikuttavat matkailijoiden matkustuskäyttäytymiseen sekä ympäristömerkkeihin suhtautumiseen ja niiden tunnistamiseen. Matkailijat luokiteltiin ympäristöasenteidensa pohjalta kolmeen ryhmään. Ryhmien välisiä eroja tarkasteltiin matkustuskäyttäytymisen lisäksi muun muassa Kolin kehittämiseen liittyvien mielialojen suhteen. Yksi keskeinen tavoite oli selvittää matkailuun liittyvien ja alueellisten ympäristömerkkien eli laatumerkkien tuntemusta matkailijoiden keskuudessa. Tietotarve liittyi Kolin alueen kehittämiseen ja erityisesti Metsäntutkimuslaitoksen päätökseen hakea Kolin kansallispuistolle ja sen kanssa yhteistoimintaa tekeville yrityksille ja yhdistyksille Euroopan kansallispuistoliton (EUROPARC) European Charter for Sustainable Tourism in Protected Area -laatu-merkkiä. Tutkimuksen aineisto kerättiin kahdessa osassa.

2 Tutkimusaineisto ja -menetelmät

Kolin kansallispuistossa tehdyssä tutkimuksessa kartoitettiin matkailijoiden ympäristöasenteita ja asenteista muodostettujen matkailijatyyppien yhteyttä ympäristö- ja laatu-tietoisuuteen. Tutkimuksen aineisto kerättiin kahdessa osassa lomakekyselynä. Ensimmäinen kysely suoritettiin Kolilla kesällä 2005, ja täydentävä postikysely lähetettiin ensimmäiseen kyselyyn vastanneille tammikuussa 2006. Ensimmäinen kysely tehtiin Kolin matkailualueella 1.7.–30.9.2005. Kyselyt olivat jaossa kuudessa eri paikassa: Luontokeskus Ukossa, Hotelli Kolissa, Alamaja-talossa Kolin satamassa, Kulmakivessä, jossa on Karelia Expertin matkailuinfo Kolin kylällä, Kahvila-ravintola Ryyinäessä ja Retkitupa-kaupassa Hotelli Kolin päädyssä. Yhteensä kyselyvastauksia tuli 434 kappaletta, joista käyttökelpoisia oli 411. Ensimmäistä kyselyaineistoa tarkasteltaessa ilmeni, että aineistosta ei saa irti kaikkea tarvittavaa tietoa. Näin ollen päädyttiin täydentävän postikyselyn tekemiseen. Postikysely lähetettiin niille aiempaan kyselyyn vastanneille, jotka olivat jättäneet lomakkeeseen postiyhteystietonsa, eli 379 matkailijalle. Täydentävän postikyselyn lomakkeisiin merkittiin aina kunkin vastaajan aiemman kyselyn lomakenumero, jotta kyselyvastaukset voitiin myöhemmin yhdistää aiempiin kyselylomakkeisiin analysointia varten. Postikyselyyn vastanneita oli yhteensä 266, joten vastausprosentti oli korkea (70 %). Täydennyskyselyn vastauksista poistettiin epäkelvot vastaukset, jolloin niiden määrä putosi 258:aan. Aineiston analysointivaiheessa jouduttiin vielä poistamaan yhdeksän vastausta, jotta asennepatterin luotettavuus pysyi hyvänä. Poistetuista vastauksista puuttui vastauksia juuri asennekysymyspatterista. Asenneanalyysissä ja matkailijaryhmittelyssä oli yhteensä siis mukana 249 vastausta, joka on 93,5 prosenttia täydennyskyselyyn vastanneista.

Kyselyyn vastaajista naisia oli 58,9 prosenttia ja miehiä 41,1 prosenttia. Aiemmissa Kolilla tehdyissä asiakaskyselyissä miesten osuus vastaajista on ollut pienempi kuin tätä tutkimusta varten tehdyssä kyselyssä. Asiakaskyselyissä vuosina 2001–2004 (Metsäntutkimuslaitos 2001–2004) vastaajista miehiä on ollut 37,6 prosenttia, kun taas 62,4 prosenttia oli naisia (n=1058). Verrattaessa vastaajien sukupuolijakaumaa koko Suomen sukupuolijakaumaan naisten osuus vastaajista on hieman suurempi ja miesten pienempi kuin koko väestössä (Tilastokeskus 2005). Suurin osa (75 %) vastaajista oli 25–54-vuotiaita. Keskimmäisten ikäryhmien osuudet olivat suhteellisen tasaiset. Alle 25-vuotiaiden osuus vastaajista oli kaikista pienin, 8 prosenttia. Aiemmissa asiakaskyselyissä 25–54-vuotiaiden osuus on ollut 61,5 prosenttia, ja ikäjakauma on muutenkin hieman tasaisempi. Tämä johtuu luultavasti suuremmasta vastaajamäärästä (n=982). Verrattaessa vastaajien ikärakennetta koko Suomen ikärakenteeseen nousee esille vastaajien epätasainen jakautuminen iän suhteen. Postikyselyyn vastanneista miehiä oli 40,2 prosenttia ja naisia vastaavasti 59,8 prosenttia. Täydennyskyselyyn vastasi siis naiset paremmin kuin miehet, joskaan suurta eroa vastanneissa ensimmäisen kyselyn ja täydentävän kyselyn välillä ei ollut. Iän ja sukupuolen lisäksi vastaajien demografista profiilia määriteltiin koulutuksen, ammatin/työtehtävän sekä kuukauden bruttotulojen avulla. Demografisten tekijöiden lisäksi kartoitettiin matkailijoiden käyttäytymisprofiilia, Kolille matkustamisen syitä, tietämystä alueellisesta ympäristömerkistä, merkkien vaikutusta tuotteen, palvelun tai alueen valintaan sekä Kolin alueen kehittämiseen liittyvien asioiden tärkeyttä.

3 Ympäristöasenteisiin perustuva matkailijatyyppien luokittelu

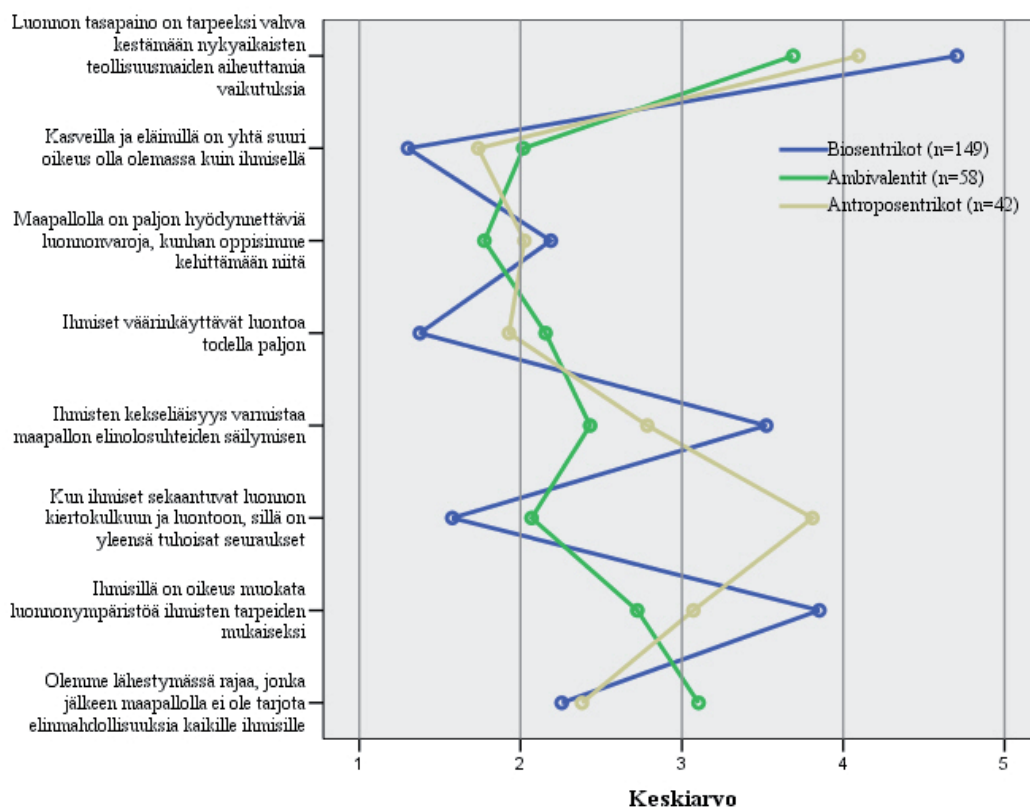
Kolin alueen matkailijatyyppit muodostettiin tilastollisten menetelmien avulla. Tyyppien muodostamisessa menetelminä käytettiin faktorianalyysejä ja edelleen ryhmittelyanalyysejä. Näiden analyysien avulla kahdeksan eri Likert-asteikolla mitatun asennemuuttujan pohjalta nousi esille kolme erilaista asenteisiin pohjautuvaa ryhmää. Ryhmät nimettiin a) biosentrikoiksi eli luontokeskei-

sesti ajatteleviin, b) antroposentrikoiksi eli ihmiskeskeisesti ajatteleviin sekä c) ambivalentteihin eli epäroiviin. Ryhmien nimeämisessä sovellettiin aiemmista ympäristöasenne tutkimuksista johdettua käsitelmää (kts. esim. Dunlap ym. 2000, Fairweather ym. 2005). Biosentrikoiden osuus vastaajista oli 60 prosenttia (n=149), antroposentrikoiden osuus 17 prosenttia (n=42) ja ambivalenttien osuus 23 prosenttia (n=58).

Kuvassa 1 esitetään kunkin ryhmän asennekysymysten vastausten keskiarvot. Osa asenneväittämistä erottelee matkailijan ympäristöasenteita huomattavasti voimakkaammin kuin toiset, kun taas tietyissä väittämässä eri matkailijatyypit ovat vastauksissaan lähes yksimielisiä. Biosentrikoiden ja antroposentrikoiden erot ovat selvimmät suhteessa asenneväittämään ”Kun ihmiset sekaantuvat luonnon kiertokulkuun ja luontoon, sillä on yleensä tuhoisat seuraukset”. Ambivalentteihin kuuluvien vastausten keskiarvot ovat pääosin kahden ja kolmen välillä, mikä ilmentää juuri heidän epärointiään asenteen muodostamisessa tai sen ilmaisussa. Kokonaisuudessaan kovin jyrkkiä asenne-eroja ei Kolin luontomatkailijoiden joukossa kuitenkaan ole havaittavissa näiden keskiarvojen pohjalta.

Vaikka antroposentrikoilla onkin ihmiskeskeinen lähestymistapa luontoon ja ympäristöön, se ei tarkoita, etteivätkö he pitäisi luonnon ja ympäristön suojelua tärkeänä. Antroposentrikoiden suojeluasenteen taustalla olevat motiivit vain eroavat biosentrikoiden motiiveista. Antroposentrikot haluavat säilyttää ja suojella luontoa ihmisiä varten, esimerkiksi säästämällä luonnonvaroja tuleville sukupolville, kun taas biosentrikoiden motiivit lähtevät pääosin luonnosta ja sen itseisar-

Matkailijatyypien profiilit ympäristöasenteiden mukaan

Kuva 1. Matkailijatyypit ympäristöasennevastausten mukaan luokiteltuna (1=täysin samaa mieltä... 3=en osaa sanoa... 5=täysin eri mieltä; n=249).

vosta. Tämä ilmenee myös Hunterin (1997) esittämässä kestävä kehityksen skaalassa hänen tarkastellessaan heikkoa ja vahvaa kestävyyttä. Samat asennepiirteet tulevat esille myös Pietarisen (1992) asenneluokittelussa, jossa hän jakaa antroposentrisen näkökulman ja biosentrisen näkökulman vielä tarkempiin ja yksityiskohtaisempiin osiin.

Kolille matkustavat matkailijat ovat pääasiassa ympäristöstä ja luonnosta kiinnostuneita. Tämä ilmeni tarkasteltaessa matkailijoiden Kolille matkustamisen motiiveja, joista useimmin mainittuja olivat luonto, maisemat sekä kävely- ja retkeilyreitit. Koli on profiloitunut luontomatkailukohteeksi ja näin ollen houkuttelee keskimääräistä enemmän luonnosta ja ympäristöstä kiinnostuneita matkailijoita, jotka myös haluavat pitää alueen luonnon hyvässä kunnossa. Oletettavasti matkailijajoukon valikoitumisen takia suuria eroja matkailijoiden asenteissa ei ole havaittavissa, eikä asenteiden ääripäitä nouse esille.

4 Matkailijatyypin demografiset piirteet ja matkailuun liittyvä käyttäytyminen

Tutkimuksessa yhtenä oletuksena oli Fairweather ym. (2005) tutkimukseen pohjautuen, että matkailijatyypit eroaisivat demografisesti toisistaan. Tämä ei kuitenkaan ollut Kolin matkailijoiden kohdalla kovin selvää. Ympäristöasenneprofililtaan eroavat Kolin matkailijaryhmät erosivat demografisten tekijöiden pohjalta tilastollisesti melkein merkitsevästi ainoastaan sukupuolen suhteen. Biosentrikoista lähes 66 prosenttia oli naisia, kun taas miesten osuus antroposentrikoissa oli noin 57 prosenttia.

Fairweather ym. (2005) tutkimuksen pohjalta odotettiin myös enemmän eroja matkailukäyttäytymisen suhteen. Tässäkin tapauksessa Kolin matkailijoiden tutkimus osoitti, että ainakaan tilastollisesti merkittäviä eroja kyselytietoihin perustuvassa matkailijatyypin matkailukäyttäytymisessä ei ollut. Eroja ei selvitetty erikseen havaintoihin perustuvalla matkailijan todellisella käyttäytymisellä.

Matkailijan kulutuskäyttäytymiseen liittyen tutkimuksessa ilmeni, että sekä biosentrikoista että antroposentrikoista noin 60 prosenttia oli valmiita maksamaan enemmän ympäristöystävällisestä (laatumerkin omaavasta tai sertifioidusta) tuotteesta tai palvelusta. Keskimäärin ympäristöystävällisestä tuotteesta ja palvelusta oltiin valmiita maksamaan noin kymmenen prosenttia enemmän kuin niin sanotusta normaalista tuotteesta. Tässä on kuitenkin huomioitava se, että vaikka matkailijat ilmoittavat olevansa valmiita maksamaan ympäristöystävällisestä tuotteesta enemmän, käytännön tilanteessa asia ei välttämättä realisoidu samalla tavoin. Ostopäätökseen saattaa vaikuttaa muutkin tekijät kuin tuotteen tai palvelun ympäristöystävällisyys. Kuitenkin tulos osoittaa huomattavan vahvaa suuntautumistaipumusta matkailijan kulutusvalinnalle ja ennustetta sille, että matkailijat ovat valmiita maksamaan enemmän ympäristöystävällisistä tuotteista ja palveluista.

5 Matkailijoiden tietoisuus ympäristömerkeistä

Tutkimuksessa todettiin, että matkailijan tietämys ympäristömerkeistä ei ollut yhteydessä ympäristöasenteen pohjalta muodostettuihin matkailijatyyppeihin. Yleensä ottaen ympäristömerkit ja erityisesti alueelliset ja matkailuun liittyvät ympäristömerkit olivat vastaajille melko tuntemattomia. Vain 8–10 prosenttia antroposentrikoista ja biosentrikoista ilmoitti tietävänsä matkailuun liittyviä ympäristömerkkejä. Nimeltä mainittuja matkailuun liittyviä ympäristömerkkejä olivat

muun muassa PanParks-ympäristömerkki, Tour Operators Initiative, Naturens bästa ja Kolinkin hakema European Charter.

Vaikka ympäristömerkit ja sertifikaatit olivat varsin tuntemattomia, niin suurin osa matkailijoista piti ympäristömerkkejä ja sertifiointeja tärkeinä Suomessa. Matkailijatyypeistä biosentrikot arvostivat lievästi muita enemmän tuotteiden, palveluiden ja alueiden ympäristömerkkejä ja yritysten sertifiointeja.

Kyselyyn vastanneet toivoivat lisää informaatiota ympäristömerkeistä. Useista vastaajista tuntui, että merkkejä lähes piilotellaan, vaikka ne voisivat olla hyödyllisiä tuotteiden, palveluiden ja alueiden markkinoinnissa. Vastaajien kommenttien perusteella merkkejä voisi tuoda enemmän esille markkinoinnissa; logon lisäksi tulisi selittää lyhyesti, mitä merkki tarkoittaa.

6 Pohdintaa

Kestävään matkailuun perustuvien palvelujen ja tuotteiden kautta voidaan lisätä matkailijoiden tietoisuutta kestäväan kehitykseen liittyvistä periaatteista. Matkailijalla on suuret mahdollisuudet vaikuttaa matkailun laadun kehittymiseen. He voivat osaltaan edistää kestäväan kehityksen periaatteiden siirtymistä matkailukohteen toimijoiden ja kehittäjien tavoitteisiin ja käytännön toimintaan. Matkailijat voivat vaikuttaa päätöksillään, minne matkustavat, mitä tuotteita ostavat ja mitä palveluita käyttävät. Luontokohteisiin matkustaville luonto ja ympäristö ovat tärkeitä, ja matkailijat ottavat myös valinnoillaan ympäristön huomioon.

Euroopan mittakaavassa suomalaisten laatumerkkitutkimus, yhdessä saksalaisten kanssa, on melko hyvä verrattuna esimerkiksi Espanjaan, Sloveniaan ja Pohjois-Irlantiin (Kangas 2007). Tästä huolimatta ympäristömerkit tunnetaan Suomessakin vielä heikosti, mutta kiinnostus merkkejä kohtaan on kasvamassa. Ympäristöystävällisyyden esille tuonti matkailussa tulee olemaan tärkeää, sillä jo nyt Kolin matkailututkimuksen vastaajista lähes 60 prosenttia edusti luontokeskeisesti ajattelevia matkailijoita. Ympäristöllä oli myös suuri merkitys muille Kolilla esille tulleille matkailijatyypeille.

Kolin matkailututkimuksen tuloksista voidaan päätellä, että alueellisella ympäristömerkillä tulisi olemaan merkitystä noin 60 prosentille vastaajista, kun he aikanaan valitsevat matkakohdettaan. Kansallispuistoon ja kansallispuiston läheisyyteen suuntaavat matkailijat ovat luultavasti keskimäärin kiinnostuneempia luonnosta ja ympäristöasioista kuin esimerkiksi ne, jotka suuntaavat lomalle ja vapaa-aikanaan kaupunkikohteisiin. Näin ollen voidaan ajatella, että Kolin matkailututkimuksen tulokset voivat olla yleistettävissä luontomatkailemisen kontekstissa. Vaikka Kolille haettava ympäristömerkki ei vielä tässä vaiheessa ollut matkailijoiden kriteerinä matkakohteen valinnassa, voi alueellisesta ympäristömerkistä tulla yksi uudentyyppinen alueen laatua korostava vetovoimatekijä tulevaisuudessa. Tämä tietysti edellyttää merkistä ja sen taustalla olevista tekijöistä tiedottamista kuluttajille. Näin myös lisättäisiin yleistä tietoisuutta merkeistä ja niiden takana olevista kestävästä kehityksestä tukevista periaatteista.

Kyselytutkimuksen yhteydessä voidaan pohtia, miten kyselyn tekotapa ja kysymysten sisältö vaikuttivat vastaamiseen. Kyselyssä oli mukana kysymyksiä ympäristömerkkien ja sertifioinnin tärkeydestä yleensä ja erityisesti kansallispuistoon liittyvinä asioina. Tämä saattoi vaikuttaa siihen, että vastaaja halusi korostaa luonnonsuojelun ja ympäristöön liittyvien myönteisten asenteidensa ilmaisua. Toisaalta, vaikka vastaajat eivät yleisesti tunnistanee ympäristömerkkejä nimeltä, voi-

daan niitä silti pitää merkityksellisinä. Itse ympäristömerkki nimenä luo mielikuvan, että merkki tukee ympäristöä ja siihen liittyviä myönteisiä toimintoja. Ympäristömerkkien ja sertifiointien tärkeyttä perusteltiin kestävän kehityksen periaatteilla, kuten luonnon ja ympäristön sekä tulevien sukupolvien huomioon ottamisella. Tämä mielikuva ympäristö- ja laatumerkeistä on varmasti osaltaan vaikuttanut siihen, että merkkejä pidetään tärkeinä.

Ympäristömerkkeihin kiinnitetään yhä enemmän huomiota matkailijankin kulutusvalinnoissa; yli puolet Kolilla kyselyyn vastanneista matkailijoista oli valmiita maksamaan sertifioidusta ympäristöystävällisestä laatutuotteesta tai palvelusta enemmän kuin ”normaalista tuotteesta”. Matkailijat haluavat kuitenkin olla varmoja, että tuote tai palvelu on todellakin ympäristöystävällinen tai korkealaatuinen. Ympäristömerkit ovat hyviä apuvälineitä, joiden avulla kuluttajien valintoja voidaan opastaa ympäristöystävällisempään suuntaan.

Kirjallisuus

- Dunlap, R.E., Kent, D., van Liere, A., Mertig, G. & Jones R.E. 2000. Measuring Endorsement of the New Ecological Paradigm: A Revised NEP Scale. *Journal of Social Issues* 56(3): 425–442.
- Fairweather, J.R., Maslin, C. & Simmons D.G. 2005. Environmental Values and Response to Ecolabels Among International Visitors to New Zealand. *Journal of Sustainable Tourism* 13(1): 82–99.
- Hunter, C. 1997. Sustainable tourism as an adaptive paradigm. *Annals of Tourism Research* 24: 850–867.
- Kangas, H. 2006. Matkailijan rooli kestävässä matkailussa – Tapaustutkimus Kolilla: Kolin matkailijoiden ympäristöasenteet ja suhtautuminen ympäristömerkkeihin. Pro Gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto, maantieteen laitos. 114 sivua.
- Kangas, H. 2007. European Charter for Sustainable Tourism in Protected Areas – Ecolabel as a Tool for Area Management and Tourists Response to Labels. Kolin kansallispuisto, Metsäntutkimuslaitos. Tutkimusmatkoihin perustuva julkaisematon raportti.
- Metsäntutkimuslaitos (2001–2004). Luontokeskus Ukon asiakastutkimus 2001–2004. Julkaisematon tutkimus. Kolin kansallispuisto.
- Pietarinen, J. 1992. Ihmiskeskeinen ja luontokeskeinen ympäristöetiikka. Julkaisussa: Kajanto, A. (toim.). *Ympäristökasvatus*. Gummerus Kirjapaino Oy, Helsinki. s. 33–45.
- Tilastokeskus. 2005. Suomi lukuina – Väestö. http://www.stat.fi/tup/suoluk/suoluk_vaesto.html. 9.1.2006.

Metlan työraportteja 52: 51–56

Esteettömyys yhä tärkeämpää luontomatkailun kehittämisessä

Isto Vanhamäki

1 Johdanto

Väestön ikääntyessä ja luontomatkailun suosion kasvaessa esteettömyyden merkitys palvelurakenteiden suunnittelussa korostuu. Kyse ei ole vain liikuntaesteisten palvelemisesta, vaan helposti lähestyttävissä oleva kohde on positiivinen imagotekijä kaikkia matkailijoita silmällä pitäen. Suomessa on noin 500 000 ihmistä joiden liikkumista ja toimintaa rajoittaa jonkinlainen pysyvä vamma. Tähän lukuun eivät kuitenkaan sisälly ikääntyneet, lastenvaunujen kanssa liikkuvat perheet, raskaana olevat naiset, erilaisista tilapäisistä vammoista kuten loukkaantumisista kärsivät, sekä edellä mainittujen avustajat ja ystävät, jotka kaikki kohtaavat täsmälleen samat esteet. Väestön keski-ikä nousee ja aktiivisten ikääntyneiden määrä kasvaa. Samaan aikaan luontoon perustuvan matkailun arvioidaan olevan nopeimmin kehittyvä matkailun osa-alue. Näiden tietojen valossa voidaan katsoa, että esteettömyyden huomioon ottaminen nousee yhä tärkeämmäksi asiaksi myös matkailualalla ja erityisesti luontomatkailukohteissa.

Artikkeli pohjautuu kahteen Joensuun yliopiston Savonlinnan koulutus- ja kehittämiskeskuksella tehtyyn esteetöntä luontomatkailua tarkastelemaan tutkimukseen Etelä-Savon ja Etelä-Karjalan luontomatkailukohteiden esteettömyyden kehittämiseksi (Mutikainen 2005, Mutikainen ja Ristolainen 2005). Tutkimuksissa on selvitetty erityisryhmien tarpeita ja toiveita luontomatkailuun liittyen sekä kartoitettu esteettömien palvelurakenteiden tilaa. Esille nousseiden teemojen kautta voidaan jatkossa edistää esteettömyyden huomioimista matkailun tuotekehityksessä ja kohteiden suunnittelussa. Tärkeänä näkökulmana tutkimuksissa on nostettu esiin kaikkia matkailijoita palveleva esteettömyys niin aineellisessa kuin aineettomassa kontekstissa.

2 Esteettömyyden käsite

Suomen kielessä käytetään englanninkielisestä *accessibility* -termistä usein sanaa *esteettömyys*. Accessibility on positiivinen sana, koska se lupaa pääsyä jonnekin. Esteettömyys puolestaan sisältää sanan este, joka on negatiivinen vaikka käsitteellä kokonaisuudessaan kuvataankin positiivista sisältöä. Toinen mahdollinen sana, jota esteettömyydestä voisi suomeksi käyttää on *saavutettavuus*. Saavutettavuudella voidaan kuitenkin ymmärtää hyvin monenlaisia asioita, kuten

esimerkiksi, että jokin asia on ylipäättään teknisesti käyttäjän saavutettavissa. Sanalla esteettömyys voidaankin paremmin havainnollistaa esteiden poistamista.

Luontomatkailun esteettömyyttä pohdittaessa on ensiarvoisen tärkeää muistaa, että esteettömyys koskettaa kaikkia luonnossa liikkujia, ei vain pyörätuolissa istuvia, kuten helposti ajatellaan. Käsitteitä esteettömyys ja saavutettavuus ei ole suomenkielisessä tutkimuksessa juurikaan käytetty kuvaamaan kaikille soveltuvaa matkailua. Näin ollen esteettömyys-käsitteen rinnalla on perusteltua käyttää *matkailua kaikille* -termiä joka on käännös englanninkielisestä *tourism for all* ilmaisusta. Matkailua kaikille -termiä on käyttänyt samanniminen Varsinais-Suomessa vuosina 1997–2000 toiminut vammais- ja erityisryhmien matkailuhanke. Sittenmin termi on ollut esillä Koillis-Savon matkailuyrittäjien Esteetön elämys -hankkeen kautta, joka keskittyi erityisryhmien matkailupalveluiden kehittämiseen ja markkinointiin. Hankkeen toinen vaihe toteutettiin vuosina 2005–2006.

”Matkailua kaikille” on sävyltään positiivisempi käsite kuin esteettömyys, eikä se rajaa käsiteltävää asiaa vain erityisryhmiin. Voitaasiinkin nähdä, että esteettömyyttä käytetään *kaikille soveltuvan matkailun toteuttamisen työkaluna*, jolloin esteettömyys-käsitteen käyttö tässä tarkoituksessa on perusteltua. Samalla esteettömyys-käsitteen negatiivinen leima jää enemmän taka-alalle ja esteitä poistava vaikutus korostuu.

Suomessa esteetöntä luontomatkailua ja -liikuntaa on aikaisemmin tutkinut Verhe (1994), jonka opastyylinen teos ulko- ja luontoliikuntapaikkojen soveltuvuudesta liikuntaesteisille hakee uutta lähestymistapaa vammaisten ja muiden liikuntaesteisten ulkoiluharrastukseen. Verhen teoksesta on vuoden 2006 aikana tullut uudistettu painos. Borg ym. (1998) keskittyvät tutkimuksessaan erityisryhmien luontoliikunnan fyysisten ja asenteellisten puitteiden käsittelyyn. Tutkimuksessa pohjustetaan Enonkosken Kangassaaren esteetömän luontoliikuntakeskuksen suunnittelua ja rakentamista. Vesanen-Nikitin (2000) tarkastelee tutkimuksessaan matkakeskuksen toimintojen mitoittamista kaikille ihmisille soveltuvaksi matkustusympäristöksi. Työn tarkoituksena oli selvittää liikkumista haittaavia ja rajoittavia esteitä matkakeskuksessa ja laatia suosituksia niiden poistamiseksi. Mutikaisen (2005) ja Mutikaisen ja Ristolaisen (2005) tutkimuksissa kartoitetaan Etelä-Savon ja Etelä-Karjalan luontomatkailukohteisiin esteettömyyden ja saavutettavuuden näkökulmasta.

3 Esteettömyyden viitekehys

3.1 Ulkoinen esteettömyys

Esteettömyys voidaan jakaa kahteen eri näkökulmaan: *ulkoiseen* ja *sisäiseen* esteettömyyteen. Esteettömyys kohteen ulkopuolelta tarkoittaa ennen kaikkea helposti saatavissa olevaa tietoa kohteesta ja helppoa savutettavuutta. Vastataan kysymykseen: kuinka helppoa tänne on tulla? Ulkoisen esteettömyyden tärkeimpiä elementtejä on kaikille matkailijoille soveltuvien liikenneyhteyksien olemassaolo. Monet luontomatkailukohteista sijaitsevat syrjäisillä seuduilla, joihin ei ole olemassa kunnollista julkista kuljetusta, joka olisi vieläpä soveltuva esimerkiksi liikuntaesteisille. Niin ikään selkeät ja toimivat opasteet ja kartat ovat kaikki kaikessa ulkoisen saavutettavuuden ja esteettömyyden kannalta. Matkailija ei saa tuntea oloaan epävarmaksi tai pelätä eksyvänsä.

Varsinkin liikuntaesteisille tai muille, jotka voivat kokea matkailun vaikeaksi on ensiarvoisen tärkeää saada kohteesta rehellinen ja todellisuutta tarkoin vastaava informaatio ennen matkaa. Näin ollen jokainen voi itse arvioida oman mahdollisuutensa toimia kohteessa, eikä tarvitse luottaa

muiden tekemiin arvioihin. Onkin syytä muistaa, että mainoslehtisessä oleva maininta: ”kohde soveltuu myös liikuntaesteisille”, ei kerro erityistarpeita omaavalle matkailijalle mitään juuri hänelle tärkeistä kohteen ominaisuuksista.

Internet on nykypäivänä yksi tärkeimmistä tiedonhakukanavista. Matkailuyrityksen kannalta tärkeää on panostaa toimivan verkkopalvelun suunnitteluun ja ennen kaikkea sen esteettömyyteen. Tähän kuuluvat olennaisesti tärkeimpien ulkomaalaisten matkailijakohderyhmien palveleminen omalla äidinkielellään. Verkkopalvelun esteettömyyteen liittyy myös oman sivuston näkyvyyden edistäminen hakukoneiden hakutuloksissa. Nykypäivän tekniikka mahdollistaa tämänkin, yhtäläillä kuin sivuston esteettömyyden edistämisen vaikkapa näkövammaisten käyttöä ajatellen.

Matkakohteen markkinoinnissa ja kohteen imagoa luotaessa on syytä kiinnittää huomiota niin sanottuun henkiseen esteettömyyteen. Monet paikat, erityisesti luontomatkailun saralla, mielletään yleisesti syrjäisiksi ja vaikeasti saavutettaviksi, vaikka se ei pitäisi lainkaan paikkaansa. Oikeanlaisella markkinoinnilla ja tiedottamisella voidaan vaikuttaa paikan henkisen esteettömyyden positiiviseen kehitykseen. Niin ikään trendit ja aikakauden virtaukset vaikuttavat monien aktiviteettien suosioon. Pyrkimällä herättämään median kiinnostus ja julkaisemalla positiivisia lehtiartikkeleja voidaan jossain määrin vaikuttaa myös tiettyjen vapaa-ajan aktiviteettien kulloiseenkin suosioon kansalaisten keskuudessa. Esimerkkinä vaikkapa lumikenkä- tai sauvakävely, joiden harrastamista vielä joku aika sitten yleisesti vieroksuttiin. Molemmat vieläpä sopivat mainiosti lievästi liikuntaesteisten luonnossa liikkumiseen.

3.2 Sisäinen esteettömyys

Sisäinen esteettömyys tarkoittaa kohteessa tapahtuvan liikkumisen ja asioimisen helppoutta. Kaikki matkailijoille tarkoitetut kohteet on merkittävä selkein ja kaikkien matkailijoiden luettavissa olevin opastein. Tämä tarkoittaa sitä, että turha hienostelu tai värien kanssa leikkiminen on syytä jättää infotauluista pois. Sisäisen esteettömyyden pohdinnassa onkin tärkeintä nimenomaan kokonaisuus. Esteettömyyden edistäminen vain liikuntaesteisten näkökulmasta ei palvele kaikkia matkailijoita, eikä varsinkaan sellaisia, joilla on jokin muu matkailua hankaloittava ominaisuus. Kokonaisuuden toteuttaminen esteetömäksi pitäisi näin ollen olla ensisijainen tavoite esteetöntä matkailukohdetta suunniteltaessa (Pühretmair 2004).

Vaikka mahdollisimman monien kohteiden soisi olevan esteetömiä, on kuitenkin syytä muistaa, että kaikki kohteet eivät voi olla täysin esteetömiä. Paljon tärkeämpää on luoda esteetön palveluketju, jonka avulla esteetömiä palveluita tarvitsevat saavat kaikilla sektoreilla ainakin yhdeltä toimijalta haluamiensa palveluja. Tämä voisi luontomatkailun yhteydessä tarkoittaa esimerkiksi esteetöntä luontokeskusta, esteetöntä luontopolkua ja vaikkapa esteetöman mahdollisuuden lintujen tarkkailuun. Lisäksi täytyy tietysti olla tarjolla esteetön majoitusvaihtoehto ja ruokailumahdollisuus.

4 Erityisryhmät ja esteettömyys

4.1 Erityisryhmät yleisesti

Suomessa on noin 500 000 ihmistä joiden liikkumista ja toimintaa rajoittaa jonkinlainen pysyvä vamma (Borg ym. 1998). Pysyvästi liikuntaesteisten määrää kuvaavaan lukuun eivät sisälly ikääntyneet, joiden tarpeet voimien heiketessä ovat yhtäläisiä muiden liikuntaesteisten kanssa,

perheet lastenvaunujen kanssa tai raskaana olevat naiset, erilaisista tilapäisistä vammoista kuten loukkaantumisista kärsivät, sekä edellä mainittujen avustajat ja ystävät, jotka kaikki kohtaavat täsmälleen samat esteet. Verhen (1994) mukaan Suomen väestöstä on kaiken kaikkiaan jopa kuudennes sellaisia henkilöitä, joiden liikkumiskyky on tilapäisesti tai pysyvästi heikentynyt tai rajoittunut. Edellä mainittujen ryhmien ohella esteetön ympäristö helpottaa kenen tahansa kohteessa vierailevan henkilön toimintaa ja liikkumista. Esteettömyys on yhtäläillä kohteessa liikkumisen helpoutta ja haluttujen toimintojen saatavuutta. Tässä yhteydessä esteettömyys tarkoittaa esimerkiksi toimivia ja selkeitä opasteita.

Esteettömyydellä tarkoitetaan siis kaikille helppoa lähestymistä. Tällöin erityisryhmiä ajatellen esteettömyydessä on otettava huomioon liikuntaesteisten lisäksi kuurot, sokeat, allergiset sekä oppimisvaikeuksista kärsivät ihmiset. Erityisryhmiin lukeutuvilla on kohteen rakenteisiin liittyviä *erityistarpeita*. Esteetömyydessä matkailussa on huomioitava kaikki ne ryhmät, joilla on kohteessa toimimiseen liittyviä erityistarpeita ja jotka kokisivat matkailun muuten hankalaksi. Esteettömyys tarkoittaa lähtökohtaisesti sitä, että fyysinen, sosiaalinen ja psyykkinen ympäristö on sellainen, että jokainen henkilö ominaisuuksistaan huolimatta pystyy toimimaan yhdenvertaisesti muiden kanssa. Erityistarpeita on edellä lueteltujen ”erityisryhmien” lisäksi esimerkiksi myös vanhuksilla ja pienten lasten perheillä.

4.2 Esimerkkejä erityisryhmille soveltuvista luontoaktiviteeteista

Liikuntaesteisille, näkö- ja kuulovammaisille tai oppimisvaikeuksista kärsiville voidaan tarjota monenlaisia heidän yksilöllisiin tarpeisiinsa räätälöityjä ja soveltuvia luontoaktiviteetteja. Yksi parhaista aktiviteeteista lähes kaikkien erityisryhmien kohdalla on luonnon tarkkailu oikein ohjattuna niin, että osallistujat samalla oppivat näkemästään tai kuulemastaan. Esimerkiksi lintubongaus soveltuu hyvin liikuntaesteisille, sillä välttämättä ei edes tarvita erityistä esteetöntä katselulavaa. Liikuntaesteisille tarkoitettu katselulava toki tuo lisäarvoa ja laadukasta palvelua kohderyhmälleen, mutta yksinkertaisimmillaan lintujen katselu onnistuu jo tienvarressa vaikkapa autossa istuen. Pyörätuolirampein varustettu lintujenkatselulava löytyy esimerkiksi Parikkalan Siikalahdelta. Myös näkövammaiset voivat osallistua ”bongaukseen” kuuntelemalla lintujen ääniä. (Lundell 2005).

Melonta, soutaminen, purjehtiminen ja kalastus ovat mainiosti soveltuvia luontoaktiviteetteja henkilöille, joilla on jonkinasteinen invaliditeetti alaraajoissa, mutta joka ei heikennä ylävartalon toimintaa. Vesistöihin liittyvien aktiviteettien yhteydessä tärkeimmässä roolissa on asiakkaan tarpeisiin soveltuva esteetön infrastruktuuri rantautumispaikoissa. Pyörätuolilla liikkuvat matkailijat tarvitsevat rantautumispaikoilta pyörätuolirampein laiturille ja erityisen liikkuvan laiturirakenteen tukikaiteineen esimerkiksi kanoottiin tai soutuveneeseen nousemiseen.

Myös ratsastus on liikuntaesteisille soveltuva aktiviteetti. Onnistuneen luontokokemuksen lisäksi ratsastus harjaannuttaa myös erilaisia hyödyllisiä taitoja kuten tasapainoa. Myös ratsastusmahdollisuuden järjestäminen vaatii oikeanlaiset rakenteet hevosen selkään nousemiseksi. (Lundell 2005). Niin ikään kävely tai pyörätuolilla liikkuminen tasaisiksi ja kaltevuudeltaan vähäisiksi suunnitelluilla poluilla tai pitkospuilla soveltuu liikuntaesteisten luontokokemuksen toteuttamiseksi. Lundellin (2005) mukaan sopiva pituus esteetömälle luontopolulle on 300–1 500 metriä. Luontokokemuksen kannalta tärkeää on säilyttää polun ympäristön luonto mahdollisimman alkuperäisenä, vaikka esteetön polku itsessään vaatii suuria ympäristön muokkaustoimia.

4.3 Vanhenevat suuret ikäluokat tarvitsevat esteettömiä palveluja

Ihmisten keski-ikä nousee kaikkialla länsimaissa. Tällä hetkellä yksi kymmenestä kansalaisesta on yli 60-vuotias. Vuoteen 2050 mennessä arvioidaan jo joka viidennen ihmisen olevan yli 60-vuotias ja vuoteen 2150 mennessä jopa joka kolmannen. Samanaikaisesti vanhempi ikäluokka vanhenee entisestään ja itse asiassa kaikkein vanhimpien (yli 80-vuotiaat) ikäryhmä on vanhas-ta ikäpolvesta kaikkein nopeimmin kasvava osuus. (United Nations... 2003). Suomessa noin 16 prosenttia väestöstä on yli 65-vuotiaita. Vuoteen 2040 mennessä yli 65-vuotiaiden ikäryhmän arvioidaan kasvavan 27 prosenttiin, joten merkittävää kasvua vanhempien ihmisten osuudessa on odotettavissa Suomessakin lähitulevaisuudessa (Tilastokeskus 2005).

Vanhempien ikäluokkien suhteellisen osuuden kasvaessa, voidaan ennustaa laadukkaiden ja esteettömien hyvinvointi- ja virkistysmatkojen kysynnän kasvavan. Eläkeläisillä on varaa ja ennen kaikkea aikaa käyttää hyväkseen matkailupalveluja. Vanhemman ikäluokan matkailijat tarvitsevat monesti liikkumista helpottavia rakenteita kuten rampeja ja esteettömiä luontopolkuja. Vanhat ikäpolvet ovat myös entistä valveutuneempia ja laatumietoisempia ja osaavat vaatia ja arvostaa laadukkaasti toteutettua, juuri heille räätälöityä ja soveltuvaa palvelua. Valveutuneita vanhemman ikäluokan matkailijoita palveltaessa kohteen fyysisten elementtien lisäksi myös erilaiset elävöittämisen keinot ja sisältöjen sekä merkitysten luominen esimerkiksi historiaa tai perinteitä hyväksi käyttäen tulevat tärkeämmäksi matkailussa. Luontomatkailukohteilla on haasteena miettiä min-käläisiä esteettömiä palveluita tämän varsin potentiaalisen, vakavaraisen, aktiivisen ja kasvavan senioriryhmän houkuttelemiseksi tarjotaan. (Eagles 2004).

5 Yhteenveto: Miksi esteettömyys on yhä tärkeämpää?

Esteettömyys mielletään yleisesti vain liikuntaesteisiä koskevaksi asiaksi. Vaikka liikuntaesteisten huomioiminen luontomatkailukohteiden kehittämisessä itsessään on ensiarvoisen tärkeä asia, tämän artikkelin tarkoitus on tähdentää, että esteettömyys koskettaa kaikkia matkailijoita, ei vain liikuntaesteisiä. Esteettömyyttä on niin kohteen ulkopuolella kuin sen sisälläkin olevan informaation ja palveluiden saatavuus ja opasteiden selkeys. Nykypäivän matkailija arvostaa laatua ja tiedon saannin helppoutta. Internet on jatkuvasti kasvava tiedonhakukanava ja sen myötä matkailukohteille entistä tärkeämpi markkinointiväline. Esteettömyyden kokonaisvaltainen suunnittelu lähtee verkkopalvelun toteuttamisesta niin, että matkailijan on sieltä helppo löytää etsimänsä kohteeseen liittyvä informaatio ilman, että hänen täytyy etsiä haluamansa tieto useasta eri lähteestä.

Kohteen esteettömyyttä on selkeä ja helposti saavutettava informaatio kohteen palveluista ja ominaisuuksista. Hyvin suunniteltu kohde on selkeä ja siellä on helppo liikkua sekä löytää etsimänsä. Esteettömässä kohteessa on tietenkin otettu huomioon myös liikuntaesteisten tarpeet. Pysyvästi liikuntaesteisten henkilöiden lisäksi myös lievemmistä ja tilapäisistä esteistä kärsivät sekä vanhenevat suuret ikäluokat tarvitsevat omia tarpeitaan vastaavia esteettömiä palveluita jatkuvasti kasvavassa määrin. Ensiarvoisen tärkeää on saattaa esteettömyystietoutta yrittäjille ja matkailukohteiden suunnittelussa mukana oleville, sillä turhan monelle alalla toimivalle esteettömyys on edelleen uusi ja outo asia. Esteettömyys on nykypäivänä hyvä mittari palveluiden yleisestä laadusta ja siitä kuinka hyvin yrittäjä huomioi erilaiset asiakkaansa. Näin ollen esteettömyys on myös markkinoinnin ja kohteen imagon kannalta merkittävä asia pohdittavaksi.

Kirjallisuus

- Borg, P., Aaltonen T. & Rinkinen T. 1998. Kaikki erilaisia, kaikki samanarvoisia. Erityisryhmien luontoliikunta: Vammaismatkailun fyysiset ja asenteelliset puitteet. Kestävän matkailun raportteja 6. Matkailun osaamiskeskus, Savonlinna.
- Eagles, P. 2004. Trends Affecting Tourism in Protected Areas. Julkaisussa: Sievänen T., Erkkonen, J., Jokimäki, J., Saarinen, J., Tuulentie, S. & Virtanen, E. (toim.). Policies, methods and tools for visitor management. Proceedings of the Second International Conference on Monitoring and Management of Visitor Flows in Recreational and Protected areas, June 16–20, 2004, Rovaniemi, Finland. Working Papers of the Finnish Forest Research Institute 2: 17–25.
- Lundell, Y. 2005. Access to the forests for disabled people. Swedish National Board of Forestry Report 1/2005. JV, Jönköping.
- Mutikainen, I. 2005. Accessibility of nature. A study of the BIRD project areas in Finland. University of Joensuu, Savonlinna Institute for Regional Development and Research. http://www.eurowetlands.org/adm/documents/Accessibility_of_Nature.pdf, 29.1.2007.
- Mutikainen, I. & Ristolainen K. 2005. Esteetöntä luontoliikuntaa. Palvelutarvekartoitus Kangassaaren esteettömistä luontoliikuntapalveluista. Suomen MS-liiton raporttisarja n:o 9.
- Pühretmair, F. 2004. It's time to make eTourism accessible. Julkaisussa: Miesenberger, K., Klaus, J., Zagler, W. & Burger, D. (toim.). Computer Helping People with Special Needs. Proceedings of 9th International Conference, ICCHP 2004, Paris, France, July 7–9, 2004. s. 272–279.
- Tilastokeskus. 2005. Suomi lukuina: Väestö. http://www.stat.fi/tup/suoluk/suoluk_vaesto.html, 29.1.2007.
- United Nations / Division for Social Policy and Development. 2003. Ageing – The ageing of the world's population. <http://www.un.org/esa/socdev/ageing/ageing/agewpop.htm>, 29.1.2007.
- Verhe, I. 1994. Esteettä luontoon liikkumaan. Ulko- ja luontoliikuntapaikkojen soveltuminen liikkumiskeinoille. Painatuskeskus Oy, Helsinki.
- Vesanen-Nikitin, I. 2000. Esteetön matkakeskus. Liikenneministeriön julkaisuja 9/2000. Edita, Helsinki.

Metlan työraportteja 52: 57–77

Luonnon merkitys kaupunkilaisille ja vaikutus psyykkiseen hyvinvointiin

Liisa Tyrväinen, Harri Silvennoinen, Kalevi Korpela ja Matti Ylen

1 Johdanto

Valtaosa suomalaisista asuu nykyisin kaupunkimaisessa ympäristössä. Vaikka suomalaisissa kaupungeissa ovat eurooppalaisen mittapuun mukaan melko runsaasti viheralueita, kohdistuu suurimpien kasvukeskusten luontoalueisiin kasvavia maankäytön muutospaineita. Kaupungin luontokohteet nähdään usein käytöltään tarkemmin määrittelemättömiksi alueiksi, jotka voidaan ottaa esimerkiksi rakennuskäyttöön (esim. Tiitola 2000, Hentilä ja Joki-Korpela 2004). Kaupunkisuunnittelussa luonto ja sen tuottamat ympäristöhyödyt ovat usein alisteisia yhdyskuntasuunnittelun teknis-taloudellisille tavoitteille (esim. Grahn 1991, Tyrväinen 1999, Van Herzel ja Wiedemann 2002).

Luontoalueiden suunnittelussa on pääpaino viime vuosina ollut ekologisten vaikutusten arvioinnissa. Nykyisin ollaan kuitenkin entistä kiinnostuneempia asukkaiden asumistoiveista, heidän terveydestään ja sosiaalisesta ympäristöstä (esim. Hentilä ja Joki-Korpela 2004, Sairinen ja Kohl 2004). Ympäristölaadun mittareiksi on ehdotettu esimerkiksi luontoalueiden määrää ja saavutettavuutta (Strandell ja Strandell 2002). Luontoalueiden tuottamiin hyötyihin vaikuttaa määrän ja saavutettavuuden lisäksi myös niiden laatu. Elinympäristön laatuun perustuvaa tietoa voidaan kerätä alueen asukkailta (esim. Korpela ym. 2001b, Tyrväinen ym. 2004, Strandell 2004, Pelkonen ja Tyrväinen 2005).

Tutkimusten mukaan ihmiset arvostavat mielipaikkoina luontoalueita enemmän kuin rakennettua ympäristöä (esim. Kaplan 1978, Ulrich 1981, Purcell ja Lamb 1984, Herzog 1987). Kasvit, puut, vesistöt, korkeusvaihtelut ja alueiden hyvä hoito ovat piirteitä, jotka miellyttävät ihmisiä (esim. Kaplan 1984, Schroeder ja Anderson 1984, Anderson ja Stokes 1989, Kaplan ja Austin 2003). Metsä- ja puistoalueiden viihtyisyyttä vähentäviä tekijöitä ovat esimerkiksi erilaiset aidat, parkkialueet, roskaisuus, huono hoito, tungos ja laajat monotoniset alueet (Schroeder ja Anderson 1984).

Luonto voi olla kaupunkilaisille tärkeä paikka niin henkisesti, sosiaalisesti kuin fyysisesti (Mostyn 1979). Puistoalueet vetävät kaupunkilaisia puoleensa, koska siellä voi harrastaa liikuntaa, nauttia luonnosta ja rentouttaa aistejaan. Viheralueet tarjoavat kaupunkilaisille mahdollisuuden vetäytyä hetkeksi sivuun kaupungin kiivaasta rytmistä (Dick ja Hendee 1986, Harrison ym. 1987). On

myös esitetty, että ihmiselle olisi lajinkehityksen myötä syntynyt automaattinen, myönteinen reagoitavuus luontoympäristöihin, erityisesti savannia muistuttaviin puoliaivoimiin ympäristöihin (Appleton 1986, Orians 1986, Ulrich 1983). Luontoympäristön herättämien automaattisten, tunteenomaisten arviointien on osoitettu syntyvän jopa 200 millisekunnissa (Hietanen ym. 2006). Ehkä puistot ja puutarhat runsaine näkymineen ja suojaisine paikkoineen tuntuvat meistä miellyttäviltä, koska ne muistuttavat olemukseltaan savanniympäristöä (Fox ym. 2000).

Ihminen ei siis välttämättä ole vielä lajina sopeutunut kaupunkimaiseen ympäristöön. Kaupunkiympäristöä kohtaan ihmiselle ei ehkä ole ennättänyt vielä kehittyä ”biologisesti virittynyttä reagoitavuutta”, joka luontoympäristössä tuottaa elvyttäviä kokemuksia (Kaplan ja Kaplan 1989, Ulrich ym. 1991, Aura ym. 1997). Kaupunkiympäristö voi aiheuttaa terveyshaittoja ensinnäkin vaikuttamalla suoraan terveyteen esimerkiksi ilmansaasteiden kautta. Toiseksi kaupunkiympäristö voi liiallisine ärsykkeineen ja uhkineen aiheuttaa stressiä, jonka seurauksena voi kehittyä erilaisia stressiin liittyviä sairauksia (esim. Kinnunen 1993, Taylor ym. 1997). Kolmanneksi kaupunkiympäristön epämiellyttävät ja masentavat paikat, kuten teollisuus- ja liikennealueet, vaikuttavat mielen terveyteen ja voivat aiheuttaa negatiivisia tuntemuksia, kuten pelkoa, ahdistusta, turhautumista, ärsyyntymistä, levottomuutta ja masennuksen tuntua (Bechtel ym. 1995, Korpela ym. 2001b).

Ihminen pyrkii hallitsemaan stressiä ympäristöään kontrolloimalla, kuten oleskelemalla luonnossa (Korpela ym. 2001b). Useat tutkimukset osoittavat puistomaisten luontoympäristöjen kohentavan mielialaa ja elvyttävän stressistä kaupunkiympäristöjä enemmän (Ulrich 1984, 2001, Hartig 1993, Herzog ym. 1997). Luontoympäristössä oleskelulla on siten mahdollisuus vaikuttaa omaan terveydentilaan (Ulrich 1984). Etenkin luonnossa sijaitsevassa mielipaikassa ihminen pystyy säätämään olotilaansa terveyttä edistävään suuntaan (Korpela ja Ylén 2007). Mielipaikat toimivat siis kielteisten tuntemusten ja stressaantuneisuuden säätelykeinoina (Korpela ym. 2001a, 2001b). Aukkaat myös kokevat viheralueiden käytön vähentävän stressiä ja edistävän rauhoittumista (Tyrväinen ym. 2004, Pelkonen ja Tyrväinen 2005). Lisäksi luontoympäristö voi tarjota elvyttäviä kokemuksia, kuten arkipäivästä irti pääsemistä sekä ykseyden ja sopusoinnun kokemista ympäristön kanssa (Kaplan ja Kaplan 1989). Elvyttävyyden tutkimuksissa on valtaosin verrattu puistomaisia luontoympäristöjä kaupunkimaisiin. Sen sijaan erityyppisten luontoalueiden kuten metsien tai ranta-alueiden elvyttävyydestä tiedetään suhteellisen vähän.

Ympäristöä, kuten viheralueiden laatua ja määrää, arvioidaan omien kokemusten ja mieltymysten perusteella. Alueilla ja kohteilla on jokaiselle oma henkilökohtainen merkityksensä (Lewin 1966, Horelli 1982, Aura ym. 1997, Hentilä ja Wiik 2003). Toisaalta taustatekijät, kuten sukupuoli, ikä, koulutus ja tulot sekä kulttuuriset tekijät vaikuttavat ympäristön arvostuksiin ja kokemiseen (esim. Cooper 1976). Vaikka ympäristöön liittyvissä mieltymyksissä ja kokemuksissa onkin havaittavissa yksilöllistä vaihtelua, voidaan näitä kokemuksia käsitellä yhteisöllisesti yleistettyjen tyyppittelyjen kautta.

Kaupunkiympäristön kokemista on tutkittu verraten vähän (Hentilä ja Wiik 2003). On esitetty, että kaupunkilaisia voitaisiin jaotella luontoon ja kaupunkiin liittyvien arvojen perusteella esimerkiksi ”luonto- ja keskustaurbaaneihin” (Soininvaara 1996). Tieto- ja taitoalan ammattilaisille pääkaupunkiseudulla tehdyssä tutkimuksessa löydettiin tällaisia asukasryhmiä kaupungin ja luonnon suhteellisen vetovoiman perusteella (Hirvonen 2000).

Tämän tutkimuksen tavoitteena oli selvittää viheralueiden merkitystä kaupunkilaisille, ja kuinka hyvin nykyiset kaupunkiviheralueet vastaavat asukkaidensa luontotarpeisiin. Erityisesti tutkittiin luonnon käytön vaikutusta koettuun terveyteen. Koetun terveyden mittareina käytettiin positiiv-

visten ja negatiivisten tuntemusten ohella mielipaikan elpymiskokemuksia. Lisäksi tarkasteltiin, voidaanko kaupunkilaiset ryhmitellä luonnon ja kaupungin suhteellisen merkityksen perusteella asukasluokkiin. Tutkimus on osa 'Kaupunkiluonto ja ihmisten hyvinvointi' -hanketta (SA 2005–2007), joka on Metlan ja Tampereen yliopiston yhteistutkimus.

2 Aineisto ja menetelmät

Aineisto kerättiin postikyselyllä syksyllä 2005. Väestörekisterikeskukselta tilattiin yhteensä 3 000 henkilön satunnaisotos Tampereen ja Helsingin yhdistetyistä väestötiedoista. Otokseen poimitut olivat iältään 15–75-vuotiaita ja äidinkielenään suomea puhuvia. Kyselyyn vastasi 1 273 asukasta ja palautusprosentti oli 42,6.

Ensimmäiseltä kyselykierrokselta saatiin 881 vastausta. Vastaamatta jättäneille postitettiin kahden viikon päästä uusi kyselylomake. Vastaajien ikä- ja sukupuolijakaumaa pyrittiin tasoittamaan toisen kyselykierroksen avulla. Koska suurin palautusprosentti oli naisten vanhimmissa ikäluokissa, poistettiin heitä otoksen ikäjärjestyksessä niin, että uusintakyselyssä päädyttiin 2 000 henkilön otokseen.

Toiselta kierrokselta palautui 363 vastausta. Iän perusteella valikoiduille 389 henkilölle lähetettiin kysely vielä kolmannen kerran. Ikäryhmä valittiin vertaamalla otoksen ikäjakaumaa Helsingin ja Tampereen väestön jakaumaan khiin neliön yhteensopivuustestillä ja valitsemalla ne ikäryhmät, joissa oli selvin aliedustus. Tältä kyselykierrokselta saatiin takaisin 26 vastausta.

Kyselylomake oli seitsemänosainen ja kysymykset pääosin strukturoituja. Kysymyksen osat käsitelivät asuinympäristöä, luontoa, kaupungin viheralueita, turvallisuutta ja yhteisöllisyyttä, hyvinvointia ja terveyttä sekä terveystottumuksia. Lopussa oli laaja vastaajan taustatietoja selvittävä kohta, johon sisältyivät myös työhön ja opiskeluun liittyvät asiat.

Kyselyn tulokset on analysoitu SPSS 13.0 tilasto-ohjelmalla. Kyselyssä olleet asteikolliset muuttujat tulkittiin välimatka-asteikollisiksi. Ryhmien välisiä eroja testattiin khiin neliön yhteensopivuustestillä, t-testillä ja varianssianalyysillä. Tuloksissa esitellään vain sellaiset ryhmäkohtaiset erot, joiden riskitaso on 5 % tai sitä pienempi ellei toisin mainita. Mahdollisten piilevien muuttujien löytämiseksi kyselyssä olleille kysymyspattereille suoritettiin faktoriajoja (pääakselifaktori, Promax vinorotaatio).

3 Tulokset

3.1 Viheralueiden merkitys ja tarjonta

Yli 80 prosentin mielestä viheralueilla on suuri merkitys asumisviihtyvyyteen. Vain vajaa viisi prosenttia vastaajista piti merkitystä vähäisenä. Vastaajia pyydettiin nimeämään 16 ympäristötyypin listalta oma mielipaikkansa. Näille viheralueita ja kaupunkikohteita kuvanneille mielipaikkatyypeille tehtiin kohteiden arvostukseen perustuen faktorianalyysi. Analyysissa ranta-alueiden (uimarannat, venevalkamat ja satamat) painokertoimet jakaantuivat usealle faktorille. Sen vuoksi ranta-alueita käytettiin itsenäisenä selittäjänä, joten se poistettiin faktoriratkaisusta. Lopulliseksi tulokseksi saatiin neljän faktorin ratkaisu (taulukko 1). Ensimmäinen faktori (F1) sai korkeita latauksia metsä- ja luontoalueisiin kohdistuvilta muuttujilta. Toisen faktorin (F2) painot muodostuivat erityyppisiä rakennettuja viheralueita kuvaavista muuttujista. Kolmas faktori (F3) ilmensi

Taulukko 1. Viheraluetyypeistä ja kahdesta kaupunkitekijästä muodostettu varimax-rotatoitu faktorimatriisi, kommunaliteetit, ominaisarvot, selitysasteet, keskinäiset korrelaatiot ja reliabiliteettianalyysin tulokset. Kärkimuuttujiksi hyväksytyistä väittämistä faktorilataukset tummennetulla.

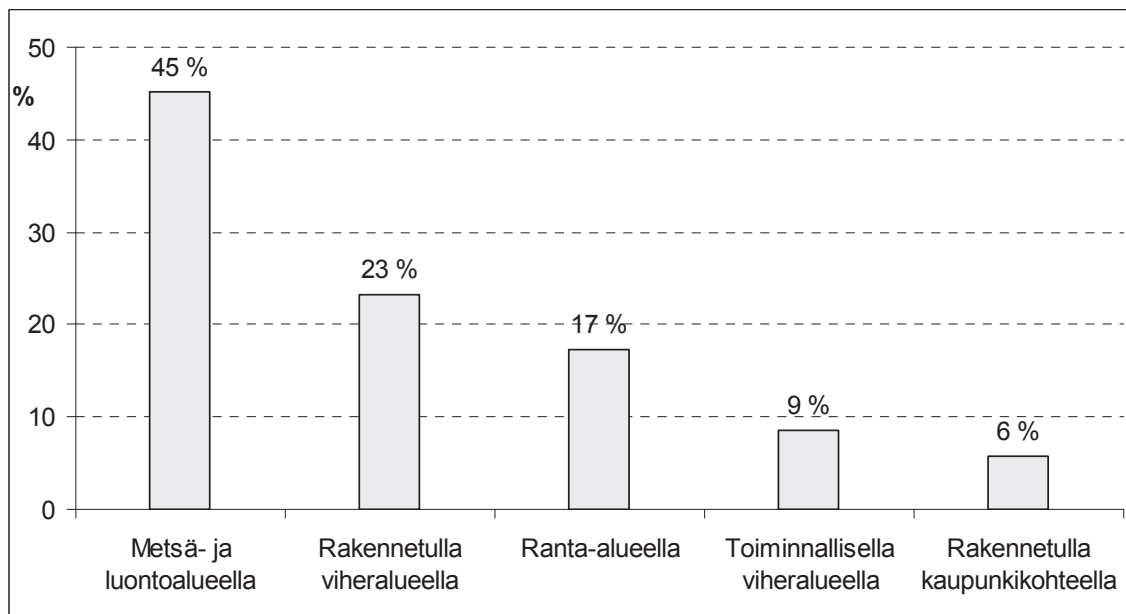
Muuttujat:	Faktorit:				
	F1 Metsät ja muut luon- toalueet	F2 Rakennetut viheralueet	F3 Kaupunki- kohteet	F4 Toiminnal- liset viher- alueet	Kom- munali- teetit
Laajat yhtenäiset metsäalueet	,986	-,286	,083	,028	,765
Pienet metsiköt	,741	,118	,046	-,053	,600
Maisemapellot ja -niityt	,688	,030	-,006	,075	,535
Luonnontilaiset pienalueet	,620	,128	-,018	-,037	,461
Liikenneviheralueet	,060	,704	,025	-,015	,536
Kortteliviheralueet	,108	,686	-,048	-,002	,538
Koristeelliset istutukset ja kukkaloisto	-,098	,666	,061	-,055	,394
Rakennetut puistot	-,074	,449	,329	,147	,447
Väljät ja vihreät tontit	,390	,403	-,202	,010	,510
Kaupunkikeskustan katu- ja ulkotilat	,053	,072	,808	-,024	,660
Kaupunkikeskustan erilaiset palvelu- ja sisätilat	-,001	-,016	,799	-,014	,631
Leikkipuistot	-,068	,009	-,072	,657	,400
Pururadat, pelikentät ja rakennetut liikuntapaikat	,001	-,092	,058	,520	,249
Siirtolapuutarha- ja palstaviljelyalueet	,086	,014	-,034	,430	,220
Koirapuistot	,086	,066	,024	,251	,110
Ominaisarvo (Extraction Sums of Squared Loadings)	3,66	2,03	0,71	0,66	
Selitysaste, %	24,4	13,5	4,8	4,4	
Cronbachin alpha	0,837	0,745	0,783	0,510	
Faktoreiden välinen korrelaatio:	F2	0,451			
	F3	-0,265	0,216		
	F4	0,319	0,420	0,154	

selkeästi kaupunkikohteiden merkitystä. Neljännen faktorin (F4) katsottiin sisältävän viheralueiden käyttöön liittyviä toiminnallisia aspekteja. Faktoroinnin perusteella alkuperäisistä muuttujista muodostettiin neljä uutta mielipaikka kuvannutta summamuuttujaa.

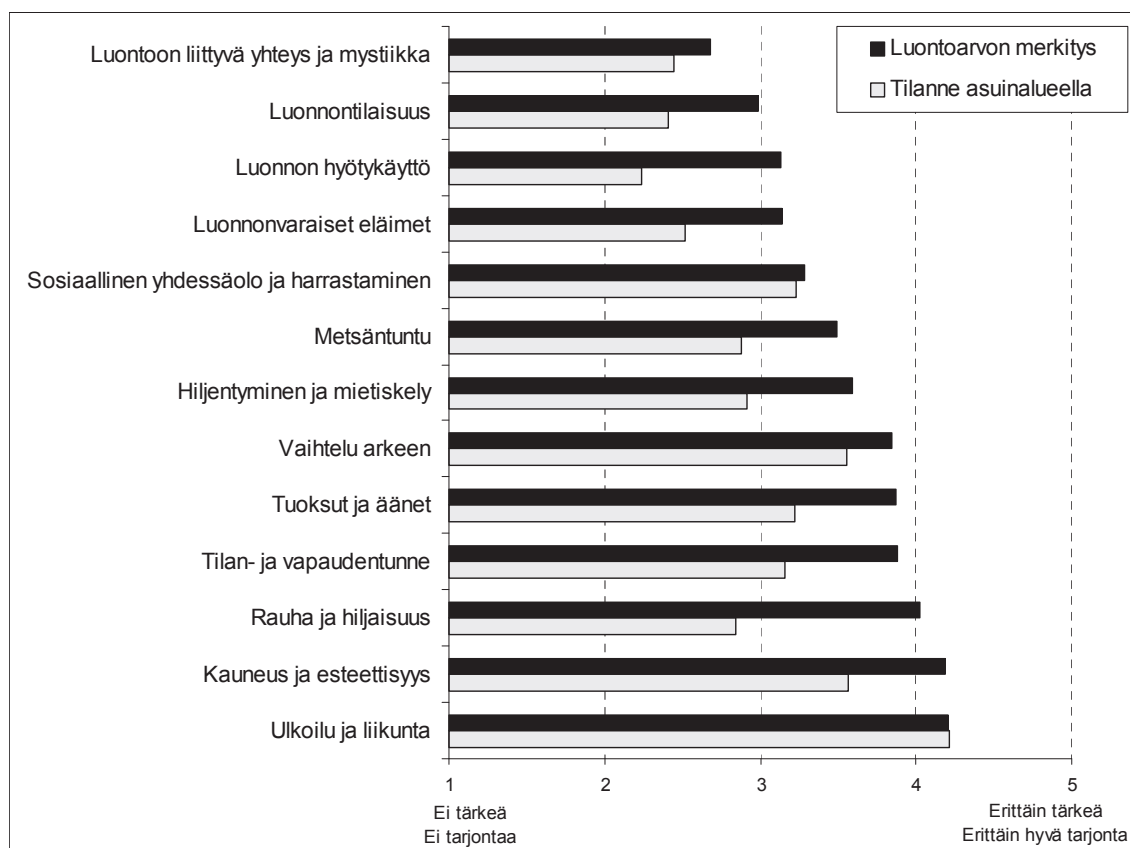
Lähes puolella vastanneista mielipaikka sijaitsi metsä- tai luontokohteella (kuva 1). Runsaalla viidenneksellä mielipaikka oli rakennetulla viheralueella (puistot, kortteliviheralueet). Myös ranta-alueilla sijaitsi lähes joka viidennen vastaajan mielipaikka. Vähiten viheralueista mainintoja saivat liikuntaan tai harrastamiseen liittyvät kohteet (pelikentät, leikkipuistot, rakennetut liikuntapaikat). Kaikkein harvimminkin mielipaikka sijaitsi kuitenkin rakennetussa kaupunkiympäristössä.

Lähes kaikki luontoon liittyvät asiat koettiin tärkeiksi tai vähintään kohtalaisen tärkeiksi (kuva 2). Kaikkein eniten arvostettiin luonnon tarjoamia ulkoilu- ja liikuntamahdollisuuksia sekä esteettisiä elämyksiä. Myös luonnosta löytyvä rauha ja hiljaisuus koettiin tärkeiksi tekijöiksi. Näiden lisäksi arvostettiin luontoon liittyviä tuoksua ja ääniä, tilan ja vapauden tunnetta sekä luonnon tuomaa vaihtelua arkeen.

Asukkaiden mukaan oman asuinalueen viheralueet eivät vastaa riittävästi luontoon liittyviin tarpeisiin (kuva 2). Valtaosalla vastaajista onkin tarvetta lisätä asuinalueensa ulkopuolisen luonnon käyttöä. Tarve on suurempaa kesällä kuin talvella. Kesällä asuinalueen ulkopuolista luontokäyttöä haluaisi lisätä 77 % vastaajista. Vastaava luku oli talvella 68 %.

Kuva 1. Mielipaikan sijainti eri ympäristötyypeillä.

Kuva 2. Luontoarvojen suhteellinen merkitys ja tarjonta omalla asuinalueella.

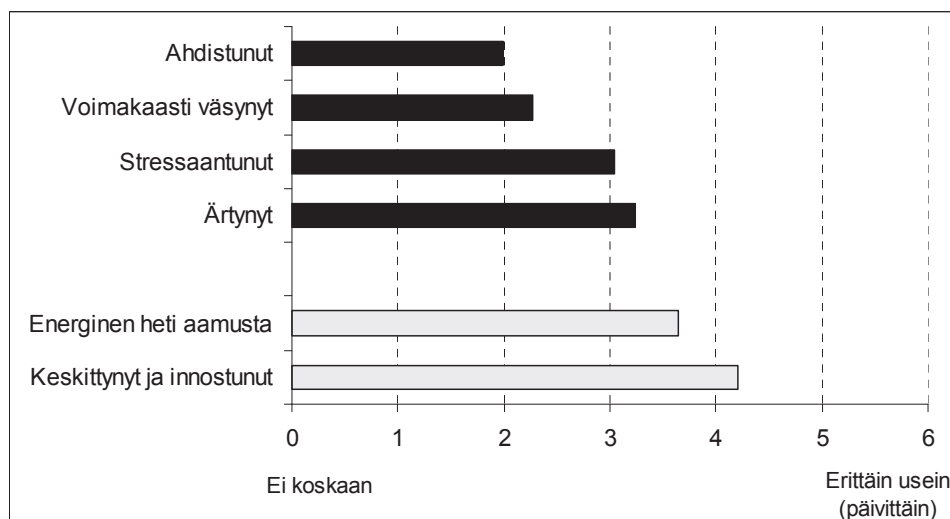
Erityisesti luonnon rauhaa ja hiljaisuutta oli vaikea löytää lähiviheralueilta (kuva 2). Myös luonnon hyötykäyttö, kuten sienestys ja marjastus, onnistui näillä alueilla huonosti. Tämän lisäksi asuinalueen viher- ja luontoalueet eivät riittäneet tyydyttämään läheskään tilan ja vapauden tunteeseen, luonnontilaisuuteen, luonnonvaraisiin eläimiin, metsäntuntuun, hiljentymiseen, tuoksuihin, ääniin ja esteettisyyteen liittyvää kysyntää. Lähiviheralueilta sen sijaan löytyi hyvät mahdollisuudet ulkoiluun ja liikuntaan sekä perheen ja ystävien keskinäiseen yhdessäoloon. Ainoastaan näiden muuttujien kohdalla ei havaittu tilastollisesti merkitsevää eroa tarjonnan ja kysynnän välillä.

3.2 Luonnon käyttö ja psyykinen hyvinvointi

Vastaajilta kysyttiin viimeisen vuoden aikana esiintyneitä sekä negatiivisia että positiivisia tunteuksia (kuva 3). Negatiivisista tuntemuksista yleisintä oli ärtyneisyys, jota oli kokenut viikoittain yli 40 % vastaajista. Stressin tunne oli ollut lähes yhtä yleistä. Ahdistuneisuus ja voimakas väsymys olivat sen sijaan selvästi harvinaisempia tuntemuksia. Positiiviset tuntemukset esiintyivät negatiivisia tuntemuksia yleisemmin. Lähes 80 % vastaajista tunsu itsensä vähintään kerran viikossa innostuneeksi ja keskittyneeksi. Tämän lisäksi hieman reilu 60 % tunsu itsensä viikoittain energiseksi.

Vastaajan vuodenaikaisia keskimääräisiä mielialatuntemuksia kuvanneille kysymyksille suoritettiin faktorointi. Tuloksena oli kahden faktorin ratkaisu (taulukko 2). Ensimmäiseen faktoriin latautuivat selkeästi negatiivisia tuntemuksia kuvaavat väittämät. Toinen faktori kuvasi puolestaan positiivisia tuntemuksia.

Jatkotarkastelussa faktoriratkaisun kärkimuuttujista muodostettiin kaksi uutta muuttujaa summamalla erikseen positiivisia ja negatiivisia tuntemuksia kuvanneet muuttujat yhteen. Negatiivinen summamuuttuja muodostui siten stressaantuneisuudesta, ahdistuneisuudesta, ärtyneisyydestä ja väsymyksestä. Positiivisen summamuuttujan taustalla oli keskittyneisyys, innostuneisuus ja energisyys.

Kuva 3. Positiivisten ja negatiivisten tuntemusten useus viimeisen vuoden aikana.

Tutkimuksessa haluttiin selvittää miten vapaa-aikaan tai työhön ja opiskeluun liittyvä viheralueiden käyttö vaikuttaa negatiivisiin tai positiivisiin tuntemuksiin. Vapaa-ajan osalta huomioitiin erikseen kaupunkialueen ja kaupungin ulkopuolisten luontoalueiden käyttö. Työhön ja opiskeluun liittyvässä tarkastelussa otettiin huomioon varsinaisen työ- ja opiskeluajan lisäksi myös työ- ja opiskelumatkan ympäristön laatu.

Ensimmäiseksi selvitettiin, millainen yhteys kaupungin viheralueiden käytöllä oli tuntemuksiin. Viheralueiden käyttö lisäsi positiivisia, mutta ei vaikuttanut negatiivisiin tuntemuksiin (taulukko 3). Positiiviset tuntemukset olivat keskimäärin sitä voimakkaammat, mitä enemmän aikaa viheralueilla vietettiin. Parivertailujen mukaan alle viisi tuntia kuukaudessa viheralueita käyttävät erosivat tilastollisesti merkitsevästi yli 10 tuntia kuukaudessa viheralueita käyttävistä.

Kaupungin ulkopuolisten luontoalueiden käyttö vaikutti sekä negatiivisiin että positiivisiin tuntemuksiin (taulukko 4). Runsaiten kaupungin ulkopuolisilla viheralueilla käyneet (yli 6 käyntiä kuukaudessa) tunsivat keskimäärin selvästi muita vähemmän negatiivisia tuntemuksia. Vastaavasti positiivisia tuntemuksia oli vähemmän niillä, jotka vierailivat kaupungin ulkopuolisilla luontoalueilla harvoin (vähemmän kuin kerran kuukaudessa).

Taulukko 2. Tuntemuksista muodostettu varimax-rotatoitu faktorimatriisi, kommunaliteetit, ominaisarvot, selityssasteet, keskinäiset korrelaatiot ja reliabiliteettianalyysin tulokset. Kärkimuuttujiksi hyväksytyistä väittämistä faktorilataukset tummennetulla.

Muuttujat:	Faktorit:		
	F1 Negatiiviset tuntemukset	F2 Positiiviset tuntemukset	Kommunaliteetti
stressaantunut	,836	,168	,686
ahdistunut	,794	,071	,642
ärtynyt	,735	-,059	,526
väsytynyt	,693	,185	,541
keskittynyt ja innostunut	-,146	,804	,629
energinen	-,291	,615	,413
Ominaisarvo	2,4	1,0	
Selityssaste, %	40,5	16,8	
Cronbachin alpha	0,847	0,643	

Faktoreiden välinen korrelaatio -0,169

Taulukko 3. Kaupungin viheralueiden käytön vaikutus tuntemuksiin.

	Kaupunkiviheralueiden käyttö:				Merkitsevyys
	alle 5h /kk	5–10 h/kk	10–20 h/kk	yli 20 h/kk	
Positiiviset tuntemukset	3,73 (N = 319)	3,90 (N = 239)	4,00 (N = 312)	4,09 (N = 346)	F = 6,81 p = 0,000

Työ- tai opiskelumatkaan liittyvä viheralueiden käyttö vaikutti myös psyykkiseen hyvinvointiin (taulukko 5). Positiiviset tuntemukset lisääntyivät, kun työmatka kulki viheralueiden kautta. Positiiviset tuntemukset lisääntyivät parivertailujen mukaan merkitsevästi vasta kun yli puolet työmatkasta kulki viheralueiden kautta. Negatiivisiin tuntemuksiin työmatkan laadulla ei sen sijaan ollut vaikutusta.

Luonnossa työskentelyn tai opiskelun vaikutusta tuntemuksiin tutkittiin jakamalla vastaajat kahteen ryhmään: niihin, joilla työhön tai opiskeluun sisältyi viikoittain luonnossa oleskelua ja niihin, joilla ei tällaisia luonnossa käyntejä ollut. Tulosten mukaan työhön tai opiskeluun liittyvä, suhteellisen usein toistuva luonnossa oleskelu vaikutti sekä negatiivisiin että positiivisiin tuntemuksiin (taulukko 6). Luonnossa säännöllisesti työskentelevillä tai opiskelevilla oli vertailuryhmää vähemmän negatiivisia tuntemuksia ja vastaavasti enemmän positiivisia tuntemuksia.

Taulukko 4. Kaupungin ulkopuolisten luontoalueiden käytön vaikutus tuntemuksiin.

	Kaupungin ulkopuolisten luontoalueiden käyttö:				Merkitsevyys
	alle 1 käyntiä /kk	1-3 käyntiä /kk	3-6 käyntiä /kk	yli 6 käyntiä /kk	
Negatiiviset tuntemukset	2,72 (N = 268)	2,76 (N = 363)	2,71 (N = 310)	2,36 (N = 290)	F = 6,65 p = 0,000
Positiiviset tuntemukset	3,67 (N = 269)	4,03 (N = 368)	3,95 (N = 310)	4,02 (N = 294)	F = 7,16 p = 0,000

Taulukko 5. Työ- tai opiskelumatkaan liittyvän viheralueiden käytön vaikutus tuntemuksiin.

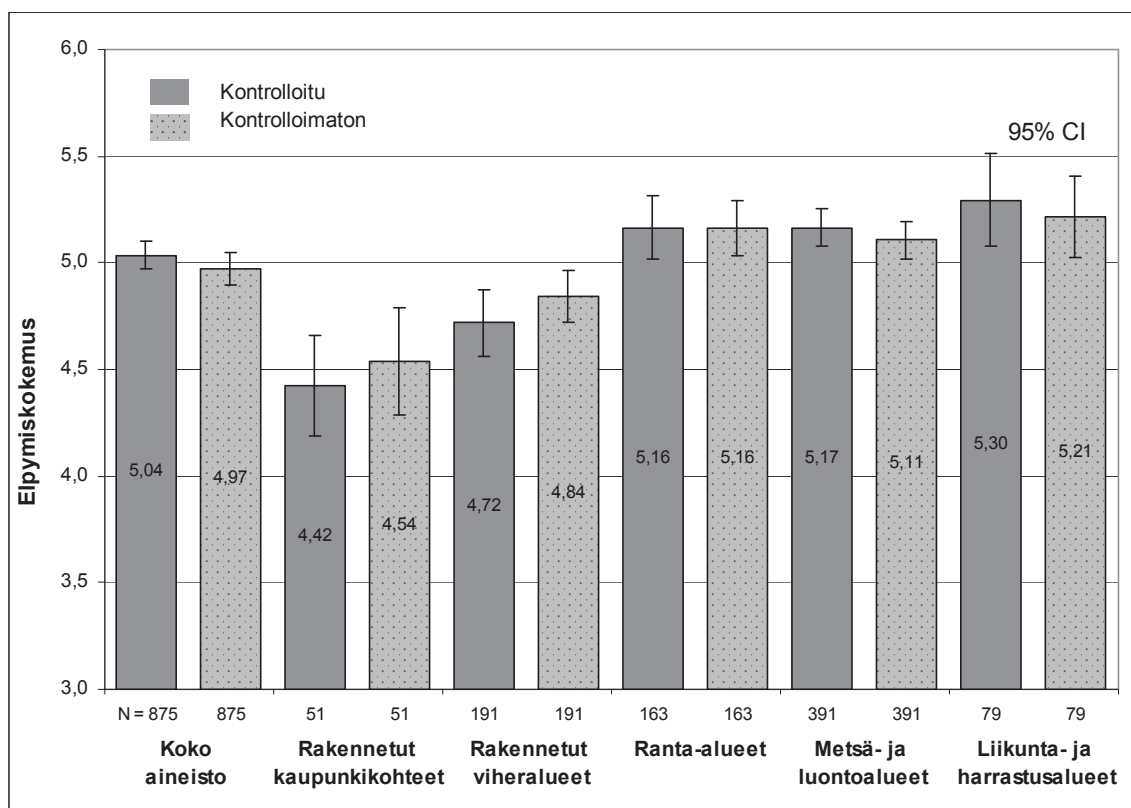
	Työ- tai opiskelumatka kulkee viheralueiden kautta:			Merkitsevyys
	Ei lainkaan tai hyvin vähän	Korkeintaan puolet	Yli puolet	
Positiiviset tuntemukset	3,91 (N = 254)	3,97 (N = 283)	4,26 (N = 98)	F = 4,48 p = 0,012

Taulukko 6. Työhön tai opiskeluun liittyvän luonnossa oleskelun vaikutus tuntemuksiin.

	Työhön tai opiskeluun sisältyy viikoittain luonnossa oleskelua:		Merkitsevyys
	Ei	Kyllä	
Negatiiviset tuntemukset	2,83 (N = 805)	2,53 (N = 99)	t = -2,36 p = 0,019
Positiiviset tuntemukset	3,98 (N = 810)	4,20 (N = 99)	t = 2,01 p = 0,045

Elpymisen kokemuksia mitattiin kuudella väittämällä, jotka muodostettiin Kaplanin ja Kaplanin (1989) teorian perusteella edustamaan rauhoittumista ja piristymistä ja toisaalta ajatusten selkiytymistä ja keskittymiskyvyn elpymistä (kts. myös Hartig ym. 1998, Staats ym. 2003). Erilaisissa mielipaikoissa saatujen elpymiskokemusten eroja selvitettiin kovarianssianalyysillä, jossa samanaikaisesti vakioitiin useita elpymistä ennustavia (analyysia ei ole raportoitu tässä) persoonallisuuteen, koettuun stressiin, mielipaikan käyttöön ja luontokokemuksiin liittyviä tekijöitä. Nämä tekijät olivat tyytyväisyys elämään, luontosuuntautuneisuus, raha-asioita ja työtä koskevat huolet, ihmissuhteista saatu piristys, mielipaikassa käymisen useus ja kesto, luonnon tärkeys lapsuudessa ja luontoharrastusten olemassaolo. Tulokset viiden mielipaikkojen päätyypin osalta osoittivat, että elpymiseen vaikuttavien tekijöiden kontrolloimisen jälkeenkin mielipaikan tyyppi vaikutti erittäin merkittävästi elpymiskokemuksiin ($F(4, 861) = 8.5, p = .000, \text{partial } \eta^2 = .038$, testin voimakkuus = 1.0). Kontrolloinnin vaikutuksen arvioimista varten kuvassa näkyy myös ANOVAn tulos ilman kovariaatteja (kuva 4).

Voimakkaimmin elvyttäviä olivat liikuntaan ja harrastustoimintaan liittyvät viheralueet, ranta-alueet sekä metsä- ja luonnontilaiset alueet. Nämä eivät tilastollisissa parivertailuissa (Bonferro-ni) eronneet toisistaan. Kaupunkimielipaikoissa ja rakennetuilla viheralueilla saadut elpymiskokemukset olivat em. kolmea paikkatyyppiä merkittävästi lievempiä eivätkä eronneet keskenään. Huomattakoon, että liikuntaympäristöistä 80 % oli pururatoja ja liikuntareittejä, jotka sijaitsivat luontoympäristössä.

Kuva 4. Elpymiskokemukset mielipaikkatyypeittäin asteikolla: 1 = ei lainkaan, ..., 7 = täysin.

3.3 Kaupunki- ja luontoympäristön suhteellinen vetovoimaisuus

Luonto- ja rakennetun ympäristön suhteellista tärkeyttä asukkaille tutkittiin asenneväittämien avulla (taulukko 7). Asukasluokkien muodostamiseksi kaupungin ja luonnon vetovoimaisuutta selvittäneille väittämille tehtiin faktorianalyysi. Faktoriratkaisun lähtökohtana oli kahden faktorin ratkaisu, jossa vastakkain olivat kaupungin ja luonnon vetovoimaisuus. Luokittelu toteutettiin asenneväittämien pohjalta eikä toteutuneen käytön pohjalta, sillä eri ympäristötyyppien käyttö heijastaa osittain asuinalueen nykyistä tarjontaa eikä suoraan ympäristöpreferenssejä. Ensimmäiseen faktoriin latautuivat kaupungin vetovoimaisuutta kuvaavat väittämät, ja se selitti muuttujien vaihtelusta lähes kolmanneksen (taulukko 7). Toinen faktori kuvasti odotetusti luonnon vetovoimaisuutta.

Vastaajat haluttiin tyypitellä faktoriratkaisun pohjalta erilaisiin asukasluokkiin. Tyypittely tehtiin kärkimuuttujien saamien arvojen perustella. Kärkimuuttujista muodostettiin kaksi summamuuttujaa, joista toinen sisälsi kaupunkiin ja toinen luontoon liittyviä arvoja. Kärkimuuttujiksi hyväksyttiin yli 0,5 olevat lataukset ja myös ne yli 0,3 olevat lataukset, joissa oli suhteellisen suuri negatiivinen lataus toisella faktorilla. Faktoroinnin perusteella muodostettiin kaksi uutta summamuuttujaa summaamalla kummankin faktorin kärkimuuttujat yhteen.

Taulukko 7. Kaupunki- ja luontosuuntautuneisuutta kuvaavista väittämistä muodostettu varimax-rotatoitu faktorimatriisi, kommunaliteetit, ominaisarvot, selityssasteet ja reliabiliteettianalyysin tulokset. Kärkimuuttujiksi hyväksytyistä väittämistä faktorilataukset tummennetulla.

Muuttujat:	Faktorit:		
	F1 Kaupungin vetovoimaisuus	F2 Luonnon vetovoimaisuus	Kommunaliteetit
Nautin kaupungilla liikkumisesta tai oleskelusta	,909	,113	,734
Arvostan erittäin paljon alueita, joilla on kahviloita, liikkeitä, ravintoloita, museoita ja teattereita	,725	,024	,509
Teen mielelläni ostoksia keskustan erikoisliikkeissä ja tavarataloissa	,717	,121	,439
Tunnen, että kaupunkikeskustat ovat juuri minun paikkojani	,689	-,204	,661
Tunnen toisinaan pakottavaa tarvetta päästä luontoon	,078	,719	,466
Kaupunkien viheralueet eivät riitä tyydyttämään luontotarvettani	,121	,655	,363
Kuntoilen mieluiten ulkona luonnossa	-,042	,513	,287
Saan tarvitsemani luontokokemukset asuinympäristöni tai kaupunkini puistoista ja viheralueilta	-,061	-,378	,123
Viihdyn paremmin viheralueilla ja puistoissa kuin rakennetussa ympäristössä	-,232	,372	,281
Tunnen usein ahdistusta kaupungin tungoksessa ja kiireessä	-,342	,345	,357
Kuntoilen mieluummin sisätiloissa (esim. kuntosalilla, uimahallissa) kuin ulkona luonnossa	,127	-,342	,178
Ominaisarvo (Extraction Sums of Squared Loadings)	3,4	1,0	
Selityssaste, %	31,0	9,0	
Cronbachin alpha	0,832	0,692	

Faktoreiden välinen korrelaatio -0,514

Kaupungin ja luonnon vetovoimaisuutta kuvaavien muuttujien arvot tiivistettiin kolmeen luokkaan: arvoilla 1–2,33 vetovoiman katsottiin olevan vähäinen, arvoilla 2,34–3,66 kohtalainen ja arvoilla 3,67–5 suuri. Ristiintaulukoimalla voitiin vastaajat jakaa kaupunki- ja luontovetovoimaisuuden mukaisiin luokkiin (taulukko 8, kuva 5). Luokittelun lopputuloksena saatiin viisi asukasluokkaa: aidot urbaanit, tavalliset urbaanit, urbaanit luontoihmiset, tavalliset luontoihmiset, aidot luontoihmiset ja muut.

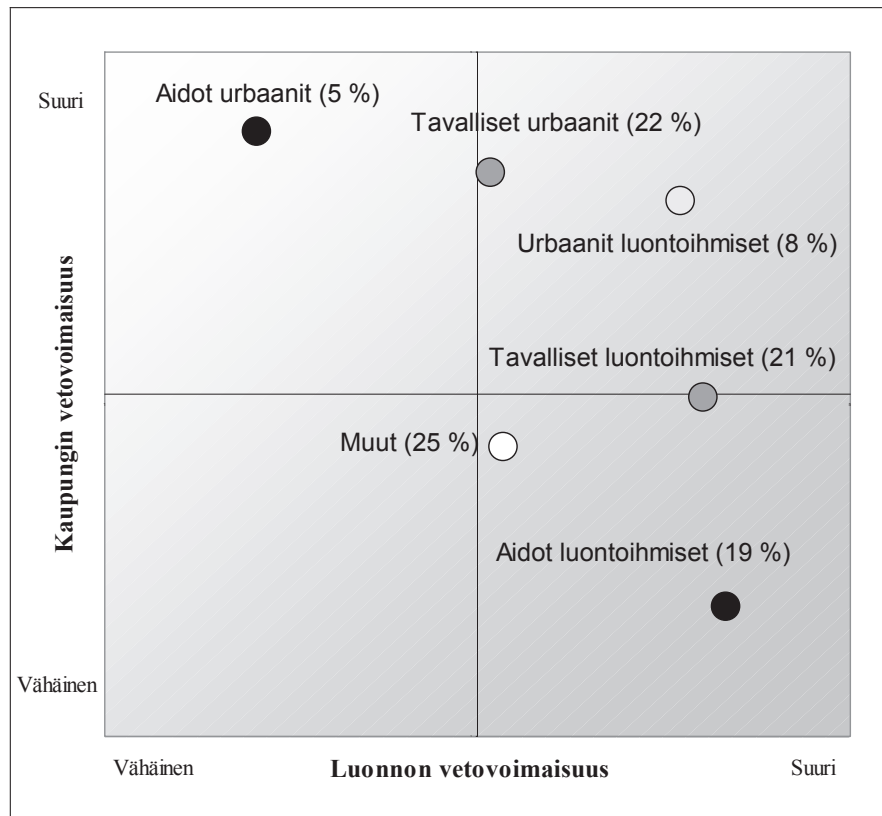
Aidot urbaanit kokivat kaupunkialueet vetovoimaisina, mutta luonto ei heitä suuremmin kiinnostanut (kuva 5). **Aitoja luontoihmisiä** puolestaan kiinnosti juuri luonto, eikä kaupunkiympäristö vetänyt heitä juuri puoleensa. **Urbaanit luontoihmiset** olivat niitä, jotka arvostivat sekä kaupunki- että luontoympäristöstä. **Tavallisille urbaaneille** kaupunki oli luontoa vetovoimaisempi, mutta luonnollakin oli heille kohtalainen merkitys. Vastaavasti **tavalliset luontoihmiset** kokivat luonnon kaupunkia vetovoimaisempana, mutta näkivät myös kaupungissa omat hyvät puolensa. Ryhmä **muut** muodostui niistä, joille kummallakaan, luonnolla tai kaupungilla, ei ollut keskimääräistä suurempaa vetovoimaa (summamuuttujien arvot alle 3,67).

Luokittelun mukaan noin puolet vastaajista (48 %) koki luonnon hyvin vetovoimaisena. Vastaavasti noin kolmannes (35 %) piti ensisijaisesti kaupunkiympäristöä vetovoimaisena. Suurimman yksittäisen ryhmän (25%) muodostivat ne, jotka eivät tunteneet keskimääräistä suurempaa vetovoimaa luontoon eivätkä kaupunkiin. Seuraavaksi suurimpia ryhmiä olivat tavalliset urbaanit (22 %), tavalliset luontoihmiset (21%) ja aidot luontoihmiset (19 %). Urbaanit luontoihmiset muodostivat toiseksi pienimmän luokan kahdeksan prosentin osuudella. Aitoja urbaaneja löytyi helsinkiläisistä ja tamperelaisista vain viiden prosentin verran.

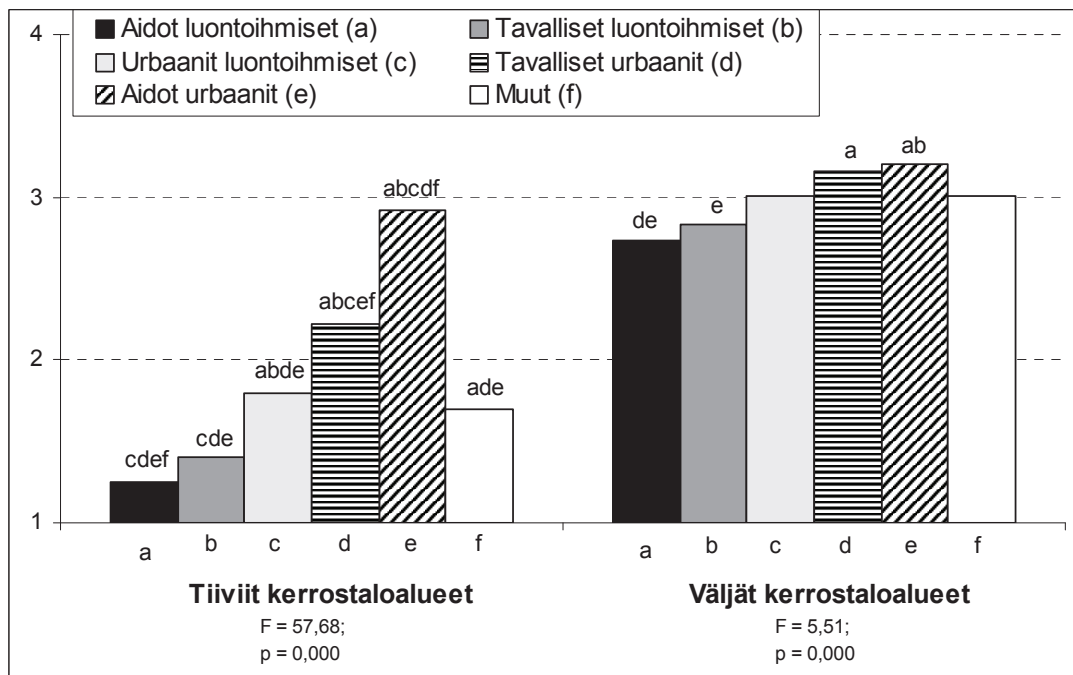
Erilaiset asuin ympäristöt miellyttivät asukasluokkia eri tavoin. Kerrostaloalueet sopivat keskimäärin selvästi paremmin urbaaneille kuin luontoihmisille (kuva 6). Ryhmien väliset erot olivat erityisen suuret tiiviisti rakennettujen kerrostaloalueiden kohdalla. Parivertailujen mukaan lähes kaikkien ryhmien keskinäiset näkemykset erosivat tässä kohdin toisistaan. Poikkeuksena olivat vain aitojen ja tavallisten luontoihmisten sekä urbaanien luontoihmisten ja ryhmään muut kuuluvien keskinäiset näkemykset. Aidot ja tavalliset luontoihmiset eivät pitäneet lainkaan tiiviisti rakennetuista kerrostaloalueista. Sen sijaan aidot urbaanit kokivat nämä alueet selvästi vetovoimaisemmiksi kuin muut ryhmät. Väljien kerrostaloalueiden kohdalla erot ryhmien välillä olivat selvästi pienempiä.

Taulukko 8. Vastaajien ryhmittäminen kaupunki- ja luontosuuntautuneisuuden mukaisiin luokkiin. Suluissa vetovoiman suuruus: mitä suurempi arvo sen suurempi vetovoima.

		Luonnon vetovoima		
		Suuri (5,00-3,67)	Kohtalainen (3,66-2,34)	Vähäinen (2,33-1,00)
Kaupungin vetovoima	Suuri (5,00-3,67)	Urbaanit luontoihmiset	Tavalliset urbaanit	Aidot urbaanit
	Kohtalainen (3,66-2,34)	Tavalliset luontoihmiset	Muut	Muut
	Vähäinen (2,33-1,00)	Aidot luontoihmiset	Muut	Muut

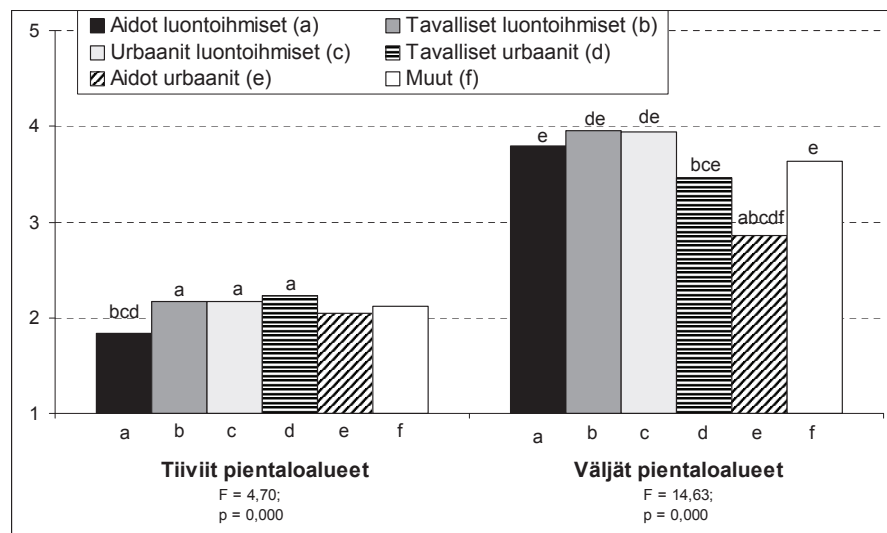
Kuva 5. Asukasryhmien sijoittuminen luonnon ja kaupungin vetovoimaisuuden muodostamaan nelikenttään

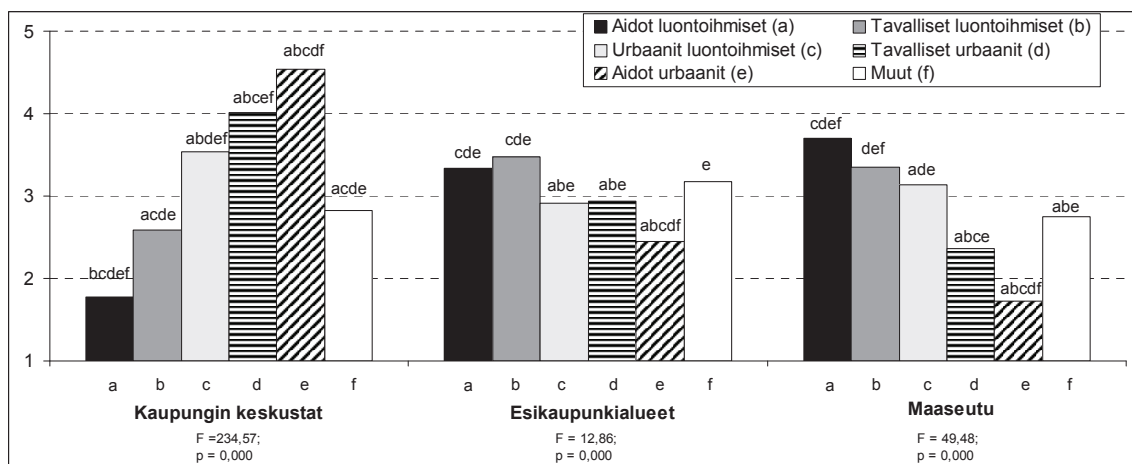
Kuva 6. Kerrostaloalueiden vetovoimaisuus asukasryhmittäin asteikolla: 1 = ei miellytä lainkaan, ..., 5 = miellyttää erittäin paljon. Palkin päällä oleva kirjain esittää luokat, joista kyseinen ryhmä eroaa tilastollisesti 5 %:n riskitasolla.

Tiiviisti rakennetut pientaloalueet kiinnostivat asukasryhmiä keskimäärin melko vähän. Aitoja luontoihmisiä ne kiinnostivat vielä vähemmän kuin tavallisia luontoihmisiä, urbaaneja luontoihmisiä tai tavallisia urbaaneja (kuva 7). Kaikki luontosuuntautuneet asukasryhmät arvostivat sen sijaan väljästi rakennettuja pientaloalueita, jotka puolestaan miellyttivät aitoja urbaaneja vain kohtalaisesti. Aitojen urbaanien näkemys poikkesi tämän asuinalueen kohdalla myös muiden urbaaniluokkien arvostuksista. Luontoihmisten näkemykset sen sijaan olivat keskenään yhtenevät.

Kaupungin keskustat olivat ensisijainen asuinympäristö aidoille ja tavallisille urbaaneille (kuva 8). Myös urbaanit luontoihmiset pitivät keskustaa keskimääräistä parempana asuinympäristönä. Sen sijaan tavallisia ja etenkin aitoja luontoihmisiä kaupungin keskustat eivät kiinnosta. He asuivat mieluiten esikaupunkialueilla tai maaseutumaisessa ympäristössä. Sen sijaan tavallisia ja etenkin aitoja urbaaneja ei maaseutu juuri kiinnostanut asuinalueena. Myöskään esikaupunkialueista eivät aidot urbaanit olleet kovin innostuneita.

Kuva 7. Pientaloalueiden vetovoimaisuus asukasryhmittäin asteikolla: 1 = ei miellyttä lainkaan, ..., 5 = miellyttää erittäin paljon. Palkin päällä oleva kirjain esittää luokat, joista kyseinen ryhmä eroaa tilastollisesti 5 %:n riskitasolla.

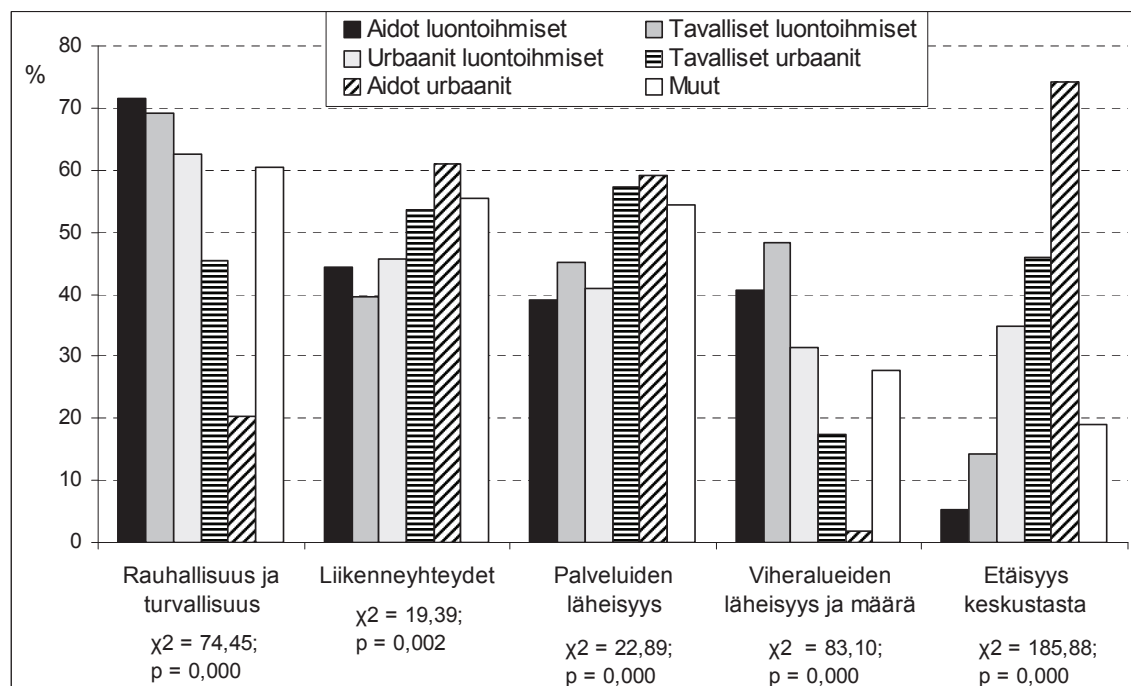

Kuva 8. Erilaisten asuinpaikkojen vetovoimaisuus asukasryhmittäin asteikolla: 1 = ei miellyttä lainkaan, ..., 5 = miellyttää erittäin paljon. Palkin päällä oleva kirjain esittää luokat, joista kyseinen ryhmä eroaa tilastollisesti 5 %:n riskitasolla.

Asukasluokkien välillä ilmeni selkeitä eroja myös asuinpaikan valintaan vaikuttavien tekijöiden merkityksissä (kuva 9). Tarkastelussa oli mukana kuusi valintaan vaikuttavaa tekijää: rauhallisuus/turvallisuus, liikenneyhteydet, palveluiden läheisyys, työpaikan sijainti, viheralueiden läheisyys ja etäisyys keskustasta. Kaikkien muiden paitsi työpaikan sijainnin osalta ryhmien välillä havaittiin tilastollista eroavuutta.

Kaikista luontoihmisistä (aidot, tavalliset ja urbaanit luontoihmiset) yli 60 % mainitsi rauhan ja hiljaisuuden kolmen tärkeimmän asuinpaikan valintaan vaikuttavan tekijän joukossa, kun vastaava luku oli aidoilla urbaaneilla vain 20 % (kuva 9). Myös ryhmään muut kuuluville rauha ja turvallisuus olivat tärkeitä asuinpaikan valintaan vaikuttavia tekijöitä. Peräti 70 % aidoista urbaaneista mainitsi asuinpaikan etäisyyden keskustasta tärkeäksi tekijäksi. Vastaava luku oli aidoilla luontoihmisillä ainoastaan 5 % ja tavallisilla luontoihmisilläkin vain 14 %. Myös viheralueiden sijaintiin ja määrään liittyvä kohta erotteli ryhmiä voimakkaasti. Viheralueet mainitsivat tärkeäksi lähes joka toinen aito ja tavallinen luontoihminen. Sitä vastoin aidoilla urbaaneilla viheralueet jäivät lähes ilman mainintoja. Liikenneyhteyksien ja palveluiden osalta ryhmien väliset erot eivät enää olleet yhtä voimakkaita. Liikenneyhteyksillä oli eniten merkitystä aidoilta ja tavallisille urbaaneille ja ryhmään muut kuuluville. Myös palveluita nämä ryhmät arvostivat muita enemmän.

Kaikkien tarkastelussa mukana olleen neljän viheraluetyypin kohdalla asukasryhmien arvostukset poikkesivat toisistaan tilastollisesti merkitsevästi. Luontoihmiset kokonaisuudessaan arvostivat metsä- ja luontokohteita enemmän kuin muut (kuva 10). Selvästi vähäisin merkitys näillä alueilla oli aidoilta urbaaneille. Myös tavalliset urbaanit ja ryhmään muut kuuluvat arvostivat metsä- ja luontokohteita vain kohtalaisesti.

Kuva 9. Asuinpaikan valintaan vaikuttavat tekijät. Prosenttiosuus ilmoittaa sen, kuinka moni vastaaja mainitsi tekijän kolmen tärkeimmän joukossa.

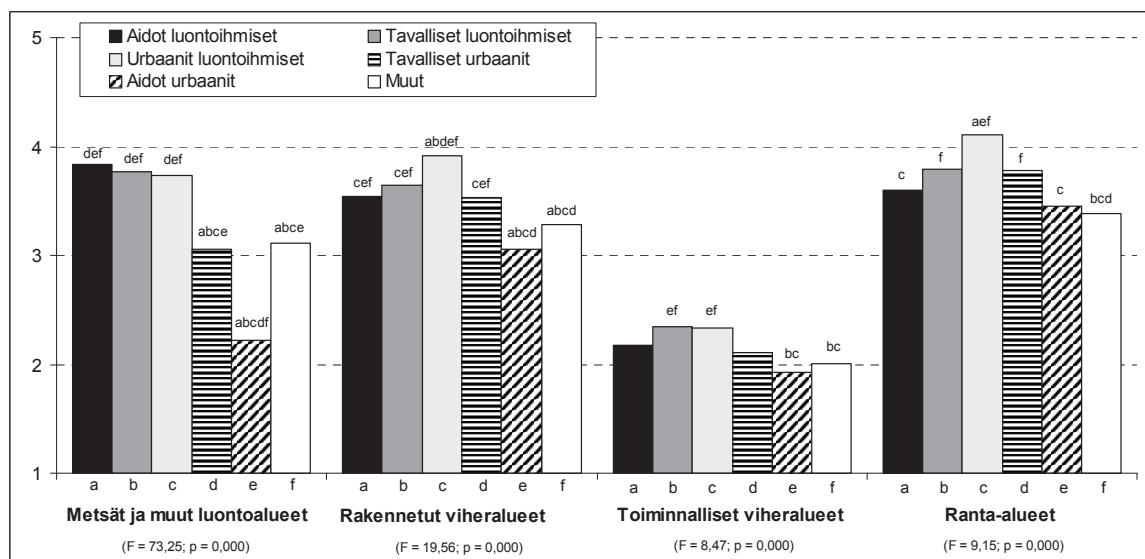
Rakennettuja viheralueita arvostivat muita enemmän urbaanit luontoihmiset (kuva 10). Muita vähemmän rakennettuja viheralueita arvostivat aidot urbaanit ja ryhmään muut kuuluvat. Aidot ja tavalliset luontoihmiset sekä tavalliset urbaanit arvostivat rakennettuja viheralueita hieman vähemmän kuin urbaanit luontoihmiset, mutta selvästi aitoja urbaaneja ja ryhmään muut kuuluvia enemmän.

Toiminnallisten viheralueiden kohdalla ryhmien väliset erot olivat suhteellisesti pienimmät (kuva 10). Mikään ryhmä ei arvostanut näitä alueita kovin paljon. Tavalliset ja urbaanit luontoihmiset arvostivat kuitenkin toiminnallisia viheralueita enemmän kuin aidot urbaanit ja ryhmään muut kuuluvat.

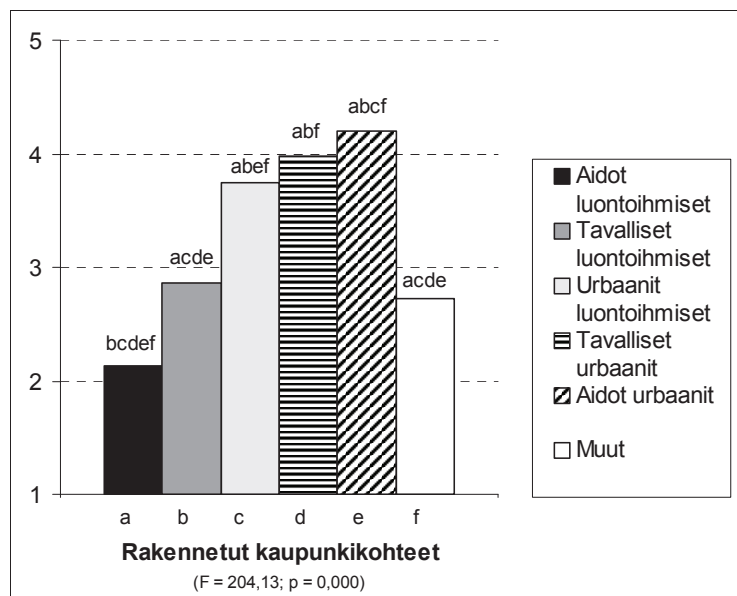
Vaikka urbaanit luontoihmiset arvostivatkin ranta-alueita eniten, eivät heidän näkemyksensä eronneet tilastollisesti tavallisista luontoihmisistä eikä tavallisista urbaaneista (kuva 10). Aidoille luontoihmisille, aidoille urbaaneille ja ryhmään muut kuuluville ranta-alueilla sen sijaan oli pienempi merkitys kuin urbaaneille luontoihmisille. Kaikkiaan eri ryhmät arvostivat ranta-alueita suhteellisen paljon. Suhtautuminen ranta-alueisiin oli ryhmien kesken hyvin samansuuntaista kuin suhtautuminen rakennettuihin viheralueisiin.

Eri ympäristötyypeistä rakennettuja kaupunkikohteita arvostivat urbaanit asukasryhmät suuresti (kuva 11). Aidot urbaanit arvostivat näitä ympäristöjä tilastollisesti urbaaneja luontoihmisiäkin enemmän. Tavallisia luontoihmisiä ja ryhmään muut kuuluvia asukkaita rakennetut kaupunkikohteet kiinnostivat vain kohtalaisesti. Vähiten tällaisille alueille antoivat arvoa aidot luontoihmiset.

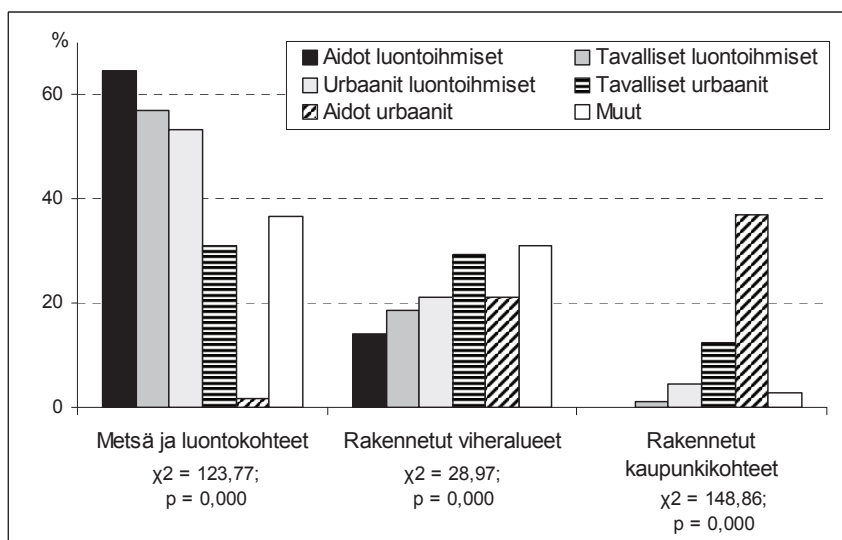
Kyselyssä vastaajia pyydettiin nimeämään ympäristötyyppi, jolla hänen mielipaikkansa sijaitisi. Mielipaikat ryhmiteltiin aiemmin esitetyn mukaisesti neljään eri viheraluetyyppiin (metsä- ja luontoalueet, rakennetut viheralueet, toiminnalliset viheralueet ja ranta-alueet) ja yhteen kaupunkikohteeseen. Mielipaikan sijainnissa oli ryhmien välillä eroja metsä- ja luontoalueiden, rakennetun viheralueiden ja rakennetun kaupunkikohteen osalta (kuva 12).

Kuva 10. Kaupungin viherkohteiden merkitys asteikolla: 1 = ei lainkaan tärkeä, ..., 5 = erittäin tärkeä. Palkin päällä oleva kirjain esittää luokat, joista kyseinen ryhmä eroaa tilastollisesti 5 %:n riskitasolla.

Kuva 11. Rakennetun kaupunkikohteen merkitys asteikolla: 1 = ei lainkaan tärkeä, ..., 5 = erittäin tärkeä. Palkin päällä oleva kirjain esittää luokat, joista kyseinen ryhmä eroaa tilastollisesti 5 %:n riskitasolla.

Kuva 12. Mielipaikan sijaintiin liittyvät erot asukasluokkien välillä.

Luontoihmisten mielipaikat sijaitsivat muita useammin metsä- tai luontokohteilla (kuva 12). Kaikkein todennäköisimmin tällaiselta alueelta löytyi aitojen luontoihmisten mielipaikka. Aitojen urbaanien mielipaikka löytyi sen sijaan todennäköisimmin rakennetulta kaupunkikohteelta. Luontoihmisiä ja ryhmään muut kuuluvia tällaiset kaupunkikohteet eivät mielipaikkana juuri kiinnostaneet. Rakennetuilta viheralueilta mielipaikka löytyi muita useammin tavallisilta urbaaneilta ja ryhmään muut kuuluvilta.

4 Tulosten tarkastelu

Tutkimuksen mukaan luonto on keskeinen kaupunkiympäristön laatutekijä, jonka merkitys kaupunkilaisille on tullut esille myös aiemmissa tutkimuksissa (esim. Lankinen ja Sairinen 2000, Tyrväinen ym. 2004, Pelkonen ja Tyrväinen 2005). Helsingkiläisten ja tamperelaisten mielipaikat löytyvät useimmiten metsä- ja luontokohteilta, harvoin rakennetusta ympäristöstä. Mieluisilla, usein metsässä kulkevilla liikuntareiteillä ja laajemmilla ulkoliikunta-alueilla myös koetaan vahvempaa elpymistä kuin mielipaikaksi mainituissa puistoissa ja kaupunkikeskustan katu- ja ulkotiloissa.

Kaupunkiviheralueiden laatu ei kuitenkaan vastaa kaikilta osin kysyntää ja kaikkien asukasryhmien tarpeita. Tämä vaikuttaa osittain kaupungin ulkopuolelle suuntautuvaan luontomatkailuun. Tyytymättömyys arkiympäristöön aiheuttaakin tarpeen paikan vaihdokseen eli matkailuilmion (esim. Krippendorf 1987). Mitä heikommin lähiviheralueet tyydyttävät luontoon liittyviä tarpeita, sitä enemmän halutaan käyttää kaupungin ulkopuolisia luontokohteita. Tutkimuksen mukaan kaupungin ulkopuolisten luontoalueiden käyttö voi kasvaa nykyisestään, koska asukkailla on suuria tarpeita lisätä tällaisten luontoalueiden käyttöä.

On selvää, että kaupungin viheralueet eivät voi vastata kaikkiin luontoon liittyviin tarpeisiin. Esimerkiksi luonnon rauhaan ja hiljaisuuteen liittyviä toiveita on luonnollisesti vaikea tyydyttää kaupunkiympäristössä tai sen välittömässä läheisyydessä. Taajama-alueet eivät myöskään sovelu parhaiten luonnon hyötykäyttöön ja alkuperäisen luonnon kokemiseen. Tällaisia luontoarvoja joudutaan etsimään jatkossakin kaupungin ulkopuolisilta luontokohteilta.

Kaupunkilaisten saamalla ”viheraltuksella” on selvä yhteys psyykkiseen hyvinvointiin. Luonnossa oleskelu vaikuttaa myönteisesti kokonaismielialaan lisäämällä positiivisia ja vähentämällä negatiivisia tuntemuksia. Positiiviset tuntemukset lisääntyvät niin vapaa-aikaan kuin opiskeluun ja työhön liittyvän viherkäytön myötä. Tulosten mukaan sekä kaupungin että kaupungin ulkopuolisten alueiden viherkäyttö lisää positiivisia tuntemuksia. Myönteiset tuntemukset lisääntyvät jo verraten vähäisestä vapaa aikaan liittyvästä viheralueiden käytöstä. Selvä vaikutus on havaittavissa, kun lähiviheralueita käytetään vuositasolla yli viisi tuntia kuukaudessa tai kun kaupungin ulkopuolisilla luontokohteilla vierailaan 2–3 kertaa kuukaudessa. Myös Ruotsissa ja Tanskassa tehtyjen tutkimusten mukaan viher- ja luontoalueiden käyttö vaikuttaa myönteisesti ihmisten mielialaan ja hyvinvointiin (Grahns ja Stigsdotter 2003, Hansen ja Nielsen 2005).

Negatiivisten tuntemusten ja viheralueiden käytön välinen yhteys ei ole yhtä suoraviivainen. Kaupungin ulkopuolisten luontoalueiden käyttö vähensi negatiivisia tuntemuksia, mutta kaupungin viheralueiden käytöstä ei vastaavia vaikutuksia löytynyt. Lisäksi viheralueita tulee käyttää melko runsaasti, ennen kuin negatiiviset tuntemukset vähenevät. Vasta yli kuusi käyntiä kuukaudessa kaupungin ulkopuolisilla luontokohteilla vähentää negatiivisia tuntemuksia. Myös aikaisemmissa tutkimuksissa on viheralueiden negatiivisia tuntemuksia ja stressiä vähentävä vaikutus tullut esille (esim. Grahns ja Stigsdotter 2003, Hansen ja Nielsen 2005).

Tutkimuksessa kaupungin ulkopuolisten luontoalueiden käyttöä kuvasi käyntiuseutta mittaava lukuarvo. Siten kaupungin viheralueilla ja kaupungin ulkopuolisilla luontoalueilla todellisuudessa vietetty aika on voinut olla hyvinkin erilainen. Kaupungin ulkopuolisten luontoalueiden käyntimäärän kasvaminen vaikutti kuitenkin selkeästi vastaajien psyykkisiin tuntemuksiin. Tulosten laskennassa ei mielipaikan elvyttävyyteen liittyviä kokemuksia lukuun ottamatta huomioitu muita mahdollisia mielialaan vaikuttavia tekijöitä, kuten esimerkiksi ikää, terveydentilaa tai perhettä.

Tutkimuksessa havaittiin työhön ja opiskeluun liittyvällä viherkokemuksella olevan vaikutusta psyykkiseen hyvinvointiin. Positiiviset tuntemukset lisääntyivät, kun työ- tai opiskelumatkasta yli puolet kulki puistojen, taajamametsien tai muiden viheralueiden kautta. Vastaavasti viikoittainen työhön tai opiskeluun liittyvä viheralueiden käyttö lisäsi positiivisia ja vähensi negatiivisia tuntemuksia.

Kaupunkilaisia on mahdollista ryhmitellä heidän luonto- ja rakennettuun ympäristöön tuntemansa vetovoiman mukaisesti luokkiin. Tutkimuksessa käytetty kuusiportainen asukasluokittelu – aidot urbaanit, tavalliset urbaanit, urbaanit luontoihmiset, tavalliset luontoihmiset, aidot luontoihmiset ja muut – tuntui loogiselta ja osoittautui luokkien välisissä arvotarkasteluissa toimivaksi. Asukkaiden luokitteluun käytettiin vain kahta muuttujaa, joten summamuuttujien ristiintaulukointiin perustuva luokittelu toimi hyvin. Ristiintaulukointi toimi myös siksi, että tutkimuksessa ei tehty varsinaista uutta kartoitettavaa luokitusta, vaan luokittelevat muuttujat – kaupungin ja luonnon vetovoimaisuus – olivat tiedossa jo ennakkoon. Tosin asia vahvistui vasta väittämille tehdyn faktorianalyysin jälkeen.

Asukasluokittelun mukaan Helsingissä ja Tampereella on urbanisoituneita kaupunkilaisia, joille luonnolla ei ole enää paljon merkitystä, vielä sängen vähän, vain 5 % asukkaista. Kaikille muille asukkaille luonnolla on vähintään kohtalainen merkitys. Tulos vahvistaa aiempia tutkimuksia, joiden mukaan luonnonläheisyys on keskeinen asuinpaikan valintaan vaikuttava tekijä (esim. Pelkonen ja Tyrväinen 2005, Tyrväinen ym. 2007). Kyselyssä kartoitettiin erityisesti kaupungin viheralueiden merkitystä ja vaikutuksia psyykkiseen hyvinvointiin, mikä ei aiheena ole välttämättä kiinnostanut kaikkein eniten urbaaneja. Hankkeen rahoituksen ja aikataulun puitteissa ei kuitenkaan voitu tehdä katokyselyä, miten edustava aineisto oli eri asukasryhmien kesken. Toisaalta sekä Tampereen että Helsingin otos oli tilastollisesti varsin edustava, mikä puoltaa saatujen tulosten yleistettävyyttä.

5 Johtopäätökset

Kaupungistumisesta huolimatta luonnolla on edelleen keskeinen merkitys asumiseen ja vapaa-aikaan liittyvissä toiveissa ja tarpeissa. Kaupunkirakenteen tiivistäminen supistaa usein viheraluekokonaisuuksia ja samalla hävittää asukkaiden arvostamia luonto-ominaisuuksia. On huomattava, että viheralueiden eri koettuihin laatuihin rakentamisella on hyvin erilainen vaikutus. Alueen luonne ja mahdollisuudet virkistyskokemuksiin voivat muuttua olennaisesti alueiden pirstoutessa ja pienentyessä. Esimerkiksi asukkaiden toivomaa rauhaa ja hiljaisuutta sekä metsäntuntua voi löytyä vasta suhteellisen laaja-alaisilta viheralueilta, etenkin jos käyttäjiä on paljon (Pelkonen ja Tyrväinen 2005, Tyrväinen ym. 2007).

Palveluita, työpaikkoja, hyviä liikenneyhteyksiä ja luontoa ei toki kaikkea voida tarjota yltäkylin samalla alueella. Alkuperäistä ja aitoa luontoa hiljentymiseen ja rauhoittumiseen joudutaan hakemaan jatkossa yhä useammin kasvukeskusten ulkopuolelta. Kaupunkirakenne itsessään ja kaupungin viheralueiden väheneminen aiheuttavat ainakin osaltaan sen, että kaupunkilaiset hakeutuvat kaupungin ulkopuolisille luontokohteille. Ilmiö pitää siten osittain yllä muun muassa suomalaisille tyypillistä lomamökkikulttuuria.

Kaupungin viheralueiden monipuolinen tarjonta on tärkeää jo siksi, että alueiden käytöllä on myönteisiä vaikutuksia asukkaiden psyykkiseen hyvinvointiin. Ulkoiluun soveltuvien viheralueiden tulee kuitenkin sijaita riittävän lähellä, jotta niitä käytetään aktiivisesti. Tärkeää on myös

viheralueiden passiivinen käyttö ja esteettiset elämykset. Esimerkiksi asunnon ikkunasta avautuvasta vihreästä maisemasta ollaan valmiita maksamaan asuntohinnoissa (Tyrväinen ym. 2006).

Viheralueiden käyttö ja luonnossa liikkuminen vaikuttavat epäsuorasti työn tuottavuuteen ja laatuun lisäämällä psyykkistä hyvinvointia ja ylläpitämällä työkykyä. Maankäyttösuunnittelun ja asukkaiden koetun terveyden välisistä yhteyksistä tiedetään kuitenkin melko vähän (esim. Korpela ym. 2001b). Erityisesti kaupunkisuunnittelun ja –rakentamisen vaikutuksia asukkaiden kokemaan ympäristön laatuun tulisi tutkia perusteellisemmin.

Tutkimuksen mukaan asukkaat ovat sopeutuneet kaupunkiympäristöön eri tavoin. Osa kaupunkilaisista on sopeutunut rakennettuun ympäristöön hyvin, ja nykyinen viheraluetarjonta näyttäisi tyydyttävän heidän luontotarpeensa. Tällaisia urbanisoituneita kaupunkilaisia on kuitenkin vielä vähän, ja vastaavasti urbaaniin asuinympäristöön ainakin jossain mielessä sopeutumattomia luontoa asuinympäristössä arvostavia asukkaita puolestaan selvästi enemmän. Tutkimuksessa löytyneet ”urbaanit luontoihmiset” ovat asukasryhmä, joka käyttää kaupungin nykyistä viheraluetarjontaa monipuolisesti ja tehokkaasti. He ovat esimerkki luontoa arvostavien ihmisten sopeutumisesta kaupunkiympäristöön.

Kirjallisuus

- Andersson, L. & Stokes, G. 1989. Planting in parking lots to improve perceived attractiveness and security. *Journal of Arboriculture* 15(1): 7–10.
- Appleton, J. 1986. *The experience of landscape*. John Wiley & Sons, Chichester. 293 s.
- Aura, S., Horelli, L. & Korpela, K. 1997. *Ympäristöpsykologian perusteet*. Porvoo, WSOY. 197 s.
- Bechtel, R., Fox, A., Korpela, K. & Parkkila, S. 1995. Most happy and most depressing place: A Finnish – U.S. comparison. Julkaisussa: Nassar, J., Grannis, P. & Hanyu, K. (toim.). *Proc. of 26th Conf. of EDRA*. Oklahoma City, EDRA. s. 80–86.
- Cooper, C. 1976. The house as symbol of the self. Julkaisussa: Prohansky, H., Ittelson, W. & Rivlin, L. (toim.). *Environmental Psychology: People and their Physical Settings*. New York: Holt, Rinehart and Winston. s. 435–448.
- Dick, R. & Hendee, J. 1986. Human responses to encounters with wildlife in urban parks. *Leisure Sciences* 8(1): 63–77.
- Fox, P., Hobbs, J. & Loneragen, W. 2000. The lie of the land. The role of perception in our relationship to the environment. *Ecological Management and Restoration* 1(2): 105–110.
- Grahn, P. 1991. Om parkers betydelse. (Doktorsavhandling), *Stad & Land* 93. 410 s.
- & Stigsdotter, U. 2003. Landscape planning and stress. *Urban Forestry & Urban Greening* 2 (2003): 1–62.
- Hanssen, K. & Nielsen, T. 2005. Nature og grønne områder forebygger stress. *Haeften*, 46 s.
- Harrison, C., Limb, M. & Burgess, J. 1987. Nature in the city – popular values for a living Word. *Journal of Environmental Management* 25: 347–362.
- Hartig, T. 1993. *Testing Restorative Environments Theory*. Doctoral dissertation. University of California, Irvine.
- , Lindblom, K., & Ovefelt, K. 1998. The home and near-home area offer restoration opportunities differentiated by gender. *Scandinavian Housing & Planning Research* 15: 283–296.
- Hentilä, H. & Wiik, M. 2003. Kaupunkikuva asukkaiden kokemana, Vantaan kokeiluprojektin kuvaus. Ympäristöministeriö. 100 s.
- & Joki-Korpela, L. 2004. Liikunnan olosuhteet yhdyskuntasuunnittelussa ja kaavoitusprosessissa. Liikunnan olosuhteet yhdyskuntasuunnittelussa ja kaavoitusprosessissa. Oulun yliopisto, arkkitehtuurin osasto. Julkaisu AO B 25. 61 s.

- Herzog, T. 1987. A cognitive analyses of preference for natural environments mountains, canyons and deserts. *Landscape Journal* 6(2): 140–152.
- , Black, A., Fountaine, K. & Knotts, K. 1997. Reflection and attentional recovery as distinctive benefits of restorative environments. *Journal of Environmental Psychology* 17: 165–170
- Hietanen, J., Klemettilä, T., Kettunen, J., & Korpela, K. 2006. What is a nice smile like that doing in a place like this? Automatic affective responses to environments influence the recognition of facial expressions. *Psychological Research*. doi: 10.1007/s00426-006-0064-4
- Hirvonen, J. 2000. Kahden ammattiryhmän asumisvalintojen yleispiirteitä. Julkaisussa: Ilmonen, M., Hirvonen, J., Knuuti, L., Korhonen, H. ja Lankinen, M. (toim.). *Rauhaa ja karnevaaleja – Tieto- ja taioamattilaisten asumistavoitteet Helsingin seudulla*. Tekninen Korkeakoulu, Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskuksen julkaisuja, B 78. s. 43–64.
- Horelli, L. 1982. *Ympäristöpsykologia*. Helsinki, Weiling ja Göös. 256 s.
- Kaplan, R. 1978. The green experience. Julkaisussa: Kaplan, S. & Kaplan, R. (toim.). *Humanscape: Environment for People*, Duxbury Press, North Situate. s. 186–193.
- 1984. Impact for urban nature: a theoretical analysis, *Urban Ecology* 8: 189–197.
- & Kaplan, S. 1989. *The Experience of Nature. A Psychological Perspective*. Cambridge, Cambridge University Press. 340 s.
- & Austin, M. 2003. Out in the country: sprawl and the quest for nature nearby. *Landscape & Urban Planning* 69: 235–243.
- Kinnunen, U. 1993. Stressi ja sen hallinta. Julkaisussa: Kuusien, K-L. (toim.). *Terveyspsykologia*. Juva, WSOY. s. 64–81.
- Korpela, K. & Ylén, M. 2007. Perceived health is associated with visiting natural favourite places in the vicinity. *Health & Place* 13: 138–151.
- , Hartig, T., Kaiser, F. & Fuhrer, U. 2001a. Restorative experience and self-regulation in favourite places. *Environment & Behavior* 33: 572–589.
- , Päivänen, J., Sairinen, R., Tienari, S., Wallenius, M. & Wiik, M. 2001b. Melukylä vai mansikka-paikka? Asukkaiden ja asiantuntijoiden näkemyksiä asuinalueiden terveellisyydestä. *Suomen ympäristö* 467. 187 s.
- Krippendorf, J. 1987. *The holiday makers: Understanding the impact of leisure and travel*. Heinemann Professional Publishing, Oxford. 160 s.
- Lankinen, M. & Sairinen, R. 2000. Helsingin kaupunkien ympäristöasenteet vuonna 2000. Helsingin kaupungin tietokeskus, Tutkimuksia 2000:6. 59 s.
- Lewin, K. 1966. *Principle of Topological Psychology*. New York, McGraw-Hill. 231 s.
- Mostyn, B. 1979. Personal benefits and satisfactions derived from participation. *Urban Wildlife Projects: A Qualitative Evaluation*, NCC, London.
- Orians, G. 1986. An ecological and evolutionary approach to landscape aesthetics. Julkaisussa: Penning-Rowsell, E. & Lowenthal, D. (toim.). *Landscape meaning and values*. Allen & Unwin, London. s. 3–22.
- Pelkonen, J. & Tyrväinen, L. 2005. Kaupunkivihalueiden koetut arvot ja merkitykset asukkaille Länsi-Vantaalla. Helsingin yliopisto, metsäekologian laitos. 59 s.
- Purcell, A. & Lamb, R. 1984. Landscape perception: an examina and empirical investigation of two central issues in the area. *Journal of Environmental Management* 19: 31–36.
- Sairinen, R. & Khol, J. 2004. Ihminen ja ympäristön muutos – sosiaalisten vaikutusten arvioinnin teoriaa ja käytäntöjä. Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskuksen julkaisuja B 87. Tekninen korkeakoulu, Espoo. 226 s.
- Schroeder, H. & Anderson, L. 1984. Perception of personal safety in urban recreation sites. *Journal of Leisure Research* (2): 178–194.
- Soininvaara, O. 1996. Ehkä siinä kävikin näin. Näkökohtia työllisyyden ja elinkeinojen kehityksestä ja elintapojen muutoksesta pääkaupunkiseudulla vuoteen 2020. Pääkaupunkiseudun julkaisusarja, B 1, Helsinki. 53 s.

- Staats, H., Kieviet, A. & Hartig, T. 2003. Where to recover from attentional fatigue: An expectancy-value analysis of environmental preference. *Journal of Environmental Psychology* 23: 147–157.
- Strandell, A. & Strandell, C. 2002. Elinympäristön seurannan kehittäminen. Työryhmäraportti. Suomen ympäristö 545, Ympäristöministeriö, alueiden käytön osasto, Helsinki. 140 s.
- 2004. Asukasbarometri 2004 – Asukaskysely suomalaisilta asuinympäristöstä. Suomen ympäristö 746. Ympäristöministeriö, alueiden käytön osasto, Helsinki. 146 s.
- Taylor, S., Repetti, R. & Seeman, T. 1997. Health psychology: What is an unhealthy environment and how does it get under the skin? *Annual Review of Psychology* 48: 411–447.
- Tiitola, S. 2000. Rakentamattomat alueet Helsingin kaupunkirakenteessa ja maankäytön suunnittelussa. Helsingin yleiskaava 2002. Helsingin kaupunkisuunnitteluviraston selvityksiä 2000:4. 102 s.
- Tyrväinen, L. 1999. Monetary valuation of urban forest amenities in Finland. Finnish Forest Research Institutes. Research papers 739.
- , L., Mäkinen, K., Schipperijn, J. & Silvennoinen, H. 2004. Mapping social values and meaning of green areas in Helsinki, Finland. University of Helsinki, Department of Forest Ecology. 47 s.
- , L., Lönnqvist, H., Leino, O. & Holopainen, M. 2006. Viheralueet ja asuntojen hinnat –Tapaustutkimus Helsingistä. Loppuraportti. Metsäekologian laitos. 31s.
- , L., Mäkinen, K. & Schipperijn, J. 2007. Tools for mapping social values of urban woodlands and other green areas. *Landscape and Urban Planning* 79(1): 5–19.
- Ulrich, R. 1981. Natural versus urban scenes: some psychological effects. *Environment ja behavior* 13: 532–556.
- 1983. Aesthetic and affective response to natural environment. Julkaisussa: Altman, I. & Wohlwill, J. F. (toim.). *Behavior and the natural environment. Human behavior and environment. Advances in theory and research*. New York, Plenum Press, Vol. 6. s. 85–125.
- 1984. View through a window may influence recovery from surgery. *Science* 224: 420–421.
- 2001. Effect of healthcare environmental design on medical outcomes. Julkaisussa: Dilan, A. (toim.). *Design ja health. Svensk Byggtjänst, Stockholm*. s. 49–59.
- , Simons, R., Losito, B., Fiorito, E. Miles, M. & Zelson, M. 1991. Stress recovery during exposure to natural and urban environments. *Journal of Environmental Psychology* 11: 201–230.
- Van Herzele, A. & Wiedemann. 2002. A monitoring tool for the provision of accessible and attractive urban green spaces. *Landscape and Urban Planning* 966 (2002): 1–18.

Metlan työraportteja 52: 78–88

Kollektiivinen yrittäjyys luonnon- ja kulttuuriarvojen tuotteistamisessa: tapaus Saimaa-Pielinen maailmanperintökohteeksi

Juha Hiedanpää

1 Johdanto

Vuoden 2006 lopulla matkailukirjojen tuottaja Lonely Planet nimesi Suomen yhdeksi nousevista, niin sanotuista cooleista matkailukohteista (Lonely Planet 2006). Suomen vetovoimatekijöinä pidettiin luontoa ja Helsinkiä. Varsin oudosti kauppa- ja teollisuusministeriön tuottamassa Suomen matkailustrategiassa sana luontomatkailu mainitaan kolme kertaa, kerran tekstissä, kerran vaikutusten arvioinnissa ja kolmannen kerran eräässä alaviitteessä (Kauppa- ja teollisuusministeriö 2006). Vuonna 2006 julkaistiin myös Suomen maaseudun kehittämisstrategia 2007–2013 (Maa- ja metsätalousministeriö 2006). Raportissa mainitaan sana luontomatkailu kerran, sanaparin maaseutumatkailun kanssa. Luontomatkailua ei maaseutu- tai matkailustrategiassa sen kummemmin korosteta.

Samaan aikaan on käynnissä murros luonnonvaratalouden ja luonnonsuojelun keskinäisissä suhteissa. Murroksessa on havaittavissa kaksi toisiinsa kietoutuvaa piirrettä. Ensiksikin raja-aidat metsätalouden ja metsäluonnon monimuotoisuuden suojelun välillä ovat alkaneet hämärtyä. Kehityskulkuun on keskeisesti vaikuttanut käynnissä oleva Etelä-Suomen monimuotoisuusohjelma Metso (2003–2007) ja sen osana kokeilussa olleet maanomistajien vapaaehtoisuuteen, suojelun määräaikaisuuteen ja organisaatioiden yhteistyöhön perustuvat kokeiluhankkeet, esimerkiksi luonnonarvokauppa. Toiseksi paikallisen yhteistyön, yrittäjyyden ja innovaatiotoiminnan merkitys on alkanut korostua valtiovallan harjoittaman kehittämis- ja tukitoiminnan rinnalla. Valtiovalan rooli kontrolloivana ohjaajana pienenee, kun erilaiset taloudelliset kannustimet ja omaehtoiset kannustinrakenteet tulevat yhä selkeämmin osaksi kehitystyötä.

Mistä ihmeessä voi olla kysymys, kun kahta globaalia muutostrendiä ei kytketä yhteen eikä irroteta niistä uutta kansallista, alueellista tai paikallista kehitysmahdollisuutta? Lasken artikkelissani katseen alueelliselle tasolle ja tarkastelen, miten matkailun ja luonnonarvojen nivominen yhteen voisi voimaannuttaa paikallisia yhteisöjä, luoda luontomatkailun keksintöjä ja innovaatioita sekä vahvistaa kehityksen tukirakenteita. Olen kirjoittanut tekstini eräänlaisen työsuunnitelman muotoon. Käytän esimerkkinä Saimaa-Pielisen aluetta, koska alueella on huomattavia luonnon- ja kulttuuriarvoja, alue on matkailullisesti erittäin houkutteleva, onhan Suomi vähintään yhtä tun-

nettu tuhansien järvien maana kuin Lapistaan, ja alueella on käynnissä monenlaisia kehittämissankkeita, kuten Spatial North -hanke ja käynnistymässä esimerkiksi Saimaa-Pielinen maailmanperintökohteeksi -hanke.

2 Saimaa-Pielinen maailmanperintökohteeksi

Saimaa-Pielisen alueen valmistelu kansainvälisesti tunnetuksi ja vetovoimaiseksi matkailukohdeksi on kestänyt jo vuosikymmeniä, aktiivisin vaihe viimeiset viisi vuotta. Kollektiivisen pyrkimyksen tuloksena ovat syntyneet sellaiset hankkeet kuten Itä-Suomi ohjelman makrohanke M6 ”Saimaa-Pielinen Lakeland-imagon kohottaminen – Saimaa-Pielinen maailmanperintökohteeksi” vuodelta 2005, Pohjois-Karjalan liiton Spatial North -hanke 2006 sekä kesällä 2006 käynnissä ollut projekti, jonka tarkoituksena oli tuottaa ylimaakunnallinen Saimaa-Pielinen maailmanperintökohteeksi -hanke vuosiksi 2007–2009.

Maailmanperintösopimus solmittiin 1972 ja Suomi ratifioi sen 1987. Tähän mennessä sopimuksen on ratifioinut 182 valtiota. Vuonna 2006 sopimuksen piiriin kuului 830 kohdetta, joista 644 kulttuurikohdetta, 162 luontokohdetta ja 24 yhdistelmäkohdetta. Suomessa on tällä hetkellä seitsemän maailmanperintökohdetta. Ne ovat Vanha-Rauma 1991, Suomenlinna 1991, Petäjäveden kirkko 1994, Verlan puuhiomo ja pahvitehdas 1996, Sammallahdenmäki 1999, Struven kolmittausketju 2005 (kymmenen maata) sekä Merenkurkun saaristo, joka on Suomen ensimmäinen luonnonperintökohde 2006. Paimion sairaala on esitetty listalle 2006. Saimaa-Pielisen järvialue on asetettu aielistalle (28/01/2004), jolla on neljä muutakin suomalaista ehdotusta.

2.1 Luonnon- ja kulttuuriarvot

Maailmanperintökohteeksi nimittämisen perustana ovat maailmanperintökriteerit, joita kulttuuri-kohteille on kuusi ja luonnonperintökohteille neljä. Statusta mielivän kohteen on täytettävä kriteereistä vähintään yksi (Saimaa-Pielisen... 2006). Saimaa-Pielisen alueen luonnonperintökohteen valintaperusteet ovat:

- vii. kohteen tulee sisältää ainutkertaisia luonnonilmiöitä tai olla esimerkkinä poikkeuksellisen luonnonkauniista ja esteettisesti poikkeuksellisen tärkeästä paikasta;
- viii. kohteen tulee olla huomattava esimerkki maapallon historiallisesta aikakaudesta, todistusaineistoa elämän kehityksestä tai merkittävästä käynnissä olevasta geologisesta prosessista tai muutoin fyysisiltä piirteiltään ainutkertainen luonnonpaikka tai alue;
- ix. kohteen tulee edustaa merkittävää käynnissä olevaa ekologista tai biologista prosessia maatai vesiekosysteemien ja eliö- tai kasvilajien kehityksessä;
- x. kohteessa tulee olla tärkeimmät ja merkittävimmät elinympäristöt biologisen monimuotoisuuden in situ -suojelun kannalta, mukaan lukien suojelun tai tieteen kannalta ainutlaatuisen arvokkaiden uhanalaisten lajien elinympäristöt.

Saimaa-Pielisen luontoarvot ovat maailmanperintöstatuksen perusta. Nykyinen järvialue on syntynyt monimutkaisena yhdistelmänä (1) muinaisista laattaliikunnoista (kallioperän rikkonaisuus ja muut rakenteet); (2) jäätikön alla tapahtuneesta eroosiosta ja kerrostumisesta (silokalliot, drumliiniselänteet); (3) jäätikön lopulliseen sulamiseen liittyvästä kerrostumisesta (harjut, reunamooreenit); sekä (4) jääkauden jälkeisen maankohoamisen vaikutuksesta suuren järviältaan kallistumisesta ja kuroutumisesta Itämerestä (Saimaa-Pielisen... 2006).

Geologiset muodostelmat ja prosessit ovat olleet luomassa perustaa alueen biologisille luonnon-arvoille. Reliktilajit kuten saimaannorppa (*Phoca hispida saimensis*) ja järvilohi (*Salmo salar m. sebago*) jäivät eristyksiin järviolueen kuroutumisen yhteydessä Itämeren lajistosta. Nyt ne ovat eriytymässä omiksi lajeikseen, aivan samoin kuin äyriäisistä valkokatka (*Pontoporeia affinis*), okakatka (*Pallasea quadrispinosa*), jättikatka (*Gammaracanthus lacustris*) ja halkoisjalkaäyriäinen (*Mysis relicta*) ja kaloista härkasimppu (*Myoxocephalus quadricornis*). Lisäksi Vuoksen vesistöön jäi eristyksiin saimaannieriä (*Salvelinus alpinus*), joka eroaa geneettisesti muista tutkituista Suomen nieriöistä. (Saimaa-Pielisen... 2006.)

Saimaa-Pielisin alueella on todisteita esihistoriallisesta kulttuuriperinnöstä; esimerkiksi kivikautiset asuinpaikat. Vesireitistö on mahdollistanut laajan alueen asuttamisen sekä järviolueelle tyyppillisten elinkeinojen, kulkemisen ja linnoitusjärjestelyjen kehityksen. Kaupunkien perustaminen rannoille tärkeisiin risteyspaikkoihin ja sisävesistön höyrylaivaliikenne (esim. Saimaan valkokyljet) ovat tiivistäneet luonnonmuodostumien ja kulttuurin kietoutumista yhteen. Maisemakuvaa on monin tavoin hyödynnetty matkailussa jo noin 200 vuoden ajan. Esimerkkinä tästä traditiosta on Punkaharjun harjualue, joka yhdessä Kolin ja esimerkiksi Olavinlinnan kanssa ovat osa suomalaista kansallismaisemaa ja matkailun kestopuosikkeja. Myös kaskikulttuuri, maa- ja metsätalous, vesireitistöt sekä kesäasutus ovat jättäneet omat kulttuuriset ja ekologiset jälkensä maisemaan. (Saimaa-Pielisen... 2006.)

2.2 Aluetalous

Saimaa-Pielisen alueen kehittämishankkeissa mukana olevat uskovat maailmanperintöstatuksen avaavan merkityksellisiä aluetaloudellisia mahdollisuuksia. Statuksen ei nähdä sulkevan pois tai lannistavan nykyisiä mahdollisuuksia, vaan sen uskotaan luovan lisää välittömiä, välillisiä ja kehkeytyviä aluetaloudellisia hyötyjä. Välittömät hyötytoiveet kohdistuvat ensisijaisesti matkailuun ja maaseutuyrittäjyyteen. Välilliset hyödyt ovat niiden positiivisia kerrannaisvaikutuksia. Kehkeytyvät hyödyt liittyvät Saimaa-Pielisen alueen imagoon ja vetovoimaisuuteen. Usko taloudellisiin mahdollisuuksiin on vahva. (Saimaa-Pielisen... 2006.)

Saimaa-Pielisen alueen kunnat ovatkin melko yksimielisesti maailmanperintöhankkeen takana, vaikka Natura 2000 suojelualueverkoston suunnittelun tuottama epäluulo ruokkii yhä pelkoa, että maailmanperintöstatus tuo mukanaan maanomistajille uusia maankäytön rajoitteita. Jotkut kunnat ovat katsoneetkin parhaaksi vastustaa hanketta. Taustalla vaikuttavat myös alueella aiemmin puhjenneet luonnonvarojen käytön ja suojelun väliset ristiriidat. Esimerkiksi matkailu, kalastus, virkistyskäyttö ja saimaannorppa ovat aika ajoin asettuneet jännitteisiin keskinäissuhteisiin (ks. esim. Salmi, P. 2005).

Suunnitteilla olevan Saimaa-Pielinen maailmanperintökohteeksi -hankkeen tarkoituksena on kääntää epäily ja pelko luottamukseksi ja syveneväksi yhteistyöksi statuksen saamiseksi alueelle. Tämä maailmanperintöstatusta pohjastava työ ja mahdollinen status itsessään ovat huomattavia panostuksia luontomatkailun inhimillisen ja tiedollisen infrastruktuurin rakentamiseksi ja kehittämiseksi. Olennaista on kuitenkin huomata, että status tarjoaa tarkoituksen ja puitteen kehitystyölle, ei varsinaista sisältöä. Kysymys kuuluukin, miten luonnon- ja kulttuuriarvoja voidaan järkevällä, siis toimivalla ja hyväksyttävällä tavalla tunnistaa, tuotteistaa ja markkinoida osana Saimaa-Pielisin alueen aluetaloudellista kehittämistä?

3 Kollektiivinen yrittäjyys

Tässä artikkelissa luonnon- ja kulttuuriarvojen tunnistamisen ja tuotteistamisen liiketoiminta-osaamista ei tarkastella yksittäisten luontomatkailuyrittäjien tai valtakunnallisten tai maakunnallisten kehittämisorganisaatioiden näkökulmasta. Sen sijaan lähtökohtana on, että paikallisten yrittäjien, matkailijoiden, intressiryhmien, sidosryhmien ja viranomaisten on yhdessä tunnistettava mahdollisuudet ja luotava keinot niiden hyödyntämiseksi. Käytän käsitteellisenä apuvälineenä *kollektiivista yrittäjyyttä*.

Mikä kollektiivi on? Kollektiivi on tilannekohtainen, osin muodollisesti ja osin epävirallisesti järjestäytynyt toimijoiden yhteenliittymä, joka on syntynyt toteuttamaan tiettyä tarkoitusta. Kollektiivi rakentuu luonnollisista, inhimillisistä ja artefakteista elementeistä. Entisaikojen nuottakunta oli kollektiivi, samoin esimerkiksi Kolin alueen yrittäjät muodostavat toiminnallisen kokonaisuuden, kollektiivin, yhdessä asukkaiden, matkailijoiden, viranomaisten, virallisten järjestelyiden, luonnon elementtien ja erinäisten vakiintuneiden käytäntöjen kanssa. Kollektiivi on kuin mikä tahansa avoin ja elävä järjestelmä; se on luova, oppiva, sopeutuva ja lopulta tavalla tai toisella kuoleentuva. (Kollektiivista, ks. esim. Latour 2004.)

Mitä yrittäjyys on? Yrittäminen ei ole rutiinitoimintaa. Silloin kun taloudellisten toimintamahdollisuuksien laajeneminen on tulosta toimijan omasta kekseliäisyydestä, vakaumuksesta ja sitoumuksesta, voidaan puhua ”entrepreneurshipistä”, yrittäjyydestä. Yrittäjä joko (i) tuo uuden tuotteen tai uudenalaisella ominaisuudella varustetun tuotteen markkinoille, (ii) luo uuden tuotantomenetelmän, (iii) avaa uudet markkinat, (iv) hankkii uuden raaka-ainelähteen tai (v) organisoi uudelleen koko toimintakentän. Yrittäjyys eroaa tavanomaisesti liiketoiminnasta siinä, että kekseliäisyyden ja rohkeuden ohella yrittäjyyden taloudellisia pyrkimyksiä luonnehtii myös usko toiminnan moraaliseen oikeutukseen, siis toiminnan yhteistä hyvää palvelevaan luonteeseen. (Ks. esim. Schumpeter 1963, Bornstein 2004.)

Mitä kollektiivinen yrittäjyys on? Kollektiivinen yrittäjyys on tilannekohtaisesti järjestäytynyttä toimintaa, jonka tarkoituksena on luoda otollisia olosuhteita yhdelle tai useammalle yllä mainitulle yrittäjyyden tunnuspiirteelle ja parantaa näin jonkun tietyn yhteisön ja sen jäsenten hyvinvointia. Kollektiivinen yrittäjyys on keksimisprosessi, joka pyrkii keksintöjen jalostamiseen innovaatioiksi ja näiden uusien resurssien, tuotteiden ja markkinoiden vaikutusten moraalisen oikeutuksen ja sosiaalisen hyväksynnän arviointiin ja varmistamiseen. Yrittäjyyden kollektiivinen luonne korostuu erityisesti tilanteissa, joissa markkinat tai hallintokoneisto eivät yhdessä tai erikseen kykene ratkaisemaan toimintaympäristössä ilmenevää ongelmaa, vaan ratkaisu edellyttää niin sanotun välitason käytännöllistä yhteistoimintaa. (Ks. esim. Johannisson 2004.)

Kollektiivinen yrittäjyys eroaa muista ei-konventionaalista yrittäjyyden muodoista. Jos käsitteellisenä työkaluna tässä artikkelissa olisi ollut sosiaalinen yrittäjyys, huomio olisi kohdistunut tietyn yrittäjän tai ryhmän alulle saattamaan yhteistoimintaan ja yrittäjän henkilökohtaiseen toimintaan tässä sosiaalisessa verkostossa (ks. Mair ja Martí 2006, Hiedanpää 2007). Jos käsitteellisenä työkaluna olisi ollut institutionaalinen yrittäjyys, olisin keskustellut virallisten sääntöjen luomisesta ja niiden toimeenpanon mekanismeista (ks. Maguire ym. 2004). Poliittinen yrittäjyys olisi puolestaan kohdistanut näkökulman yhteiskunnalliseen päämäärään ja sen saavuttamisen tukirakenteeseen (ks. Reinstaller 2005). Ekologisen yrittäjyyden näkökulma olisi tuonut tarkasteluun yrittäjyyden ekologista tarkoituksen ja institutionaalisen mielekkyyden (ks. Marsden-Smith 2005).

Tämän paperin tarkoituksena on tarkastella luonnon- ja kulttuuriarvojen tuotteistamista kollektiivisen yrittäjyyden näkökulmasta. Paperi tarkastelee, mitä luonnon- ja kulttuuriarvot ovat, millai-

sen keinoin niihin sisältyvää potentiaalia voidaan tunnistaa ja tuotteistaa, ja millaisten kokeiden ja kokeilujen avulla voidaan tunnistaa ne yksityiskohtaisemmat toimintatavat, jotka ovat toimivimmat ja hyväksyttävät. Paperissa hahmotellaan paikallisia ja alueellisia toimijoita yhteen liittävä toimintatutkimus.

4 Kohteista ekosysteemipalveluihin

Näkemyks luonnonarvoista on viime aikoina laajentunut. Luonnonarvoja löytyy enenevässä määrin myös muualta kuin vain luonnonsuojelualueilta, lakikohteilta tai kansallispuistoista. Myös talousmetsissä tai muutoin voimakkaan ihmisvaikutuksen alaisuudessa olevilla alueilla on läsnä sellaisia ekologisia rakennepiirteitä tai prosesseja, jotka ovat olennaisia biologisen monimuotoisuuden säilymiselle, vahvistumiselle ja hyödyntämiselle. Uudenlaisen ajattelutavan suunnannäyttäjä on eittämättä ollut Etelä-Suomen metsien monimuotoisuusohjelma Metso (2003–2007). Sen kuluessa luotujen luonnonsuojelubiologisten kriteerien ja toimijoiden välisen yhteistyön avulla on alettu tunnistaa metsäluonnosta luonnonarvoja, joiden turvaamisesta metsänomistaja on oikeutettu saamaan palkkion. (Maa- ja metsätalousministeriö 2007.)

Maailmanperintöstatus perustuu luonnon- ja kulttuuritieteellisiin kriteereihin. Niiden uskotaan Saimaa-Pielisen alueella täyttyvän (Saimaa-Pielinen 2006). Valtaosa alueen luonnonarvoiltaan merkityksellisistä kohteista on jo suojeltu, kansallispuistoina tai Natura 2000 alueina. Niiden lisäksi on olemassa myös arvokasta luontoa, joka ei suojeluohjelmiin kuulu. Näillä epävirallisilla, tilannekohtaisilla ja historiallisilla luonnonarvoilla koetaan olevan huomattavaa potentiaalia ja taloudellista merkitystä osana virallisia luonnon- ja kulttuuriarvoja. Tällaisia ovat esimerkiksi jotkut alueellisesti merkitykselliset kalalajit, kuten muikku (kalastuskulttuurista ks. esim. Lappalainen 1998).

Ajattelutapojen avartumisesta huolimatta ongelmallista on se, että niin Metso-ohjelmassa kuin Saimaa-Pielisen hankkeessa arvot ymmärretään paikkoina tai olioina, ei systeemivaikutuksina. Koko tilanne muuntuu, jos ”lehdon”, ”vesireitin”, ”muikun” tai ”järvilohen” ymmärretään tuotettavan myönteisiä (ja kielteisiä) vaikutuksia osana geologisia muodostelmia, biologisia erityispiirteitä ja inhimillisiä toimintatapoja. Tällöin huomio kääntyy kohteista (objekteista) vaikutuksiin, siis siihen systeemiin, joka esimerkiksi järvilohen ympärille on muodostunut ja on siitä tavalla tai toisella rakentunut ja vaikuttanut. Olennainen ei enää olekaan laji tai paikka, vaan toimijaverkosto tai kollektiivi, joka lajin tai paikan merkityksen synnyttää ja/tai hyödyntää. Muutosta ilmentää se, miten viime aikoina on alettu keskustella *ekosysteemipalveluista*.

Mitä ekosysteemipalvelut ovat? Ekosysteemipalvelut ovat sosioekologisten järjestelmien tuottamia *tarjoumia*, *affordansseja* (tarjoumista/tarjokkeista ks. esim. Jokinen 2002, Partanen 2005, Gibson 1979). Ne ovat sosioekologiassa vuorosuhteissa syntyneitä, ajan oloon vakiintuneita ja toistuvia funktioita, jotka ovat suoraan tai välillisesti ihmisten hyödynnettävissä tai käytettävissä. Tarjoumien hyödyntäminen tai hyödyntämättä jättäminen voivat olla tietyn ihmisryhmän pyrkimyksen ja hyvinvoinnin kannalta hyödyllisiä ja/tai haitallisia. Inhimillisistä lähtökohdista on mielekästä määritellä myönteisiä vaikutuksia tuottavat tarjoumat ekosysteemipalveluiksi ja inhimillisiä pyrkimyksiä haittaavat ja vastustavat toiminnot ekosysteemihaitakkeiksi.

Ekosysteemipalvelujen luokittelutapoja on monia. Esimerkiksi vuosisadan ekosysteemiarviointi (Millenium ecosystem assessment 2005, Naskali ym. 2006) on esitellyt yhden mielenkiintoisimmista: *Säätelypalvelut* ovat ekosysteemin toiminnan ja vakauden kannalta olennaisia kontrollimuuttujia. Tällaisia epäsuoraa hyötyä tuottavia reunaehtoja ovat esimerkiksi ekosysteemien

ylläpitämät vesi- ja kaasutalous, maaperän muodostuminen, elinympäristön rakennepiirteet ja esimerkiksi eläinkantojen koon säätely. *Tuotantopalveluiksi* luokitellaan sellaiset ekosysteemien vaikutukset, jotka ovat suoraan hyödynnettävissä ja käytettävissä osana ihmisten elonpyrkimystä, esimerkiksi puusto tai hirven liha. *Kulttuuriset palvelut* ovat ekosysteemien ja inhimillisten järjestelmien yhdessä tuottamia, esimerkiksi sosiaalisen rakenteen ylläpidon ja sen uusintamisen kannalta olennaisia tarjoumia, kuten metsästyssuratoiminnan yhteisöllisiä vaikutuksia.

Ekosysteemipalvelut ovat aina paikallisia, tiettyihin toimintatapoihin kytkeytyneitä ja niiden käsittely irrallaan paikallisesta elämästä on luonnotonta ja mieleetöntä. Palvelujen hyödyntämisen historia voi olla pitkä (esimerkiksi Merikarvian edustan silakan kutupytynti) tai ne voivat olla kehkeytymässä (kalastajien tietotaidon hyödyntäminen matkailussa, kulttuurisena ekosysteemipalveluna) tai voi olla, että entinen haitake on kääntymässä ekosysteemipalveluksi (hylkeiden bongaus) (Salmi, J. 2008). Ekosysteemipalveluissa luonnon- ja kulttuuriarvot kietoutuvat mitä moninaisimmin tavoin toisiinsa.

Ensimmäinen kysymys kuuluu: *Millaisia luontomatkailun kannalta olennaisia ekosysteemipalveluja Saimaa-Pielisen geologiset, biologiset ja kulttuuriset arvot tuottavat?*

Näennäisestä helppoudesta huolimatta ekosysteemipalvelujen tunnistaminen on hankalaa, sillä vanhastaan käytössä olevat ”top-down” määrittelyn tavat eivät yksistään riitä. Ensiksikin vaikka luonnonsuojelubiologisten ja maailmanperintökriteerien avulla huomio saadaan kiinnitetyksi kohteisiin, jotka voivat mahdollisesti tuottaa ja pitää yllä olennaisia luonnonarvoja, ekososiaalisiin yksityiskohtiin, siis tilannekohtaisiin ekosysteemipalveluihin ne eivät kuitenkaan johdata. Toiseksi ekosysteemipalvelujen paikallisuutta ei voi mielekkäällä tavalla lähestyä ottamalla tarkasteluun esimerkiksi koko Saimaa-Pielisen aluetta, koska tehtävästä tulisi aivan liian yleinen. Ekosysteemipalveluja on parasta lähestyä tapauksittain, esimerkein ja ”bottom up”.

Miten toteuttaa ekosysteemipalvelujen tunnistamisen tapauskohtaisuus ja paikallislähtöisyys? Ei ole lainkaan paradoksaalista, että tapauskohtaisuuden ja paikallislähtöisyyden toteutuminen edellyttää alueellista tahtoa, yhteistoimintaa ja aktiivista sitoutuneisuutta yhteiseen pyrkimykseen. Kuten monet alueelliset ja ylimaakunnalliset kehittämishankkeet kertovat Saimaa-Pielisen alueella yleinen motivaatio ja yhdessä suunnittelemisen kulttuuri ovat olemassa. Tapauskohtaisuuden ja paikallislähtöisyyden toteutumiseksi kollektiivinen tahto ja sitoutuneisuus olisi nyt kohdennettava säätely-, tuotanto- ja kulttuuripalvelujen tunnistamiseen ja niiden merkityksen ja hyödyntämismahdollisuuksien selvittämiseen. Kollektiivista pyrkimystä ja kollektiivisen toiminnan koordinointia olisi syytä täsmentää.

Ekosysteemipalvelujen tunnistamisen koordinoinnin kannalta *työpajat* ovat varmasti paras toimintatapa. Tilanteen mukaan työpajoja voidaan järjestää esimerkiksi lajikohtaisesti, alueittain tai toimialoittain. Toimivan yhteistyön varmistamiseksi kuhunkin työpajaan kutsutaan 5 henkilöä. Työpajat kokoavat yhteen paikallisen tiedon luonnon hyödyntämisestä, luonnontieteellisen asiantuntemuksen luonnonarvoista, vakiintuneet omitus- ja käyttöoikeuksien haltijat sekä toimintatutkimusta tekevän tutkijan. Työpajojen avulla tunnistetaan olennaiset ekosysteemipalvelut ja täsmennetään tiettyjen ekosysteemipalvelujen ympärille rakentuneiden toimijajoukkojen eli kollektiivien koostumus ja määritellään luonnon- ja kulttuuriarvojen tuotteistamiseen tähtäävän kollektiivisen yrittäjyyden tarkoitus. (Työpajoista ks. Hiedanpää 2003, Vántänen ym. 2004, siitä, miksi työpajassa olisi syytä olla juuri viisi jäsentä, ks. esim. Selten 1973.)

5 Esteettinen mielikuvitus tuotteistamisen lähtökohtana

Näkemyks luontomatkailijan motiiveista on monipuolistunut. Viime aikoina on erityisesti keskusteltu elämyksestä ja elämystaloudesta, jopa elämysteollisuudesta. Luontomatkailua käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa elämys ymmärretään kokemusta suppeammaksi, mutta hienovaraisemmaksi tunteiden tilaksi. Saarisen (2001) mukaan elämys on emotionaalisesti rakentunut, kun taas kokemus on sisällöltään tiedollinen. Elämyksen avulla luodaan mieleenpainuvia kokemuksia (Lew 1987, Tuohinon ja Pitkäsen (2002) mukaan). Ilmiselvästi elämys on haastanut luontomatkailun tuotteistamisen ja tuotesuunnittelun (Saarinen ja Järviluoma 2001).

Yhdysvaltalaisen filosofi John Deweyn (1980) näkemys *merkityksellisestä kokemuksesta* (*an experience*) on sisällöltään kutakuinkin sama kuin elämys tai emotionaalinen kokemus, mitä ilmaissua esimerkiksi Tuohino ja Pitkänen (2002) käyttävät. Deweyn mukaan kokemus ei voi olla merkityksellinen ilman emotiota ja kriittistä arviointia. Elämys on emotionaalinen, sillä elämyksessä ihminen kohtaa toimintansa seuraukset ja siten myös uudella tavalla itsensä ja pyrkimyksensä. Elämyksen kriittinen arviointi on pyrkimyksen ja koettujen vaikutusten tunnustelua ja toiminnan ehtojen ymmärtämistä ja säätämistä, siis oppimista. Elämys ei ole vain himon tai halun tyydyttymistä, se on *ihailun* läsnäolon ja päämäärän saavuttamisen kokemista, mahdollisuuden käyttämistä ja kasvua. (Kokemuksesta ks. Kivinen ja Pesonen 2000.)

Mitä tämä tarkoittaa maanomistajan, yrittäjän ja matkailijan näkökulmasta? On selvä, että maanomistaja houkuttuu mukaan toimintaan, jonka vaikutukset tukevat hänen ihailunsa täyttymistä ja tuottavat merkityksellisiä kokemuksia. Sama oletus pätee varmasti myös yrittäjään ja matkailijaan. Mutta millaisista elementeistä näiden toimijoiden ja toimijaryhmien luontomatkailuun liittyvät ihailut asioidentilat ja henkilökohtaiset elämykset rakentuvat? Ne eivät varmastikaan ole samat, vaikka ne rakentuvatkin osaksi samassa toimijaverkostossa, kollektiivissa.

Ihailun tunnistaminen edellyttää *esteettistä mielikuvitusta*. Esteettinen mielikuvitus on vielä tuntemattomien mahdollisuuksien (possibilities) tunnistamista ja artikulointia, hyödyntämättömien mahdollisuuksien (potentials) tai jo olemassa olevan mahdollisuuksien (actual) säätämistä ja kokeilua. Esteettisen mielikuvituksen kollektiivinen harjoittaminen auttaa matkailijaa, maanomistajaa, yrittäjää ja tavallista kuntalaista kohtaamaan itsensä ja hahmottamaan uudistumisensa ja omaksi itsekseen tulemisensa kriittisiä edellytyksiä. (Ks. esim. Shusterman 1996, Vähämäki 1998.) Esteettinen mielikuvittelu on tulemisen ”dramaattista harjoittelua”, olosuhteiden ja vaikutusten, hyötyjen ja haittojen sekä konfliktien ja sovun ehtojen ennakkointia. (Dramatic rehearsal, ks. Dewey 1988, Fesmire 2003).

Toinen kysymys kuuluu: *Miten harjoittaa esteettistä mielikuvitusta Saimaa-Pielisen alueen ekosysteemipalvelujen tuotteistamisessa?*

Esteettistä mielikuvitusta voidaan harjoittaa kahdella tasolla: järjestäytyneen ja järjestäytymättömän kollektiivisen toiminnan tasolla. Järjestäytymättömien toiminnallisten näkökulmien tunnistamiseen ja tarkentamiseen voidaan käyttää esimerkiksi *fokusryhmiä*. Järjestyneiden toiminnallisten näkökulmien käsittely onnistuu parhaiten *työpajoissa*.

Fokusryhmät koostuvat noin 10 henkilöstä. Niihin kutsuttavat henkilöt valitaan tilanteen mukaan joko satunnaisesti (satunnaiset paikanpäältä mukaan kutsutut matkailijat) tai systemaattisesti, jolloin he edustavat jotain tiettyä oletettua joukkoa (maanomistajia tai moottoripyöräilijöitä). Fokusryhmäkeskustelun organisaattori antaa keskustelun aiheen, esimerkiksi jonkun ekosysteemin tietyt vaikutukset, vaikka Kolin maiseman. Keskustelu perustuu osallistujien tietoon ja mielikuviiin, läsnä ei ole ulkopuolisia asiantuntijoita. Näin keskustellen luodataan ja määritellään koettua mahdollisuusavaruutta ja nostetaan esiin osallisten arvostuksia ja heidän esittämiään perusteita,

esimerkiksi millaisia luonnon- ja kulttuuriarvoja osallistujat arvostavat omassa arkielämässään ja matkustellessaan. Fokusryhmät auttavat jäsentämään ja konkretisoimaan niin sanottua ”joukkojen viisautta” (Surowiecki 2004).

Fokusryhmien artikuloimia arvostuksia ja niille annettuja perusteita voidaan käydä läpi työpajoissa, joissa järjestäytyneet toimijat, siis aluesuunnittelijat, viranomaiset, sidos- ja intressiryhmät (esimerkiksi maanomistajat) luotaavat mahdollisuuden rajoja sen ratkaisemiseksi, miten tunnistetut ekosysteemipalvelut ja mahdolliset elämykset olisi mahdollista yhdistää. Työpajoissa on edelleen vain viisi osallistujaa. Näin kehkeytyy alustavia näkökulmia siihen, mitkä kehkeytyneistä mahdollisuuksista voisivat olla potentiaalisia ja kenties toteuttavissa. Työpajoissa voisi jäsentyä, millaisille tuotteille voisi olla kysyntää ja miten kysyntä voidaan tyydyttää.

6 Ekosysteemipalvelu osaksi kannusterakennetta

Nobel-palkitun taloustieteilijä Douglass Northin (2005) mukaan instituutiot muodostavat tilannekohtaisen kannusterakenteen, joka virallisten sääntöjen, epävirallisten rajoitteiden ja toimeenpanton mekanismien kautta ohjaa inhimillistä toimintaa. John R. Commons (1990) on ollut samoilla linjoilla todetessaan, että instituutiot ovat kollektiivista toimintaa, jotka rajoittavat, vapauttavat ja laajentavat yksilöllisiä toimintamahdollisuuksia. Näkemyksissä on kuitenkin sangen mielenkiintoinen ero. Northin mukaan instituutiot ovat toiminnan ulkoisia ehtoja (rakenteita), kun taas Commonsille instituutiot ovat kollektiivista toimintaa itsessään. Näkemysero auttaa ymmärtämään paremmin kollektiivisen toiminnan luonnetta ja kollektiivisen yrittäjyyden tarkoitusta.

Saimaa-Pielisen alueen käyttöä sääntelevien ja ohjaavien virallisten säännösten kirjo on runsas. Monet maailmanperintökohdealueen luonnonarvoista on esimerkiksi suojeltu osana Natura 2000 suojelualueverkostoa, ja näille alueille laaditaan oma hoidon ja käytön suunnitelmansa vuoden 2009 loppuun mennessä. Suojelualueiden ulkopuolella Saimaa-Pielisen alueen maankäyttö on säädelty maankäyttö- ja rakennuslain mukaisilla maakuntakaavoilla ja maakuntakaavaa yksityiskohtaisemmilla kaavoilla. Metsäisten alueiden käyttöä säädelään ja ohjataan metsälailla. Tähän matriisiin, mainittujen säännösten yhteiselle leikkauspinnalle asettuu maailmanperintöstatuksen edellytyksenä oleva Saimaa-Pielisen aluetta koskeva hoidon ja käytön suunnitelma, jonka avulla varmistetaan luonnon- ja kulttuuriarvojen suojelu ja kestävä hyödyntäminen (Saimaa-Pielinen... 2006).

Maailmanperintökohteen hoito- ja käyttösuunnitelma rajaa institutionaalisesta matriisista sallittujen kollektiivisten ja yksilöllisten toimien tilan, jossa ekosysteemipalvelujen tuotteistaminen tapahtuu. Tämä on niin sanottujen commonslaisten instituutioiden, järjestäytyneiden ja järjestäytymättömien kollektiivisten toimien tila. Koska tässä työssä huomio on ollut kohdistettuna ekosysteemipalvelujen yhteyteen syntyneissä toimijajoukoissa, kollektiiveissa, on luontevaa, että näiden palvelujen tuotteistamisessa ja tuotteistamisen tukirakenteita luotaessa huomio pidetään niin ikään näissä samaisissa kollektiiveissa, joiden tilannekohtainen koostumus, luonne, tarkoitus ja ihailtujen tulevaisuudentilojen monimuotoisuus on jo fokusryhmissä ja työpajoissa hahmotettu. Näin tarkasteluun nousevat niin sanotut *klubihyödykkeet*, joiden tuottaminen ja/tai nauttiminen edellyttävät *jäsenyyttä* (ks. esim. Corres ja Sandler 1996).

Kolmas kysymys kuuluu: *Miten ekosysteemipalveluista luodaan Saimaa-Pielisen alueella klubihyödykkeitä?*

Klubihyödykkeiden luomiseksi on tunnistettava ja erotettava ekosysteemistä säätely-, tuotanto- tai kulttuurinen palvelu, dokumentoitava sen piirteet, koodattava hinnoittelun perusteet, standar-

doitava jäsenyyden ehdot, sovittava oikeudenhaltijoiden kanssa omaisuussuhteisiin liittyvät korvaukset ja lopulta tarjottava tuotetta menestyksekkäästi elämyshakuiselle matkailijalle. Tehtävä ei ole helppo. Ehdotuksena on, että aikaisempien työvaiheiden perustalle rakennetaan monimuotoisten, mutta varsin pienimuotoisten ja joustavien kokeiden ja kokeilujen portfolio, jonka avulla selvitetään toimivia ja hyväksyttäviä tapoja yhtäältä tuottaa klubihyödykkeitä ja toisaalta nauttia niistä. Kaksi kokeilullista mahdollisuutta ovat esimerkiksi seuraavat.

Ensiksikin kokeillaan, millaisin pelisäännöin matkailusta saatua taloudellista hyötyä voidaan ko-tiuttaa niille metsänomistajille, jotka metsänhoitotöissä sitoutuvat pitämään yllä matkailun elä-myksellisyyden kannalta ehyttä ja kaunista maisemarakennetta. Tällaista ekosysteemin tuottamaa kulttuuripalvelua, esimerkiksi kansallismaisemaa, ylläpitävää ja tukevaa järjestelyä voidaan ni-mittää ”virkistysarvokaupaksi” tai ”maisema-arvokaupaksi” (ks. Arto Naskalin artikkeli toisaalla tässä julkaisussa). Toiseksi kollektiivi voi myydä klubihyödykettä. Tuolloin esimerkiksi luonto-matkailuyrittäjän tuotekoriin voi sisältyä suurpetojen jälkien etsintää tai järvilohen kalastusta ja muita jäsenyyttä edellyttäviä tuotteita, joista kokonaiselämys koostuu. Klubihyödykkeen myy-mistä voidaan harjoittaa niin valtion mailla kuin yksityismailla.

Kollektiivisen yrittäjyyden tehtävänä on tunnistaa ja määritellä luonnon- ja kulttuuriarvoihin liit-tyviä omistus-, käyttö ja hallintaoikeudet ja niiden tuottamien hyötyjen ja haittojen jakautuminen. Toimivien, tehokkaiden ja hyväksyttävien toimeenpanon mekanismien määrittelemiseksi kollek-tiivin on jatkuvasti seurattava ja arvioitava klubihyödyketuotannon ja -kulutuksen vaikutuksia. Kokeilut ovat konfliktien tunnistamisen, ennakkoinnin ja käsittelyn foorumeja. Kertyvän kokemuk-sen mukana voidaan käynnistää uusia fokusryhmiä ja työpajoja, joissa voidaan tunnistaa epävirall-listen rajoitteiden – rutiinien ja hankausten – taloudellisia, sosiaalisia ja kulttuurisia syntytekijöitä ja ehdottaa pelisääntöjä, periaatteita ja käytäntöjä niiden ratkaisemiseksi (Hiedanpää 2004).

7 Lopuksi: Statusfunktion synty

Saimaa-Pielisen alueella maailmanperintöstatusta on tavalla tai toisella valmisteltu jo kolmekym-mentä vuotta. Itä-Suomen maakuntien liitot ja kunnat ovat pyrkineet luomaan maailmanperin-töstatuksen taakse kollektiivista pyrkimystä, sitoutuneisuutta ja yhteistoiminnan kulttuuria. Vii-meisimpinä esimerkkeinä ovat Lakeland-imagon kohottamishanke ja Spatial North -hanke. Aivan viimeisin, 2007 rahoituspäätöstä odottava vaihe on yhteistyön ja kollektiivisen pyrkimyksen tar-kentamisen vaihe, jonka tavoitteena on sitoa viralliset ja epäviralliset toimijat yhteiseen pyrki-mykseen ja tuottaa hakemus, jolla maailmanperintöstatus lopulta saadaan. Yhteistyö on ollut alu-eellista ja siihen on motivoinut maailmanperintöstatuksen luomat aluetaloudelliset hyödyt.

Olen artikkelissani keskustellut instituution synnystä ja pyrkinyt perustelemaan kollektiivista yrittäjyyttä ja organisaatioiden välistä yhteistyötä instituution luomisen edellytyksenä. Tarjoan artikkelin lopuksi vielä yhden edellisiä täydentävän näkökulman instituution luonteeseen. Yhdys-valtalainen filosofi John R. Searle (1995) on tunnistanut kahdenlaisia toimintoja (functions). En-siksikin on olemassa sellaisia toimintoja, jotka kumpuavat asioiden luontaisista ominaisuuksista, esimerkiksi suojamuuri. Toisaalta on myös sellaisia ilmiöitä tai asioita, joiden funktio ei perustu niiden fyysisiin ominaisuuksiin, vaan tehtävä tai toiminto on ilmiölle tai asialle kollektiivisesti myönnetty ja hyväksytty. Esimerkiksi yhden euron kolikko käy maksuvälineestä Euroopan uni-onin rahaliittoon kuuluvissa maissa. Euron kolikolla on *statusfunktio*, joka ei palaudu kolikossa käytetyn metallin fyysisiin ominaisuuksiin.

Maailmanperintöstatus olisi eräänlainen institutionaalinen indikaattori siitä, että Saimaa-Pielisen alueella on merkittäviä luonnon- ja kulttuuriarvoja, tiettyjä fyysisiä ominaisuuksia. On kuitenkin

huomattava, että maailmanperintöstatus on kriteerien perusteella ulkoapäin myönnetty instituutio-naalinen fakta. Status itsessään ei tuo eikä luo Saimaa-Pielisen alueelle tai jollekin sen luonnon-arvoista statusfunktiota. Statusfunktion luonteeseen kuuluu, ettei sitä voi ulkokohtaisesti antaa, vaan se on kollektiivisesti tuotettava ja ansaittava. Statusfunktio pitää tehdä, ja mikä olennaisinta sitä on tehtävä, toteutettava ja uusinnettava kaiken aikaa.

Olen keskustellut, miten kollektiivisen yrittäjyyden keinoin voidaan tunnistaa ekosysteemipalveluja, kuinka voidaan luoda niiden tarjoamia merkityksellisiä – arvokkaita – mahdollisuuksia ja miten voidaan luoda kestävä institutionaalinen kannusterakenne ekosysteemipalvelujen hyödyntämiselle. Ajatellen Saimaa-Pielisen alueella vallitsevaa yhteistyön kulttuuria ja kokemusta haaste on jopa realistinen. On kutakuinkin varmaa, että Saimaa-Pielisen alue täyttää maailmanperintökriteerit. Seuraava askel on kohdentaa yhteistoiminnalliset voimavarat tiettyjen kriteerien rajaamista arvoista ja alueista (territorioista) toimijoiden väliseen notkeaan vuorovaikutukseen ja vuorosuhteista kumpuavien kasvun ja kehityksen edellytysten tunnistamiseen ja vahvistamiseen (terraan). Näin yhteistyön, luottamuksen, vastavuoroisuuden normien lisäksi voidaan saada aikaan myös muutama reilulla ja toimivalla tavalla tuotteistettu ekosysteemipalvelu matkailijoiden, yrittäjien, maanomistajien ja aluetalouden iloksi. Juuri tässä on kollektiivisen yrittäjyyden juju.

Kirjallisuus

- Bornstein, D. 2004. *How to Change the World: Social Entrepreneurs and the Power of New Ideas*. Oxford University Press, Oxford.
- Commons, J.R. 1990. *Institutional Economics*. Transaction Publisher, London. [Alkuperäinen 1934.]
- Cornes, R. & Sandler, T. 1996. *The Theory of Externalities, Public Goods and Club Goods*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Dewey, J. 1988. *Human Nature and Conduct*. Carbondale and Edwardsville. Southern Illinois University Press.
- Dewey, J. 1980. *Art as Experience*. Perigee Books, New York.
- Fesmire, S. 2003. *John Dewey & Moral Imagination: Pragmatism in Ethics*. Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis.
- Gibson, J.J. 1979. *The Ecological Approach to Visual Perception*. Houghton Mifflin, Boston.
- Hiedanpää, J. 2003. Työpajat transaktiivisessa alue- ja ympäristöyhteistyössä. Julkaisussa: Hiedanpää, J. & Jussila, I. (toim.). *Ympäristölaadun instituutiot: alueellisen ja paikallisen ympäristövastuun lähtökohdat*. Satakunnan ympäristöntutkimuslaitos, Pori. Sykesarja C4. s. 121–130.
- 2004. An Institutionalist Approach to Environmental Valuation: The Regional Forest Programme of SW Finland as an Example. *Environmental Values* 13(2): 243–260.
- 2007. Sosiaalinen yrittäjyys ja institutionaalinen muutos: tapaus luonnonarvokauppa. *Maaseudun uusi aika* 1/2007.
- Johannisson, B. 2004. *Entrepreneurship in Scandinavia: Bridging Individualism and Collectivism*. International Studies in Entrepreneurship. Springer US. Saatavissa: http://www.vxu.se/ehv/filer/forskning/entrepofil/publikationer/entrepreneurship_in_scandinavia.pdf [viitattu 21.5.2007].
- Jokinen, A. 2002. Metsänomistaja metsänsä hoitajana: rutiinit, ”tarjokkeet” ja vastavuoroisuus. *Yhteiskuntapolitiikka* 67(2): 134–147.
- Kivinen, O. & Ristelä, P. 2000. Totuus, kieli ja käytäntö: pragmatistisia näkemyksiä toimintaan ja osaamiseen. WSOY, Helsinki.
- Kauppa- ja teollisuusministeriö. 2006. *Suomen matkailustrategia vuoteen 2020 & toimintaohjelma vuosille 2007–2013*. Kauppa- ja teollisuusministeriö, Helsinki. Julkaisuja 21/2006.
- Lappalainen, A. 1998. Suomalainen kalastuskulttuuri yhteiskunnallisten muutosten pyörteissä. *Kalastusmuseoyhdistys ry:n julkaisu* 13.
- Latour, B. 2004. *Politics of Nature*. Harvard University Press, London.

- Lonely Planet. 2006. Lonely Planet Blue List. Lonely Planet Publications, New York.
- Maa- ja metsätalousministeriö. 2006. Suomen maaseudun kehittämisstrategia 2007–2013. Maa- ja metsätalousministeriö, Helsinki, 3.8.2006.
- 2007. Etelä-Suomen metsien monimuotoisuusohjelma Metso. Saatavissa: www.mmm.fi/metso [viitattu 12.4.2007]
- Maguire, S., Barry, C. & Lawrence, T.B. 2004. Institutional Entrepreneurship in Emerging Fields: HIV/AIDS Treatment Advocacy in Canada. *Academy of Management Journal* 47(5): 657–679.
- Mair, J. & Martí, I. 2006. Social Entrepreneurship Research: A Source of Explanation, Prediction, and Delight. *Journal of World Business* 41: 36–44.
- Marsden, T. & Smith, E. 2005. Ecological Entrepreneurship: Sustainable Development in Local Communities through Quality Food Production and Local Branding. *Geoforum* 36: 440–451.
- Millenium Ecosystem Assessment. 2005. Ecosystems and Human Wellbeing: Biodiversity Synthesis. World Resources Institute, Washington D.C.
- Naskali, A., Hiedanpää, J. & Suvantola, L. 2006. Biologinen monimuotoisuus talouskysymyksenä. Ympäristöministeriö, Helsinki. Suomen ympäristö 48.
- North, D. 2005. Understanding the Process of Economic Change. Princeton University Press, Oxford.
- Partanen, J. 2005. James J. Gibson: Ennakkoluuloja ja affordansseja. Julkaisussa: Hänninen, V., Partanen, J. & Ylijoki, O-H. (toim.). Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjät. Vastapaino, Tampere.
- Reinstaller, A. 2005. Policy entrepreneurship in the co-evolution of institutions, preferences, and technology: Comparing the diffusion of totally chlorine free pulp bleaching technologies in the US and Sweden. *Research Policy* 34: 1366–1384.
- Saarinen, J. 2001. Matkailukokemuksista elämystuotantoon: matkailuelämys käsitteenä ja luontomatkailun mainonnassa. Julkaisussa: Aho, S., Honkanen, A. & Saarinen, J. (toim.). Matkailuelämykset tutkimuskohteina. Lapin yliopiston matkailun julkaisuja B:6.
- & Järviluoma, J. (toim.). 2001. Luonto matkailukohteena: virkistystä ja elämyksiä luonnosta. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 866.
- Saimaa-Pielisen maailmanperintöhankkeen suunnittelun ohjausryhmä. 2006. Itä-Suomen luonnon- ja kulttuuriarvot aluetaloudellisenä mahdollisuutena: Saimaa-Pielisen järvialue maailmanperintöalueeksi. Taustaselvitys 30.8.2006
- Salmi, J. 2008. Kalastaja merellä ja rannalla: Onko kalastajien perimästä luonto- ja paikallistietämyksestä matkailun avuksi? Julkaisussa: Hiedanpää, J. & Salmi, J. (toim.). Yhteistyö, kansalaistoiminta ja innovaatiot: luonnonvarojen käytön ja suojelun kokemuksia Satakunnasta. Käsikirjoitus.
- Salmi, P. (toim.). 2005. Kalastus, saimaannorppa ja kansalaisnäkökulma: Hallinnan haasteet ja luonnon monimuotoiset tulkinnat. Riistan- ja kalantutkimus, Helsinki. Kalatutkimuksia 2005/196.
- Schumpeter, J. 1963. The Theory of Economic Development. Oxford University Press, Oxford.
- Shusterman, R. 1996. Practicing Philosophy. Routledge, London.
- Searle, J.R. 1995. The Construction of Social Reality. Free Press, New York.
- Selten, R. 1973. Simple Model of Imperfect Competition where 4 are Few and 6 are Many. *International Journal of Game Theory* 2(3): 141–201.
- Surowiecki, J. 2004. The Wisdom of Crowds. Little, Brown, London.
- Tuohino, A. & Pitkänen, K. 2002. Elämysten representaatiot matkaesitteissä – esimerkkinä talvinen Itä-Suomi. Julkaisussa: Saarinen, J. & Järviluoma, J. (toim.). Luonto matkailukohteena: virkistystä ja elämyksiä luonnosta. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 866.
- Ympäristöministeriö. 2003. Etelä-Suomen metsien monimuotoisuusohjelman luonnonsuojelubiologiset kriteerit. Ympäristöministeriö, Helsinki. Suomen ympäristö 634.
- Vähämäki, J. 1998. Elämänpolitiikka ja biopolitiikka. Julkaisussa: Roos, J.-P. & Hoikkala, T. (toim.). Elämänpolitiikka. s. 128–151.
- Väntänen, A., Marttunen, M., Turunen, J-P., Slotte, S. & Hiedanpää, J. 2004. Vuorovaikutteiset suunnittelumenetelmät Kemijärven säännöstelyn kehittämisessä. Suomen ympäristökeskus, Helsinki. Suomen ympäristö 658.

Metlan työraportteja 52: 89–104

Virkistysarvomarkkinat ja ekosysteemilähestymistapa

Arto Naskali

1 Johdanto

Ihminen on muiden lajien tavoin riippuvainen terveistä ja toimivista ekosysteemeistä. Meistä on kuitenkin tullut biosfääri-ihmisiä ekosysteemi-ihmisen sijaan. Ylivertaisen teknologian avulla voimme käyttää hyväksemme ekosysteemejä, jotka sijaitsevat toisella puolella maapalloa. Emme siten ole täysin riippuvaisia välittömästä asuinympäristöstämme. Tämä koskee paitsi ravinnon ja materiaalien saamista entistä enemmän myös esteettisiä elämyksiä ja virkistäytymistä. Luontomatkailu perustuu eri puolilla maapalloa säilyneeseen ekosysteemiseen monimuotoisuuteen ja ekosysteemien toimivuuteen – niiden terveyteen.

Ekosysteemeihin kohdistuvien paineiden kasvaessa tulee entistä enemmän kiinnittää huomiota niiden toimivuuden turvaamiseen. Niinpä on kehitetty niin sanottu ekosysteemilähestymistapa (Jäppinen ym. 2004). Sen soveltaminen on kuitenkin vaikeaa. Ympäristön käytön arvostukset, kulttuuri ja yhteiskunta kun muuttuvat nopeammin kuin instituutiot. Ekosysteemilähestymistavan toimeenpanoa voidaan kuitenkin helpottaa muun muassa luomalla luonnonarvo- ja virkistysarvomarkkinoita.

Tarkastelen tässä artikkelissa virkistysarvomarkkinoita keinona toteuttaa ekosysteemilähestymistapaa. Esittelen ensin perusasioita luonnonarvo- ja virkistysarvomarkkinoista, jonka jälkeen selostan metsätalouden paradigmanmuutosta kohti systeemilähestymistapaa. Erityistä huomiota kiinnitän ekosysteemipalveluihin ja pohdin, miksi näiden, kuten maisema- ja virkistysyhyötyjen, tuottaminen edellyttää luonnonkäyttäjien toimenpiteiden koordinoimista laajassa maisemamittakaavassa. Havaitsen, että markkinat epäonnistuvat sekä ekologisessa että esteettisessä mielessä optimaalisen maiseman tuottamisessa. Sen vuoksi tarvitaan maanomistajien yhteistoimintaa. Niinpä selvitan, miten tällaista yhteistoimintaa voidaan edistää luomalla uudenlaisia ekosysteemimarkkinoita. Loppuyhteenvedossa korostan markkinoiden luomisen myönteisiä puolia sekä tuon esiin luonnonarvo- ja virkistysarvokaupan eroja.

2 Luonnonarvo- ja virkistysarvokauppa

Luonnonarvokauppa on menetelmä, jossa maanomistaja sopimuksesta ylläpitää tai lisää luonnonarvoja metsässään ja saa tästä tuloa luonnonarvojen ostajalta kuten valtiolta tai metsien suojelusäätiöltä (Syrjänen ym. 2007). Luonnonarvokauppa perustuu valtakunnallisiin kriteereihin, jotka pohjautuvat luonnonsuojelubiologiaan. Luonnonarvokaupassa on kyse pienialaisten luontokohteiden määräaikaisesta suojelusta. Keskeisenä ajatuksena luonnonarvokaupassa on suojelutoimien vapaaehtoisuus maanomistajille. Talousmetsien luonnonhoitoa ja luonnonhoitohankkeita rahoitetaan erikseen metsätalouden ympäristötuella eli perinteisellä positiivisella markkinaperusteisella kannustimella.

Metsillä on suuri merkitys luontomatkailuelinkeinon kehittämisessä. Etelä-Suomen metsistä valtaosa on kuitenkin yksityisessä omistuksessa. Valtion ja kuntien metsänomistus ei tällöin riitä takaamaan maisema- ja virkistysarvojen kysyntää varsinkaan paikallisesti. Metsien käyttöä koskevien erimielisyyksien voidaankin olettaa lisääntyvän ilman uusia ohjauskeinoja. Normaali metsänkäsittelyhän saa aikaan maisemahaittoja johtuen avohakkuista ja joskus metsänhoitotoimenpiteiden viivästyemisestä. Tämän ongelman ratkaisemiseksi Maa- ja metsätalousministeriön tulevaisuuskatsauksessa (Maa- ja metsätalousministeriö 2006) ehdotetaan erityisen maisema- ja/ tai virkistysarvokaupan kehittämistä. Voidaan myös puhua metsämaiseman vuokrauksesta.

Virkistysarvokaupassa sovellettavat kriteerit ovat yleensä paikallisia. Virkistyskäyttösopimuksilla metsänomistaja sitoutuu ylläpitämään metsän tiettyjä piirteitä, välttämään tiettyjä toimenpiteitä, kuten avohakkuita, tai parantamaan metsän virkistysarvoa esimerkiksi maisemahakkuilla. Sopimusteitse voidaan vaikkapa määritellä, että hakataan varovasti tai istutetaan nopeasti kasvavia puulajeja. Kysymys on tällöin luonnon- ja kulttuurimaiseman hoidosta ja käytöstä, ei pelkästään kohteiden säilyttämisestä tai määrääjäksi koskemattomaksi jättämisestä kuten luonnonarvokaupassa. Virkistysarvokaupassa maisemahyödyille kehitetään sopimuksia ja palkkionmaksukäytäntöjä. Ostajina voivat olla valtion lisäksi paikallinen asukas, matkailuyrittäjä, kyläyhdistys, virkistysaluesäätiö ja joskus myös kunta. Mökkikiinteistöjen kaupalliseen arvoon vaikuttaa ympäröivä maisema joskus jopa huomattavasti. Kesämökkien kaupoissa ja varsinkin matkailukeskusten kiinteistöjen kaupoissa liikkuvat isot rahat. Koska ympäröivä maisema muodostaa merkittävän osan lomakiinteistöjen kaupallisista arvoista, olisi kohtuullista, että maisemia ylläpitävät maanomistajat saisivat oman osansa tästä arvosta. Luonnon matkailukäyttö voi myös olla paljon intensiivisempää kuin pelkkä jokamieskäyttö.

Jos luonnonarvokauppa kohdistuu yksittäisiin pieniin mutta laajassa mittakaavassa edustaviin kohteisiin, virkistysarvokauppa tyypillisesti suuntautuu laajoihin spatiaalisiin mittakaavoihin. Luonnonvarajärjestelmää ja luonnonvarayksiköitä ei voida erottaa toisistaan. Perusongelmana on, että matkailijoiden tai virkistyskäyttäjien tarvitsemien maisemien hyöty ei muunnu maanomistajien tuloksi. Maisemahyötyjä tuotetaan tai turvataan siksi liian vähän. Matkailuelinkeinolla ja maanomistajalla saattaa kuitenkin olla yhteinen intressi. Maanomistajahan voi haluta maidensa monikäytömahdollisuuksien paranevan. Niinpä hänen pitäisi saada tuloa myös matkailun kautta. Tällöin lisäkannustimena voi toimia maanomistajille maksettava korvaus/palkkio tarpeellisista luonnonhoito- tai suojelutoimenpiteistä, joista he itse hyötyvät vain osittain tai eivät hyödy lainkaan.

Useimmat ekologiset palvelut ovatkin jonkinasteisia julkishyödykkeitä eli maanomistajilla on vain vähäinen kannustin tai ei ole kannustinta lainkaan suojella, tuottaa tai laajentaa niiden tarjoamista. Maisemahyödykkeen tuottaja ei käytännössä saa mitään korvausta tai palkkiota. Jos julkishyödykeluonteisia ekosysteemipalveluita ylläpidetään, kaikki voivat nauttia sellaisista ilman

poissuljetuksi tulemisen riskiä ja ilman että heidän harjoittamallaan ekosysteemipalvelujen käytöllä olisi vaikutuksia muihin käyttäjiin. Ääritapauksessa yhdistyvät vapaa pääsy (*open access*) ja ei-kilpailevuus (*non-rivalry*). Virkistyskäytön ja matkailun maisemat ovat kuitenkin helposti *common pool* -luonnonvaroja jolloin niitä luonnehtii vapaa pääsy (*open access*) ja kilpailevuus (*rivalry*). Ne ovat samalla sellaisia hyödykkeitä, joihin liittyy korkeat poissulkemiskustannukset (*high exclusion cost good*). Maanomistajalla on vain rajalliset mahdollisuudet sulkea pois virkistyskäyttäjät mailtaan eli estää heitä liikkumasta niissä tai nauttimasta niiden maisemista.

3 Ekosysteemilähestymistapa ja kestävä metsätalous

Ihmisen kannalta tietty elinympäristö (esim. metsä, suo, tunturiluonto, kallio, harju, sisävesi, meri, ranta, maatalousympäristö, rakennettu alue) on multifunktionaalinen (monitoiminnallinen) luonnonvarajärjestelmä. Tällainen ekologisen systeemin monimutkaisuus on jo itsessään luonnollinen perusta luonnonvara- ja ympäristöiristiriidoille. Vaikka järjestelmän ymmärtäminen perustuu tänä päivänä korkeatasoiseen tieteseen, jää olennaista epävarmuutta ja tietämättömyyttä siitä huolimatta jäljelle (Wittmer ym. 2006). Lisäksi yhteiskunta ja sen ekosysteemit on vähitellen alettu ymmärtää molemmat paitsi kompleksisina myös toisistaan riippuvaisina (yhteiskehittyvinä) sosioekologisina järjestelminä (esim. Warren 2005).

Monimutkaisina ekosysteemeinä metsät suorittavat monia toimintoja ja tarjoavat erilaisia palveluja. Joidenkin tällaisten toimintojen lisääminen tai ylläpitäminen metsää hoitamalla voi kuitenkin vähentää tai lisätä muiden toimintojen tasoa yli ajan. Ekosysteemipalvelut vaihtelevat hoitotavan mukaan. Yleensä vain vähäinen merkitys annetaan metsien elämää ylläpitäville ja säänteleville toiminnoille ja sen sijaan painotetaan puuntuotannon, metsästyksen ja nykyisin myös luontomatkailun merkitystä. Metsätalous etenkin boreaalisella vyöhykkeellä on keskittynyt pääasiassa hakkuukelpoisen havupuun tuotantoon, mutta viime vuosikymmeninä on yhä enemmän alettu korostaa monikäyttöasetelmaa (Andersson ym. 2006). Kestävä metsänhoito (*Sustainable Forest Management*, SFM) on samalla noussut hallitsevaksi paradigmatoksi eri metsävyöhykkeitä koskevissa metsätieteellisissä ja -poliittisissa keskusteluissa ja se on lähes syrjäyttänyt kestävä puuntuotoksen (*Sustainable Yield Timber Production*, SYTM) paradigman (Kant 2003, 2004, 2007, Wang 2004).

Syitä paradigman muutokseen ovat olleet 1) pyrkimys kestäväan kehitykseen eli metsiä tulee hoitaa ekologisesti, taloudellisesti, sosiaalisesti ja kulttuurisesti kestävästi, 2) biodiversiteetin suojelun yhdistäminen luonnon kestäväan käyttöön (ekosysteemilähtöiset periaatteet metsien käytössä ja hoidossa) sekä 3) metsätalouden muuttuminen puuntuotannosta monikäyttöön. Kestävä metsänhoito onkin kehittynyt käsitteestä, jossa viitataan metsänhoitotapaan, jonka tavoitteena on saavuttaa kestävä puutavaran tuotos, käsitteeksi, jota on laajennettu sisältämään ekologisia ja sosiokulttuurisia näkökohtia. SFM nähdään nyt adaptiivisen-hoidon (AM) käsitteen kanssa ekosysteemilähestymistavan (EA) tai ekosysteemin hoidon (EM) komponenttina (Dekker ym. 2007). AM on joustava lähestymistapa muutoksen ja epävarmuuden käsittelemiseksi. Dekkerin ym. (2007) mukaan politiikka-asiakirjoissaan Suomi kyllä mainitsee termit EM ja SFM, mutta kovin tuotantosuuntautuneilla metsänhoidon tavoitteilla. Paradigman muutoksesta Suomessa ei oikein voida vielä siten puhua. Merkittävä syy tähän on tietysti korkea puuraaka-aineesta maksettava hinta.

Ekosysteemin hoidon (EM) käsitettä joka tapauksessa on viime vuosina alettu käyttää yhä enemmän sekä tieteellisessä kirjallisuudessa että poliittisissa asiakirjoissa. Monista epäselvistä mää-

ritelmistään ja merkityksistään huolimatta ekosysteemin hoito on tällä hetkellä yksi johtavista lähestymistavoista metsäpolitiikassa ja metsien hoidossa eri puolilla maailmaa (ks. Meffe ym. 2002). Termiä ja sen sisältöä on erityisesti kehitetty Pohjois-Amerikassa. Sen hahmottuminen liittyy pyrkimykseen löytää systemaattisia lähestymistapoja hoitaa luonnonvaroja vähintään maisemamittakaavassa. Biodiversiteettisopimuksen kautta se on tullut osaksi metsäpolitiikkaa myös Euroopassa.

Biodiversiteettisopimuksen toteutuksen yhteydessään, vuosina 1995–2004, kehitettiin periaatteet (12 kpl) ja toimintaohjeet (5 kpl) erityiselle ekosysteemilähestymistavalle (EA), jolla pyritään edistämään biologisen monimuotoisuuden suojelua, hoitoa ja kestäväää käyttöä kokonaisvaltaisesti (Jäppinen ym. 2004). Tämän ekosysteemejä toiminnallisina ja kokonaisina yksikköinä tarkastelevan sekä ekosysteemien rakenteisiin, prosesseihin, toimintoihin ja vuorovaikutussuhteisiin keskittyvän systeemilähestymistavan ydinajatuksena on turvata ekosysteemien toiminta ja toimivan ekosysteemin tuotteet, ekosysteemipalvelut. Ekosysteemilähestymistapaa sovellettaessa ekosysteemipalvelut saavatkin arvoisensa huomion, mikä toimii myös kannustimena niiden turvaamiselle. Biodiversiteettisopimuksen puitteissa on lisäksi kehitetty ekosysteemilähestymistavan periaatteille läheiset biodiversiteetin kestävään käytön periaatteet (Urho 2007).

Ekosysteemin hoito on kuitenkin enemmän kuin vain tekninen luonnonhoidon lähestymistapa. Se käsittelee ihmisen asemaa luonnossa ja luonnonvarojen paikkaa ja toimintaa yhteiskunnassa. Se esimerkiksi vastustaa perinteistä metsänhoitoa, joka on pääasiassa keskittynyt optimoimaan yksittäisten tavaroiden ja palvelujen tarjontaa. Ekosysteemin hoidossa tärkeintä on löytää uusi – ei-dualistinen – suhde ihmisen ja luonnon välille sekä ylläpitää ekosysteemien eheyttä ja/tai terveyttä, toisin sanoen ei keskitytä vain tavaroihin ja palveluihin. Luonto nähdään enempänä kuin ihmiselämää ylläpitävänä järjestelmänä eli myös itseisarvoisena. Monenlaisia argumentteja onkin esitetty puolustamaan ekosysteemin hoitoa: ensinnäkin katsotaan, että kestävyys pääsemiseksi on välttämätöntä sisällyttää ekosysteemin dynamiikka metsänhoitoon (mm. pienet ja suuret häiriöt, kuolevien ja kuolleiden puiden läsnäolo, lajien ja ikien mosaiikkien siirtymät) ja toiseksi, jotta ylläpidetään metsän funktiot näiden dynamiikkojen valossa, hoitostrategioiden täytyy keskittyä ekosysteemien säilymiseen ja vakauteen. Luonnonsuojelussakaan ei aina tulisi pyrkiä kompositio-naaliseen muuttumattomuuteen maailmassa, joka on joka tapauksessa ympäristöllisesti dynaaminen. Tärkeä tavoite on seurata luonnollista vaihtelevuutta ja dynamiikkaa yhtä hyvin kuin myös huomioida täysi sosio-ekonominen konteksti luonnonhoidossa. Ekosysteemin hoito on sosiaalinen prosessi, jossa inhimilliset arvot ovat tärkeitä ja siksi sen soveltaminen vaatii osallistavia päätöksentekoprosesseja, joihin eri asianosaiset tulevat mukaan. Käyttöön onkin yhä enemmän otettu laajoja tieteiden välisiä käsitteitä, kuten juuri ekosysteemin hoito ja adaptiivinen (ekosysteemin) hoito sekä yhteistoiminnallinen (*collaborative*) päätöksenteko (Keough ja Blahna 2006).

Ekosysteemin hoidon lähestymistapa merkitsee dramaattista erkanemista tavanomaisesta luonnonvaran hoidosta, joka perustuu aina kerrallaan yhden luonnonvaran hyödyntämisen rationaalisuuteen. Moderniteetin aikakaudellahan luonnonvarat nähtiin enimmäkseen singulaarisina ja niitä hyödynnettiin näennäisesti yksinkertaisista ekosysteemeistä (Sandberg 2006). Ekosysteemin hoito kuitenkin haastaa luonnonvarojen käyttöä tutkivien tieteenalojen tavanomaiset populaatio- ja tuotoslähestymistavat. Koska olennaiset ekosysteemin elementit eivät koskaan ole vakaassa tilassa, tarvitaan adaptiivista ekosysteemin hoitoa (AEM). Niin kauan kuin ekosysteemitoinnot ovat turvassa kynnysvaikutuksilta, ekosysteemi kykenee jatkamaan ekosysteemipalvelujensa tuotantoa ja pystyy korjaamaan itseään ulkoisten vaikutusten jälkeen eli se on palautuva, resilientti. Joskus ekosysteemien palautuvuus kuitenkin vaarantuu. Ekosysteemin epäonnistumisesta tulee tällöin julkinen paha riippumatta siitä kuka maan omistaa.

Menestyksellinen ekosysteemin hoito on poikki- ja monimittakaavaista (multiskalaarista). Maa-alan tarjoamien tavaroiden ja palvelujen yhdistelmä ja arvo samalla selvästi riippuu valitusta analyysimittakaavasta (spatiaalinen ja ajallinen). Ekosysteemin hoidossa (mm. metsäekosysteemin hoidossa) siten sovitaan maisematason näkökulmaa maa-alueen hoitoon. Hoito keskittyy dynaamisiin prosesseihin, jotka menevät kaikkien rajojen yli. Puhutaan maisemamittakaavasta ja maisemaekologiasta. Maisema itsessään sekä ekologisessa että esteettisessä merkityksessä on spatiaalisesti heterogeeninen alue, joka koostuu monista rajaamattomista ekosysteemeistä. Maisemaekologiassa maisemamuodot (erityisesti rakennepiirteet) vaikuttavat ekologisiin prosesseihin ja sitä kautta merkittäviin ekosysteemitointoihin ja saatavien ekosysteemitavaroiden ja -palvelujen yhdistelmiin. Maisemaekologian perusajatus on, että spatiaaliset muodot ja ekologiset prosessit ovat yhteydessä toisiinsa [*Spatial (land) patterns* → *Ecological processes* → *Spatial (land) patterns*], jolloin ekologisten prosessien, toimintojen ja palvelujen muutokset voidaan havaita ja ennustaa spatiaalisten muotojen muutoksilla (Naveh ja Lieberman 1994). Eri kasvillisuustyyppien ja edustavien kuvioiden väliset yhteydet vaikuttavat lajien populaatioiden säilymiseen yli ajan.

On siten osoittautunut tarpeelliseksi alkaa käsitteellistää metsällisten käytäntöjen moninaisuutta (pluraliteettia) kestävän metsänhoidon monimutkaisessa kontekstissa. Muutosten lähtökohtana tällöin on julkisten etujen laajeneminen metsän moniin toimintoihin (funktioihin) ja sellaisten asi-anosaisten lukumäärän lisääntyminen, jotka haluavat itselleen osallistumisoikeuden metsänhoidon päätösprosesseihin. Tässä mielessä kestävän metsänhoidon moninaisuus koostuu vähintään kolmesta ulottuvuudesta: (i) moninaisuus metsiin liittyvissä tuotteissa, palveluissa ja toiminnoissa, (ii) moninaisuus siinä, kuinka metsiä hoidetaan teknisesti ja operationaalisesti kohtaamaan yhteiskunnallinen kysyntä ja (iii) moninaisuus päätöksenteossa ja metsän hoidon osallistumisprosesseissa. Kysymys on näin ollen siitä kuka metsää hoitaa ja kenelle metsää hoidetaan. On jopa alettu puhua vain puuntuotantoon keskittymisen jälkeisestä ajasta (post-timberismistä) erotuksena viime vuosikymmeninä vallinneesta ”timberismistä” (Wang ja Wilson 2007). Näiden välinen ero selviää tarkastelemalla post-timberismin pääsisältöä. Ei-puuhun perustuvat metsätuotteet ovat sen ensimmäinen, metsään liittyvä virkistys toinen ja metsän ympäristölliset ja ekologiset palvelut kolmas keskeinen ominaisuus. Kestävän metsänhoidon moninaisuus heijastaa yhteiskunnan kasvavaa kiinnostusta monimuotoisiin metsän arvoihin.

4 Instituutioiden huono sopeutuminen

Kattavaa ekosysteemilähestymistapaa on kuitenkin vaikea toteuttaa. Alettaessa operationaalistaa ja soveltaa ekosysteemiperiaatteita ongelmat nopeasti kasvavat. Ne oikeudet, jotka moderniteetin aikana annettiin luonnonvaraa hyödyntäville toimialoille, osoittautuvat helposti esteeksi ekosysteemilähestymistavan soveltamiselle (Sandberg 2006). Huomataan, että ekosysteemin hoidolle sopivat instituutiot ovat vielä työstämättä ja on lopulta epäselvää, kenen kuuluisi omistaa ekosysteemi tai kellä kuuluisi olla erityiset oikeudet ja velvollisuudet suhteessa ekosysteemiin. Luonnonkäytön ristiriitojen ja ympäristöongelmien juuret ovatkin institutionaalisessa ympäristössä. Erimielisyydet voivat esimerkiksi johtua erilaisista käsityksistä maahan liittyvistä omistus- ja käyttöoikeuksista.

Ympäristön köyhtyminen ja niukkeneminen yhdessä teknologisen kehityksen ja arvojen muutoksen kanssa ovat kuitenkin tekijöitä, jotka jatkuvasti haastavat *status quo* -omistusoikeuksia (Bromley 1989). Niukkuudesta syntyy ristiriita ja niistä yhdessä syntyy ihmisten välinen keskinäinen riippuvuus. Instituutioiden muotoilu puolestaan on yhteiskunnan ristiriitojen luovaa ratkaisemista: neuvotellaan uusien järjestelmien määrittämisestä ja arvioidaan niiden kykyä tuottaa haluttuja tuloksia. Lähtökohtana ovat vanhat mutta uuteen tilanteeseen sopimattomat instituutiot ja luonnon ekologinen yksinkertaistuminen.

Ongelmien ratkaisemiseksi joudutaan siten tavalla tai toisella muuttamaan instituutioita eli määrittämään uudestaan oikeuksia ja velvollisuuksia ihmisten keskinäisissä suhteissa luonnon käyttöön liittyen. Historiallisesti maahan kytkeytyvät omistusoikeusjärjestelmät ovat kehittyneet turvaamaan aikoinaan arvokkaina pidettyä hyödyketuotannon muotoja viime vuosina havaittujen epäsuorien ja tärkeiden ekosysteemikäyttöjen kustannuksella. Niinpä olemassaolevat omistusoikeusregiimit helposti epäonnistuvat. Ekosysteemikäsitteen käyttö (ekosysteemilähestymistapa) voikin edellyttää kokonaan uudenlaista tapaa organisoida ihmisen suhde ympäröivän luonnon-maailman kanssa. Erityinen ekologinen omistusoikeusteoria jopa vaatisi perusteellista muutosta yksilöiden oikeuksissa ja vastuissa omistaa ja käyttää maata (Haddad 2001). Epävarmuuden lisäksi ympäristöongelmia ja -ristiriitoja luonnehtii erityisesti yhteistoiminnan puute.

Uusille arvoille kuten biodiversiteetille tai ekosysteemin rakenteesta ja prosesseista riippuvien toimintojen mahdollistamille ekosysteemipalveluille ei siten ole kehittynyttä omistusinstituutiota. Vail ja Hultkrantz (2000) puhuvatkin instituutioiden huonosta sopeutumisesta (*mal-adaption*) viitaten epäonnistumiseen yhteiskehityksessä (*co-evolutionary failure*). Omistusinstituutiot, jotka aikaisemmin sopeutuivat objektiivisiin olosuhteisiin ja subjektiivisiin tarkoituksiin, voivat osoittautua tehottomiksi kun olosuhteet ja tarkoitukset muuttuvat. Niinpä olisi oltava selvillä siitä, miten omistusoikeudet ovat tulleet huonosti sopeutuneiksi aikojen kuluessa. Samalla voisi myös vahvistua käsitys siitä, että mitään näkymätöntä kättä – luonnon spontaania järjestystä – joka muotoilisi instituutiot aina uudestaan ekologisesti sopivimmiksi, ei voida olettaa olevan olemassa. Instituutioiden muuttaminen on kaiken kaikkiaan haastava tehtävä. Sitä edistävät muutokset uskomusjärjestelmämme, eli tavat, joilla ymmärrämme yhteydet ja suhteet reaali maailmassa sekä inhimillinen intentionaalisuus (North 2005).

Filosofi John Lockelta peräisin on ajatus luonnollisesta oikeudesta omaisuuteen (Dragun 1999, Haddad 2003). Siihen myös perustunee konservatiivinen ajatus institutionaalisen *status quo anten* (vallitseva oikeuksien jako) luonnollisuudesta. Jeremy Bentham korosti kuitenkin ajatusta yksilöiden ja valtion vallasta määrittää oikeuksia ja velvollisuuksia. Hänen ajattelussaan oikeudet ja lait eivät ole olemassa valmiina (luonnollisina tai jumalallisina) vaan ne ovat julkisen vallan toiminnan tuotteita. Myös Richard Tawney näki omistusoikeudet poliittisina (sosiaalisina) konstruktiona. John R. Commons puolestaan korosti talousprosessin ja lain erottamattomuutta. Hän näki valtion hiljaisena osapuolena myös kaikissa yksityisissä liiketoimissa eli kaikki taloudellinen toiminta on osaksi pakotettua (*rationing transactions*). Tärkeä kysymys onkin se, kuka kykenee kontrolloimaan ja käyttämään hyväkseen niin sanottua lainsäädännöllis-taloudellista yhteenliittymää (*the legal-economic nexus*) eli hallitsee lainsäädännöllis-taloudellista pysyvyyttä ja muutosta (Samuels 1989, Mercuro 2001).

Filosofi Eugene Hargroven (1989) mukaan vakavin seuraus Locken omaisuusteoriasta on sen pohjalta kehittynyt epämoraalinen ja -sosiaalinen asenne, joka on rohkaissut maanomistajia käyttäytymään epäsosiaalisesti ja ajattelemaan, että heillä ei ole mitään moraalista velvollisuutta suojella ja varjella luontoa tai huolehtia ilman korvausta tai palkkiota muista yhteisönsä jäsenistä, joihin heidän toimenpiteillään on vaikutusta. Onko maanomistajalle siis aina maksettava kompensatiota, jos elinympäristön säilyttämisen ja sen toimintojen turvaamisen vaatimus muuttaisi hänen maankäyttösuunnitelmaansa? Rationaalisuus ei edellytä yksilöllisen hyödyn maksimointia. Ihmiset voivat myöskin olla sosiaalisesti tai yhteistoiminnallisesti rationaalisia, jolloin he ottavat muiden edut huomioon. He voivat olla halukkaita luopumaan osasta voittoa etsiessään sellaisia ratkaisuja, jotka ovat ryhmän kannalta parhaimpia (Vatn 2006). Metsänomistajan saama hyötyvirta (tulo, voitto) on aina poliittinen konstruktio. Kysymys on siitä, mitkä ympäristökustannukset saadaan siirtää muille ja mitä hyötyjä muille ei tarvitse tuottaa tai turvata. Erottuu poliittinen *status*

quo ante ja ympäristöllinen *status quo ante*. Ne voivat olla erilaisia, jos maanomistajien poliittinen voima on suuri. Mutta myös jo ympäristöllinen *status quo ante* (onko asioiden ”luonnollista” tilaa parannettu tai huononnettu) on määritettävä poliittisesti eli siis mikä ympäristön tila katsotaan siksi referenssisitokseksi, josta poikkeamisesta joko rangaistaan tai palkitaan (Bromley 2000).

5 Maisemamittakaavan markkinaepäonnistuminen

Muutos huomion keskipisteessä aiheuttaa paljon haasteita, kuten tarpeen parantaa luonnon tie-teellistä ymmärtämistä, etsiä uusia tulovirtoja, ottaa mukaan avainasianosaisia ja koordinoita toimintaa maisemamittakaavassa. Maisemittakaavassa tapahtuva toimintojen koordinoiminen on erityisen tärkeää, koska ekosysteemipalvelujen tarjoaminen edellyttää erityisiä maisemamuotoiluja. Maisemamuotoilulla on kaksi kriittistä komponenttia: kompositio ja konfiguraatio (kokoonpano). Maisemakompositiolla viitataan kokonaisuun/käyttötapa kun taas kokoonpanolla viitataan maanpeiton/käyttötapa spatiaaliseen järjestäytymiseen maisemassa (kuvioiden mosaiikki ja kytkeytyneisyys) (Goldman ym. 2007).

Mittakaavaongelmien vuoksi yksilölliset omistajat yksin toimiessaan eivät voi tuottaa sosiaalisesti optimaalista ekosysteemitavaroiden ja -palvelujen yhdistelmää. Maisemamittakaavassa toimivat ekologiset prosessit nostavatkin esiin uudenlaisia kysymyksiä markkinoiden kyvystä automaattisesti kohdentaa maata riittävästi eri käyttöihin. Puhutaan maisemamittakaavan markkinaepäonnistumisesta (*market failure on the landscape scale*) (Gottfried ym. 1996). Koska ei ole kollektiivista luonnonhoidon regiimiä, ei ole yhteiskunnallista optimiakaan. Optimia ei voida saavuttaa olemassaolevien ja edes selvästi määritettyjen omistusoikeuksien puitteissa ilman ulkopuolista interventiota. Olisi oltava orkesterinjohtaja; tarvitaan suunnittelua ja koordinaatiota poikki maiseman ja maanomistuksen rajojen eli tarvitaan monimittakaavaista maankäytön suunnittelua ja luonnonhoitoa. Edes mahdollisimman puhtaassa markkinataloudessa, jossa maanomistajat tekevät maankäyttöpäätöksiään, esimerkiksi metsähoidollisia ratkaisuja, desentralisoidusti ja sääntelemättömästi, markkinamekanismi ei luo optimaalista maisemaa, missä kaikki maasta saatavat yhteiskunnalliset arvot olisi riittävästi otettu huomioon.

Metsikön taloudellinen arvo tietysti riippuu aina sen taloudellisesti merkittävien tavaroiden ja palvelujen tuotoksesta (tuotosyhdistelmästä). Kuitenkin esimerkiksi valuma-alueen kontekstissa samalla metsikkökuviolla on toinen arvo kuin yksinään tarkasteltuna, johtuen eri metsiköiden tai kuvioiden välisistä vuorovaikutuksista. Arvot ovat kontekstuaalisia. Yksittäisen metsikön arvoa selvitetessä otetaan yleensä ympäröivän maiseman spatiaaliset piirteet tai muodot (*patterns*) annettuina. Mutta maisemassa yksilölliset maankäytöt tuottavat yhteisvaikutuksen, joka määrittää maiseman spatiaaliset piirteet.

Spatiaalisen muodon vaikutusta maiseman tuotosyhdistelmään kutsutaan kokoonpanon ekonomiseksi (*economies of configuration*). Koko maiseman tuoteyhdistelmään riippuu olemassaolevasta spatiaalisesta kokoonpanosta, jonka kaikki maiseman päätöksentekijät ovat toisistaan riippumatta yhdessä tuottaneet. Luonnonhoitoa ei sen vuoksi voida kokonaan jättää pienillä mittakaavoilla operoiville tahoille, koska monet luonnonvarat tai uudistuvat prosessit kattavat laajoja mittakaavoja. Kokoonpanon ekonomiat edellyttävätkin työskentelyä maisemissa kokonaisuuksina, ei yksilöllisten omistajien tasolla. Kunkin maanomistajan maa-alalla on merkitystä maiseman tarjoamien tavaroiden ja palvelusten sekoituksen määrittäjänä. Ratkaisuna ongelmaan voisikin olla omistusregiimien muuttaminen yhteisomistukseksi, jolloin halutut asiat ylittävät jokaisen yksilöllisen omistajan kontrollin. Maisemavisio on olennainen ekosysteemipalvelujen tarjonnassa.

Kannustimilla voidaan palkita haluttujen maisemakokoonpanojen ylläpitämistä. Maisemamittakaavan hoidon muotoilua ja toimeenpanoa varten onkin aina yhdistettävä biofyysisiä ja institutionaalisia tarkasteluja.

Kokoonpanon ekonomin vuoksi markkinat epäonnistuvat myös silloin, kun käytetään perinteisiä ulkoisvaikutusten sisäistämisen menetelmiä. Esimerkiksi kaavamaisilla metsikkökohtaisilla maisemanhoito-ohjeilla ei välttämättä saada aikaan hyvää maisemaa ekologisessa ja/tai esteettisessä mielessä maisema- ja aluetasolla. Metsien käsittelyn ohjauksessa tällä hetkellä ei edes tunneta maisemavaihtoehtoa valtion maiden alue-ekologista suunnittelua lukuunottamatta, vaikka kaavoituksessa jopa esteettiset maisemakysymykset saavatkin osakseen huomiota ja luonnonsuojelulaissa mainitaan maisema-alueet. Kokoonpanon ekonomiat tekevät julkisen väliintulon vaikeaksi. Mittakaavaongelmat paljastuvat, kun veroja, tukipalkkioita tai muita talouspolitiikan instrumentteja käytetään sisäistämään maanomistajien toimenpiteiden ulkoisvaikutuksia. Nykyiset taloudelliset kannustinkeinot perustuvat kuvio- tai tilatason lähestymistapaan, jossa kutakin maanviljelijää tai metsänomistajaa palkitaan suojelutoimista tai maisema-arvojen tuottamisesta yksilöllisesti ja kovin kaavamaisesti. Jokaisen maanomistajan tulisi kuitenkin näiden lisäksi saada yksilöllistetty kannustin osallistuakseen vapaaehtoisesti optimaalisen maiseman tuottamiseen. Ongelmana onkin se, miten luodaan sellaisia kannustimia, jotka saavat aikaan maanomistusrajat ylittävää maisemamittakaavan luonnonarvojen suojelua tai ylläpitoa.

6 Ekosysteempipalvelut

Ekosysteemien täydellinen arvottaminen on mahdotonta ekologisen monimutkaisuuden vuoksi. Uudistuvien, elävien luonnonvarojen funktionaalista merkitystä tunnetaan edelleen huonosti. Yksi uranuurtaja on kuitenkin ollut Yhdistyneiden kansakuntien *the Millenium Ecosystem Assessment* -selvitys, joka on pyrkinyt vakuuttamaan poliittisia päätöksentekijöitä ja luonnonvarojen hoitajia ekosysteempipalvelujen merkityksestä inhimilliseen hyvinvointiin (MEA 2005). Arviointi keskittyikin ekosysteemien ja ihmisen hyvinvoinnin välisiin kytkentöihin ja erityisesti ekosysteempipalveluihin eli siinä selvitettiin, miten muutokset ekosysteemeissä vaikuttavat hyvinvointiin. Samalla koottiin yhteen runsaasti tieteellistä näyttöä ekosysteemien muutoksen ja inhimillisen hyvinvoinnin keskinäisestä suhteesta.

Arvioinnissa ihmisen hyvinvoinnin oletettiin koostuvan monesta eri elementistä, joihin kuuluvat paitsi aineellinen perusta hyvälle elämälle myös terveys, hyvät sosiaaliset suhteet, turvallisuus sekä valinnan ja toiminnan vapaus. Siinä huomattiin, että vaikka ihmislaji onkin puskuroinut itsensä ympäristömuutoksia vastaan kulttuurilla ja teknologialla, se on siitä huolimatta perustavanlaatuisesti riippuvainen ekosysteempipalveluiden tasaisesta virtaamisesta. Kuitenkin sekä globaalilta että paikalliselta tasolta löytyy vahvoja todisteita siitä, että ekosysteemien tuottamien palvelujen tuotanto on merkittävästi heikentynyt viimeisten 50–60 vuoden aikana. Ekosysteempipalveluja synnyttävät järjestelmät ovat vaurioituneet, niitä hoidetaan huonosti ja ne ovat monenlaisten uhkien alaisia, mistä vähitellen seuraa ei vain luonnon monimuotoisuuden hupenemista vaan myös elintasomme alenemista ja tuotantokustannusten lisääntymistä.

Vuosituhanen ekosysteemi-arvioinnin johtopäätöksissä korostetaan markkinaperustaisten ohjauskeinojen käytön lisäämistä ja varsinkin markkinoiden luomista – esimerkkinä kiintiökauppa ja ekosysteempipalvelujen tuotantopalkkiot – ekosysteempipalveluiden turvaamisessa. Ekosysteempipalvelumarkkinoiden luomisella ja kehittämisellä voidaan erityisesti lisätä maaseudun ja syrjäseutujen asukkaiden ja toimijoiden hyvinvointia. Tällaiset markkinat voivat myös edistää

kestävää metsänhoitoa. Ekosysteemipalvelut on osoittautunut vaikuttavaksi uudeksi tieteelliseksi termiksi. Erityisesti se näyttää kiinnostavan taloustieteilijöitä. Yksi johtavista ympäristötaloustieteilijöistä Charles Perrings (2006, 10) on todennut:

”The Millenium Assessment has fundamentally changed the landscape in ecosystem service research. By switching attention from the underlying ecological processes and functioning to the services that confer benefits or impose costs on people it has brought the analysis of ecosystem services into the domain of economics...”

Mitä sitten ekosysteemipalvelut ovat? Ekosysteemipalvelut liittyvät ihmisen ekosysteemeistä saamiin hyötyihin. Tällaisiin palveluihin kuuluvat tuotantopalvelut, sääntelypalvelut, kulttuuripalvelut ja ylläpito- tai tukipalvelut (de Groot ym. 2002). Vuosituhannen ekosysteemi-arviointi jakoiakin ekosysteemipalvelut näihin neljään luokkaan. Tuotantopalvelut ovat tutuin luokka, joka kattaa uudistuvat luonnonvarat kuten ravinnon, veden, puutavaran ja kuidut. Myös kulttuuripalvelut ovat tuttuja. Ekosysteemien moninaisuus kytkeytyy ihmiskulttuurien moninaisuuteen – ja päinvastoin, ja ne kattavat muun muassa henkisen ja esteettisen hyvinvoinnin sekä esimerkiksi ekomatkailun. Sääntelypalvelut ovat mekanismeja, jotka määrittävät ekosysteemin kapasiteetin säädellä shokkien ja stressien vaikutuksia ja vastata ympäristöolosuhteiden muutoksiin ilman, että vielä menetetään toiminnallisuutta. Niihin kuuluu laajan mittakaavan palveluja, kuten hiilen sidonta ja ilmaston sääntely, mutta myös paikallisempia kuten jokien ja pohjaveden virtaamien ajoituksen ja määrän sääntely, eroosion ja sedimentoitumisen sääntely, liikaravinteiden ja saasteiden hajotus, lajien lisääntymisen (kantojen) sääntely, pölytys, tuholaisien ja patogeenien sääntely, myrskysuojelu yms. Tuki- tai ylläpitopalvelut puolestaan kattavat sellaiset keskeiset ekosysteemi-prosessit, kuten maaperän muodostuksen, fotosynteesin ja ravintokierron, jotka ovat kaikkien muiden palvelujen taustalla. Niiden mukaanottaminen ekosysteemien arvottamiseen voi johtaa kaksinkertaiseen laskentaan, mistä syystä esimerkiksi Hein ym. (2006) eivät suosittele niiden sisällyttämistä ekosysteemien arvolaskelmiin.

Vuorovaikutteisten ekologisten prosessien monimutkaisuudesta johtuen on vaikeaa eristää ja arvottaa vain yhtä ekosysteemipalvelua ilman, että arviointiin vaikuttavat myös muut palvelut. Useimmat ekosysteemipalvelututkimukset ovat kuitenkin keskittyneet vain yhteen ongelman ulottuvuuteen. Harvat tutkimukset ovat tarkastelleet monia toimintoja (*multiple functions*) samanaikaisesti. Monien palvelujen yhtäaikaisuuden huomiotta jättämisellä kuitenkin aliarvioidaan taustalla olevien ekosysteemivarojen merkitystä taloudelle. Jos keskitytään vain yhteen palveluun, lienee helpointa kohdistaa huomio niin sanottuihin loppuekosysteemipalveluihin (*final ecosystem services*). Niiksi kutsutaan luonnon komponentteja tai toimintoja, jotka nautitaan, kulutetaan tai käytetään suoraan tuottamaan inhimillistä hyvinvointia. Loppuekosysteemipalvelut ovat siten lopputuotteita.

Loppu- ja välituotteiden välinen ero on olennainen asia arvioitaessa ekosysteemi-muutosten talous- ja hyvinvointivaikutuksia. Monet elleivät useimmat ekosysteemien komponenteista ja toimintoista ovat välituotteita eli ne ovat välttämättömiä erilaisten palvelujen tuotannolle, mutta eivät ole itsessään lopullisia palveluja. Esimerkiksi virkistystä kutsutaan usein ekosysteemipalveluksi. Kuitenkin olisi sopivampaa tarkastella saatavia hyötyjä, kun käytetään ekosysteemipalveluja sekä muita tavaroita ja palveluja yhdessä. Virkistys-hyödyt syntyvät loppuekosysteemipalvelujen ja tavanomaisten tavaroiden ja palvelujen yhteiskäytöstä (Boyd ja Banzhaf 2007). Matkailuyrittäjähän tuottaa ja jalostaa ekosysteemipalvelun ja myy ympäristöpalvelun. Ekosysteemipalveluiden turvaamisen lisäksi virkistysarvokauppaan voikin myös sisältyä ihmistekoista luontopalvelua (aktiivista työtä). Termiä ympäristöpalvelut voidaan silloin käyttää kuvaamaan ekosysteemi- ja

luontopalveluiden yhdistelmää. Luontopalvelut ovat tällöin ihmistekoisia palveluja, joiden avulla ekosysteemipalveluja tuotetaan. Ekosysteemi-, ympäristö- ja luontopalveluiden käsitteet olisivatkin tarpeellista erottaa toisistaan. Erilaisten palvelukäsitteiden määrittelyyn tulisi jatkossa kiinnittää erityistä huomiota. Edellä esitetty jaottelu toimii alustavana ehdotuksena.

7 Yhteistoiminta ja maahan liittyvät omistus- ja käyttöoikeudet

Minkälaiset omistusoikeudet ekosysteemeihin sitten pitäisi määrittää, jotta kestävä kehitys varmistuisi? Minkälaisten maanomistus- ja käyttöoikeuksien puitteissa tarjottaisiin parhaiten ekosysteemitavaroita ja -palveluja, esimerkiksi virkistysmahdollisuuksia? Vähitellenhan olisi muotoiltava aikaisempaa kestävämpiä yhteyksiä omistustilanteiden ja esimerkiksi luontomatkailun välille. Valtiolla on merkittävä asema ”oikeiden” tilanteiden muotoilemisessa entistä ekosysteemi-perustaisemman ympäristöhallinnan toteuttamiseksi. Ekosysteemiomistaminen merkitsee kuitenkin paljon enemmän velvollisuuksia kuin mitä normaaleihin sadonkorjuuoikeuksiin on liittynyt. Siksi valtio voi olla sopivin ekosysteemien omistaja. Valtiollahan on esimerkiksi verotusmonopoli eli se voi laskuttaa ekosysteemipalvelujen käyttäjiä maksulla, joka voidaan käyttää olennaisten ekosysteemien hoitamiseen, suojelemiseen ja ennallistamiseen. Sääntelijätehtävänsä lisäksi valtiot ovat kautta aikojen olleet myös merkittäviä maanomistajia. Julkisessa omistuksessa on maa-alueita, joissa paikallisilla asukkailla on tiettyjä käyttöoikeuksia, mutta jossa oikeus sulkea pois joitakin käyttäjiä ja myydä maata säilyy julkisilla viranomaisilla. Samoja ekosysteemi-luonnonvaroja voivat kuitenkin omistaa eri tarkoituksiin eri osapuolet monenkeskeisesti. Ekosysteemitietoonkin sisältyvät kaikenlainen luonnonvarojen hyödyntäminen ja erilaiset käytöt; institutionaalinen kehitys lopulta vain heijastaa tätä (Sandberg 2006).

Valtion maanomistus kohdistuu tyypillisesti suuriin yhtenäisiin maa-alueisiin. Pohjois-Suomen suuria luontomatkailukeskuksia ympäröivät valtion maat, jotka usein ovat suuria kansallispuistoja ja muita suojeltuja alueita. Valtion mailla on samalla merkittävää infrastruktuuriarvoa matkailuelinkeinolle. Ekosysteemin elementtien omistamisen tällä tavoin keskittyessä monimuotoisuuden turvaaminen ja maisemanhoito on suhteellisen helppoa esimerkiksi luonnonvarasuunnittelun ja alue-ekologisen suunnittelun avulla. Onko siten ratkaisu siinä, että laajennetaan julkista maanomistusta? Sopivat ja hyvin muotoillut sekä toimivat omistusoikeusregiimithän, jotka ovat yhteensopivia ekologisten järjestelmien kanssa, ovat mittakaavaspesifisiä. Hoidon mittakaavan ehkä tulee olla omistamisen mittakaavan. Maanhankinta valtiolle on kuitenkin laajassa mitassa vaikeaa. Se ei myöskään takaa hyvää ekologista suorituskykyä.

Toinen vaihtoehto on keskusjohtoisen suunnittelijan malli. Keskusjohtoinen suunnittelija (hallitus) voi pakottaa yksityisiä maanomistajia toimimaan tietyllä tavalla. Tällöin yleinen oikeus ympäristöön laajenee. Tämä olisi kuitenkin maanomistajien omistusoikeuksien kaventamista eli maanomistajista tulisi menettävä eli häviävä osapuoli. Niinpä helposti joudutaan käytännössä turvautumaan markkinaperusteisiin positiivisiin kannustimiin. Kannustinohjelmia voidaan luoda koordinoimaan ekologista maisemanhoitoa kokonaisuutena valtion valossa. Markkinaperusteisia ohjauskeinoja (kannustimia) voidaan käyttää tukemaan maanomistajien yhteistoimintaa ja toiminnan koordinoitua. Vaikeudet kuitenkin kasvavat mittakaavan laajentuessa. Maisematason tavoitteiden toteutuminen voi tulla kannustimia käyttämällä kovin kalliiksi. Ei kuitenkaan riitä se, että hoidetaan toimivaa maisemaa omistuksen omistukselta. On hoidettava koko maisemaa tai muuten luonnonsuojelu ja maisemanhoito on tehotonta ja arvokkaita ekosysteemipalveluja menetettään (Goldman ym. 2007). Jos maanomistajien kyvykkyys tarjota maisemassa ekosysteemipalveluja eroavat tai itse palvelut ovat erilaisia, maksut joudutaan mitoittamaan sopivasti riittävän

tarjonnan aikaansaamiseksi. Maisemamittakaavan lähestymistapaa on mahdollista toteuttaa esimerkiksi tarjoamalla niin sanottu kasaantumisbonus (eräänlainen yhteistyöbonus).

Kolmas vaihtoehto on omistusoikeusratkaisu, mikä tavallisesti tarkoittaa yksityistämistä, mutta väljemmässä mielessä oikeuksien täsmentämistä. Kaikkien luonnonympäristön sisältämien elementtien (entiteetit ja prosessit) omistusoikeuksien määrittäminen täydellisesti on kuitenkin mahdollista. Kaikkia ekosysteemin osia ja prosesseja ei myöskään voida (tai pidä) keskittää yhdelle yksityiselle (suur)omistajalle. Luonnonvaravuorovaikutukset voivat olla aivan liian monimutkaiset, jotta niitä edes voitaisiin hallita yksityisillä omaistusregiimeillä. Liiketoimikustannukset olisivat hyvin korkeat.

Joitakin luonnonvaroja voidaan kuitenkin hallita yhteisesti, jolloin yhteisölliset arvot korostuvat ja samalla myös ratkaistaan tärkeitä koordinaatio-ongelmia (Vatn 2006). Yhteisomistus on hallinnan muoto, jossa yksilöllisillä käyttäjillä on voimakkaammat kannustimet toimia yhteistyössä kuin toteuttaa individualistisia strategioita. Julkishyödykeluontoisten ekosysteemipalvelujen muuntaminen yhteisomistukseen luokin mahdollisuuden lisätä niiden tarjontaa ja hankkia yhteisölle tuloja korvaamaan esim. puunmyyntitulojen menetyksiä. Yhteistyössä saavutetaan mittakaavaetuja. Potentiaaliset skaalataloudet ehkä jo itsessään luovat joskus kannustimen maanomistajille investoida kollektiivisesti rajat ylittävään infrastruktuuriin, kuten polkuverkkoihin tai luonnonsuojelulain mukaisiin maisema-alueisiin.

Onko yhteisomistus siis paras tapa? Tulisiko siirtyä vapaan pääsyn tragediasta yhteisölliseen omistukseen, mikä ei tarkoita yhteistä maanomistusta, kuten yhteismetsää, vaan kollektiivisten asioiden yhteisomistusta? Tässä tapauksessa joudutaan kysymään, miten *common pool* -luonnonvaroja hoidetaan kollektiivisesti. Jotta voidaan lisätä matkailun panosta maaseudun talouteen, tarvitaan maanomistajien entistä laajempaa osallistumista ja yhteistoimintaa ja virkistyskäytön hoidon ja maiseman hoidon malleja maisematasolla. Joudutaan myös etsimään uudenlaisia kollektiivisen hallinnan muotoja. Jonkinlaista kollektiivista itsehallintaahan joka tapauksessa tarvitaan. Mutta kollektiivinen hallinta ei ole helppoa. Yhteistyövaihtoehdossa maanomistajia rohkaistaan muodostamaan vapaaehtoisia yhteenliittymiä. Vapaaehtoisuuteen kannustaa, kun maanomistajat näkevät omaksi edukseen sopeutumisen uusiin maankäytön käytäntöihin. Matkailun näkökulmasta tulisi muun muassa löytää kannustimia maanomistusrajat ylittävään infrastruktuuriin (polut, ladut, reittiverkosto, leirintäpaikat, maiseman kauneus) investoimiseen. Tämä vaatii joskus metsänhoidon ja -käytön koordinoimista maisematasolla. Olemassaolevat kannustimet kuitenkin palkitsevat yksilöllistä maanomistajaa aivan liian vähän ryhtymään yhteistoiminnalliseen luonnonsuojeluun tai maisemanhoitoon yli rajojen. Mutta maisemamittakaavan luonnon- ja maisemansuojelu on välttämätöntä ekosysteemipalveluiden turvaamiseksi eli se antaa kehyksen, josta käsin luodaan maisemamittakaavan luonnonsuojelu- ja maisemakannustimia tarjoamaan välttämätön maisemamuotoilu ekosysteemipalvelutuotannolle. Eri mittakaavoilla tuotetut palvelut vaativat erilaisia hoitotarkasteluja.

Yhteistoimintamallien sosiaaliset kustannukset syntyvät yhteistyövaatimuksesta. Rajat ylittävä yhteistyö on kiinni paitsi maanomistuksesta, myös ideologiasta, vallasta, epävarmuudesta ja luotettavuudesta (Goldman ym. 2007). Jos maanomistajien ideologiat sisältävät luonnonsuojelun sekä maisema-arvojen turvaamisen tärkeyden ja jos heille taataan, että heidän omistusoikeuttaan ei uhata ja he edelleen jakavat määräysvallan hoito-organisaation kanssa suojelu- ja maisema-aloitteissa ja lisäksi jos kannustimen antava viranomainen on vakaa sekä myös naapurimaanomistajiin on investoitu ja nämä ovat luotettavia, silloin yhteistyö on haluttua. Epäluottamus voi kuitenkin vaikeuttaa asianomaisten välistä keskustelua ja estää maisemamittakaavan hoidon jopa kokonaan.

Lopulta yhteistyöpalkkiomallit voivat merkitä korkeita liiketoimikustannuksia toimeenpanon monimutkaisuuden vuoksi. Mukanahan on aina hyvin paljon asianosaisia, myös ei-maanomistajia. Maisemamittakaavassa rajat ylittävässä luonnonsuojelussa ja maisemanhoidossa syntyykin sellaisia liiketoimikustannuksia, joiden kattamiseen tilapohjaiset suojelukannustimet eivät riitä. Nämä kustannukset voivat olla taloudellisia –, sosiaalis/kulttuuris/psykologisia – ja toimeenpanokustannuksia. Yhteistoiminnallinen luonnonsuojelu ja maisemanhoito voikin johtaa vapaamatkustajien ja piiloutujien ongelmaan (Goldman ym. 2007).

Yhteistoimintaverkostoa on Suomessa kokeiltu yhtenä Etelä-Suomen metsien suojeluohjelman (METSO-ohjelman) keinona (kannustettu yhteistoiminta) (Primmer ja Keinonen 2006). Metsänomistajien keskinäinen yhteistyö ja verkostoituminen osoittautui siinä kuitenkin vähäiseksi. Yhteistyö painottui metsätalouden ja luonnonsuojelun eri toimijoiden välillä tapahtuvaksi. Organisaatioiden välinen yhteistyö olikin yleistä. Jo hankkeiden kilpailutusvaiheessa verkostoideaksi vakiintui organisaatioiden muodostama verkosto, ei maanomistajien verkosto. Metsänomistajat lähtökohtaisesti eivät edes olleet kiinnostuneita suojeluyhteistyöstä. Yhteistoimintaverkostokeilulla tavoiteltiin etupäässä tiedon lisäämistä, lisääntyvää yhteistyötä eri tahojen välillä ja uudenlaista toimintakulttuuria. Maanomistajille koitua hyöty nähtiin ensisijaisesti taloudellisena ja laajemmin metsän käyttövaihtoehtojen monipuolistamisena. Hyötyjä olivat erityisesti kommunikaatio- ja ammattitaidon paraneminen. Naapuriyhteistyö todettiin vaikeasti kannustettavaksi.

Onko käytettävään ensisijassa epäsuoria kannustimia? Tällöin luodaan (usein lyhytikäisiä) uusia markkinoita uudenlaisen kaupallisen arvon luomiseksi luonnolle. Julkishyödykkeitä muutetaan samalla yksityis- tai klubihyödykkeiksi. Kysymys voi myös olla omistusoikeuksien täsmentämisestä ja uudenlaisten maksujärjestelmien luomisesta. Myös kokonaan uusia omistusoikeuksia voidaan luoda. Uusi sääntelykin saattaa synnyttää markkinoita. Mutta merkitseekö kaikki tämä jokamiehen oikeuksien poistamista? Tällöinhän maanomistajien oikeuksia laajennettaisiin kansalaisten oikeuksien kustannuksella. Itse luontoyrittäjänä toimiessaan maanomistaja voisi tarjota entistä paremmin joitakin matkailupalveluja ja huolehtia maisemasta omilla maillaan ja olla samalla kiinnostunut naapurimaanomistajienkin toiminnasta. Mutta yksittäisen maanomistajan toimintamittakaava on yleensä liian pieni. Ja jos maanomistajat yrittäisivät entistä enemmän kompensoida toisilleen ulkoisvaikutuksia, heiltä esimerkiksi puuttuisi riittävä informaatio tehdä niin. Markkinoiden luominen on mahdollista kuitenkin muulla tavalla. Esimerkkejä ovat kestävän matkailun laatumerkintä, suojelu- tai maisemarasitteet (*easements*), kustannustenjako- ja luonnonhoitosopimukset, maisemansuojeluhuutokaupat, säätiöt, rahastot yms.

Viime vuosina on saatu havaita yllättävä tosiasia: yhtäkkinen voimakas kiinnostuminen luontomarkkinoiden luomiseen. Peruskysymyshän on, pitäisikö metsien käsittelyssä (haluttujen rakennepiirteiden luominen ja ylläpitäminen metsäluonnossa) pyrkiä muutoksiin metsälain uudistuksilla eli joko puuntuotannon sääntelyä keventämällä tai säätämällä luonnon- ja maisemanhoito sekä myös yhteistoiminta maanomistajan velvollisuudeksi. Nyt kuitenkin joudutaan kysymään, saadaanko sama asia paremmin aikaan markkinoita luomalla? Hallinnollinen ohjaus ekosysteemipalveluiden tuottamiseksi ja turvaamiseksi on vaikeaa. Siksi ehkä tarvitaan avuksi markkinaperustaisia kannustimia ja myös markkinoiden tai maksikäytäntöjen luomista. Maanomistajat, jotka hyväksyttävällä tavalla hoitavat ja suojelevat metsämaita saavat tällöin palkkion tarjoamistaan ympäristöpalveluista (Bienabe ja Hearne 2006).

8 Markkinoiden luominen

Metsät tarjoavat monenlaisia ekosysteemipalveluja ja samalla markkinamahdollisuuksia. Markkinoiden luomista luonnonsuojelun ja kestävän käytön keinona onkin viime vuosina tutkittu monilla tahoilla (Landell-Mills 2002ab, Landell-Mills ja Porras 2002, OECD 2003, 2004a, Naskali ym. 2006). Landell-Mills (2002b) luettelee metsien ympäristöpalvelumarkkinoina biodiversiteetin säilyttämisen, hiilen sidonnan, valuma-alueiden suojelun sekä maisemallisen kauneuden markkinat. Viimeksi mainittu on tärkeä luonto- ja ekomatkailusektorille. Kuitenkin palkkiot tai korvaukset (maksut, haittakorvaukset) maisemallisen laadun ylläpitämisestä ovat vielä olleet harvinaisia. Niinpä matkailumaisemien kauneutta edelleen uhrataan muiden käyttötapojen hyväksi. Jotta maisemallista kauneutta matkailun vetovoimatekijänä voidaan ylläpitää, sen tarjoajien tulisi saada tyydyttävä korvaus tai palkkio, jos omistus- ja käyttöoikeudet tai maanomistajien arvot eivät muutu.

Uusia ympäristöpalveluiden markkinoita syntyy jatkuvasti eri puolilla maailmaa. Ympäristöpalveluiden markkinat kehittyvät vastauksena muuttuviin kysyntä- ja tarjontaolosuhteisiin. Julkisen vallan tehtävänä on kehittää ja ohjata markkinoiden luomisen prosessia, joka on riippuvainen olosuhteista ja paikallisesta kulttuurista. Ympäristöpalvelumarkkinat saattavat tietysti kehittyä myös itsestään, mutta julkinen valta voi edesauttaa niiden syntymistä. Markkinoiden luomiseksi voidaan esimerkiksi huomata tarkoituksenmukaiseksi muuttaa tai määrittää luontoon liittyviä omistus- ja käyttöoikeuksia sekä voidaan luoda täysin uudentyyppisiä edellytyksiä osapuolten yhteistoiminnalle. Monia aineettomia palveluja (*intangibles*) tai julkishyödykkeiksi määriteltyjä tuotteita on joka tapauksessa muunnettava markkinatuotteiksi, joita voidaan vaihtaa maksusta. Julkisen vallan keinoina ovat markkinoille pääsyn helpottaminen, informaation tuottaminen ja neuvonta (tieteellis-tekninen tiedonsiirto) sekä uusien rahoitus- ja riskinhajauttamismuotojen (riskipääoma, vakuutukset, takaukset) kehittäminen sekä uudentyyppiset innovatiiviset julkisen vallan ja yritysten ja kumppanien organisaatiomallit ja yhteistoimintamuodot. Usein kaupankäyntiin luodaan kuitenkin korvaavia menettelyjä, kuten juuri suojelurasitteita. Markkinoita luomalla joka tapauksessa pyritään saattamaan markkinoille toistaiseksi markkinattomia hyödykkeitä. Onkin huomattava, että monet vielä tänään markkinattomat – tai julkishyödykkeet eivät ole pysyvästi markkinattomia. Erilaisten hyödykkeiden (tuotteiden) ja maksumekanismien määrittäminen vaatii myös paljon lisätutkimusta ja kokeiluja.

OECD:n (2004a) käsikirja *Handbook of Market Creation for Biodiversity: Issues in Implementation* on yhteenveto biodiversiteetin suojelun ja kestävän käytön markkinälähestymistavoista. Se myös käsittelee julkisen vallan asemaa biodiversiteettimarkkinoiden luomisessa (mm. innovatiiviset instituutiot) ja tarjoaa käytännön neuvoja, esimerkkejä ja tapaustutkimuksia hyvistä käytännön sovellutuksista. Siten se antaa välineitä uuden liiketoiminnan kehittämiseen biodiversiteetin varaan. OECD:n neuvosto (2004b) hyväksyi vuonna 2004 suositukset markkinaperusteisten ohjauskeinojen (kannustimien) soveltamisesta biodiversiteetin suojelun ja kestävän käytön edistämiseksi kansallisesti ja kansainvälisesti. Markkinoiden luominen oli tällöin keskeinen suositeltu keino. Australiassa on hiljattain toteutettu markkinaperusteisten luonnonsuojeluvälineiden pilotti-ohjelma *National Market Based Pilot Program* (2005). Se perustui uudentyyppisiin taloustieteellisiin ideoihin ja erityisesti ajatukseen muotoiltavista markkinoista (*designed markets*).

9 Lopuksi

Puhdas yhteistoiminta ja markkinat ovat lähellä toisiaan. Ensin mainitussa korostuu enemmän yhteisomistus ja toisessa yksityinen omistus. Siten myös markkinat perustuvat instituutioihin ja ovat poliittisesti määräytyneitä. Hiedanpään (2005) mukaan biodiversiteetti- tai ekosysteemipalvelumarkkinat tuottavat myönteisiä sivuvaikutuksia. Markkinathan edellyttävät toimijoiden välistä vuorovaikutusta. Markkinoilla yhteistyö onkin välttämätöntä. Tarvitaan luottamusta, vastavuoroisuutta, alihankintaa, verkostoja ja sopimuksia. Yksilöllinen ja institutionaalinen oppiminen mahdollistuvat samalla. Toistuessaan ja myönteisiä vaikutuksia tuottaessaan vuorovaikutus muuntuu vastavuoroisuudeksi, joka kerryttää sosiaalista pääomaa. Markkinalähestymistavalla on lisäksi myös seuraavia etuja ohjauksena. Markkinoilla kilpailu on institutionalisoitu ja niukkojen voimavarojen ja rajoitteiden tuoma kilvoittelu on tärkeä innovaatioprosessi – kilpailu synnyttää keksintöjä (Hiedanpää 2005, Naskali ym. 2006). Markkinaperustaisissa ohjauskeinoissa hallinnointi tulee lähemmäksi yksittäisiä toimijoita kuin perinteisissä kieltoihin, velvoitteisiin ja virallisiin käskyihin perustuvissa lähestymistavoissa. Valtasuhteet tulevat samalla läpinäkyviksi ja hallinto muuttuu paikalliseksi toimijaksi. Markkinaperustainen politiikka edellyttää alhaalta ylös -hallintaa ja tukee paikallisen tiedon (ekologinen perinnetieto) hyväksikäyttöä.

Maisema- ja virkitysarvomarkkinat eroavat luonnonarvomarkkinoista esimerkiksi siinä, että maanomistajan moraalinen vastuu on todennäköisesti vähäisempi virkistyskäytön ja matkailun kuin luonnonsuojelun tukemiseen (mm. biodiversiteetin suojelu). Oikeusmuutoksille ei ehkä löydy ensinmainitussa tapauksessa riittäviä perusteita (esim. aluekehitys ei riitä). Ei myöskään voida juuri käyttää negatiivisia kannustimia. Kysymykseen tuleekin ”hyötyjä maksaa” (”tarjoaja saa”) -periaate ”pilaaja (aiheuttaja) maksaa” -periaatteen sijasta. Ympäristöpalvelumarkkinatkin voivat olla joko ”pilaaja maksaa” (*polluter pays*) – tai ”hyötyjä maksaa” (*beneficiary pays*) -markkinoita (Pearce 2004). Luontomatkailupalveluiden markkinat ovat yleensä ”hyötyjä maksaa” -markkinoita, joille on tyypillistä myyjän ja maksajan välisen keskinäisen hyödyn syntyminen. Aiheuttaja maksaa markkinoihin liittyä tavallisesti voimakasta julkisen vallan sääntelyä (pakottamista eli oikeusmuutoksia). Käytännössä ”hyötyjä maksaa” -markkinatkin edellyttävät julkisen vallan toimia, koska kaupankäynti vaatii monenlaisia institutionaalisia edellytyksiä (kilpailutus, sopimukset, seuranta ja toimeenpano). Ongelmanahan on se, kuka maksaa ja kuka saa palkkion (kuka on ostaja ja kuka myyjä). Joka tapauksessa on olemassa monia hyötyjiä. Ostajapuolellakin pitää olla yhdistys, rahasto tai säätiö. Yhteistoimintaa tarvitaan siten sekä myyjä- että ostajapuolella eli sekä maanomistaja- että luontoyrittäjäpuolella. Maisemamarkkinat eroavat luonnonarvomarkkinoista myös siten, että ympäristölliset oikeuksien jaot (*status quo ante:t*) ovat erilaiset; myös poliittiset *status quo ante:t* voivat olla erilaiset.

Virkistys- ja maisema-arvojen tuottaminen keskittyy dynaamisiin rajat ylittäviin prosesseihin, jolloin komenna ja kontrolloi -politiikan harjoittaminen on kovin vaikeaa. Markkinamekanismit edellyttävät yhteistoimintaa. Virkistysarvojen tuottaminen markkinoiden avulla vaatii vain vähäisiä eksplisiittisiä muutoksia omistusoikeuksissa, sillä oikeuksien täsmentäminen yleensä riittää. Poliittinen ilmapiiri on Suomessa muuttunut sellaiseksi, että taloudellisen ja poliittisen vallan yhteenliittymä (lainsäädännöllis-taloudellinen neksus) näyttää hyväksyvän ja kannattavan näitä muutoksia, varsinkin kun maanomistajat saavat monikäytöstä kaupallista hyötyä eikä kukaan tunnu joutuvan uusien järjestelyjen takia entistä huonompaan asemaan. Markkinoilla uskotaan luotavan aidosti uusia mahdollisuuksia.

Kirjallisuus

- Andersson, M., Sallnäs, O. & Carlsson, M. 2006. A landscape perspective on differentiated management for production of timber and nature conservation values. *Forest Policy and Economics* 9: 153–161.
- Bienabe, E. & Hearne, R.R. 2006. Public preferences for biodiversity conservation and scenic beauty within framework of environmental services payments. *Forest Policy and Economics* 9: 335–348.
- Boyd, J. & Banzhaf, S. 2007. What are ecosystem services? The need for standardized environmental accounting units. *Ecological Economics*, doi:10.1016/j.ecolecon.2007.01.002.
- Bromley, D.W. 1989. *Economic interests and institutions. The conceptual foundations of public policy.* Basil Blackwell. Oxford.
- 2000. Can agriculture become an environmental asset? *World Economics* 1(3): 127–139.
- De Groot, R.S., Wilson, M.A. & Boumans, R.M.J. 2002. A typology for the classification, description and valuation of ecosystem functions, goods and services. *Ecological Economics* 41: 393–408.
- Dekker, M., Turnhout, E., Bauwens, B.M.S.D.L. & Mohren, G.M.J. 2007. Interpretation and implementation of Ecosystem Management in international and national forest policy. *Forest Policy and Economics* 9: 546–557.
- Dragun, A.K. 1999. Property rights, “takings” and environmental management. *International Journal of Social Economics* 26/7/8/9: 1061–1077.
- Goldman, R.L., Thompson, B.H. & Daily, G.C. 2007. Institutional incentives for managing the landscape: Inducing cooperation for the production of ecosystem services. *Ecological Economics*, doi:10.1016/j.ecolecon.2007.01.012.
- Gottfried, R., Wear, D. & Lee, R. 1996. Institutional solutions to market failure on the landscape scale. *Ecological Economics* 18: 133–140.
- Haddad, B.M. 2001. Toward an ecological theory of property rights. <http://www.ussee.org/abstract/index.php>, 11/5/2001.
- 2003. Property rights, ecosystem management, and John Locke’s labor theory of ownership. *Ecological Economics* 46: 19–31.
- Hargrove, E.C. 1989. *Foundations of environmental ethics.* Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ. 229 s.
- Hiedanpää, J. 2005. Globaalitalous ja biodiversiteetti: kohti markkinaperustaista monimuotoisuutta? *Kosmopolis* 3.
- Hein, L., van Koppen, K., de Groot, R.S. & van Ierland, E.C. 2006. Spatial scales, stakeholders and the valuation of ecosystem services. *Ecological Economics* 57: 209–228.
- Jäppinen, J.-P., Seppälä, J. & Salo, J. 2004. Ekosysteemilähestymistapa biodiversiteetin suojelussa, hoidossa ja kestävässä käytössä. *Suomen ympäristö* 733. 46 s.
- Kant, S. 2003. Extending the boundaries of forest economics. *Forest Policy and Economics* 5: 39–56.
- 2004. Economics of sustainable forest management. *Forest Policy and Economics* 6: 197–203.
- 2007. Economic perspectives and analyses of multiple forest values and sustainable forest management. *Forest Policy and Economics* 9: 733–740.
- Keough, H.L. & Blahna, D.J. 2006. Achieving interactive, collaborative ecosystem management. *Conservation Biology* 20(05): 1373–1382.
- Landell-Mills, N. 2002a. Development markets for environmental services: an opportunity for promoting equity while securing efficiency? *Phil. Trans. R. Soc. Lond.* A360: 1817–1825.
- 2002b. Marketing forest environmental services – who benefits? IIED; Gatekeeper Series no. 104. London.
- & Porras, I.T. 2002. Silver bullet or fools’ gold? A global review of market for forest environmental services and their impact on the poor. A Research Report Prepared by the International Institute for Environment and Development (IIED), Nottingham, UK.
- Maa- ja metsätalousministeriö. 2006. Metsäsektorin tulevaisuuskatsaus. Metsäneuvoston linjaukset metsäsektorin painopisteiksi ja tavoitteiksi. 52 s.
- Meffe, G.K., Nielsen, L.A., Knight, R.L. & Schenborn, D.A. 2002. *Ecosystem Management. Adaptive, community-based conservation.* Island Press, Washington D.C. 313 s.

- Mercuro, N. 2001. Output categories for a comparative institutional approach to law and economics. Julkaisussa: Biddle, J.E., Davis, J.B. & Medema, S.G. (toim.). *Economics broadly considered. Essays in honor of Warren J. Samuels*. Routledge, London. s. 217–257.
- Millenium Ecosystem Assessment. 2005. *Ecosystems and human well-being: Synthesis*. Island Press, Washington, DC. 137 s.
- Naskali, A., Hiedanpää, J. & Suvantola, L. 2006. Biologinen monimuotoisuus talouskysymyksenä. Suomen ympäristö 48/2006. 141 s.
- National (Australia) market Based Instrument Pilot Program, Round One. 2005. An interim Report by the National Market Based Instrument Working Group.
- Naveh, Z. & Lieberman, A.S. 1994. *Landscape ecology. Theory and application*. Second edition. Springer-Verlag, New York.
- North, D. 2005. *Understanding the process of economic change*. Princeton University Press, Princeton. 187 s.
- OECD. 2003. *Harnessing markets for biodiversity; towards conservation and sustainable use*. Paris.
- 2004a. *Handbook of market creation for biodiversity: Issues in implementation*. Paris.
- 2004b. *Recommendation of the Council of the use of economic instruments in promoting the conservation and sustainable use of biodiversity*. Paris. 7 s.
- Pearce, D. 2004. Environmental market creation: saviour or oversell. *Portuguese Economic Journal* 3: 115–144.
- Perrings, C. 2006. Ecological Economics after the Millenium Assessment. *International Journal of Ecological Economics and Statistics* 6(F06): 8–22.
- Primmer, E. & Keinonen, E. 2006. Yhteistoimintaverkostot; Etelä-Suomen metsien monimuotoisuusohjelman kokeiluhanke. Suomen ympäristö 45/2006.
- Samuels, W.J. 1989. The legal-economic nexus. *George Washington Law Review* 57: 1556–1578.
- Sandberg, A. 2006. Property rights and ecosystem properties. *Land Use Policy*, doi:10.1016/j.landusepol.2006.01.002.
- Syrjänen, K., Horne, P., Koskela, T. & Kumela, H. 2007. METSON seuranta ja arviointi: Etelä-Suomen metsien monimuotoisuusohjelman seurannan ja arvioinnin loppuraportti. Maa- ja metsätalousministeriö, ympäristöministeriö, Metsätutkimuslaitos ja Suomen ympäristökeskus. Vammala. 351 s.
- Urho, N. 2007. Biodiversiteetin kestävä käytön periaatteet. Suomen ympäristö 8/2007. 73 s.
- Vail, D. & Hultkrantz, L. 2000. Property rights and sustainable nature tourism: adaptation and mal-adaptation in Dalarna (Sweden) and Maine (USA). *Ecological Economics* 35: 223–242.
- Vatn, A. 2006. Resource regimes and cooperation. *Land Use Policy*, doi:10.1016/j.landusepol.2006.06.002.
- Wang, S. 2004. One hundred faces of sustainable forest management. *Forest Policy and Economics* 6: 205–213.
- & Wilson, B. 2007. Pluralism in the economics of sustainable forest management. *Forest Policy and Economics* 9: 743–750.
- Warren, W.A. 2005. Hierarchy theory in sociology, ecology, and resource management: A conceptual model for natural resource or environmental sociology and socioecological systems. *Society and Natural Resources* 18: 447–466.
- Wittmer, H., Rauschmayer, F. & Klauer, B. 2006. How to select instruments for the resolution of environmental conflicts? *Land Use Policy* 23: 1–9.

Metlan työraportteja 52: 105–120

Paras poro ei olekaan pakkasessa vaan pihamaalla? Toimintatutkimuksella tietoa elinkeinojen muutoksesta

Maria Hakkarainen

1 Matkailun lupaus

Elinkeinorakenteen ja kulttuurin muuttuessa taloudellisen toiminnan keskiöön ovat nousseet uudenlaiset työ- ja elinkeinoratkaisut. Matkailua pidetään erittäin tärkeänä ja usein myös ainoana kasvavana elinkeinona harvaanasutuilla alueilla, kuten Suomen Lapissa. Perinteisten luontoon perustuvien elinkeinojen työpaikkojen vähentyessä ja kannattavuuden heikentyessä perinteisten maaseutuelinkeinojen harjoittajat ovat usein yhdistäneet omaan toimintaansa erilaisia matkailualan töitä, käynnistäneet matkailuyritysyrittäjätoimintaa tai siirtyneet kokonaan matkailualan töihin. Nykyään Lapissa ovat mahdollisia esimerkiksi sellaiset ammattiyhdistelmät kuin poronhoitaja-autotestaaja, maatalousyrittäjä-rinnetyöntekijä, poronhoitaja-ohjelmanpalveluyrittäjä ja maatalousyrittäjä-majoitusyrittäjä. Lisäksi esimerkiksi metsätaloustyöt ja marjastus tuovat useille lisätuloja.

Matkailun ja erityisesti luontomatkailun odotetaan kasvavan niin Suomessa kuin muuallakin maailmassa. Suomen ympäristöministeriön asettama luonnon virkistyskäytön ja luontomatkailun kehittämistyöryhmä VILMAT (2002) arvioi luontomatkailun vuosikasvuksi kahdeksan prosenttia koko matkailun vuosikasvun ollessa noin neljä prosenttia vuodesta 2000 vuoteen 2010 mennessä. Kahdeksan prosentin vuosikasvulla luontomatkailun ja luonnon virkistyskäytön työllistävän vaikutuksen arvoitiin kasvavan kaksinkertaiseksi, jolloin vuonna 2010 kokopäiväisiä työpaikkoja olisi noin 64 000. Lapissa matkailualan kasvu onkin ollut lähellä arviota, vaikka muualla Suomessa luontomatkailun kasvu on ollut ennakoitua pienempää. Koska luontomatkailu kohdistuu usein nimenomaan perifeerisille alueille, odotetun kasvun seurauksena voidaan olettaa olevan myös syrjäisten alueiden matkailuun liittyvän työllistymisen lisääntyminen.

Tässä artikkelissa esittelen väitöstutkimussuunnitelmaani sekä tarkemmin toimintatutkimus menetelmää. Tarkastelen tutkimuksessani paikallisyhteisöjen toimintamaisemien muodostumista työn ja elinkeinorakenteen muutoksessa. Artikkelin otsikko Paras poro ei olekaan pakkasessa vaan pihamaalla? on tutkimukseni työnimi, jolla pyrin kuvaamaan kuinka eri elinkeinojen muuttumisesta voi mahdollisesti seurata monitahoisia muutoksia esimerkiksi myös ihmisten luontosuhteissa.¹

1.1 Periferia ja keskus

Määriteltäessä Lappia ja lappilaisia kyliä alueellisina ulottuvuuksina törmätään väistämättä keskusteluun aluetta kuvaavista termeistä syrjäinen, harvaan asuttu ja perifeerinen. Kaikkiin näihin termeihin liittyy negatiivisia mielikuvia taantuvasta ja syrjäytyvästä kehityksestä, puuttuvista resursseista ja vallankäyttömahdollisuuksista. Perifeerisyys voidaan nähdä myös toisin, se voi olla jopa kilpailuetu. Periferia edustaa eristäytyneisyydessään ja kaukaisuudessaan niin maantieteellisesti kuin kulttuurisessa mielessä erilaisuutta ja jopa eksoottisuutta. Periferian erilaisuus, eriskummallisuus, eksoottisuus tai sitkeys voivat olla asujiensa voimavaroja ja innovaatioiden lähteitä. Periferia asuinympäristönä pakottaa ihmiset etsimään uusia ja keskusten elonkuluille vaihtoehtoisia selviytymisstrategioita elämisensä turvaamiseksi. (Heinonen ja Pantzar 1993.)

Periferiaan liittyy useita matkailullisesti vetovoimaisia tekijöitä kuten luonnonkauneus, hiljaisuus, erilaisuus ja toiseus sekä jatkuvuus (Brown ja Hall 2000). Myös mielikuvaa maaseudun ja kylien yhteisöllisyydestä sekä perinteisiin sitoutumisesta hyödynnetään syrjäisten alueiden matkailussa. Harvaan asuttujen alueiden yleisin asumisyksikkö kylä koetaan usein positiivisena ilmiönä, vaikka maalaiselämän ja kyläyhteisöjen status katoavana elämänmuotona on yleisesti tunnustettu stereotypia. Kylän ominaispiirteinä pidetään harmoniaa ympäröivän luonnon kanssa, kiinteää yhteisöllisyyttä ja vahvaa paikallista kulttuuria. Kylissä ajatellaan harjoitettavan perinteisiä maaseutuun ja erämaahan liittyviä elämänmuotoja ja elinkeinoja. (ks. esim. Lapintie ja Riipinen 1994.) Kuva tällaisen myyttisen kylän ja kyläyhteisön olemassaolosta on vahva, vaikka esimerkiksi Lehtosen (1990) mukaan sellaiselle ei löydy vastinetta sen enempää historiallisista kuin moderneistakaan yhteisöistä.

Perifeerisillä alueilla elinkeinojen sovittaminen paikallisiin olosuhteisiin on välttämätöntä, ja maaseutuelinkeinojen ja matkailun yhteensovittamisesta on tullut varsin globaali ilmiö. Keskuksiin nähden perifeeristen alueiden elinvoimaisena pitäminen on vaativaa, ja perifeeristen alueiden kehittäjät ovat samojen haasteiden edessä ympäri maailman. Periferioiden matkailullinen vetovoimaisuus antaa erityisesti pontta syrjäisten alueiden matkailun kehittämiseen. Matkailu nähdäänkin usein syrjäisten alueiden lähes ainoana selviytymismekanismina, ja siitä haetaan ratkaisua periferian elinkeinoelämän jatkuvuuteen ja aluekehityksen tasapainottamiseen. (ks. esim. Nash ja Martin 2003, Saarinen 2004, Knowd 2006.) Näin on tehty myös Suomen Lapissa, jossa matkailu on ollut kehittämistyön painopistealueena 1980-luvulta lähtien.

Periferia-ajatteluun liittyy aina kaksi osapuolta: keskus ja periferia. Periferian olemassaolo kiteytyy reuna-alueiden ja keskusten suhteisiin, jotka pääsääntöisesti asettavat periferian keskukselle alisteiseen asemaan. (Brown ja Hall 2000, Scott 2000). Keskuksen ja periferian määrittelyssä olennaista on tarkastelun alueellinen taso. Esimerkiksi Euroopan unionin mittakaavassa Suomi on Euroopan periferiaa. Kansallisella tasolla puolestaan kaikki pääkaupunkiseudun ulkopuoliset alueet voidaan tulkita periferiaksi. Maakunta- ja kuntatasolla keskusten koot ovat vielä pienempiä ja periferia-alueet määrittyvät näiden keskusten ympärille. (Ahvenjärvi 2001.) Samalla tavoin kuin muut keskuksat, matkailukeskuksen voi sijoittaa monelle aluetasolle. 1990-luvulla Lapin matkailu on kehittynyt matkailukeskuspainotteiseksi, ja kokonaisuutena Lapista on muodostunut perifeerinen matkailualue, jossa on useita vetovoimakeskuksia (Lappi – Elämänvoimaa 2003).

Keskuksen ja periferian vuorovaikutussuhde on jatkuvan muutoksen kohteena, minkä seurauksena monitasoinen alueiden järjestelmä hakee koko ajan uutta toiminnallista tasapainotilaa. Keskuksen ja periferian vuorovaikutuksella on taipumusta keskittää resurssit ja vahvistaa periferian taloudellista ja poliittista riippuvuutta keskuksista. (Ahvenjärvi ym. 2001.) Matkailukeskusten

kasvaessa ovat matkailukeskusten yhteydessä olevien haja-asutusalueiden kylien ja keskusten kotikuntien kirkonkylien toiminnalliset suhteet muovautumassa uudelleen. Matkailusta voimakkaasti elävistä kylistä on muodostumassa uudenlaisia keskuksia palveluiden keskittyessä niihin. (Laitinen ym. 2001.) Lapissa tällaisia keskuksia ovat esimerkiksi Ylläs Kolarin Äkäslompolossa ja Ylläsjärvellä ja Levi Kittilän Sirkassa.

Matkailukeskuksista on muodostunut aluekehityksen vatureita, joiden asema huomioidaan strategissa suunnitelmissa. Lapin matkailustrategian linjausten mukaisesti matkailukeskusten investoinnit ja toimintaympäristön kehittäminen tulee turvata. Strategia perustelea julkisen tuen kanavoimisen alueille matkailukeskusten kautta suurimman vaikuttavuuden kautta. Strategian mukaan keskusten kehittäminen ei sulje pois syrjäisiä alueita, vaan alueet tarjoavat rauhallisempia ja luonnonläheisempiä vaihtoehtoja keskuksille ja lisäävät siten alueiden matkailutarjonnan monipuolisuutta. (Lappi – Elämänvoimaa 2003.)

Maantieteilijä Pekka Kauppila (2004) on tutkinut väitöskirjassaan matkailukeskuksen ja periferian suhdetta sekä matkailun taloudellisia vaikutuksia. Kauppila on tutkimuksessaan keskittynyt neljän pohjoissuomalaisen keskuksen aluetaloudellisiin vaikutuksiin ja tarkastellut erityisesti myönteisten vaikutusten leviämistä keskusten ympäristöön. Kauppilan tulosten mukaan keskusten aluetaloutta tukeva vaikutus ei kuitenkaan ole ulottunut kovin laajalle keskusten ympäristöön. Kauppila on pohtinut keinoja siihen, miten positiivisia vaikutuksia voitaisiin saada leviämään laajemmalle alueelle. Hänen mukaansa keskuksia ympäröivien alueiden pitäisi profiloitua tuottamaan omia, keskuksen tarjontaa täydentäviä tuotteita, jotka on tuotettu mahdollisimman paikallisesti. Tuotteet voisivat kuulua niin matkailun kuin alkutuotannon tai jalostuksen piiriin.

1.2 Paikallisyhteisö ja toimintamaisema

Vaikka tiivis kyläyhteisö kaikkine stereotyyppisine ominaisuuksineen on lähinnä myyttinen, yhteiskunnallisten muutostenkin keskellä ihmiset elävät yhteiskunnassa jossain paikassa. Asuinpaikkaan sitoutuminen on yksi elämän ulottuvuuksista ja voidaan puhua asuinyhteisöistä. Ihmiset kiinnittyvät sekä paikkoihin että asuinalueidensa ihmisiin ja yhteisöihin, näin heistä tulee myös tiettyjen sosiaalisten suhteiden, siteiden kantajia. (Mezhevich 1984.) Tim Ingoldin mukaan (2000) tietyn yhteisön sosiaalisista käytännöistä, toiminnoista ja tehtävistä rakentuu yhteisön *taskscape* eli toimintamaisema. Taskscape korostaa maiseman sosiaalisia ulottuvuuksia unohtamatta maiseman fyysisiä elementtejä. Kun paikallisen yhteisön yksilöiden sosiaaliset toiminnot kohtaavat, muodostuvat yhteisön toimintamaisemat, joissa yhteisön jäsenten tekemät toimet ja työt ovat olennainen osa sosiaalisen elämän kokonaisuutta. Elinkeinoelämän muutokset vaikuttavat ihmisten rooleihin, asemaan ja toimintoihin yhteisöissä, joten muutokset muokkaavat myös toimintamaisemia.

Taskscape liittyy aina tiettyyn yhteisöön ja paikkaan. Toimintamaisema ei kuitenkaan pysy samana vaan muuttuu kuten aistittava fyysinen maisema. Maisema muuttuu toimijan siirtyessä tehtävästä toiseen, eikä maisema ole koskaan täysin samanlainen, mutta toimintamaisemassa on olemassa elementtejä, sosiaalisia rakenteita, jotka tuottavat maiseman perustan. (Ingold 2000.) Tarkasteltaessa tiettyssä ajassa ja tilassa vaikuttavien elottomien ja elollisten olentojen kokonaisuutta on maantieteilijä Torsten Hägerstrandilla (1977) on hyvin samantapainen lähtökohta kuin Ingoldilla. Hägerstrand puhuu aikamaantieteestä ja aikatilasta, *space-time*, joka on ajan, tilan ja toimijoiden muodostama kokonaisuus. Myös Hägerstrand käyttää termiä task kuvatessaan aikatilan toimintoja. (ks. myös Asplund 1985, Julkunen 1985.)

Pyrkimys syrjäisen maaseudun elinvoimaisuuden säilyttämiseen edellyttää siis maaseudun asukkailta uudenlaisten toimintamallien ja usein uusien elinkeinonalojen, kuten matkailun omaksumista ja hyväksymistä osaksi kyläyhteisöjen arkea (Hakkarainen 2006). Inhimillinen toiminta tapahtuu tietyn alueen tilallisten ja ajallisten rajoitteiden puitteissa (Hägerstrand 1974). Maaseudun perinteisissä elinkeinoissa tarvittava tieto on aiemmin pääasiassa siirtynyt sosiaalisissa prosesseissa vanhempien sukupolvien toimintatapoja seuraamalla ja käytännön kautta oppimalla (Suopajarvi 2003). Nyt niin perinteiseen kuin matkailualan työhön tarvitaan myös toisenlaisia tietoja ja taitoja, joita on kartutettava usein paikallisyhteisön ulkopuolisista lähteistä. Uudet toimintamallit voivat paitsi tuhota myös elvyttää vanhoja käytäntöjä. Zygmunt Baumanin (1996) mukaan perinteen näkyväksi tuottamiseen tarvitaan historiaa haastavia uusia elementtejä. Jarkko Saarinen (1999) yhtyy Baumanin ajatukseen, mutta kritisoi kehityskulkua, joka voi johtaa siihen, että paikallisuus ja paikalliset traditiot alkavat määrittyä pelkästään uusien käytäntöjen kuten matkailuelinkeinon ehdoilla.

Elinkeinorakenteiden ja kulttuurin muuttuessa muutoksessa on myös ihmisten sosiaalinen maailma. Kun kylästä ja kyläyhteisöistä tulee tuotteistettavan matkailukulutuksen kohde, vaikuttaa se laajasti koko pieniyhteisöön. Kylämatkailussa kylä ei ole vain matkailuyrityksen toimintaympäristö vaan kyläyhteisö, kylän asukkaat, maisema, ilmapiiri ja toiminta ovat osa matkailutuotetta ja päinvastoin myös matkailuyrittäjä on tärkeä osa kyläyhteisöä (Hassinen 2000). Matkailun toteuttaminen kyläympäristössä edellyttää kokonaisuudessaan paikallisväestön monitahoista osallistumista matkailun suunnitteluun muun muassa maanomistussuhteiden, kalastuskuntarajojen, suojelumääräysten ja kylän yhteisen infrastruktuurin käytön vuoksi. Matkailuelinkeinoon siirtyminen muuttaa konkreettisesti aiemmin vallinneita sosiaalisia käytäntöjä (Komppula 2003). Esimerkiksi Raija Komppulan (2003) mukaan kylän matkailullinen kaupallistuminen merkitsee samalla kylän perinteisten rakenteiden muuttamista kuten sosiaalisen hierarkian murtamista.

Tämän tutkimuksen tarkoitus on toimintamaisemien hahmottamisella selvittää miten matkailu muovaa paikallisia aika-tila suhteita, minkälaisiin tehtäviin (tasks) matkailu sisältyy, ja minkälaisia uusia sosiaalisia käytäntöjä siihen liittyy. Toimintamaiseman jäsentäminen voi auttaa kyläläisiä oman toiminnan selkeämpään tiedostamiseen ja käsitteellistämiseen. Siten voidaan saada parempaa ymmärrystä paikallisista lähtökohdista tapahtuvaan elinkeinojen yhteensovittamiseen ja matkailun kehittämiseen.

1.3 Tutkimustehtävät

Päätutkimustehtäväni on hahmottaa **millaiseksi kylän toimintamaisemat ja yhteisöllisyys muodostuvat perinteisten elinkeinojen ja matkailutyön kohdatessa kylän arjessa**. Vastatakseni päätutkimusongelmaani pilkon sen osatutkimustehtäviin, joita ovat:

1. Miten eri elinkeinoja on mahdollista sovittaa yhteen paikallisten historiallisten, tilallisten ja ajankäytöllisten edellytysten näkökulmasta?
2. Miten toimintamaisemien fyysiset ulottuvuudet esimerkiksi luontosuhteen osalta määrittävät elinkeinorakenteen muuttuessa?
3. Mitä muutoksia tapahtuu yksilön ja yhteisön arkielämässä osan yhteisöstä siirtyessä tai liittäessä perinteisiin elinkeinoihin matkailualan töitä tai matkailun tullessa yhteisöön ulkopuolisten kautta?
4. Minkälaisia kohtaamisia syntyy matkailuelinkeinon ja kyläläisten välille?
5. Miten matkailu- ja elinkeinostrategioiden kehityspuheet vastaavat kylän todellisuutta?

Tutkimuksen empiirinen toteuttamistapa on otteeltaan toimintatutkimusta, jonka aineisto koostuu erilaisilla kenttätöyömenetelmillä kerätyistä aineistoista kuten ajankäyttöpäiväkirjoista, yksilöhaastattelu-, ryhmäkeskustelu- ja havainnointiaineistoista sekä erilaisista tilastoista ja asiakirjamateriaaleista. Toimintatutkimus on luonteeltaan yhteisöllinen prosessi, jossa tutkija osallistuu tutkittavan yhteisön toimintaan ja pyrkii ratkaisemaan tietyn ongelman yhdessä yhteisön jäsenten kanssa (Park 2001, Kiviniemi 1999). Yleisesti määriteltynä toimintatutkimus voidaan nähdä asioiden muuttamiseen ja kehittämiseen tähtääväksi prosessiksi (Aaltola ja Syrjänen 1999). Tällöin toimintatutkimukseksi voidaan ymmärtää mikä tahansa ihmisen sosiaaliseen toimintaan kohdistuva tutkimus, joka käy vuoropuhelua kohdeyleisönsä kanssa ja vaikuttaa sen toimintaa (Heikkinen ja Jyrkämä 1999).

Aion keskittyä tutkimuksessani yhteen lappilaiseen kylään. Oletusarvoisesti kylässä on jo kehitetty matkailutoimintaa sekä ilmennyt pyrkimystä kehittää ja laajentaa sitä. Tavoitteena ei ole etsiä menestystarinoita, vaan tarkastella monipuolisesti erilaisia ratkaisuja, siitä miten alkutuotannosta siirrytään kokonaan tai osittain matkailuelinkeinoon, tai miten matkailutyötä on yhdistetty aiempiin toimeentulon lähteisiin. Tutkimuskylän valintaprosessissa käytiin läpi joukko lappilaisia kyliä. Alustavasti tutkimus oli tarkoitus toteuttaa kolmessa eripuolilla Lappia sijaitsevassa kylässä. Toimintatutkimuksen sitovuus ja työteliäisyys rajasivat kuitenkin tutkimusalueen väitöstutkimukseni osalta yhteen kylään. Kylässä haluttiin olevan myös mahdollisuuksien mukaan kauppa ja koulu. Nämä tekijät rajasivat valinnan mahdollisuuksia jo paljon. Eri vaihtoehtoja tutkimuskyläksi pyöriteltäessä maantieteellinen suuntaus oli ensin Tunturi-Lapissa. Tunturi-Lapin alueen suurten matkailukeskusten sekä viime aikojen voimakkaan matkailukehityksen arvioitiin vaikuttavan alueella matkailun ilmeisenä painotuksena elinkeinojen kehittämisessä ja siten mahdollisesti jättävän varjoonsa kehityskulkuja, joissa matkailulla on pienempi rooli.

Näiden vaiheiden jälkeen tutkimuskylävaihtoehdoksi nousi Sodankylän kunnan kylä Lokka. Maantieteellisesti suhteellisen eristyksissä oleva Lokka sijaitsee Suomen suurimman tekojärven rannalla, pistotien päässä. Kylää eristävien pitkien etäisyyksien vuoksi kylällä toimii yhä yhtenäinen peruskoulu. Matkailua kylällä harjoittaa muutama yrittäjä sekä Lokan luonnonvaraosuus kunta. (www.sodankyla.fi/lokka/.) Helmikuussa 2007 Lokassa järjestettiin kylätapaaminen, jossa tiedusteltiin kyläläisten halukkuutta ryhtyä yhteiseen tutkimusprojektiin. Tilaisuuteen osallistuneet kyläläiset ilmaisivat kiinnostuksensa hanketta kohtaan ja tilaisuudessa sovittiin projektin käynnistämisestä.

Suunnittelemani toimintatutkimuksen taustalla oleva ilmiö on sekä suomalaisessa että globaalissa kontekstissa yleinen maaseutua ja syrjäisiä alueita käsittelevä ongelma: miten säilyttää syrjäiseutualueiden kylät elinvoimaisina? Kuten jo aiemmin on mainittu tähän ongelmaan on usein haettu ratkaisua elinkeinojen yhdistämisestä ja erityisesti perinteisten elinkeinojen ja matkailun yhteensovittamisesta. Vallitsevista linjoista ja yleisestä ongelman asettelusta saadaan paikallinen sitomalla se johonkin tiettyyn aikaan, paikkaan ja yhteisöön kuten Lokan kylään. Yleismaailmallisesta ongelmasta tulee erityinen ja ainutlaatuinen, kun ongelman käytännönlähtökohdat määrittävät Lokan kylän näkökulmasta. Tavat käsitellä ongelmaa, sen toiminnalliset ratkaisut ja toimintatutkimuksen avulla mahdollisesti kehitetyt ja parannetut ratkaisut sitoutuvat osaksi tätä tiettyä kyläyhteisöä, mutta prosessi voi tarjota myös yleisempiä kehittämisen välineitä ja malleja, joita voidaan soveltaa laajemmin matkailu- ja kyläkehityshankkeissa. Tutkimuksen luotettavuuden mittarina voidaankin pitää yleistettävyyden sijaan siirrettävyyttä. Tapaustutkimuksena tai pienellä otoksella toteutettujen laadullisten tutkimusten tuloksista ei voida useinkaan tehdä tilastollisia yleistysjä, mutta tulokset voivat olla siirrettävissä ja sovellettavissa alkuperäisen tutkimuskohteen kanssa samankaltaisiin kohteisiin. (Decorp 2006.)

2 Toimintatutkimus

2.1 Toimintatutkimuksen määritelmä

Toimintatutkimukselle ei ole yksiselitteistä määritelmää. Laajasti katsottuna toimintatutkimus voidaan määritellä pikemmin tutkimusstrategiaksi kuin tutkimusmenetelmäksi. Toisaalta toimintatutkimukseksi voidaan nimittää hyvinkin spesifejä suuntauksia, joiden edustajat voivat korostaa oman suuntauksensa erityisluonnetta, vaikka perustaltaan suuntaukset ovat toistensa kaltaisia (Heikkinen ym. 2006b). Puhutaan esimerkiksi yhteisöllisestä toimintatutkimuksesta (Heron ja Reason 2001), luokkahuonetutkimuksesta, kriittisestä toimintatutkimuksesta, kehittävästä työntutkimuksen menetelmästä tai pelkästä toimintatutkimuksesta (ks. esim. Heikkinen ym. 2006b). Vaikka toimintatutkimus yleensä ottaen perustuu tutkimusjoukon osallistumiseen tutkimusprosessiin, toimintatutkimuksesta voidaan erottaa eri suuntauksia riippuen siitä miten niissä painotetaan tutkimuksen tavoitteita, osallistavuutta ja yhteisöllisyyttä. Usein käytetäänkin termiä osallistava toimintatutkimus tai PAR-tutkimus lyhennettynä termin englanninkielisestä versiosta participatory action research (esim. Kemmis ja Wilkinson 1998). Eräiden osallistavan toimintatutkimuksen jyrkimmin yhteisöllisyyttä korostavien suuntausten mukaan toimintatutkimuksessa osallistujaryhmän tulisi toteuttaa yhteisöllisesti koko prosessi kaikkine vaiheineen tutkimusongelman määrittämisestä ja aineiston keruusta, aineiston analysointiin ja raportointiin (Johnson 2006).

Toimintatutkimustermiä voidaan siis käyttää tarkoittamaan jotain yhtä tietyn tyyppistä toimintatutkimuksellista tutkimussuuntausta, mutta yhtäältä toimintatutkimusta voidaan pitää sateenvarjotermiinä, jonka alle sopii monenlaisia määritelmiä ja tutkimustraditioita. Kaikkiaan toimintatutkimuksellisella otteella voidaan tutkia hyvin erityyppisiä asioita, ja se millaiseksi tutkimus lopulta muodostuu riippuu pitkälle tutkimusongelmasta ja osallistujaryhmästä. (esim. Reason ja Bradbury 2001, Johnson 2006.)

Yhteisöllisyyden ja osallistavuuden lisäksi keskeisiä toimintatutkimukseen liittyviä määritteitä ovat tutkimuksen käytännönläheisyys ja reflektiivisyys sekä muutosinterventio (Heikkinen 2006). Ihmisten arkisia käytäntöjä käsiteltäessä käytännönläheisyys on usein käyttökelpoisempi kuin teoreettinen lähestymistapa. Käytännönläheisyydestä huolimatta toimintatutkimuksessa käytetään teoriaa ohjaamaan muutosta, mutta teorian soveltaminen vaatii syvää tietämystä tutkittavasta ilmiöstä ja paikallisista realiteeteista (Marsick ja Gephart 2003). Voidaan sanoa, että toimintatutkimus on käytännön osuutta painottava käytännön ja teorian yhteenliittymä, jossa tutkimusongelman rakentaminen lähtee liikkeelle käytännön ongelmasta. Tätä yhteenliittymää kuvaa myös toimintatutkimuksen kehittäjänä pidettävän amerikkalaisen sosiaalipsykologi Kurt Lewin toteamus, että ei ole mitään niin käytännöllistä kuin hyvä teoria (ks. esim. Heikkinen 2006).

Sosiaalinen toiminta rakentuu rutiineista ja käytännöistä. Rutiinit ja käytännöt helpottavat suoriutumista arkipäivästä; monia asioita tehdään vain kuten on ennenkin totuttu tekemään. Olosuhteiden muuttuessa voi käytäntöjen muuttaminen tulla aiheelliseksi, ja toimintatutkimus voi olla yksi keino muuttaa käytäntöjä vastaamaan muuttuneita olosuhteita. (ks. Heikkinen 2006.) Toimintatutkimukseen laajasti perehtyneen kasvatustieteilijä Hannu L.T. Heikkisen (2006) mukaan toimintatutkimuksen tarkoituksena onkin ”muuttaa todellisuutta sitä tutkimalla ja tutkia todellisuutta sitä muuttamalla”. Tutkimuksen tuloksena ei aina ole välttämättä toiminnan konkreettinen muutos. Toiminnan muutos voi tarkoittaa uusien entistä parempien käytäntöjen luomista, mutta joskus lopputuloksena voi olla toiminnan jatkuminen entisellään. Tutkimuksen avulla osallistujien kasvanut tietoisuus omasta toiminnastaan ja siihen liittyvistä tekijöistä voi näihin uusiin tietoihin perustuen osoittaa, että toiminnan säilyttäminen entisellään voi olla osallistujaryhmän kannalta rationaalinen valinta ja lopputulos tutkimusprosessille. (Johnson 2006.) Kuitenkaan lop-

putilanne ei ole sama kuin alkutila. Toimintatutkimuksessa pyritään tuottamaan uutta ymmärrystä käytännön toimista ja usein ymmärrys on laadullisesti erilainen kuin se, mistä tutkimus aloitettiin. Tavoiteltu uusi ymmärrys voi avata uusia näkökulmia käytännön toimien kehittämiseen ja johtaa aiempien käytäntöjen parantamiseen. (Heikkinen ym. 2006a.)

Toimintatutkimus on sosiaalinen prosessi, jossa ryhmä ihmisiä käsittelee yhdessä päivittäistä elämäänsä koskevaa ongelmaa (Park 2001). Muun muassa John Heron ja Peter Reason (2001) määrittelevät yhteisöllisen toimintatutkimuksen pää tavoitteiksi 1) pyrkiä ymmärtämään toimijoiden maailmaa ja luoda mahdollisesti uusia luovia tapoja katsoa sitä 2) löytää ne toiminnot ja asiat, jotka vaikuttavat toimintaan, jota halutaan muuttaa sekä 3) löytää siten keinoja siihen, miten asiat voitaisiin tehdä paremmin. Yhteistoiminnallisena prosessina toimintatutkimus vaatii tutkimukseen osallistuvalla ryhmällä sitoutumista tutkimukseen ja aktiivisuutta tutkimusprosessissa. Toimintatutkimuksen vaatima ryhmätoiminta ja osallistavuus tukevat kuitenkin usein tutkimustulosten hyödynnettävyyttä ja hyväksyttävyyttä suhteessa omaan toimintaan. Kun toiminnan kehittämisen lähtökohdat ja ratkaisun avaimet tulevat ryhmän sisältäpäin, yhdessä kehitetty ratkaisu voi olla parempi ja mieluisampi ryhmälle kuin ulkoapäin tehdyn tutkimuksen tarjoama ratkaisu.

Omaa arkista toimintaa arvioiva tutkimuksellinen interventio saattaa paljastaa tiedostamattomia toimintatapoja tai sosiaalisia rakenteita, perinteitä tai vallankäyttömuotoja, joiden muuttaminen voi oleellisesti kehittää ja parantaa toimintaa (Heikkinen 2006). Tiedostamattomien toimintatapojen ja sosiaalisten rakenteiden näkyväksi tuottaminen voi joissakin tapauksissa olla ongelmallista tutkimusyhteisön kannalta. Niiden tiedostaminen voi vaikuttaa ihmisten keskinäisiin suhteisiin sekä koko ryhmän dynamiikkaan. Esimerkiksi jos tutkimustuloksena todetaan toiminnan kehittämisen olevan kiinni paikallisista vallankäyttömuodoista, jotka perustuvat sukujen väliseen hierarkiaan, voi valtarakenteiden julkinen tunnistaminen vaikuttaa laajasti tutkimusyhteisöön.

Toimintatutkimuksella on oma tunnustettu paikkansa suomalaisessa tutkimuskentässä. Toimintatutkimusmallia on sovellettu paljon esimerkiksi 1970-luvun ja 1980-luvun taitteessa kylätutkimuksessa, jolloin kylätoiminnan vahvistamiseksi ja kylien organisointia varten kyliin perustettiin kylätoimintakuntia (Grönfors 1982). Kasvatustieteen piirissä toimintatutkimusta on sovellettu muun muassa koulun, opettajantyön ja opettajakoulutuksen kehittämisessä (esim. Kurtakko 1990, Heikkinen 2001). Suomalaisena erikoisuutauksena voidaan pitää toimintatutkimukseen pohjautuvaa kehittävän työntutkimuksen menetelmää, jota käytetään lähes yksinomaan Suomessa (Heikkinen ym. 2006b).

2.2 Tieteenfilosofiset lähtökohdat

Toimintatutkimukseen liittyviä tieteenfilosofisia lähestymistapoja ovat pragmatismi, fenomenologia ja hermeneutiikka. Nämä lähestymistavat sopivat myös sekä empiirisesti että teoreettisesti tutkimuskohteeseen. Toimintatutkimuksen tärkein tavoite uusien entistä parempien käytäntöjen saavuttamisesta liittyy luontevasti pragmatismiin totuuskäsitykseen, jossa totuus määrittyy tiedon toimivuuden ja käyttökelpoisuuden mukaan. Hermeneuttiseen käsitykseen totuudesta liittyy ajatus siitä, että todellisuuden merkitykset avautuvat vähitellen lisääntyvänä ymmärryksenä. Hermeneuttisessa tutkimuksessa yleisesti käytetty analyysiväline on hermeneuttinen kehä, jonka avulla tutkija ikään kuin kiertää kehää tutkimusongelman ympärillä ja ymmärtää kierros kierrokselta yhä enemmän tutkimastaan asiasta. Hermeneuttinen kehä muistuttaa toimintatutkimuksen refleksiivistä spiraalia, jossa toimintaa kehitetään ja parannetaan arvioimalla toimintaa yhä uudelleen. (Heikkinen ym. 2006a.)

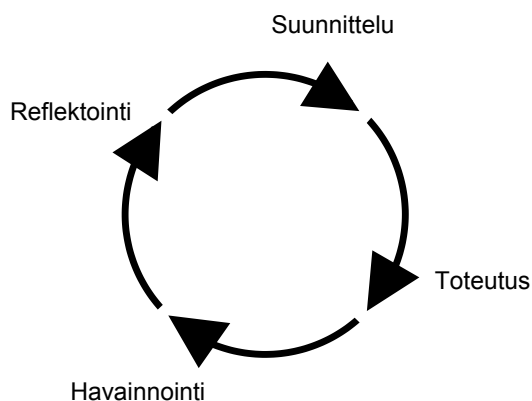
Fenomenologis-hermeneuttiseen ihmiskäsitykseen liittyvät kokemuksen, merkityksen ja yhteisöllisyyden käsitteet. Fenomenologisella lähestymistavalla tutkitaan ihmisten kokemuksia ja niiden merkityksiä. Kokemukset syntyvät vuorovaikutuksessa todellisuuden kanssa jolloin kokemus tarkoittaa ihmisen kokemuksellista suhdetta omaan todellisuuteensa. Ihmisen oma elämäntodellisuus, havainnot ja toiminta näyttäytyvät havaitsijan pyrkimysten, kiinnostusten ja uskomusten valossa. Toiminnan tarkoitus voidaan ymmärtää vain sille annettujen merkitysten kautta. Merkitykset joilla rakennamme todellisuutta eivät ole meissä synnynnäisesti, vaan ne omaksutaan yhteisöistä, joissa me kasvamme ja joihin meidät kasvatetaan. (Laine 2001.) Fenomenologis-hermeneuttisen ihmiskäsitykseen liittyvät yhteisölliset sosiaaliset merkitykset ovat myös läsnä tutkimukseni teoreettisessa lähtökohdassa toimintamaiseman käsitteessä, joka kuvaa tietyn yhteisön toimintojen rakentumista tietyssä sosiaalisessa ympäristössä.

Toimintatutkimuksen avulla pyritään sekä tuottamaan uutta tietoa että muuttamaan tutkimuksen avulla mahdollisimman reaaliaikaisesti erilaisia asiantiloja edistämällä ja parantamalla niitä tavalla tai toisella (Kuula 1999). Useimmiten ihmiselämän ongelmat syntyvät ihmisten tarkoituksellisen toiminnan tuloksena. Ongelmien ratkaiseminen ja toimintatapojen tietoinen kehittäminen edellyttävät olemassa olevien toimintatapojen merkityskehysten ymmärtämistä. Fenomenologisen tutkimuksen tarkoituksena on lisätä ymmärrystä jostakin inhimillisen elämän ilmiöstä. Näin tutkimuksen tavoitteeksi voidaan määritellä jo tunnetun tekeminen tiedetyksi. Yksilön tai tietyn yhteisön ihmiselämän paremmalla ymmärtämisellä voidaan paremman itsetuntemuksen lisäksi pyrkiä inhimillisen todellisuuden muuttamiseen ja ongelmien selvittämiseen. Tutkimuksen keinoin pyritään tekemään näkyväksi esimerkiksi ihmisten arkista elämismaailmaa ja siinä koettuja asioita, joita ei välttämättä ole tietoisesti ajateltu tai käsitteellisesti jäsennetty. (Laine 2001.) Näin voidaan saada esimerkiksi kyläläisillä oleva paikallinen tieto sellaiseen muotoon, että kyläläiset voivat itse hyödyntää sitä toimintojensa arvioinnissa ja tulevaisuuden suunnittelussa. Paikallisen käytännön tiedon jäsentäminen ja käsitteellistäminen edesauttaa myös sen hyödyntämistä yleisemmin alue- ja kyläkehittämisen välineenä.

2.3 Ajatus vaiheittaisesta kehittämisestä

Toimintatutkimukseen liittyy ajatus toiminnan vaiheittain tapahtuvasta kehittämisestä. Tämän näkemyksen mukaisesti toimintatutkimus jäsennetään itserefleksiivisenä kehänä, jossa toiminta, sen havainnointi, reflektointi ja uudelleensuunnittelu seuraavat toisiaan (ks. kuva 1). Kehittämisen kehiä voi olla useita peräkkäin, jolloin kehistä muodostuu etenevä spiraali (ks. kuva 2). (Kem-

mis ja Wilkinson 1998, Heikkinen ja Jyrkämä 1999.)

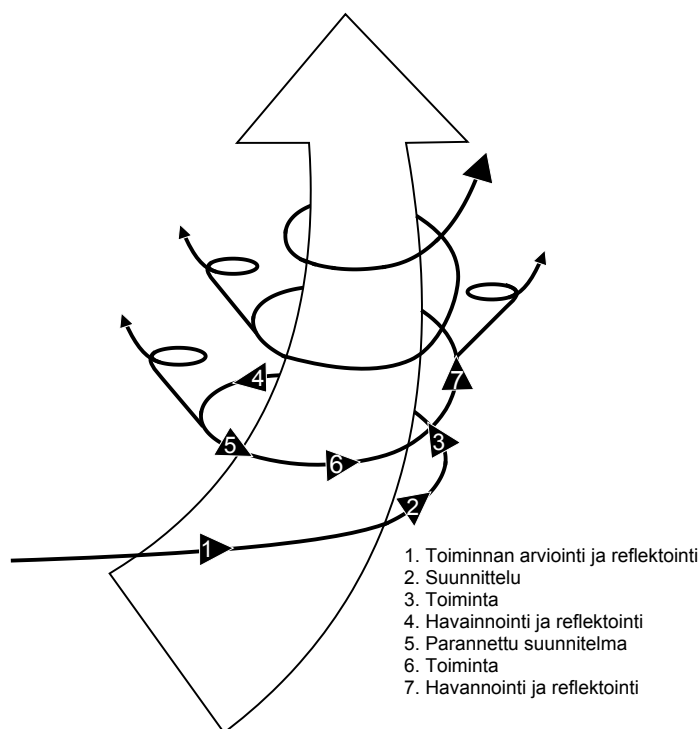

Kuva 1. Toimintatutkimuksen refleksiivinen kehä (Heikkinen ym. 2006c, s. 79).

Ensimmäisenä vaiheena on ongelman muodostus yhdessä osallistujaryhmän kanssa. Toimintatutkija voi esittää tutkimusongelman, ryhmän kanssa pohditaan onko ongelma ensinnäkään todellinen ryhmälle ja määritellään keitä ongelma koskee, koskeeko ongelma tutkimusryhmää, osaa ryhmästä vai laajempaa yhteisöä. Jos ongelma todetaan relevantiksi, pohditaan miten ongelma esittyy paikallisessa kontekstissa, ja miten ongelmanasettelu muotoillaan ryhmän lähtökohtiin sopivaksi. Kun tutkimusongelma on määritelty, kartoi-

tetaan ongelmaan liittyvä tutkittava ilmiö ja tosiasiat eli hahmotetaan ongelman empiiristä ja teoreettista taustaa. Sen jälkeen ryhmän kanssa jäsennetään käytännön tasolla minkälaisia ratkaisuja ongelmaan toivotaan ja haetaan ehdotuksia toimintasuunnitelmaksi. Mitä ja millaista tietoa ongelman ratkaisemiseksi arvioidaan tarvittavan ja miten sitä hankitaan. Ennen aineiston ja tiedon keruun aloittamista arvioidaan olemassa oleva tieto, miten se voidaan tavoittaa sekä miten sitä pystytään hyödyntämään ja pohditaan menetelmiä arkielämän tiedon esiin saamiseksi. Aineiston keräämisessä pyritään toiminnan havainnointiin ja siihen liittyvien tekijöiden tiedostamiseen. Aineiston keruuvaihetta seuraa analysointivaihe. Analysoidun tiedon avulla reflektoidaan, arvioidaan omaa toimintaa ja sen parantamismahdollisuuksia. Tulosten raportointi voi liittyä toiminnan parantamiseen, raportoinnin avulla voidaan informoida päättäjiä ja raportointi tavoista ja kanavista riippuen saada julkisuutta omalle asialle. Toiminnan uudelleen arviointi ja mahdollinen uusi prosessi toiminnan parantamiseksi. (Johnson 2006.)

Usein ulkopuolisen tutkijan kanssa toteutettu toimintatutkimus pitää sisällään vasta ensimmäisen kehän, jos tutkimusta ei ole aiottu jo alun perin toteuttaa pitkäaikaisena seurantatutkimuksena (Johnson 2006). Spiraalin muoto syntyy vasta myöhemmin joko osallistujaryhmän jatkaessa itsenäisesti toimintansa kehittämistä ja arvioimista toimintatutkimuksellisella mallilla tai ryhmä voi hakea ulkopuolista tukea uuden toimintatutkimusprosessin läpiviemiseksi. Ensimmäisen kehän aikana tai lopputuloksena on voinut syntyä toimintasuunnitelma, strategia tai vastaava, joka sisältää toiminnan uudelleen arvioinnin. Toimintasuunnitelmaan on voitu kirjata jo tulevaisuuden toimenpiteeksi toiminnan uudelleen arviointi, joka suoritetaan esimerkiksi toimintasuunnitelmaan kirjattujen tavoitteiden täytyttyä tai määrätyn aikavälin kuluttua. Näin uudelleen arviointi voidaan niveltää luontevaksi osaksi toiminnan jatkuvaa kehittämistä ja seurantaa. Arviointiprosessi voi sysätä liikkeelle toimintatutkimuksen uuden kehän ja aloittaa toimintatutkimuksen refleksiivisen spiraalin muodostamisen.

Kuvio 2. Toimintatutkimuksen spiraali ja sivuspiraalit (Heikkinen ym. 2006c, s. 81, 87, vert. Kemmis ja Wilkinson 1998, s. 22).

Spiraalimallin kaavamaista etenemistä on kritisoitu, koska toimintaprosessista voi olla todellisuudessa vaikea erottaa erillisiä suunnittelun, toiminnan ja arvioinninvaiheita. (Kemmis ja Wilkinson 1998, Heikkinen ja Jyrkämä 1999.) Yksinkertaisen spiraalimallin heikkoutena pidetään myös sitä, että se antaa toiminnasta progressiivisen, eteenpäin menevän ja kehittyvän kuvan. Useimmiten ihmistoiminta ei etene suoraviivaisesti yhtä kehityslinjaa pitkin, vaan toiminnan suunta voi muuttua osittain tai kokonaan pienen ongelman tai sivukysymyksen avaamana. (Heikkinen ja Jyrkämä 1999.) McNiff, Lomax ja Whitehead (1996 cit. Heikkinen ja Jyrkämä 1999) ovatkin esittäneet spiraalista version, johon on lisätty sivuspiraaleina nämä ihmistoimintaan luonteisesti liittyvät sivupolut (ks. kuva 2). Kuvassa 2 on esitetty toimintatutkimuksen spiraalimainen eteneminen sivuspiraaleineen.

2.4 Toimintatutkimuksen suhde tietoon

Yksi toimintatutkimuksen oleellinen ulottuvuus on tutkimuksen suhtautuminen tietoon. Lähtökohtaisesti tiedostetaan, että tiedon tuottaminen muuttaa tutkimuksen osanottajien tietoisuutta. Pyrkimyksenä on, että ne joita tutkimusongelma suoraan koskettaa osallistuvat itse tutkimus- ja tiedonkäsittelyprosesseihin (Gaventa ja Cornwall 2001). Tutkimusryhmän osallistuminen tiedonkäsittelyprosesseihin koko tutkimuksen ajan vähentää ongelmia, joita voi aiheutua, jos kertynyttä tietoa käsittelee ainoastaan yhteisön ulkopuolinen tutkija. Esimerkiksi jokin yhteisön ulkopuolisen tuottama, tutkimusyhteisölle raportoitu tieto voi aiheuttaa yhteisön sisäisten ongelmien lisääntymisen tai kärjistymisen (Kuula 2001).

Toimintatutkimuksessa tieto ei ole vain tutkimuksen lopputuote, vaan se on toimintapäätöksiin vaikuttava resurssi, joka sitoutuu osaksi sekä toimintaa että tutkimusprosessia. (Gaventa ja Cornwall 2001.) Toimintatutkimuksessa ei tavoitella tietoa vain tiedon vuoksi vaan siksi, että siitä olisi olla hyötyä käytännön ongelmien ratkaisussa. Vaikka toimintatutkimus keskittyykin ongelmanratkaisuun, tutkimukseen liittyy silti saumattomasti tiedonintressi. Mitkä tahansa kehittämisshankkeet eivät ole automaattisesti toimintatutkimusta ja tiedettä. Tiedon tavoittelun intressi tekee tieteestä tiedettä ja toimintatutkimuksesta tieteellistä tutkimusta ja erottaa sen yleisestä kehittämisshankkeesta. (Heikkinen ja Huttunen 2006.)

Toimintatutkimus mieltää oppimisen on luonteeltaan kokemukselliseksi ja reflektoivaksi prosessiksi. Ihmiset voivat oppia ja tuottaa uutta tietoa havainnoimalla ja refleктоimalla omia konkreettisia kokemuksiaan sekä käsitteellistämällä näitä kokemuksia. (Kiviniemi 1999.) Kun tieto määrittellään jatkuvasti kehittyväksi ja yhdessä konstruotavaksi, voi toimintatutkimus parhaimmillaan muodostua osallistujien yhteiseksi oppimisprosessiksi (Aaltola ja Syrjänen 1999). Toimintatutkimukseen sisältyy pyrkimys prosessimaiseen ongelmanratkaisuun, jossa käytäntöä koskevaa tietoa kerätään, jäsennetään ja arvioidaan koko tutkimusprosessin ajan. Tiedon käsittely ja analysointi voivat johtaa uusiin toimiin sekä tutkimuksen tavoitteena olevan toiminnan kehittämisessä että ryhmän metatavoissa toimia. Tutkimusryhmän osallistaminen ja totuttaminen tutkimusprosessin aikana tiedon jatkuvaan hankintaan ja käsittelyyn voi johtaa pysyvään aktiivisuuteen uusien toimintakäytäntöjen tunnistamiseksi, testaamiseksi ja uudelleen parantamiseksi. Tutkimuksessa mukana olevan ryhmän ongelmanratkaisutaidot kehittyvät ja lopulta muuttuvat osaksi yhteisön sosiaalisia käytäntöjä niin, että omaa toimintaa koskeva tiedon hankinta ja sen kriittinen arviointi tulevat luonnolliseksi osaksi yhteisön toimintaa. Toimintatutkimus jatkuu ja elää omaa elämäänsä toimijoiden arjessa. Näin tapahtuessa toiminnan luonne muuttuu pelkästä ongelmanratkaisusta käytännöksi ja tavaksi toimia. (Gaventa ja Cornwall 2001.)

Toimintatutkimukselliseen tiedon käsittelyyn liittyviä määreitä ovat empowerment ja emansipatio. Toimintatutkimus haluaa rohkaista ja voimistaa tiedon käsittely- ja tuottamisprosesseihin. (Heikkinen 2006.) Tutkimuksen avulla pyritään valamaan uskoa ihmisten omiin kykyihin ja toimintamahdollisuuksiin, jotta toimijat kykenisivät kehittämään toimintaansa omalta kannalta paremmaksi (Grönfors 1982, Heikkinen 2006). Ihmiset elävät ja työskentelevät keskellä hiljaista tietoa omasta toiminnastaan. Ihmiset eivät kuitenkaan välttämättä osaa kuvailla mitä ja miten he oikeastaan kaiken tekevät ja mitä he omasta toiminnastaan tietävät. (Heikkinen 2006.) Toimintatutkimuksen tarkoituksena yhtenä tarkoituksena on, että ihmiset valtautuisivat ja vapautuisivat käsittelemään omaa elämäänsä koskevaa käytännön tietoa arvioimalla omaa toimintaa kokonaisvaltaisesti (Gaventa ja Cornwall 2001). Oman toiminnan arvioinnilla tarkoitetaan kokonaisvaltaista arviointia, joka erittelee toiminnasta muun muassa toimintaprosesseja, ongelmakohtia, hyviksi koettuja ratkaisuja ehkä yrityksen ja erehdyksen kautta opittuja hyviä käytäntöjä, toimintaan johtaneita päätöksiä ja niiden taustoja (Johnson 2006).

Tieteelliset käytännöt julistavat usein joidenkin ryhmien tiedon validimmaksi kuin toisten, kuten esimerkiksi eksperttien tiedon verrattuna tavallisten ihmisten tietoon (Gaventa ja Cornwall 2001). Avoimen asiantuntijuuden näkökulmasta asiantuntijuus määritellään ongelma- ja tilannekohtaisesti, ja olennaista olisi saada erilaiset tietovarannot täydentämään toisiaan. Kun asiantuntijan asemaa ei määritellä etukäteen, kenenkään asiantuntijuutta ei suljeta lähtökohtaisesti pois. Ongelman ratkaisussa mikä tahansa oleellinen tieto tai taito kenen tahansa esittämänä voi olla yhtä tärkeä. Tämä ei tarkoita vain arkielämän tiedon tieteellistämistä, vaan että arkeen liittyvä tieto käsitetään itsessään tärkeäksi ja jonka parhaita asiantuntijoita ovat arkea elävät ihmiset. (Saaristo 2000.) Avattaessa tutkimusprosessi sisältämään uusia ääniä ja näkökulmia jaetaan asiantuntijuuden roolia osallistujille, tulevat neuvottelujen tulokset oletettavasti olemaan demokraattisempia. Toimintatutkimuksessa asiantuntijuus nousee tutkimusryhmästä eikä tutkija ole ekspertin roolissa tai muutoksen suunnan määrittäjä.

2.5 Tutkijan asema ja tutkimuksen etiikka

Tutkijan on tiedostettava oma asema suhteessa tutkimukseen osallistuvan ryhmään sekä tutkimuksen toteutukseen. Lähtökohtaisesti on selvää onko tutkija yhteisön jäsen vai tuleeeko hän ryhmän ulkopuolelta. Se, kuinka aktiiviseksi ja suureksi tutkijan rooli tutkimuksen toteutuksessa muodostuu, riippuu paljon tutkimusryhmästä ja -ongelmasta sekä tutkimuksen etenemisestä. Toimintatutkimuksessa tutkijan asema on yhtä aikaa sekä ryhmässä että sen ulkopuolella huolimatta siitä, onko tutkija alkujaan ryhmän jäsen vai ulkopuolelta tullut. Toimintatutkimuksen rakentamiseen kuuluu pyrkimys demokraattisuuteen, tutkimuksessa korostetaan tutkijan ja ryhmän tasa-vertaista asemaa ja osallistumista prosessiin, jonka yhteisenä tavoitteena on ryhmän toiminnan kehittäminen. Tutkimuksessa on pyrittävä mahdollistamaan kaikkien tutkimusryhmään kuuluvien tasa-arvoinen osallistuminen projektiin (Johnson 2006). Tämän toteutusta voivat hankaloittaa esimerkiksi tutkimusryhmän keskinäisiin suhteisiin liittyvät sosiaalisten suhteiden verkostot ja niihin kytkeytyvät valtarakenteet sekä osallistujien mahdollisuudet käyttää omia aikaresurssejaan tutkimusprojektiin osallistumiseen. Mutta vaikka tutkija ja tutkittavien tasa-arvoista asemaa korostetaan, tutkijalla on kuitenkin käytettävissä tutkimuskäytäntöihin perustuvia tieto- ja valtareksursseja. Resursseja ovat esimerkiksi tutkimuksesta kertyvä empiirinen materiaali, palauteraportit ja muut aineistot, mitä tutkija prosessin aikana kerää ja tuottaa. (Kuula 2001.)

Tutkijan asema määrittyy tutkimuskohtaisesti. Joissakin tapauksissa prosessi voidaan viedä läpi hyvin tutkijavetoisesti, mutta jotta tutkimus olisi toimintatutkimusta, tutkimusprosessi ei voi pe-

rustua yksinomaan tutkijan asiantuntemukseen. Tutkija voi tuoda ryhmän työskentelyyn mukaan omaa asiantuntemustaan esimerkiksi, jos organisaatioiden kehittämiseen perehtynyttä tutkijaa pyydetään vetämään työyhteisön kanssa toimintatutkimusprojektia, jonka tarkoituksena on kyseisen työyhteisön tekemän työn uudelleen organisointi. Tutkija voi jakaa omaa asiantuntemustaan ryhmän kanssa, mutta tutkija ei saa tarjota teorioita tai kokemuksia valmiina malleina, joita tutkimukseen osallistuvat ryhtyisivät noudattamaan (Kuula 2001). Tutkija voi toimia myös tutkimusprosessin käytännön mahdollistajana esimerkiksi järjestämällä tapaamisaikataulut ja -tilat tai toimimalla valmentajan tapaan henkilönä, jonka tehtävänä on pyrkiä ohjaamaan prosessia ja antamaan tutkimusryhmälle esimerkiksi metodisia ja analyyttisiä välineitä tutkimuksen toteuttamiseksi.

Toimintatutkimus on siis tutkimusmenetelmä, jolla pyritään systemaattisesti kehittämään tietoa ja tietämistä, mutta jonka muoto poikkeaa niin sanotusta perinteisestä akateemisesta tutkimuksesta. Eroavuus näkyy tutkimuksen suhteessa käytäntöön, tapaan mieltää tieto ja tutkimuksen päälopputulos sekä tutkijan aseman määrittelyssä. Toimintatutkijan asema poikkeaa perinteisestä tutkijan roolista. Kun tutkijan hyveinä perinteisesti pidetään ulkopuolisuutta ja objektiivisuutta, toimintatutkijan tehtävänä on aktivoida ja kehittää toimintaa (Grönfors 1982, Heikkinen 2006). Perinteisen tieteellisen tutkimuksen tapaan toimintatutkimuksella on pyrkimyksenä ymmärtää ongelman merkitykset, syyt ja seuraukset. Myös tutkimusprosessi etenee vaiheiltaan tavanomaisesti tutkimusongelman määrittämisestä, olemassa olevan tiedon kokoamiseen ja mahdollisesti uuden tiedon keräämiseen. (Park, 2001.) Tutkimuksen ensisijainen lopputavoite ei ole kuitenkaan tuottaa tieteellisiä tutkimustuloksia, joiden sanomaa pyritään levittämään esimerkiksi tiedonantojen, artikkeleiden ja seminaareiden kautta. Kerätyn tiedon analysoinnin on tarkoitus terävöittää tutkimusyhteisön kykyä ajatella ja toimia kriittisesti, ja siten löytää parhaita käytäntöjä omien toimien toteutukseen ja vasta sen jälkeen levittää tietoa raportoinnin kautta julkisesti arvioitavaksi. (Johnson 2006.)

2.6 Lokan toimintatutkimus

Oma mallini toimintatutkimuksesta tulee muodostumaan tutkimuksen edetessä. Jotta tutkimus noudattelisi toimintatutkimuksen logiikkaa, tutkimukselle täytyy antaa tilaa elää tilanteen mukana. Toimintatutkimus on luonteeltaan arvaamatonta ja tutkijan pitää asennoitua jo lähtökohtaisesti siihen, että ennalta ei voi varautua kaikkeen (Huovinen ja Rovio 2006). Tutkimuksen lopullinen ongelmanasettelu, yhteisöllisen toteuttamisen aste, toivotut vaikutukset määritellään yhdessä tutkimukseen osallistuvien kyläläisten kanssa.

Tutkimusryhmän osallistuminen ja osallistaminen on riippuu tutkimuskylän osallistujaryhmästä ja ryhmän jäsenten aktiivisuudesta. Yhteisölliseen ja osallistavaan toteutukseen vaikuttavat muun muassa mihin vaiheisiin ja toimenpiteisiin osallistujat haluavat ja omien aikaresurssien puitteissa voivat osallistua, miten motivoitunut tutkimusryhmä on, millä tavalla motivaatio saadaan pysymään yllä tai miten sitä saadaan kasvatettua. Osallistujien oman tahtotilan lisäksi tutkimuksen läpiviemiseen vaikuttavat kykyneet motivoida ja ohjata ryhmää.

Alustavan suunnitelman mukaan ehdotuksia Lokan toimintatutkimukseen sisältyviksi toimenpiteiksi sekä tiedonkeruu- ja jäsentämismenetelmiksi ovat kylätapaamiset, ajankäyttöpäiväkirjojen pito, haastattelut, Lapin matkailustrategia luonnoksen lukeminen ja kommentointi, innovaatiotyöpajat ja kyläsuunnitelman laatiminen. Päiväkirjan pidolla pyritään kylän aikamaantieteen hahmottamiseen eli jäsenetään ja tarkennetaan eri elinkeinoihin liittyviä ajankäyttötapoja, myös

muiden kuin pääelinkeinon toimintojen sekä loppuajkojen jäsentäminen on tärkeää. Toimintojen kartoituksesta voidaan saada aineksia oman toiminnan parempaan jäsentämiseen, uusia ideoita esimerkiksi ohjelmapalvelutuotteisiin ja eri toimintojen yhteensovittamiseen sekä erilaisten yhteistyökuvioiden rakentamiseen niin paikallisten kuin alueellisten tai kansainvälisten toimijoiden kanssa. Strategioiden yhteisluvun tavoitteena on uuden Lapin matkailustrategian luonnoksen kommentoiminen ja kylänäkökulman antaminen tulevaan matkailustrategiaan. Innovaatio työpajat keskittyvät kylätapaamisissa määriteltyihin kyläläisille tärkeisiin kehitysalueisiin. Aihealueita voivat olla esimerkiksi markkinoinnin ja ohjelmapalveluiden kehittämiseen liittyvät teemat. Työpajoissa kylätapaamisissa määritellyt kehitystarpeet eritellään, priorisoidaan ja terävöitetään. Työpajoissa kehiteltyjen ideoiden ja aihoiden mukaan työstetään päivitetty Lokan kyläsuunnitelma, jossa hahmotetaan kylän kehittämisen suuntaviivat ja tavoitteet sekä listataan konkreettisia toimenpiteitä siitä, miten tavoitteita kohti voidaan edetä. Toimenpiteisiin voidaan kirjata esimerkiksi hankehakuja, joilla voidaan rahoittaa kehitystarpeita.

Tutkimuslähtökohtia esittelevässä ensimmäisessä tilaisuudessa Lokan kylässä tilaisuuteen osallistuneet kyläläiset ilmaisivat kiinnostuksensa hanketta kohtaan ja tilaisuudessa sovittiin yhteisen tutkimusprojektin käynnistämisestä. Tapaamisessa sovittiin alustavasti uudesta kylätapaamisesta ja ajankäyttöpäiväkirjan täyttöön sekä strategian lukupiiriin ilmoittautui kiinnostuneita. Kyläsuunnitelman päivittäminen todettiin tarpeelliseksi etenkin, kun tapaamisessa mukana ollut Pohjoisimman Lapin Leader -toimintaryhmän edustajan mukaan toimintaryhmän myöntävät hankerahoitukset lähes edellyttävät voimassa oleva kyläsuunnitelmaa. Kylätapaamisen yhteydessä osallistujat virittelivät ideoita tekojärven käyttömahdollisuuksista, perinteen keruusta sen hyödyntämisestä esimerkiksi koulun opetuksessa, mahdollisuudesta toteuttaa videoitu, kylän yhteinen ajankäyttöpäiväkirja osana koulun projekteja sekä yhtenäisen logon kehittämisestä alueen tuotteille ja palveluille.

Suunnittelemani toimintatutkimus tulee olemaan osa väitöskirjaani, mutta väitöskirjani ei tule perustumaan yksinomaan toimintatutkimukseen ja sen ongelman asetteluihin. Toimintatutkimusprosessin avulla pyrin saamaan aineistoa, jota analysoimalla voin vastata asettamiini tutkimuskysymyksiin kylän toimintamaiseman muodostumisesta. Toimintatutkimuksen tulosten raportointi tapahtuu sekä omana kokonaisuutena että väitöskirjani osana. Toimintatutkimusprosessista ja sen tuloksista kirjoitetaan tieteellinen artikkeli sekä yksi tai useampia yleistajuisia artikkeleita. Artikkelien kirjoitusprosessit voidaan toteuttaa joko yhden tai useamman osalta yhteistyössä osallistujaryhmän kanssa ja niiden kirjoittaminen voi toimia osana itse toimintatutkimusprosessia.

Toimintatutkimus toteutetaan yhdessä paikallisyhteisön kanssa heidän omassa elinympäristössään. Pienissä yhteisöissä toimittaessa henkilön ja koko yhteisön anonymiteetti on kiinnitettävä erityisesti huomiota. Ryhmän kanssa on sovittava millä tasolla tutkimuksen raportoinnissa kylä ja osallistujien henkilöllisyys saavat tulla esille vai saavatko ne tulla esiin lainkaan. Aineistojen hankinnan yhteydessä on kerrottava mihin tutkimuksella pyritään ja miten kertyviä aineistoja käytetään eli osallistujille on selvitettävä tutkimuksen lähtökohdat, tutkimuksen tekijän oikeudet ja velvoitteet sekä heidän omat oikeutensa ja mahdollisuutensa tutkimuksen teossa ja aineistojen käytössä.

Kirjallisuus

- Aaltola, J. & Syrjälä, L. 1999. Tiede, toiminta ja vaikuttaminen. Julkaisussa: Heikkinen, H. L. T., Huttunen, Rauno & Moilanen, P. (toim.). Siinä tutkija missä tekijä. Toimintatutkimuksen perusteita ja näköaloja. Atena kustannus, Juva. s. 11–24.
- Ahvenjärvi, H., Muilu, T., Rusanen, J. & Naukkarinen, A. 2001. Sosioekonomiset muutokset Suomen aluerakenteessa. Julkaisussa: Niemelä, P., Naukkarinen, A., Urponen, K. & Pamilo, S.-L. (toim.). Uusi tutkimukseen perustuva suunnittelukäytäntö Pohjoisen Periferian harvaan asutuilla alueilla – NRBK-projekti. Kuopion yliopiston selvityksiä E. Yhteiskuntatieteet 29. Sosiaalitieteiden laitos, Kuopio yliopisto. Kuopio. s. 23–37.
- Alasuutari, P. 1999. Laadullinen tutkimus. Vastapaino, Tampere.
- Asplund, J. 1985. Tid, rum, individ och kollektiv. Liber Tryck AB, Tukholma.
- Bauman, Z. 1996. Postmodernin lumo. Vastapaino, Tampere.
- Brown, F. & Hall, D. 2000. Introduction: The Paradox of Peripherality. Julkaisussa: Brown, F. & Hall, D. (toim.). Tourism in peripheral areas. Channel View Publications. s. 1–6.
- Decorp, A. 2006. Trustworthiness in qualitative tourism research. Julkaisussa: Phillimore, J. & Goodson, L. (toim.). Qualitative research in tourism ontologies, epistemologies, methodologies. Routledge, London and New York. s. 156–169.
- Gaventa, J. & Cornwall, A. 2001. Power and Knowledge. Julkaisussa: Reason, P. & Bradbury, H. (toim.). Handbook of Action research Participative Inquiry and Practice. Sage, London. s. 70–80.
- Grönfors, M. 1982. Kvalitatiiviset kenttätutkimusmenetelmät. WSOY, Porvoo.
- Haanpää, M., Hakkarainen, M., Kylänen, M., Laakkonen, S., Tuulentie, S., Valkonen, J., Valtonen, A. & Veijola, S. 2005. Tourism as Work. Tutkimussuunnitelma. Lapin yliopisto ja Metsätutkimuslaitos, Rovaniemen tutkimusyksikkö. Rovaniemi. Moniste.
- Hakkarainen, M. 2006. Hankkeiden suo. Kyläyhteisöt Teuravuoman alueen matkailun kehittäjänä. Pro gradu -tutkielma. Lapin yliopisto, Rovaniemi.
- Heikkinen, H.L.T. 2001. Toimintatutkimus, tarinat ja opettajaksi tuleminen taito: narratiivisen identiteettityön kehittäminen opettajan koulutuksessa toimintatutkimuksen avulla. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. s. 175.
- 2006. Toimintatutkimuksen lähtökohdat. Julkaisussa: Heikkinen, H.L.T., Rovio, E. & Syrjälä, L. (toim.). Toiminnasta tietoon, Toimintatutkimuksen menetelmät ja lähestymistavat. Kansanvalistusseura, Helsinki. s. 16–38.
- & Jyrkämä, J. 1999. Mitä on toimintatutkimus. Julkaisussa: Heikkinen, H.L.T., Huttunen, R. & Moilanen, P. (toim.). Siinä tutkija missä tekijä. Toimintatutkimuksen perusteita ja näköaloja. Atena kustannus, Juva. s. 25–62.
- , Huttunen, R., Kakkori, L. & Tynjälä, P. 2006a. Totuuden ongelma. Julkaisussa: Heikkinen H.L.T., Rovio, E. & Syrjälä, L. (toim.). Toiminnasta tietoon, Toimintatutkimuksen menetelmät ja lähestymistavat. Kansanvalistusseura, Helsinki. s. 163–183.
- , Kontinen, T. & Häkkinen, P. 2006b. Toiminnan tutkimisen suuntaukset. Julkaisussa: Heikkinen, H. L.T., Rovio, E. & Syrjälä, L. (toim.). Toiminnasta tietoon, Toimintatutkimuksen menetelmät ja lähestymistavat. Kansanvalistusseura, Helsinki. s. 39–76.
- , Rovio, E. & Kiilakoski, T. 2006c. Toimintatutkimus prosessina. Julkaisussa: Heikkinen, H.L.T., Rovio, E. & Syrjälä L. (toim.). Toiminnasta tietoon, Toimintatutkimuksen menetelmät ja lähestymistavat. Kansanvalistusseura, Helsinki. s. 78–93.
- Heinonen, V. & Pantzar, M. 1993. Perifeerisyys kansakunnan kilpailuetuna. Julkaisussa: Allén, T., Heinonen, V. & Pantzar, M. (toim.). Täyskäännös? – Taloutemme valintojen edessä. Oy Gaudeamus Ab, Helsinki. s. 114–137.
- Heron, J. & Reason, P. 2001. The Practice of Co-operative Inquiry: Research “whit” rather than “on people”. Julkaisussa: Reason, P. & Bradbury, H. (toim.). Handbook of Action research Participative Inquiry and Practice. Sage, London. s. 144–154.

- Huttunen, R. & Heikkinen, H.L.T. 1999. Toimintatutkimus ja demokratia. Julkaisussa: Heikkinen, H.L.T., Huttunen, R. & Moilanen, P. (toim.). Siinä tutkija missä tekijä. Toimintatutkimuksen perusteita ja näköaloja. Atena kustannus. Juva. s. 187–200.
- Hägerstrand, T. 1977. Culture and ecology – Four Time-geography Essays. Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi vid Lunds universitet. Rapporter och notiser 39.
- Ingold, T. 2000. The perception of the Environment. Essays in livelihood, dwelling and skill. Routledge, London.
- Johnson, E. 2006. Action Research. Tutkijakoulun -luentosarja 18.09–16.11.2006. Lapin yliopisto, Rovaniemi.
- Jokinen, A. 1999. Vakuuttelevan ja suostuttelevan retoriikan analysoiminen. Julkaisussa: Jokinen, A., Juhi-la, K. & Suoninen, E. (toim.). Diskurssianalyysi liikkeessä. Vastapaino, Tampere.
- Julkunen, R. 1985. Naisten aika. *Tiede&Edistys* 4/85: 295–307.
- Kauppi, P. 2004. Matkailukeskusten kehitysprosessi ja rooli aluekehityksessä paikallistasolla: esimerkkeinä Levi, Ruka, Saariselkä ja Ylläs. *Nordia Geographical Publications* 33(1).
- Kemmis, S. & Wilkinson, M. 1998. Participatory action research and study of practice. Julkaisussa: Atweh, B., Kemmis, S. & Weeks, P. (toim.). *Action Research in Practice. Partnerships for Social Justice and Education*. Routledge, London.
- Kiviniemi, K. 1999. Toimintatutkimusyhteisöllisenä projektina. Julkaisussa: Heikkinen, H.L.T., Huttunen, R. & Moilanen, P. (toim.). Siinä tutkija missä tekijä. Toimintatutkimuksen perusteita ja näköaloja. Atena kustannus. Juva. s. 63–83.
- Knowd, I. 2006. Tourism as a Mechanism for Farm Survival. Lehdessä *Journal of Sustainable Tourism* 14(1): 24–42.
- Komppula, R. 2003. Maaseutumatkailun kehittäminen on koko kylän toimintaa. Maaseutumatkailu, syksy 2003.
- Kurtakko, K. 1990. Toimintatutkimus koulun ja opetuksen kehittämisessä: TUKU-projektin loppuraportin II osa: projektissa käytetyn toimintatutkimusmallin lähtökohdat ja kokemuksia sen soveltamisesta. Lapin korkeakoulun kasvatustieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 14.
- Kuula, A. 2001. Toimintatutkimus. Kenttätöitä ja muutospyrkimyksiä. Vastapaino, Tampere.
- Laine, T. 2001. Miten kokemusta voidaan tulkita? Fenomenologinen näkökulma. Julkaisussa: Aaltola, J. & Valli, R. (toim.). Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Chydenius-Instituutin julkaisuja 3/2001. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.
- Lapintie, K. & Riipinen, J. 1994. Euroopan syrjäkylät ajan keskiössä. Länsi-Suomen taloudellinen tutkimuslaitos julkaisu No 54. Vaasan yliopisto.
- Lehtonen, H. 1990. Yhteisö. Vastapaino. Tampere.
- Lappi – Elämänvoimaa. 2003. Matkailustrategia 2003–2006. Toim. Laakkonen Sami. Lapin liitto julkaisu 10 sarja A. Rovaniemi.
- Marsik, V.J. & Gephard, M.A. 2003. Action research: Building the Capacity for Learning and Change. *Human Resource Planning* 26(2): 14–18.
- Mezchevich, M.N. 1984. Sosiaalinen kehitys ja kaupunki. Tutkijaliiton julkaisusarja 27. Helsinki.
- Nash, R. & Martin, A. 2003. Tourism in Peripheral Areas – the Challenges for Northeast Scotland. *The International Journal of Tourism Research* May/June 2003; 5: 161–181
- Park, P. 2001. Knowledge and Participatory Research. Julkaisussa: Reason, P. & Bradbury, H. (toim.). *Handbook of Action research Participative Inquiry and Practice*. Sage, London. s. 81–90.
- Reason, P. & Bradbury, H. 2001. Preface. Julkaisussa: Reason, P. & Bradbury, H. (toim.). *Handbook of Action research Participative Inquiry and Practice*. Sage, London. XXIII–XXXI.
- Saari, J. 1999. Matkailu, paikallisuus ja alueen identiteetti. Näkökulmia Lapin matkailun etnisiin maise-miin. Julkaisussa: Tuominen, M., Tuulentie, S., Lehtola V.-P. & Autti, M. (toim.). Pohjoisen identiteetit ja mentaliteetit Outamaalta tunturiin osa 1. Gummerus kirjapaino Oy, Jyväskylä.
- 2004. Viimeinen oljenkorsi? Matkailu ja maaseudun aluekehitys. *Maaseudun uusi aika* 3/2004: 26–38.

- Saaristo, K. 2000. Avoin asiantuntijuus. Ympäristökysymys ja monimuotoinen ekspertiisi. Nykyluonnon tutkimuskeskuksen julkaisuja 66. Jyväskylän yliopisto.
- Suopajarvi, L. 2003. Lapin luonnon moderisoituminen toisen maailmansodan jälkeen. Traditionaalisesta yhteiskunnasta refleksiiviseen moderniin. Julkaisussa: Sellainen seutu ja sellainen maa. Erot, vastarinta ja uuden politiikan vaatimus Lapissa. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 44: 137–155.
- Ympäristöministeriö. 2002. Ohjelma luonnon virkistyskäytön ja luontomatkailun kehittämiseksi. Suomen ympäristö 535.
- www.sodankyla.fi/lokka. Lokan kylä. <http://www.sodankyla.fi/lokka/elinkein.htm> 08.01.07
- www.ulapland.fi/taw. Turismi työnä -projekti. <http://www.ulapland.fi/?deptid=22484> 08.01.07

¹ Teen tutkimustani tällä hetkellä Metsäntutkimuslaitoksen (Metlan) *Turismityön ja perinteisten maaseutuelinkeinojen yhteensovittaminen* -tutkimushankkeessa. Hankkeessa tarkastellaan miten matkailu ja luonnon virkistyskäyttö voivat lisätä syrjäisen maaseudun työllisyyttä ja sitä kautta tukea maaseudun asuttuna pysymistä. Projekti on osa Seija Tuulentien vetämään Metlan hanketta *Matkailun ja virkistyskäytön merkitys maaseudun maisemassa ja elinkeinoelämässä* sekä Lapin yliopiston *Turismi työnä* -tutkimusprojektia. Soile Veijolan vetämä *Turismi työnä* -hanke (2006–2009) on Suomen Akatemian rahoittama, Lapin yliopiston koordinoima tutkimushanke. Projektin tarkoituksena on tehdä konkreettista tutkimusta niistä työkäytännöistä, taidoista, tiedon muodoista ja sosiaalista järjestelyistä, joita turismi tuottaa. Projektissa tutkitaan matkailua kolmesta eri näkökulmasta: traditionaalisen ja turismityön yhteensovittamisena, sukupuolittuneina työmaisemina sekä työnä, jossa hyödynnetään kulttuurisia kompetensseja (ks. www.ulapland.fi/taw).

Metlan työraportteja 52: 121–138

Metsien ja metsäorganisaatioiden rooli rannikko-alueiden matkailukäytössä

Marjatta Hytönen

1 Johdanto

”Matkailusta saatavien tulojen avulla pysyvä asutus säilyy saaristossa elinvoimaisena samoin kuin matkailun kannalta tärkeät peruselinkeinot” (Saariston matkailun kehittämisohjelma 1992, Alkusanat).

Vesistöillä ja rantavyöhykkeillä on metsien ohella suuri merkitys luontomatkailun vetovoimajoukoissa. Suomessa on viime vuosina laadittu monia toimintaohjelmia ja aloitettu useita hankkeita, joilla pyritään lisäämään saaristo- ja rannikkoalueiden kestävä matkailukäyttöä. Samanaikaisesti luonto- ja kulttuurimatkailun tutkimus on vahvistunut osana metsäntutkimusta. Rannikkometsien matkailukäyttöä on toistaiseksi kuitenkin tutkittu hyvin vähän. Metsiin liittyvän rannikkokulttuurin ja rannikkoalueiden metsäluonnon erityispiirteiden elinkeinollisen hyödyntämisen kehittämismahdollisuudet ovat myös jääneet vähälle huomiolle metsäntutkimuksessa, vaikka vesistöjen ja metsien synergiset hyödyt matkailussa yleisesti tunnustetaan (esim. Suomen metsiin... 2006).

Rannikkometsätalouden tutkimustarpeesta on muistutettu ajoittain. Vuonna 1989 määriteltiin saariston metsiin liittyviä tiedon puutteita seuraavasti: ”Tarvitsemme lisää tutkimustuloksia saariston metsänhoidon ja viljelymenetelmien vaikutuksista. Tarvitsemme tietoa myös saariston olosuhteisiin sopivista yritysmuodoista, tuotteiden jalostamisesta ja markkinoinnista” (Sinun Saaristosi? 1989). Toistaiseksi suurin osa Suomen vähäisestä rannikkometsätalouden tutkimuksesta on ollut luonnontieteellistä tai kohdistunut metsänhoitoon ja -viljelyyn (Karlsson 1997, 2004).

Kysyntää rantametsiä koskevalle tiedolle on, koska puuntuotanto on edelleen tärkeä tulolähde monille rannikolla ja saaristossa (Palmgren 2001, Martikainen 2005). Metsien merkitys on erityisen suuri saaristopolitiikan määrittelemissä syrjäisissä saaristokunnissa ja saaristo-osakunnissa, joissa maa- ja metsätalouden osuus elinkeinorakenteessa oli vuonna 2002 noin 17 % kun se valtakunnallisesti on vain noin 5 % (Suomi - Saarten... 2005). Lisäksi rannikon kasvavien taajamien ja runsaan loma-asutuksen alueilla saaristoluonnon virkistys- ja matkailukäytön taloudellinen ja sosiaalinen merkitys on kasvussa (Kestävästi rannikolla... 2006).

Väestön ja ostovoiman kasautuminen rannikoille lisää merkittävästi metsiin perustuvien matkailu- ja virkistyspalveluelinkeinojen kehittymis- ja menestymismahdollisuuksia. Rannikkokunnissa

asui vuoden 2003 lopussa 41,5 % väestöstä. Suomen 432:sta kunnasta 92 sijaitsee meren rannalla. Saaristoisuutta ja vesistöisyyttä on myös kaikissa muissa kunnissa. Sisävedet mukaan lukien Suomen asutus painottuu vesien äärelle. Näille alueille keskittyy myös pääosa elinkeinotoiminnasta ja työpaikoista sekä suurimmat kaupungit. (Suomen rannikkostrategia... 2006). Kesäisin 470 000 kesämökkiä lisäävät ihmisten määrää rannoilla (Suomi - Saarten... 2005).

Tämän artikkelin tavoitteena on kartoittaa metsien ja metsäorganisaatioiden roolia rannikkoalueiden matkailukäytössä. Suomen saaristoisuudesta johtuen rannikko -käsitteeseen sisällytetään myös saaret. Aluksi käydään lyhyesti läpi rannikkometsien erityispiirteitä sekä rannikkoalueisiin ja -metsiin liittyviä matkailupoliittisia tavoitteita. Rannikkometsien matkailullista hyödyntämistä tarkastellaan ensisijaisesti luonto- ja kulttuurinäkökulmien kautta. Käytännön metsätaloutta kuvataan selvittämällä valtion metsiä hoitavan Metsähallituksen ja yksityismetsätalouden organisaatioiden toimintaa rannikkoalueilla. Lopuksi hahmotellaan tulevaisuuden näkymiä ja haasteita metsäorganisaatioille ja matkailututkimukselle.

2 Rannikkometsien ja -metsätalouden erityispiirteitä

Suomen meren rantojen kasvillisuutta on kuvattu useissa yhteyksissä jakamalla saaristo ja rannikko kolmeen vyöhykkeeseen: ulko-, väli- ja sisäsaaristoon (esim. Suomen rannikkostrategia... 2006). Vyöhykejako voidaan soveltaa myös metsiin. Ulkosaaristo koostuu pienistä saarista ja luodoista, joilla voi kasvaa kitukasvuisia mäntyjä ja kuusia. Välisaaristossa esiintyy pienehköinä pirstaleina ja kaistaleina kalliometsiä, hyväkasvuisia talousmetsiä, jaloja lehtipuita ja suopuustoa. Sisäsaaristossa sekä rannikon rantavyöhykkeellä metsä koostuu normaalista, paikoitellen tuulen muovaamasta, talousmetsästä ja kitu- ja joutomaasta muun maan tapaan. Kaiken kaikkiaan metsät ovat vallitseva maisemaelementti sekä rannikolla että väli- ja sisäsaaristossa.

Ulkosaaristossa ja välisaariston pienillä saarilla edellytykset puuntuotannolle ovat vähäiset ja luonnonarvot suuret. Näillä alueilla vaaditaan erityisen suurta varovaisuutta metsätaloustoiminteissa (Holmberg 1998). Puustoisille saarille ja rannikolle muodostuu monin paikoin rantametsän reunaan noin 20–25 metrin levyinen suojavyöhyke, jossa puut ovat lyhytkasvuisia ja oksaisia. Tämä myrskykaistale jarruttaa tuulta. Kaistaleen takana metsä voi kasvaa normaalioloissa (Rancken 1954, Saaristokomitean mietintö 1957, Palmgren 2001). Metsien hoito-ohjeissa kehoitetaan jättämään rannan luonnontilainen suojavyöhyke koskemattomaksi (esim. Erikslund 1999, Hyvän metsänhoidon... 2006).

Rannikon ja erityisesti saariston puuvarojen hyödyntämistä suurimittakaavaisen puunjalostuksen raaka-aineena ovat jarruttaneet hankalat hakkuu- ja kuljetusolosuhteet sekä saariston puiden hidaskasvuisuus ja laatuongelmat (Saaristokomitean mietintö 1957). Nykyään suuryhtiöt ostavat puuta pääasiassa autokuljetuksen piirissä olevilta isoilta saarilta. Pienemmiltä saarilta puuta korjaavat paikoitellen pienyritykset. Esimerkiksi Turunmaan saaristossa ostajien löytäminen saaristopuulle on ollut isojen hankintakulujen takia vaikeaa (Mattsson 1997). Puuntuotannon vaikeuksista johtuen metsien monikäyttöön ja luonnon monimuotoisuuteen perustuvien elinkeinojen merkitys on erityisen suuri saaristossa.

Kuva 1. Veteen rajoittuva rantametsävyöhyke on sekä ekologisesti että esteettisesti arvokas. Kuva: Erkki Oksanen.

3 Rannikkoalueiden matkailupoliittisia tavoitteita

3.1 Vesistöihin liittyviä tavoitteita matkailupoliitikassa

Suomessa on laadittu valtakunnallisia matkailun kehittämisohjelmia vuodesta 1975 lähtien. (MEKin historia 2006). Tällä hetkellä voimassa olevan matkailustrategian yhtenä päätavoitteena on lisätä matkailun työllistämien henkilöiden määrää erityisesti korkean työttömyyden alueilla Itä- ja Pohjois-Suomessa sekä harvaanasuilla saaristoalueilla. Strategian kärkiteemoiksi on valittu 1) lumi- ja joulutuotteet, 2) vesistötuotteet, 3) hyvinvointimatkailutuotteet ja 4) tapahtumat. Vesistömatkailun edistämiseksi tavoitteena on muun muassa:

- toteuttaa ja koota nykyistä vesistömatkailun tuotetarjontaa ja kysyntää selvittävää tutkimusta,
- edistää erityisesti saaristojen ja saarten hyödyntämistä tukemalla tuotekehitystä, liiketoimintaosaamista ja markkinointia,
- luoda vesistömatkailuverkostoja ja tukea niiden kehittymistä, sekä
- luoda vesistömatkailukeskittymiä luonnon ja infrastruktuurin puolesta suotuisimmille vesistömatkailualueille. (Suomen matkailustrategia... 2006).

Valtakunnallisen matkailustrategian pohjalta on valmisteltu valtioneuvoston periaatepäätös Suomen matkailupoliitikasta. Periaatepäätös määrittelee keskeisimmät matkailun kehittämisen tavoitteet, tärkeimmät toimenpiteet ja vastuutahot (Suomen rannikkostrategia... 2006). Periaatepäätöksessä mainitaan Suomen matkailun perustan tärkeimpinä tekijöinä metsien ja tunturien ohella vesistöt, rannikot ja saaristot. Matkailun kasvun strategisiksi painopisteiksi on valittu myös rannikkoja koskien matkailukeskusten sekä teemapohjaisten tuotteiden ja palvelujen kehittäminen (Ehdotus valtioneuvoston... 2006).

3.2 Matkailuun liittyviä tavoitteita saaristopolitiikassa ja rannikkostrategiassa

Matkailu valtakunnallisessa saaristopolitiikassa

Saaristopolitiikkaa on harjoitettu Suomessa 1940-luvulta lähtien. Vuonna 1961 saariston etua ajamaan perustettiin pysyvä saaristoasiain neuvottelukunta (Lindberg 2003). Laki saariston kehityksen edistämisestä eli niin sanottu saaristolaki säädettiin 1981. Se velvoittaa valtion ja kunnat ”turvaamaan saariston kiinteä asutus luomalla väestölle riittävät mahdollisuudet toimeentuloon, liikkumiseen ja peruspalvelujen saantiin sekä suojaamaan saariston maisemakuvaa ja luontoa ympäristöhaitoilta” (Laki saariston... 1981, 2 §).

Saaristolain ohella keskeiseksi saaristopolitiikan välineeksi ovat muodostuneet valtakunnalliset saaristo-ohjelmat, joita on julkaistu kolme vuosina 1995, 2003 ja 2006. Saaristo-ohjelma on yksi alueiden kehittämislaissa (602/2002) säädetyistä aluepoliittisista erityisohjelmista (Saaristo-ohjelma... 2007). Saaristoasian neuvottelukunta vastaa ohjelmien laatimisesta. Neuvottelukunta on myös itse toteuttanut saaristo-ohjelmaa tukevia kehittämishankkeita muun muassa vapaa-ajan asumiseen ja vesistömatkailuun liittyen (esim. Nieminen 2004, Suomen saaristo- ja vesistömatkailusta... 2005).

Uusimmassa saaristo-ohjelmassa ”Saaristo-ohjelma 2007–2010 – Saaret, meri, järvet, joet ja rantavyöhyke aluekehitystekijöinä” matkailua pidetään kehittyvänä saaristoa elävöittävänä elinkeinona, joka avaa mahdollisuuksia uusille rakentamisen, kuljetuksen ja muiden palvelualojen sekä jalostuksen työpaikoille. Saaristo-ohjelman toteutukseen sisältyy jo edellisen saaristo-ohjelman (2003–2006) yhteydessä aloitettu ”Saaristo- ja vesistömatkailusta eurooppalainen vetovoimatekijä” -hanke, jonka tavoitteena on edistää rannikkomatkalutoimijoiden verkostoitumista sekä saariston matkailumahdollisuuksien kotimaista ja kansainvälistä tunnettuutta.

Matkailu aluetason saaristopolitiikassa

Saaristoalueita koskien on tehty kehittämisohjelmia eri puolilla Suomea (esim. Pohjois-Karjalan saaristo-ohjelma 1994, Merenkurkun saaristo... 2004). Myös maakuntaohjelmiin ja maakunnallisiin matkailustrategioihin sisältyy vesistöjä, rantoja ja saaria koskevia linjauksia.

Suomen suurin ja maantieteellisesti yhtenäisin saaristo sijaitsee Lounais-Suomessa Varsinais-Suomen maakuntaliiton alueella. Varsinais-Suomessa on laadittu erilliset saaristo-ohjelmat vuosina 1994, 2000 ja 2006. Uusin ohjelma ulottuu vuoteen 2008. Ohjelmassa asetetaan tavoitteeksi kehittää saaristosta yksi maan merkittävimmistä matkailu- ja virkistysalueista kotimaisten ja ulkomaisten vierailijoiden kohteena. Saaristomatkailu nähdään ohjelmassa elinkeinona, jonka avulla voidaan luoda uusia työpaikkoja. Parhaiten saaristoon soveltuvana pidetään pienimuotoisia, korkealaatuisia ja ainutlaatuisia elämyksiä tuottavia palveluja. (Varsinais-Suomen... 2006).

Matkailu Suomen rannikkostrategiassa

Vuonna 2002 Euroopan parlamentti ja neuvosto antoivat suosituksen rannikkoalueiden yhdenne-
tyn käytön ja hoidon (Integrated Coastal Zone Management, ICZM) toteuttamisesta Euroopassa. Suosituksessa korostetaan sektorit ja hallinnolliset rajat ylittävää yhteistyötä rannikkoalueiden

kestävän kehityksen edellytysten luomisessa. Suosituksen mukaisesti kukin jäsenmaa valmistelee kansallinen rannikkostrategian. Ympäristöministeriön valmisteleva strategia ja sen arviointiosa julkaistiin 2006 (Kestävästi rannikolla... 2006, Suomen rannikkostrategia... 2006).

Rannikkostrategia pitää rannikon maaseutualueilla ja saaristossa luonnon ja kulttuuriperinnön vetovoimaisuuteen perustuvaa matkailua tärkeänä elinkeinona. Strategia kehottaa virkistyskäytön toimijoita suuntaamaan luontomatkailusta saatavia tuloja virkistysalueiden hoidon ja kestävän käytön edistämiseen. Lisäksi valtion ja kuntien tulisi varmistaa riittävä tuki rannikkoalueen virkistyspalvelujen tason parantamiseen.

3.3 Rannikkometsiin liittyviä matkailupoliittisia tavoitteita

Metsät valtakunnallisessa matkailustrategiassa

Matkailustrategiassa korostetaan luonnon ja kansallispuistojen roolia matkailupalvelujen tuottamisen resursseina. Myös monipuolisten kulttuuri- ja teemareittien kehittämistä pidetään tärkeänä. Lisäksi metsiin ja puurakentamiseen liittyen kehoitetaan pitämään huolta rakennusperinnöstä sekä parantamaan rakennusten ja matkailukeskusten esteettisyyttä. Lisäksi strategiassa todetaan, että ”oman identiteetin ja suomalaisuuteen liittyvien ominaispiirteiden tunnistaminen ja arvostaminen on matkailumme kehittämisen perusarvoja.” (Suomen matkailustrategia... 2006).

Metsät valtakunnallisessa saaristo-ohjelmassa

Saaristo-ohjelman tavoitteita täsmentävät toimenpide-esitykset on ryhmitelty viiteen eri toimintalinjaan: 1) kunta- ja aluepolitiikka, 2) elinkeinojen turvaaminen ja uudistaminen, 3) toimivat yhteydet, 4) vakituinen ja vapaa-ajan asuminen kuntien voimavaraksi ja 5) kulttuuri, maisema ja luonto osaksi saariston kehittämistä. Toimintalinjat sisältävät myös metsiin liittyviä tavoitteita. Erityisesti korostetaan tarvetta tehostaa valtion omistamien kansallispuistojen ja virkistysalueiden hyödyntämistä. Lisäksi pidetään tarpeellisenä kehittää erilaisia maastoreitistöjä sekä veneilyreitteihin liittyvää retki- ja luonnonsatamien verkostoa. Ohjelmassa kehoitetaan myös kunnostamaan maaseudun perinnemaisemakohteita ja rakennettuja kulttuurimaisemia. Puuntuotannossa kehoitetaan noudattamaan metsätalouden ympäristöhoito-ohjeita. (Saaristo-ohjelma... 2007).

Metsät Varsinais-Suomen saaristo-ohjelmassa 2006–2008

Varsinais-Suomen saariston tulevaisuuden visiossa 2020: ”saariston perinteiset elinkeinot kalatalous- ja maa- ja metsätalous tuottavat korkealuokkaisia tuotteita vaativille ja maksukykyisille asiakkaille.” Saaristoon sopivana pidetään pienimuotoista peruselinkeinoihin perustuvaa yritystoimintaa. Ohjelmassa painotetaan tarvetta turvata peruselinkeinojen toimintaedellytykset. (Varsinais-Suomen... 2006).

Metsät kansallisessa rannikkostrategiassa

Rannikkostrategiassa korostetaan erityisesti metsien monikäytön suurta merkitystä rannikko- ja saaristoalueilla. Metsäalaa sovellettavissa on erityisesti strategian linjaus: ”Sisällytetään yhdenmukaisen käytön ja hoidon alueellisten strategioiden ja toimenpideohjelmien valmisteluun arviointi

alueen arvokkaista rannikkomaisemista ja kulttuuriympäristöistä sekä selvitetään mahdollisuudet niiden hoitoon, säilyttämiseen ja hyödyntämiseen. Strategioissa ja toimenpideohjelmissa saaristo- ja rannikkoalueelle ominainen kulttuuriperintö ja -ympäristö otetaan huomioon erityisinä vahvuuksina, joiden avulla kehitetään rannikkoalueen elinvoimaisuuden, virkistyskäytön ja matkailun edellytyksiä.” Lisäksi ohjelmassa todetaan, että virkistysmahdollisuuksia kehitettäessä on tärkeitä kiinnittää huomiota rannikkoalueen pysyvän asutuksen säilyttämiseen sekä asukkaiden tarpeisiin ja työmahdollisuuksiin. (Kestävästi rannikolla... 2006).

4 Rannikon luonto ja kulttuuri matkailun voimavarana

4.1 Saaristo- ja rannikkokulttuurin ominaispiirteitä

Suomalainen rannikkokulttuuri on moni-ilmeistä. Se jakaantuu kahteen suureen kokonaisuuteen: suomenkieliseen ja ruotsinkieliseen kulttuuriin. Suuri osa perinteisesti ruotsinkielisistä alueista on muuttumassa kaksikieliseksi Ahvenanmaata lukuunottamatta. Rannikkokulttuuria ei ole dokumentoitu kattavasti, mutta alueellisesti on tuotettu paljon aineistoa esimerkiksi omakustanteina ja paikallisten yhdistysten toimesta. Erityisen rikasta ja monipuolista kulttuurin kirjallinen ja toiminnallinen vaaliminen on ollut perinteiseen merenkulkuun ja veneilyyn liittyen (Hytönen 2005).

Rannikkokulttuuria on kuvattu eniten Lounais-Suomessa saaristolaisuusnäkökulman kautta. Varsinais-Suomen saaristo-ohjelmassa saaristokulttuuria määritellään seuraavasti: ”Luonto, merelisyys, kulttuurimaisema, kieli, saaristoeinkeinot, erityisesti kalastus ja merenkulku, ovat tekijöitä, jotka aikojen kuluessa ovat muovanneet saaristolaiskulttuurin ja -identiteetin ainutkertaiset ominaispiirteet” (Varsinais-Suomen... 2006). Elinkeinojen näkökulmasta saaristolle on ollut aina ominaista monitoimisuus (mångsyssleri), jossa ihmisten toimeentulo on koostunut monesta eri tulonlähteestä, kuten kalastuksesta, maa- ja metsätaloudesta sekä käsityöläisyydestä (Täysin purjein... 2000). Monitoimisuuden perustunut saaristokulttuuri on muokannut maisemaa pienipiirteisen maanviljelyn ja karjan laiduntamisen ansiosta avoimeksi sekä monipuolistanut kasvillisuutta ja eläimistöä (Kestävästi rannikolla... 2006).

4.2 Luonto- ja kulttuurimatkailu rannikolla

Luonto ja kulttuuri nivoutuvat erottamattomasti toisiinsa rannikkomatkailussa. Vuonna 1992 laaditussa ”Saariston matkailun kehittämisohjelmassa” asetetaan tavoitteeksi kehittää saaristosta luontoon ja saaristolaiskulttuuriin perustuva vetovoimainen matkailualue, josta muodostuu samanlainen käsite kuin Lapista. Saariston luonnon ja kulttuurin säilymisen edellytyksinä ohjelma pitää matkailutoiminnan pienimuotoisuutta ja suunnitelmallista kehittämistä. (Saariston matkailun... 1992).

Rannikolla on kattava luonnonsuojelu- ja Natura-alueiden verkosto. Saariston suojelualueet kuuluvat pääosin kolmeen luonnonsuojeluohjelmaan: rantojensuojeluohjelmaan, lintuvesien suojeluohjelmaan ja kansallispuistojen kehittämisohjelmaan. Natura 2000 -verkostoon on otettu suojeluohjelmien kohteiden lisäksi mukaan myös saaristoalueita, jotka eivät sisälly mihinkään kansalliseen suojeluohjelmaan (Metsähallituksen luonnonsuojelun... 2001). Saariston luonnonsuojelualueilla on villin luonnon lisäksi saaristolaiskulttuurin luomia biologisesti ja kulttuurihistoriallisesti rikkaita luonto- ja maisematyppejä. Niitä ennallistetaan erityisesti kansallispuistoissa ja muilla luonnonsuojelualueilla sekä biosfäärialueilla. Perinnebiotooppien hoidon avulla

luodaan osaltaan edellytyksiä uusien luontomatkailupalvelujen kehittämiseksi. (Kestävästi rannikolla... 2006, Kunttu ja Levänsuo 2006).

Kulttuuriympäristöllä tarkoitetaan kokonaisuutta, jonka muodostavat rakennettu kulttuuriympäristö eli rakennusperintö, kulttuurimaisema ja muinaisjäännökset (Rakennusperintö ja... 2006). Rannikolla on useita valtakunnallisesti arvokkaiksi luokiteltuja kulttuuriympäristökohteita. Myös luonnonsuojelualueilla on paljon kulttuurimuistomerkkejä. Esihistorialliselta ajalta maisemassa on säilynyt asumisen ja elinkeinojen jälkiä kuten hylkeenpyytäjien leiri- ja asuinpaikkoja kivikaudelta ja pronssikaudella pystytettyjä hautaröykkiöitä eli hiidenkiukaita. Vilkkaan elinkeinoelämän vaurastuttamalla rannikolla on myös runsaasti kirkkoja, linnoja, kartanoita ja ruukkeja. Merellistä kulttuuriperintöä edustavat muun muassa merilinnoitukset, majakat, luotsi-asemat sekä perinteikkäät veneet ja laivat. Kulttuuriympäristön ja rakennusperinteen säilyttäminen ja vaaliminen lisää saariston matkailullista vetovoimaa (Saariston matkailun... 1992, Suomen matkailustrategia... 2006).

Suurin osa rannikon luontomatkailuaktiviteeteista liittyy veteen. Ohjelmapalveluina on tarjolla esimerkiksi kalastusretkiä, linturetkiä, retkimelontaa, kirkkovenesoutua sekä risteilyjä moottori- ja purjealuksilla. Talvisia harrastuksia ovat pilkkiminen, retkiluistelu ja pelastautumispukukellunta. Luonnonläheistä veneilyä on purjehdus. Perinteisillä puupurjealuksilla purjehdittaessa yhdistyy kulttuuriperinne, luonnonmateriaalit ja luonnon voimat. Lisäksi pienillä kölittömillä veneillä voi rantautua luonnonsatamiin. Saunominen on yksi keskeisimmistä rannikon ajanvieteistä ja houkutuksista saaristolaisherkkujen ohella. Maalla tapahtuvia matkailuaktiviteetteja ovat muun muassa metsästys, pyöräily ja golf. Viime vuosina saariston hiljaisuutta ja rauhaa on alettu tuoda esiin matkailun vetovoimatekijänä.

Rannikolla järjestetään kesäisin runsaasti kulttuuritapahtumia. Niitä ovat muun muassa Volter Kilpi -kirjallisuusviikko Kustavissa, Ahvenanmaan meripäivät Maarianhaminassa sekä lukuisat musiikkitapahtumat kuten Baltic Jazz -festivaali Taalintehtaalla ja puupuhaltimille omistettu Crusell-viikko Uudessakaupungissa. Veneilyyn liittyviä tapahtumia ovat esimerkiksi Small Ships Race Loviisassa ja Merenkurkun Postisoutu, joka soudetaan vuosittain Ruotsin ja Suomen välillä. Laadukkaita saaristokulttuuritapahtumia pidetään Suomen saaristopolitiikassa tärkeinä saariston elinvoimaisuutta tukevinä tekijöinä (Saaristo-ohjelma... 2007).

Rannikolla on useita saaristo- ja rannikkokulttuurikeskuksia. Esimerkiksi Rosalan viikinkikeskus ja Maarianhaminan merikortteli sekä Metsähallituksen luontokeskukset kertovat rannikon historiasta ja nykypäivästä. Monien vierassatamien ympärille on vähitellen kehittyessä merellistä kulttuuritoimintaa. Sekä yksityisten että julkisen hallinnon toimijoiden tekemiä luontopolkuja löytyy rannikolta runsaasti. Polut esittelevät sekä saaristoluontoa että paikallista kulttuuria. Polkujen kulttuurista sisältöä on viime vuosina pyritty kehittämään useissa hankkeissa (esim. Turunmaan ulkosaariston... 2006). Rannikolla on myös paljon sekä julkisten että yksityisten tahojen ylläpitämiä museota.

4.3 Metsä ja puu rannikkokulttuurissa

Puu on ollut rannikolla välttämättömyyshyödyke asutushistorian alusta asti. Ennen 1800-luvun puolivälissä alkanutta puuntuotannon eriytymistä tärkeimmät metsänkäyttötavat saaristossa olivat kotitarve-, laivanrakennus- ja polttopuun hankinta (Korpo genom... 1994). Zweybergk (1938) mainitsee myös suojan tuulta vastaan perinteisenä metsän käyttötavana. Lisäksi metsiä käytettiin yleisesti laitumina. Kotitarvepuusta rakennettiin asumuksia ja välineitä arjen tarpeisiin. Laivan-

rakennus tarjosi työtä talvisin (Jaatinen 1961). Saaristolaisten taloudessa myös metsän tuotteiden kuten polttopuun kauppa ja merikuljetus olivat merkittäviä tulolähteitä (Smulter 1997).

Rakennetussa ympäristössä puu on edelleen läsnä maatilamiljöissä, aidoissa, tuulimyllyissä, venevajoissa, ranta-aitoissa, saunoissa, laitureissa ja kirkoissa. Suomen parhaiten säilyneet puukaupunginosat sijaitsevat pienistä rannikkokaupungeista (Lilius 1985). Uutta puukulttuuria edustavat esimerkiksi rannikon kymmenet tuhannet kesämökit. Maa- ja metsätalouden rajapinnasta löytyvät metsäiset perinnebiotoopit, joita ovat lehdesniityt, hakamaat ja metsälaitumet (Puustoiset perinneympäristöt... 2006).

Merenkulkuun liittyvää puuperinnettä edustavat muun muassa puiset valottomat tunnusmajakat eli pookit, joiden tehtävänä oli toimia väylän alkua ja luotsiaseman paikkaa osoittavina merimerkeinä purjelaivakaudella 1600-luvulta 1800-luvulle. Tunnusmajakoita oli enimmillään noin neljäkymmentä. Niistä on alkuperäisillä paikoillaan säilynyt kolmetoista. Eniten kulttuurihistoriallisesti arvokkaita pookeja on Pohjanlahden rannikolla. (Väylienselän... 2001). Lisäksi mereen liittyviä tuotteita ovat muun muassa puuveneet ja -laivat sekä museoista löytyvät puiset kalastusvälineet ja kalansäilytysastiat.

Kuva 2. Perinteiset venevajat edustavat rannikkoalueiden omaleimasta rakennuskulttuuria. Kuva: Erkki Oksanen.

5 Käytännön metsäorganisaatiot matkailutoimijoina rannikolla

5.1 Valtion metsät

Rannikolla sijaitsevilla valtion metsissä ei harjoiteta puuntuotantoa. Metsähallituksen perinteikkainta toimintaa rannikolla edustavat kansallispuistot. Ensimmäinen saaristokansallispuisto perustettiin itäiselle Suomenlahdelle 1982. Saaristomerelle kansallispuisto perustettiin 1983, Tammissaaren saaristoon 1989 ja Perämerelle 1991. Saaristomeren biosfäärialue, jonka ydinosa on Saaristomeren kansallispuisto, perustettiin 1994. Biosfäärialueilla pyritään toteuttamaan kestävä kehitys siten, että paikalliset olosuhteet ja kulttuurit otetaan mahdollisimman hyvin huomioon (Saaristomeren biosfäärialue 2007).

Rannikkoalueiden yleiset vedet siirtyivät Metsähallitukselle 1995 ja luontopalvelujen hallintaan 1998 (Heinonen 2006). Vesien ohella Metsähallitukselle on siirtynyt rajavartiolaitoksen, merenkulkulaitoksen ja puolustusvoimien kiinteistöjä. Vuonna 1999 käynnistettiin merialueella tapahtuvaa luontopalvelujen toimintaa koskeva kehittämishanke, jonka tuloksena syntyi ”Metsähallituksen luonnonsuojelun tehtävät ja toiminta merialueilla” -toimintaohjelma. Tämä ns. meristrategia linjasi valtion merialueiden hoidon ja käytön keskeiset tavoitteet vuosiksi 2001–2006. (Metsähallituksen luonnonsuojelun... 2001). Tavoitteiksi strategiassa asetetaan

- kartoittaa, seurata ja hoitaa merialueen luonto- ja kulttuuriarvoja,
- laatia hoito- ja käyttösuunnitelmia Metsähallituksen hallinnoimille suojelukohteille,
- vaikuttaa alueiden käyttöön suojelualueiden ulkopuolella,
- ohjata ja valvoa suojelualueiden käyttöä,
- huolehtia suojelualueilla olevista valtion rakennuksista ja palvelurakenteista,
- edistää vesiretkeilyä, matkailua ja asiakaspalvelua, sekä
- tehdä kotimaista ja kansainvälistä yhteistyötä (Meristrategia edistää... 2005).

Meristrategia summaa rannikkoalueiden matkailun periaatteita seuraavasti: ”Suojelualueilla matkailun tulee perussisällöltään olla tutustumista luontoon, saariston historiaan ja kulttuuriin” (Metsähallituksen luonnonsuojelun... 2001). Strategialle ei ole laadittu jatkoa. Nykyään rannikkoa koskevat strategiset linjaukset tehdään luonnonvarasuunnitelmissa, joissa otetaan huomioon puuntuotannon lisäksi luonnonsuojelu- ja retkeilyalueiden virkistyskäytön ja luontomatkailun tarpeet (Asunta ym. 2004). Luonnonvarasuunnittelua toteutetaan Metsätalouden aluejaon mukaan seitsämällä alueella: Ylä-Lappi, Itä-Lappi, Länsi-Lappi, Kainuu, Pohjanmaa, Länsi-Suomi ja Itä-Suomi. Rannikkoalueita kuuluu Itä-Suomen, Etelä-Suomen, Länsi-Suomen, Pohjanmaan ja Lapin alueisiin.

Metsähallituksen hallinnassa oleville luonnonsuojelu-, erämaa- ja retkeilyalueille sekä Natura 2000 -alueille tehdään hoito- ja käyttösuunnitelmia. Myös niiden avulla sovitaan yhteen luonnonsuojelun, virkistyskäytön, luontomatkailun ja alueen muun käytön tavoitteita (Suojelualueiden hoito... 2005). Natura-alueiden suunnittelua tehdään yhteistyössä alueellisten ympäristökeskusten ja yksityismetsätalouden organisaatioiden kanssa.

Rannikolla sijaitsevat matkailualueet ovat Metsähallituksen Luontopalvelujen hallinnassa. Luontopalvelut jakaantuu neljään prosessiin: luonnonsuojelu, luonnon virkistyskäyttö, alueiden hallinta ja eräasiat (Metsähallituksen luontopalvelut... 2006). Luontopalvelut vastaa yleisillä vesialueilla ja valtion luonnonsuojelualueilla toiminnan organisoinnista sekä virkistyskäyttökohteilla opastusta, vesiretkeilyä ja luontomatkailua palvelevista rakenteista, satamista ja kiinteistöistä (Metsähallituksen luonnonsuojelun... 2001). Luontopalvelujen hallinnassa oleva maa- ja vesipin-

ta-ala on kasvanut nopeasti. Se hoitaa jo noin viidennestä Suomen pinta-alasta (Luontopalvelujen kulttuuriperintöstrategia... 2006).

Luontopalveluilla on kolme alueyksikköä: Etelä-Suomi, Pohjanmaa ja Lappi. Rannikkoa on Etelä-Suomen ja Pohjanmaan luontopalvelujen alueella. Suomen rannikolla sijaitsevista maakuntaliitoista Etelä-Suomen alueyksikkö kattaa Kymenlaakson, Itä-Uudenmaan, Uudenmaan, Varsinais-Suomen ja Satakunnan. Pohjanmaan luontopalvelut kattavat Pohjanmaan, Keski-Pohjanmaan ja Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliitot sekä rannikkokaistaleen Lapin maakuntaliiton alueesta.

Metsähallitus on laatinut kestävän luontomatkailun periaatteet luonnonsuojelualueilleen yhteistyössä alueiden asukkaiden ja sidosryhmien kanssa. Periaatteet korostavat paikallisen kulttuurin ja asiantuntemuksen merkitystä matkailupalvelujen tarjonnassa ja suosittelevat paikallisten yrittäjien tuotteiden ja palvelujen käyttöä aluetaloudellisista syistä. Suojelualueilla toimivien matkailuyrittäjien kanssa tehtäviä sopimuskäytäntöjä on myös kehitetty viime vuosina. (Erkkonen 2004). Lisäksi Metsähallitus kehittää luontomatkailun vaikutusten seurannan menetelmiä luonnonsuojelualueille (Suojelualueiden hoito... 2005, Coastal Sustainability... 2007).

Metsähallituksesta on tulossa merkittävä kulttuuriperinnön hoitaja ja dokumentoija, muun muassa koska kansallispuistoilla on luonnonsuojelun lisäksi kulttuuriperinnön vaalimistehtävä. Esimerkiksi Saaristomeren kansallispuisto on perustettu ”saaristomeren luonnon ja kulttuurin suojelemiseksi, niihin liittyvien perinteisten luonnonkäyttötapojen turvaamiseksi, elävän saaristoyhteisön säilyttämiseksi sekä ympäristöntutkimusta ja yleistä luonnonharrastusta varten” (Laki saaristomeren... 1982, 1 §). Metsähallitus on myös laatinut kulttuuriperinnön hoitoon liittyviä selvityksiä ja ohjeita muinaisjäännöksistä, rannikon elinkeinoista, puurakennusten entisöinnistä ja maisemaan sopivasta uudisrakentamisesta (Vauramo 2006).

Luontopalvelujen luonnonsuojeluprosessin toiminta kiteytettiin vuonna 2005 kolmeen osa-alueeseen: lajien, luontotyyppien ja kulttuuriperinnön suojeluun (Metsähallituksen luontopalvelut... 2006). Vuonna 2006 kulttuuriperinnön hoito nostettiin luontopalvelujen ydintehtävien joukkoon kansainvälisen arvioinnin kehotuksesta ja ympäristöministeriö antoi Metsähallitukselle tulostavoitteeksi kulttuuriperintöstrategian laatimisen (Vauramo 2006). Myös rannikkoalueiden suunnittelua ohjaava HELCOM:n suositus Itämeren alueen kestävästä matkailusta korostaa kulttuuriperinnön vaalimisen tärkeyttä muun muassa vanhojen rakennusten hoidon ja käytön osalta (Metsähallituksen luonnonsuojelun... 2001, Liite).

Metsähallituksesta on tullut merkittävä veneilytoimija viime vuosina. Vuoden 2004 tietojen mukaan Metsähallituksella on 150 satamaa, joista 60 sijaitsee merialueilla. Satamissa on sekä rantautumis- että ankkuripaikkoja. Monet luontokeskukset ovat vesireittien lähetyvillä. Rannikolla toimivia luontokeskuksia ovat muun muassa Sinisimpukka Kasnäsissä ja Terranova Vaasassa. Luontokeskukset auttavat myös veneittämiä matkailijoita tiedottamalla vuokrattavista veneistä ja veneyrittäjien palveluista. (Veneillen valtion... 2004). Rajavartiolaitoksen, merenkululaitoksen ja puolustusvoimien kiinteistöihin liittyvät laiturit ja satamat monipuolistavat veneilyn palveluverkkoa ja mahdollistavat myös isompien alusten rantautumisen. Metsähallituksen veneilijöille suunnatuilla palveluilla on suuri aluetaloudellinen merkitys, koska veneilijät ovat monissa rannikkokunnissa eniten tuloja tuova luontomatkailijaryhmä. Veneilypalveluiden tarpeellisuutta lisää myös veneilyn suosion jatkuva kasvu. (Berghäll 2005, Veneilyn määrä... 2005).

Meristrategiansa mukaisesti Metsähallitus on harjoittanut kansainvälistä yhteistyötä rannikkoalueilla. Vuosina 2002–2005 toteutettiin hanke ”Kestävän luontomatkailun kehittäminen Unescon

Saaristomeren ja Länsi-Viron biosfäärialueilla.” Luontomatkailuhankkeen työtä jatkaa kansallispuistoja ja muita suojelualueita koskeva ”Haasteena kestävät rannikot – Coastal Sustainability as a Challenge” -Interreg-hanke (2005–2007), jossa on mukana osanottajia Suomesta, Virossa, Latviasta, Liettuasta sekä Saksasta. Hankkeen tavoitteena on integroida luonnonsuojelualueet paremmin paikallisyhteisöihin. (Coastal Sustainability... 2007). Esimerkki kotimaisesta kehittämistoiminnasta on ”Saaristo ja ihminen – paikallinen kulttuuri luonnon muovaajana” -hanke (2005–2006), jonka tavoitteena on ollut nostaa Saaristomeren kansallispuisto resurssiksi ulkosaa-riston matkailuelinkeinolle sekä integroida kansallispuisto seudun yleiseen matkailukehitykseen (Saaristomeren biosfäärialue 2007, Turunmaan ulkosaa-riston... 2006).

Vuonna 2006 Unescon maailmanperintökomitea hyväksyi Merenkurkun saariston maailmanpe-rintöluetteloon luonnonperintökohteena. Merenkurkun saaristo on Ruotsin Höga Kustenin maailmanperintökohteen laajennus. Suomessa luonnonperintökohteiden hallinnosta vastaa ympäristö-ministeriö, joka on delegoinut alueellisen vastuun Merenkurkun saariston maailmanperintöalueen koordinoinnista Metsähallitukselle. Alueeseen sisältyy valtion ja yksityisten omistamien suojelu-alueiden lisäksi myös suojelemattomia alueita. Maailmanperintöluetteloon kuulumista on tarkoi-tus tulevaisuudessa hyödyntää alueen matkailua ja muuta elinkeinoelämää kehitettäessä. (Lehto-nen 2006, Merenkurkun saaristo... 2006).

5.2 Yksityismetsät

Rannikkoalueilla yksityiset omistavat 80 % metsätalousmaasta. Myös kunnat ja yhteisöt ovat merkittäviä metsänomistajia. (Suomen rannikkostrategia... 2006). Rannikkoalueiden yksityismet-sille on luonteenomaista metsänomistuksen pirstaleisuus sekä rantametsien ja saariston virkistys-ja matkailukäyttöpaineet (Karlsson 1999). Rannikolle on lisäksi ominaista yksityisomistuksessa olevien luonnonsuojelualueiden suuri määrä (Metsähallituksen luonnonsuojelun... 2001). Yksi-tyismetsien käyttöä tukevia organisaatioita ovat metsätalouden kehittämiskeskus Tapio ja metsä-keskukset sekä metsähoitoyhdistykset ja niiden yhteenliittyminä Metsänomistajien liitot.

Metsätalouden edistämiskeskus Tapio on julkaissut rantametsät huomioivia metsänhoito-ohjeita. Tapion uusimpien ”hyvän metsänhoidon suositusten” mukaan rantametsissä otetaan huomioon vesiensuojelu, luonnonarvot, maisema ja virkistyskäyttö. Rantaan suositellaan jätettäväksi vaih-televan levyinen suojavyöhyke, joka estää kiintoainesten ja ravinteiden kulkeutumisen vesistöön. Lisäksi kehoitetaan keskittämään säästöpuita rantaan, rajaamaan erityisiä rakennepiirteitä sisäl-tävät kohteet käsittelyn ulkopuolelle ja säästämään arvokkaat elinympäristöt vesistöjen varsilla. Vesistöön rajoittuvaa hakkuuta suunniteltaessa suositellaan hakkuiden maisemaan aiheuttamaa vaikutusta arvioimaan sekä vesistöön päin että vesistöstä toimenpidealueelle päin. Maisemaa voi-daan myös rikastuttaa vesistönäkymien avartamisella rantametsissä sopivin paikoin. Rantamet-sän kiertoajan pidentämistä, uudistuskypsän metsikön harventamista ja luontaisen uudistamisen suosimista voidaan käyttää maisemallista syistä. Pienet saaret ja rantakallioiden metsiköt suosi-tellaan jättämään kokonaan hakkaamatta. Virkistyskäytössä olevien ranta-alueiden ympäristöjen hakkuissa kehoitetaan kiinnittämään erityistä huomiota virkistysarvojen säilymiseen. (Hyvän met-sänhoidon... 2006).

Tapio on julkaissut myös muita rannikkomatkailun ja merellisen veneilymaiseman kehittämiseen sovellettavissa olevia ohjeistoja. Esimerkiksi 1990-luvulla laadittiin opas metsämatkailupalve-lujen tuottamisesta (Vähätalo ja Ruotsalainen 1996), kylän kehittäjän virikekirja (Ruotsalainen 1997) sekä metsämaiseman hoito-opas (Metsämaiseman hoito 1997). Vuonna 2006 Tapio julkaisi oppaan metsätalouden perinneympäristöistä (Puustoiset perinneympäristöt... 2006).

Kuva 3. Maisema Tammisaaren saaristosta. Kuva: Erkki Oksanen.

Vuonna 2005 Tapio ja Metsähallitus käynnistivät hankkeen ”Metsien kulttuurinen ulottuvuus” (Virtanen ja Matila 2006). Lisäksi Tapio toteuttaa EU:n tukemaa hanketta ”Metsätalouden perinnekulttuurin suojelu ja käytännön sovellutukset”, jossa kootaan metsänomistajille ja matkailuyrittäjille tietopaketti perinnekulttuurin suojelusta. Kokonaisuuteen sisällytetään tietoa siitä, miten paikannetaan metsien arvokkaat luonto- ja kulttuurikohteet, mitä korvauksia niiden suojeluun mahdollisesti saa ja miten metsänomistaja voi omaehtoisesti suojella metsäänsä. (Tapion ja Viron... 2007). Alkuvuodesta 2007 julkaistiin esiselvitys Tapion ja Suomen Kylätoiminta ry:n ideoimasta mahdollisuudesta maisemanvuokraukseen (Maisemanvuokrausmenettelyn kehittäminen... 2007). Tietoa edellä mainituista ja muista yksityismetsätalouden kulttuuri- ja monikäyttöhankkeista kerätään ja päivitetään Tapion koordinoiman Metsä vastaa -verkkopalvelun ”Metsän ja ympäristön hoito” -sivustolle (Metsän ja... 2007).

Rannikolla toimivia metsäkeskuksia on kuusi: Kaakkois-Suomi, Rannikon metsäkeskus (Etelärannikko ja Pohjanmaa), Lounais-Suomi, Etelä-Pohjanmaa, Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi. Kah-

teen erilliseen toimialueeseen jakautunut Rannikon metsäkeskus on pääkieleltään ruotsinkielinen. Ahvenanmaalla on oma metsäorganisaatio.

Metsäkeskukset ovat laatineet toiminta-alueilleen alueelliset metsäohjelmat. Metsäohjelmissa ei ole kiinnitetty erityistä huomiota rantametsien ominaisuuksiin tai merellisyyteen. Metsäkeskusten ohjeistuksessa pyritään kuitenkin aiempaa paremmin ottamaan huomioon vesistövaikutukset, luonnon monimuotoisuus sekä metsien virkistys- ja matkailukäyttö (Suomen rannikkostrategia... 2006). Rannikon metsänhoidolliset erityispiirteet ovat vahvimmin mukana metsäkeskusten toiminnassa kehittämishankkeiden kautta. Ajankohtaisia merellisiä kehittämishankkeita ovat Kaakkois-Suomen metsäkeskuksen Metsä ja meri -hanke ja Pohjois-Pohjanmaan metsäkeskuksen Merestä metsäksi -hanke. Lounais-Suomen metsäkeskus on mukana Satakunnassa ja Varsinais-Suomessa solmitussa Luonnon monimuotoisuus ja maaseudun kehittäminen (Lumomaa) -ohjelmamasopimuksessa.

Metsä ja meri -hankkeen (2005–2006) tavoitteena oli metsien monikäytön turvaamiseen keskittynyt luonnonhoidon suunnittelu Kotkan edustalla sijaitsevassa Kaunissaaressa (Metsä ja meri... 2007). Kaunissaari on luokiteltu valtakunnallisesti arvokkaaksi maisema-alueeksi, mistä johtuen metsänhoidossa pitää kiinnittää erityistä huomiota maisemanhoitoon, metsien monikäyttöön sekä kulttuuri- ja virkistysarvoihin. Hanke rahoitettiin kestävän metsätalouden rahoituslain mukaisilla luonnonhoitovaroilla. (Linna 2006).

Merestä metsäksi -hanke (2005–2006) oli Etelä-Suomen metsien monimuotoisuusohjelman (METSO) osana toteutettu yhteistoimintaverkoston kokeiluhanke. Verkoston muodostivat Pohjois-Pohjanmaan metsäkeskus, Pohjois-Pohjanmaan ympäristökeskus, Pohjois-Suomen metsänomistajien liitto, Keski-Pohjanmaan metsänomistajien liitto sekä mallialueiden metsänomistajat, metsänhoitoyhdistykset ja puunostajat. Kokeiluhanke toimi kahdessa erillisessä kohteessa: toinen koealue sijaitsi Pohjois-Pohjanmaan rannikolla ja toinen Merenkurkun seudulla Rannikon metsäkeskuksen alueella. Hankkeen tavoitteena oli edistää maankohoamisrannikon metsien luontoarvoja ja turvata sukkessiometsien monimuotoisuutta vapaaehtoisin keinoin. (Ruokanen 2006, Suomen rannikkostrategia... 2006).

Luonnon monimuotoisuus ja maaseudun kehittäminen (Lumomaa) -ohjelmamasopimuksen (2005–2015) hankkeiden tavoitteena on vaalia luonnon monimuotoisuutta niin, että luonnonhoito ja kestävä alkutuotanto tuovat uusia työmahdollisuuksia maaseudulle. Hankkeissa pyritään edistämään monimuotoisuutta sekä suojelun että aktiivisten metsänhoitotoimenpiteiden avulla. Lumomaa -ohjelmamasopimuksen ovat solmineet Lounais-Suomen ympäristökeskus, Lounais-Suomen metsäkeskus, Satakunnan TE-keskus, Satakuntaliitto, Varsinais-Suomen liitto ja Varsinais-Suomen TE-keskus. Hanketta koordinoi Metsänomistajien liitto Länsi Suomi (Luonnon monimuotoisuus... 2005). Hankkeeseen ei suoranaisesti sisälly rannikkoteemoja, mutta sitä toteutetaan Suomen saaristoisimmissa maakunnissa ja siinä kehitetään menetelmiä, joille on kysyntää rannikon ja saariston kulttuurimaisemissa.

Metsäkeskukset ovat aikaisemmin keskittyneet pääasiassa puuntuotannon edistämiseen. Matkailuasiat ovat alkaneet saada yksittäisten kehittämishankkeiden lisäksi lisää painoarvoa yhteistyössä sidosryhmien kanssa tehtävien alueellisten metsäohjelmien myötä. Matkailulliset ja monikäyttölliset näkökulmat ovat vahvistumassa myös metsäkeskusten osallistuessa rannikoilla sijaitsevien Natura-alueiden hoito- ja käyttösuunnitelmien toteutukseen. Aikaisemmin lähes pelkästään puuntuotantoon keskittyneet metsänhoitoyhdistykset etsivät uutta roolia luontopalvelujen tuottajina maaseudulla esimerkiksi Lumomaa-ohjelmamasopimuksen hankkeissa.

6 Tulevaisuuden näkymiä ja haasteita

Rannikon ja erityisesti saariston alkutuotantoelinkeinot ovat muuttuneet. Niiden merkitys osana perinteistä monitoimisuutta on vähentynyt. Maanviljely on muuttunut monin paikoin harrastukseksi. Kalastus muuttui ensisijaisesti vapaa-ajanviettotavaksi jo 1950-luvulla. Matkailu ja yksityiset palvelut sekä etätyö ovat saariston kasvavia elinkeinoja. Myös työssäkäynti muualla tuo toimeentulon useille rannikon syrjäseutujen asukkaille. Viime vuosina palvelusektoria on kasvatanut eniten matkailun elinkeinollisen merkityksen lisääntyminen (Lindberg 2003).

Rannikon syrjäseutujen ja saariston elinkeinoelämän perusta on kuitenkin edelleen monien eritulonlähteiden yhdistämisessä. Matkailun sesonkiluonteisuus ja saaristoon soveltuva pienimuotoisuus aiheuttavat sen, että matkailu on usein sivutoimi (Suomen rannikkostrategia... 2006). Esimerkiksi suurin osa Lounais-Suomen saariston matkailuyrityksistä on pieniä ja joukossa on paljon monitoimiyrityksiä (Vetovoimainen rannikkoseutu... 2006). Saariston matkailuyritykset työllistävät keskimäärin kolme työntekijää vuodessa (Varsinais-Suomen... 2006). Myös harvalukuiset kärkiyritykset ovat suhteellisen pieniä.

Vuonna 1992 laadittu saariston matkailun kehittämisohjelma suositteli kehittämään matkailuyrittämistä sivutulojen tuojana perinteisten elinkeinojen rinnalla ja piti myös alkutuotantoelinkeinojen aseman säilyttämistä matkailullisesti tärkeänä (Saariston matkailun... 1992). Uusissa EU -hankkeissa rohkaistaan edelleen rannikon peruselinkeinojen harjoittajia kehittämään alkutuotantomintaansa monitoimisen yrittäjyyden hengessä. Metsiä koskien pienimuotoinen puun jatkojalostus ja tuotekehittely nähdään varteenotettavana mahdollisuutena (esim. Täysin purjein... 2000). Puun tuotannon ja -jalostuksen ohella metsäluonnon monimuotoisuuden vaaliminen, kulttuuriympäristön hoito sekä metsään perustuvien virkistys- ja matkailupalvelujen tuottaminen voivat tulevaisuudessa tarjota työtä ja tuloja osana rannikkoalueille tyypillistä monitoimisuutta.

Metsäorganisaatioiden rooli rannikon matkailussa on vahvistunut ja monipuolistunut vuosi vuodelta. Erityisesti Metsähallituksesta on tullut avaintoimija kansallispuistojen ja muiden suojelu- ja virkistysalueiden hallinnoijana. Monet viimeaikaiset kehittämishankkeet ovat vetäneet metsäalan toimijoita mukaan alueelliseen yhteistyöhön. Metsähallitus oli mukana tekemässä Suomen rannikkostrategiaa. Natura-alueiden suunnittelu ja hoitotoimenpiteiden toteutus sekä Etelä-Suomen metsien monimuotoisuusohjelma METSO ovat tarjonneet uusia haasteita Metsähallituksen lisäksi myös metsäkeskuksille ja metsänhoitoyhdistyksille. Matkailuasioissa metsäalan organisaatioiden uusia yhteistyökumppaneita ovat muun muassa alueelliset ympäristökeskukset, TE-keskukset, maaseutukeskukset ja kuntien virkistysalueyhdistykset. Kansainvälistä vetoapua tarjoaa Ruotsissa toteutettu Skogen vid kusten -hanke, jonka tuloksena on syntynyt monipuolinen metsänhoito-ohjeisto rannikko-olosuhteisiin (Riktlinjer för... 2006).

Rannikkoalueiden matkailukäytön suunnittelua ohjaa HELCOM:n suositus Itämeren alueen kestävästä matkailusta (Metsähallituksen luonnonsuojelun... 2001, Liite). Suosituksen mukaan matkailun tulisi olla kestävä kehityksen mukaista eli taloudellisesti kannattavaa, ekologisesti tervettä sekä eettisesti ja sosiaalisesti oikeudenmukaista paikallisten asukkaiden kannalta. Käytännössä kestävyys vaatimus edellyttää, että matkailua kehitetään yhteistyössä paikallisten yrittäjien, viranomaisten, kansalaisjärjestöjen ja asukkaiden kanssa siten, että vahvistetaan paikallistaloutta, työllistetään paikallisia ihmisiä ja hyödynnetään paikallisia materiaaleja, elintarvikkeita ja perinteisiä taitoja. Myös Nurminen (2002) korostaa, että kulttuurisesti ja sosiaalisesti kestävä matkailun kehittäjän tulisi asettaa etusijalle paikallisten asukkaiden tarpeet ja kunnioittaa paikallista kulttuuria henkisen ja sosiaalisen hyvinvoinnin lähteenä.

Paikallisten ihmisten ja sidosryhmien osallistumismahdollisuuksia on parannettu sekä Metsähallituksen suunnittelujärjestelmissä että metsäkeskusten alueellisten metsäohjelmien laadinnassa. Rannikolle ja saarille tyypillinen pienipiirteisyys sekä sidosryhmien ja osallisten suuri määrä edellyttävät kuitenkin suunnittelujärjestelmien edelleenkehittämistä. Esimerkiksi Karlsson (1999) toteaa, että virkistyskäytön ja metsätalouden tarpeiden yhteensovittaminen kesämökkiläisten ja metsänomistajien näkemyseroista johtuen voi vaatia erityistoimenpiteitä. Metsähallituksen meristrategiassa todetaan, että rannikolla asukkaiden ja maanomistajien osallistaminen edellyttää suunnittelua kunta- ja kylätasolla (Metsähallituksen luonnonsuojelun... 2001). Myös Ruotsin rannikkometsien hoito-ohje pitää tarpeellisena dialogia lähiasukkaiden ja maanomistajien välillä kun suunnitellaan toimenpiteitä metsässä (Riktlinjer för... 2006).

Rannikosta ja saaristoista halutaan tehdä vetovoimaisia matkailualueita, mutta niiden matkailun tutkimus on ollut vähäistä esimerkiksi Lapin tutkimukseen verrattuna. Uusimmassa valtakunnallisessa matkailustrategiassa todetaan: ”Vaikka vesistöt – järvet, meri, joet, kosket, saaret, saaristo ja rannikko – on Suomen matkailun keskeinen vetovoimatekijä, alan toimijoiden perustietämys tämän resurssin erityisyydestä matkailun kehittämisen voimavarana on yllättävänkin ohutta. Usein jopa oman toiminta-alueen vesistöluonnon sekä siihen liittyvien perinteiden ja erikoispiirteiden tuntemus on heikkoa.” (Suomen matkailustrategia... 2006). Myös rannikkostrategia peräänkuuluttaa tietoa rannikon kulttuuriympäristöistä, maisemasta ja rakennusperinnöstä (Kestävästi rannikolla... 2006). Matkailun kehittämistä jarruttaa osaltaan myös tiedon puute rannikkoalueiden nykyisestä elinkeinorakenteesta, koska tilastoinnissa ei huomioida syrjäseuduille ja saaristolle ominaista elinkeinoihin liittyvää monitoimisuutta ja pienimuotoisuutta.

Kirjallisuus

- Asunta, A., Hiltunen, V. & Väisänen, M. (toim.). 2004. Metsähallituksen luonnonvarasuunnittelu – Suunnitteluohje. Metsähallituksen metsätalouden julkaisuja nro 47. 75 s.
- Berghäll, J. 2005. Saaristomeren kansallispuiston luontomatkailun aluetaloudelliset vaikutukset. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja Sarja A 153. 65 s. (Verkkodokumentti). Saatavissa: <http://194.89.0.87/julkaisut/pdf/luo/a153.pdf>. (Viitattu 23.2.2007).
- Coastal Sustainability as a Challenge. 2007. (www-sivusto). Metsähallitus, Vantaa/Korpoström. Saatavissa: <http://www.coastsust.net/>. (Viitattu 23.2.2007).
- Ehdotus valtioneuvoston periaatepäätökseksi Suomen matkailupolitiikasta. 2006. (Verkkodokumentti). Kauppa- ja teollisuusministeriö, Helsinki. Saatavissa: <http://www.valtioneuvosto.fi/tiedostot/julkinen/periaatepaatokset/2006/matkailupolitiikka.pdf>. (Viitattu 23.2.2007).
- Erikslund, G. 1999. Skogsskötseln nära stränderna. Julkaisussa: Karlsson, K. (toim.). Metsät Pohjanmaan rannikolla – Kustskog in Österbotten. Metsätutkimuslaitoksen tiedonantoja 723: 78–81.
- Erkkonen, J. 2004. Kestävän luontomatkailun ainekset suojelualueilla. Riistan- ja kalantutkimus, Kala- ja riistaraportteja nro 332: 26–29. (Verkkodokumentti). Saatavissa: <http://www.rktl.fi/www/uploads/pdf/raportti332.pdf>. Viitattu 23.2.2007.
- Heinonen, M. 2006. Luontopalvelujen hoidossa yhä enemmän maata ja vettä. Puistoväki 4/2006: 8. (Verkkolehti). Saatavissa: <http://www.metsa.fi/binary.aspx?Section=3131&Item=5446>. (Viitattu 23.2.2007).
- Holmberg, H. 1998. Vad bör man beakta då man söker efter högklassigt tall? Yrkeshögskolan Sydväst, Ekenäs.
- Hytönen, M. 2005. Perinteisten purjealusten matkailukäyttö metsätalouden näkökulmasta. Julkaisussa: Tuulentie, Seija & Jarkko Saarinen (toim.). Kestävät käytännöt matkailun suunnittelussa ja kehittämisessä. Metlan työraportteja 20: 65–79. (Verkkodokumentti). Saatavissa: <http://www.metla.fi/julkaisut/workingpapers/2005/mwp020-08.pdf>. (Viitattu 23.2.2007).
- Hyvän metsänhoidon suositukset. 2006. Metsätalouden kehittämiskeskus Tapio/Metsäkustannus Oy, Helsinki. 100 s.

- Jaatinen, S. 1961. Saaristo-Suomen väestö ja sen elinkeinot. Helsingin Kauppakorkeakoulun julkaisuja 22. 21 s.
- Karlsson, K. 1997. Rannikkometsiin liittyvä kirjallisuus. Metla, Kannus. 16 s. (Verkkodokumentti). Saatavissa: <http://www.metla.fi/hanke/3194/biblio.pdf>. (Viitattu 23.2.2007).
- (toim.). 1999. Metsät Pohjanmaan rannikolla – Kustskog i Österbotten. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 723. 93 s.
- 2004. Metsäntutkimusta Pohjanlahden rannikolla. Julkaisussa: Heino, E. & Saramäki, J. (toim.). Pajuviljelmistä kasvihuonekasujen taseisiin – 25 vuotta metsäntutkimusta Kannuksessa. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 924: 54–58.
- Kestävästi rannikolla – Suomen rannikkostrategia. 2006. Suomen ympäristö 15. 61 s. (Verkkodokumentti). Saatavissa: <http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=52289&lan=FI>. (Viitattu 23.2.2007).
- Korpo genom tiderna. 1994. Korpo kommun, Korpo. 491 s.
- Kunttu, S. & Levänsuo, K. 2006. Talkoomatkailua haravan varressa – Jungfruskärin perinnemaisemien ja matkailutoiminnan kehittäminen. Julkaisussa: Ekosysteemipalvelujen tuotteistaminen ja Euroopan Unionin biodiversiteettipolitiikka. Ympäristötiede, YMPS6045 Kansainvälinen talous ja ympäristöongelmat, Turun yliopisto. s. 37–54. (Verkkodokumentti). Saatavissa: http://www.sci.utu.fi/ymparistotiede/opiskelu/kurssitoita/index/ymps6045_2006_julkaisu.pdf. (Viitattu 30.3.2007).
- Laki saaristomeren kansallispuistosta, 645/1982.
- Laki saariston kehityksen edistämisestä, 494/1981.
- Lehtonen, H. 2006. Pohjanmaalla etsitään uusia toimintatapoja alueiden hallintaan. Metsähallitus, Puistoväki 4/2006: 5. (Verkkolehti). Saatavissa: <http://www.metsa.fi/binary.aspx?Section=3131&Item=5446>. (Viitattu 23.2.2007).
- Lilius, Henrik. 1985. Suomalainen puukaupunki. Andres Nyborg A/S, Rungsted Kyst. 219 s.
- Lindberg, M. 2003. Sommarparadisets Saverkeit: om territoriella aktörer och utveckling på en plats. Helsingin yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja B 49. 83 s.
- Linna, M. 2006. Kaunissaaren puu taipuu, mutta ei katkea. Metsätalous 5/2006: 36–38.
- Luonnon monimuotoisuus ja maaseudun kehittäminen – Lumomaa. 2005. (www-sivusto) Metsänomistajien liitto Länsi-Suomi, Pori. Saatavissa: http://www.mhy.fi/lansisuomi/hankkeet/lumomaa/fi_FI/perusteet/. (Viitattu 23.2.2007).
- Luontopalvelujen kulttuuriperintöstrategia 2007–15. 2006. Metsähallitus, Vantaa. 1 s.
- Maisemanvuokrausmenettelyn kehittäminen – esiselvitys. 2007. Metsätalouden edistämiskeskus Tapio, Helsinki. (Verkkodokumentti). Saatavissa: <http://www.metsavastaa.net/tiedostot/dokumentit/10000/esiselvitys06%2Epdf>. (Viitattu 23.2.2007).
- Martikainen, V. 2005. Metsäinen rannikkomme. Metsätalous 3/2005: 28–30.
- Mattsson, G. 1997. Besvikelse i Åboland. Skogsbruket 2: 18–19.
- MEKin historia. 2006. (www-sivusto). Matkailun edistämiskeskus MEK, Helsinki. Saatavissa: [http://www.mek.fi/web/mekfi.nsf/\(pages\)/Historia?OpenDocument](http://www.mek.fi/web/mekfi.nsf/(pages)/Historia?OpenDocument). (Viitattu 23.2.2007).
- Merenkurkun saaristo – Maailmanperintöluetteloon jo kuuluvan Ruotsin Korkean Rannikon täydennysalueeseen ehdotettavan kohteen esittely. 2004. (Verkkodokumentti). Metsähallitus/Länsi-Suomen ympäristökeskus, Vaasa. 50 s. Saatavissa: <http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=32764&lan=en>. (Viitattu 23.2.2007).
- Merenkurkun saaristo Suomen ensimmäiseksi luontokohteeksi Unescon maailmanperintöluetteloon. 2006. Ympäristöministeriön tiedote 12.7.2006. (www-sivusto). Saatavissa: <http://www.ymparisto.fi/default.asp?contentid=192900&lan=fi>. (Viitattu 23.2.2007).
- Meristrategia edistää luonnonsuojelua ja veneretkeilyä. 2005. (www-sivusto). Metsähallitus, Vantaa. Saatavissa: <http://www.metsa.fi/page.asp?Section=2035>. (Viitattu 23.2.2007).
- Metsä ja meri. 2007. (Verkkodokumentti). Kaakkois-Suomen metsäkeskus, Kotka. Saatavissa: http://www.metsakeskus.fi/web/fin/metsakeskukset/Kaakkois-Suomi/luonnonhoitohankkeet/metsa_ja_meri/etusivu.htm. (Viitattu 23.2.2007).
- Metsähallituksen luonnonsuojelun tehtävät ja toiminta merialueilla. 2001. Metsähallitus, Vantaa. 30 s.

- Metsähallituksen luontopalvelut – vuosikertomus 2005. 2006. (Verkkodokumentti). Metsähallitus, Vantaa. 16 s. Saatavissa: <http://www.metsa.fi/binary.aspx?Section=2082&Item=5061>. (Viitattu 23.2.2007).
- Metsämaiseman hoito. 1997. Metsätalouden kehittämiskeskus Tapio/Metsäteho, Helsinki. 25 s.
- Metsän ja ympäristön hoito. 2007. Metsä vastaa -verkkopalvelu. (www-sivusto). Saatavissa: <http://www.metsavastaa.net/index.cfm?docID=47>. (Viitattu 23.2.2007).
- Nieminen, M. 2004. Kesämökkibarometri 2003 – keskeisiä tuloksia postikyselyaineistosta. Sisäasiainministeriö/Tilastokeskus, Helsinki. 20 s.
- Nurminen, H. 2002. Kulttuuritapahtuma ja kestävä matkailu. Julkaisussa: Nurminen, H. (toim.). Elämää ja elämyksiä saaristossa – Näkökulmia kestäväan matkailuun. Kirja-Aurora, Turku. s. 177–191.
- Palmgren, M. 2001. Man lär sig hur skärgårdsnaturen fungerar. Skogsbruket 10/2001: 22–23, 30.
- Pohjois-Karjalan saaristo-ohjelma. 1994. Pohjois-Karjalan liiton julkaisu 9/1994. 21 s.
- Puustoiset perinneympäristöt – Luonnon lumoa menneiltä ajoilta. 2006. Metsätalouden kehittämiskeskus Tapio/Maa- ja metsätalousministeriö, Helsinki. 16 s. (Verkkodokumentti). Saatavissa: http://www.metsavastaa.net/tiedostot/dokumentit/8184/tapio_ppb_1179E.pdf. (Viitattu 23.2.2007).
- Rakennusperintö ja kulttuuriympäristö. 2006. (www-sivusto). Ympäristöministeriö, Helsinki. Saatavissa: <http://www.ymparisto.fi/default.asp?node=232&lan=fi>. (Viitattu 23.2.2007).
- Rancken, T. 1954. Skogen i riket och i Åboland. Julkaisussa: Åboland – hembygdsbok (utgiven av de Åbolandska lärarföreningarna). Åbos tidnings och tryckeri aktiebolag, Åbo. s. 237–255.
- Riktlinjer för hållbart skogsbruk i skogen vid kusten. 2006. Skogsstyrelsen, Jönköping. 33 s. (Verkkodokumentti). Saatavissa: <http://www.svo.se/episerver4/templates/SNormalPage.aspx?id=15593>. (Viitattu 23.2.2007).
- Ruokanen, I. 2006. Merestä metsäksi -hankkeen raportti: Toiminta Pohjois-Pohjanmaalla 2004–2006. Pohjois-Pohjanmaan metsäkeskus, Oulu. 20 s. (Verkkodokumentti). Saatavissa: http://www.kase.fi/metsakeskukset/pp/metso/tiedotteet/MeMeloppuraporttiPPlyhyt%2024_10_06.pdf. (Viitattu 23.2.2007).
- Ruotsalainen, M. 1997. Kylän tilaisuus – kylän kehittäjän virikekirja. Tapio, Helsinki. 55 s.
- Saaristokomitean mietintö. 1957. Komiteamietintö N:o 4. Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki. 106 s.
- Saaristomeren biosfäärialue. 2007. (www-sivusto). Turunmaan seutu, Parainen. Saatavissa: <http://www.turunmaanseutu.fi/biosphere/>. (Viitattu 23.2.2007).
- Saariston matkailun kehittämisohjelma. 1992. Matkailun koulutus- ja tutkimuskeskus, Julkaisu A:34. 65 s.
- Saaristo-ohjelma 2007–2010 – Saaret, meri, järvet, joet ja rantavyöhyke aluekehitystekijöinä. 2007. Sisäasiainministeriön julkaisusarja 7/2007. 73 s. (Verkkodokumentti). Saatavissa: [http://www.intermin.fi/intermin/biblio.nsf/7FA605AAB8C2466EC2257284002D8448/\\$file/72007.pdf](http://www.intermin.fi/intermin/biblio.nsf/7FA605AAB8C2466EC2257284002D8448/$file/72007.pdf). (Viitattu 23.2.2007).
- Sinun Saaristosi? 1989. Nordenskiöld-samfundet i Finland/Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi/Ympäristöministeriö, Espoo. 15 s.
- Smulter, J. 1997. Sjöfart och handel. Julkaisussa: En bok om Houtskär; Del I – Bygdens öden till slutet av 1800-talet. Houtskärs kommun, Houtskär. s. 121–145.
- Suojelualueiden hoito ja käyttö. 2005. (www-sivusto). Metsähallitus, Vantaa. Saatavissa: <http://www.metsa.fi/page.asp?Section=1970>. (Viitattu 23.2.2007).
- Suomen matkailustrategia vuoteen 2020 & toimenpideohjelma vuosille 2007–2013. 2006. KTM, Julkaisuja 21/2006. 104 s. (Verkkodokumentti). Saatavissa: [http://ktm.elinar.fi/ktm_jur/ktmjur.nsf/all/3D61DB118241A034C22571800022FEC4/\\$file/jul21elo_2006_netti.pdf](http://ktm.elinar.fi/ktm_jur/ktmjur.nsf/all/3D61DB118241A034C22571800022FEC4/$file/jul21elo_2006_netti.pdf). (Viitattu 23.2.2007).
- Suomen metsiin perustuva hyvinvointi 2015 – Katsaus Suomen metsäsektorin kehitykseen ja tulevaisuuden vaihtoehtoihin. 2006. Metlan työraportteja 26. 250 s. (Verkkodokumentti). Saatavissa: <http://www.metla.fi/julkaisut/workingpapers/2006/mwp026.htm>. (Viitattu 23.2.2007).
- Suomen rannikkostrategia -arviointiosa. 2006. Ympäristöministeriö, Helsinki. 71 s. (Verkkodokumentti). Saatavissa: <http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=48503&lan=fi>. (Viitattu 23.2.2007).
- Suomen saaristo- ja vesistömatkailusta eurooppalainen vetovoimatekijä – Saaristo- ja vesistömatkailun esiselvityshankkeen loppuraportti. 2005. Sisäasiainministeriön julkaisu 6/2005. 106 s. (Verkkodokumentti). Saatavissa: [http://www.intermin.fi/intermin/biblio.nsf/C9B9EAECBF77BE0CC2256FA8001E57B7/\\$file/062005.pdf](http://www.intermin.fi/intermin/biblio.nsf/C9B9EAECBF77BE0CC2256FA8001E57B7/$file/062005.pdf). (Viitattu 23.2.2007).

- Suomi – Saarten ja vetten maa. 2005. Sisäasiainministeriö, Saaristoasiain neuvottelukunta, Helsinki. 40 s. (Verkkodokumentti). Saatavissa: [http://www.intermin.fi/intermin/images.nsf/files/5311de1a82fb28e0c2257020003ddb7b/\\$file/saaristoesite2005.pdf](http://www.intermin.fi/intermin/images.nsf/files/5311de1a82fb28e0c2257020003ddb7b/$file/saaristoesite2005.pdf). (Viitattu 23.2.2007).
- Tapion ja Viron yhteishankkeessa kartoitetaan kulttuuri- ja luontokohteita. 2007. Metsätalouden edistämiskeskus Tapio, Tiedote 11.0.2007. (Verkkodokumentti). Saatavissa: <http://www.tapio.fi/asiakastiedotteet?id=10012568>. (Viitattu 23.2.2007).
- Turunmaan ulkosaariston kylät – luonto ja kulttuuri. 2006. Turunmaan seutu, Parainen. 40 s.
- Täysin purjein eteenpäin – Leader+ kehittämissuunnitelma ohjelmakaudelle 2000–2006. 2000. I samma båt – Samassa veneessä rf, Parainen. 36 s.
- Varsinais-Suomen saaristo-ohjelma 2006–2008. 2006. Varsinais-Suomen liitto, Turku. 41 s.
- Vauramo, A. 2006. Kulttuuriperintö kunniaan strategian siivittämänä. Metsähallitus, Puistoväki 1/2006: 15. (Verkkolehti). Saatavissa: <http://www.metsa.fi/binary.aspx?Section=2833&Item=4913>. (Viitattu 23.2.2007).
- Veneillen valtion vesillä – Suomenlahdelta Lappiin: Metsähallituksen vesilläliikkujan palvelut ja kohteet Vene 04 Båt -messuilla. 2004. Metsähallitus, Tiedote 16.1.2004. (Verkkodokumentti). Saatavissa: <http://www.metsa.fi/news.asp?Section=994&Item=761>. (Viitattu 23.2.2007).
- Veneilyn määrä ja taloudelliset vaikutukset Suomessa. 2005. Merenkululaitoksen julkaisuja 5/2005. 107 s. (Verkkodokumentti). Saatavissa: http://www.fma.fi/media/julkaisusarjat/Veneilyraportti_5_2005.pdf. (Viitattu 23.3.2007).
- Vetovoimainen rannikkoseutu – selvitys matkailun haasteista ja mahdollisuuksista. Suomen matkailuasiantuntijat Oy/Varsinais-Suomen TE-keskus. 259 s. (Verkkodokumentti). Saatavissa: <http://www2.te-keskus.fi/new/var/Julkaisut/Matkailuraportti.pdf>. (Viitattu, 23.2.2007).
- Virtanen, P. & Matila, A. 2006. Metsien kulttuurinen ulottuvuus. Metsätalouden edistämiskeskus Tapio, Helsinki. 24 s. (Verkkodokumentti). Saatavissa: <http://www.metsavastaa.net/tiedostot/dokumentit/9846/ACF5EC%2Epdf>. (Viitattu 23.2.2007).
- Vähätalo, L. & Ruotsalainen, M. 1996. Metsästä elämyksiä – opas metsämatkailupalveluiden tuottamiseen. Metsätalouden kehittämiskeskus Tapio, Helsinki. 77 s.
- Väyliensivusto – Suomen historialliset merimerkit ja luotsipaikat. 2001. (www-sivusto). Helsingin yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitos. Saatavissa: <http://www.helsinki.fi/hum/meh/merimerkit/>. (Viitattu 23.2.2007).
- Zweygbergk, G. 1938. Skogsbrukets betydelse i skärgården och dess förbättrande. Julkaisussa: Tusen öar – minnesskrift utgiven av Nagu- och Korpobors hembygdsförening r.f. i Åbo. Åbos tidnings och tryckeri aktiebolag, Åbo. s. 106–111.

Metlan työraportteja 52: 139–152

Kansallispuistojen kasvava merkitys luontomatkailun kohteina ja aluekehittämisen välineinä

Riikka Puhakka

1 Johdanto

Kansallispuistoista on tullut Suomessa tärkeitä luontomatkailun vetovoimatekijöitä. Puistojen kävijämäärät ovat kasvaneet voimakkaasti viime vuosikymmeneltä lähtien, ja merkittävä osa varsinkin Pohjois- ja Itä-Suomen matkailukeskuksista tukeutuu kansallispuistoihin. Perinteisten alkutuotantoelinkeinojen merkityksen vähentyessä matkailusta on tullut tärkeä alueellisen kehittämisen väline syrjäseuduilla (Saarinen 2003, 2005, Kauppila 2004, Raitio ja Rannikko 2006). Kansallispuistojen matkailukäyttö ei ole uusi asia, sillä ensimmäisten puistojen perustamisesta lähtien kansallispuistoille on annettu kaksoistehtävä toisaalta luonnonsuojelun ja toisaalta virkistys- ja matkailukäytön alueina. Luonnonsuojelulainkin (1096/1996, 11 §) mukaan kansallispuistoilla ”on oltava merkitystä yleisenä luonnonnähtävyytenä tai muutoin luonnontuntemuksen lisäämisen tai yleisen luonnonharrastuksen kannalta”. Luonnonsuojelun ja matkailun välisen vuorovaikutussuhteen uskotaan usein olevan synergistinen, mutta siihen sisältyy myös ristiriitoja (ks. Butler ja Boyd 2000, Eagles ja McCool 2002).

Kansallispuistojen kävijämäärien noustessa sekä luontomatkailuun kohdistuvien taloudellisten ja poliittisten odotusten voimistuessa on aihetta tarkastella matkailu- ja virkistyskäytön merkitystä kansallispuistoissa. Tämän artikkelin tavoitteena on analysoida, miten matkailun asema on muuttunut Suomen kansallispuistojen hoito- ja käyttösuunnittelussa luontomatkailun kasvun seurauksena. Viitataan tekstissä matkailu-käsitteellä kaikkeen puistojen käyttöön virkistäytymistarkoituksessa. Matkailun asema kansallispuistojen käyttömuotona ei ole muuttumaton tai kiistaton luonteeltaan, vaan hallitsevista merkityksistä käydään jatkuvaa kamppailua. Luonnonsuojelu on yhteiskunnallisesti määrittynyttä toimintaa: eri kulttuureissa ja eri aikakausina vallitsevat käsitykset suojelun kohteista, tavoitteista, toteuttamiskeinoista ja suojelualueiden käyttömuodoista vaihtelevat (ks. Runte 1997, Nieminen ja Saaristo 1998). Kansallispuistot ovat siten historiallisten ja yhteiskunnallisten käytäntöjen tuottamia tiloja (Mels 1999, ks. Olwig 1995). Jäsennän artikkelissa lyhyesti kansallispuistoihin suuntautuvasta matkailusta käytyä yhteiskunnallista keskustelua, minkä jälkeen tarkastelen puistojen hoito- ja käyttösuunnittelun viimeaikaisia muutoksia. Lopuksi pohdin yleisemmällä tasolla, miten nämä muutokset heijastavat luonnonsuojeluajattelun uudistumista.

2 Tutkimusaineisto ja -menetelmät

Hoito- ja käyttösuunnittelun tarkastelu perustuu tässä artikkelissa kansallispuistojen suunnitteluasiakirjoihin, jotka analysoin diskurssianalyttisin menetelmin (ks. tarkemmin Puhakka 2007). Kansallispuistoja hallinnoiva Metsähallitus on laatinut suunnitelmat lukuun ottamatta Kolin kansallispuiston suunnitelmia, jotka ovat puistoa hallinnoivan Metsätutkimuslaitoksen kirjoittamia. Osallistavan suunnittelun käytäntöjen lisäännyttyä erilaiset sidosryhmät osallistuvat nykyisin keskeisesti suunnitelmien laadintaan (Raitio ja Rannikko 2006, ks. McCool ja Patterson 2000). Tärkeimmän aineiston muodostavat 32 kansallispuiston voimassaolevat tai vasta luonnoksena valmistuneet uudet hoito- ja käyttösuunnitelmat, jotka ohjaavat käytännössä sitä, millaisia alueita puistoista muodostetaan ja miten niissä toimitaan. Lisäksi olen käyttänyt aineistona hoito- ja käyttösuunnitelmiin vaikuttavia ja niihin perustuvia asiakirjoja: ”Luonnonsuojelualueiden hoidon periaatteet” -opasta (1993, 2002, 2004), ”Alueiden yleisökäytön tavoitetilä 2010” -raporttia (2004), ”Metsähallituksen luonnonsuojelualueiden virkistys- ja luontomatkailukäytön edellytysten parantaminen – kehittämissuunnitelma ympäristöministeriölle” -raporttia (2004) sekä Syötteen (2001), Oulangan (2004) ja Kolin (2006) kansallispuistojen luontomatkailusuunnitelmia (liite 1).

Suunnitteluasiakirjojen analyysin tavoitteena oli selvittää, mikä on hallitseva, institutionalisoitunut käsitys matkailun asemasta osana luonnonsuojelun perusteita ja kansallispuistojen käyttöä. Millainen matkailu näiden asiakirjojen mukaan soveltuu puistoihin, miten matkailunäkökulmat otetaan huomioon puistojen hoidossa sekä miten luonnonsuojelu ja matkailu sopivat yhteen? Koska vanhimmat yhä voimassaolevat hoito- ja käyttösuunnitelmat on julkaistu jo vuonna 1984, analyysin perusteella oli mahdollista havaita kansallispuistojen suunnittelussa tapahtunut muutos. Aineiston analyysi perustuu asiakirjatekstien yksityiskohtaiseen lukemiseen ja systemaattiseen jäsentämiseen. Poimin suunnitelmista etukäteen muodostetun analyysikehikon kysymyksiin vastaavat tekstikohdat tarkempaa analyysiä varten. Käytän tätä yli 150-sivuista tekstimassaa jatkossa analyysin päälähteenä. Tekstin lähiluvun avulla jäsenän matkailulle kansallispuistoissa määritellyä merkitystä sekä pyrin avaamaan asiakirjoissa ilmeneviä taustaoletuksia ja -käsityksiä (Sorsa 2005, Puhakka 2007).

3 Kansallispuistojen nousu luontomatkailun vetovoimatekijöiksi

Keskustelua luonnonsuojelualueiden matkailu- ja virkistyskäytöstä käytiin jo ennen kuin ensimmäiset lakisääteiset kansallis- ja luonnonpuistot perustettiin Suomeen lopulta vuonna 1938. Aina 1800-luvulta nykypäivään asti ulottuneella ajanjaksolla voidaan erotella luonnonsuojelun ja matkailun vuorovaikutusta määrittävien puhetapojen perusteella kolme ajanjaksoa (Saarinen ym. 2000, Sorsa 2004, Puhakka 2007). Ensimmäisessä, 1960-luvun lopulle asti ulottuneessa vaiheessa, luonnonsuojelun ja matkailukäytön uskottiin tukevan ja hyödyttävän toisiaan. Jo 1800-luvulla ennen aatteellisen suojelukeskustelun alkua rauhoitettiin tärkeimpiä luonnonnähtävyyksiä maisemallisista ja matkailullisista syistä. Ensimmäiset kansallispuistot puolestaan käsitettiin koko kansan nähtävyyksiksi, ja ne perustettiin esteettisesti arvokkaihin kohteisiin, joilla oli jo ennestään jonkinlaista matkailutoimintaa (ks. Leino-Kaukiainen 1994, Rytteri 2005). Suomessa asetettiin silti verrattain tiukat käyttö- ja liikkumisrajoitukset kansallispuistoille, mihin on pidetty syynä muun muassa suojelualuehankkeiden käsittelyn akateemisuutta ja luonnontieteellistä näkökulmaa (Borg ja Ormio 1978, vrt. Runte 1997).

1960-luvun lopulta alkaen luonnonsuojelun ja matkailun kiinteä vuorovaikutussuhde heikkeni Suomessa parin vuosikymmenen ajaksi. Yhtäältä kasvavan matkailun katsottiin aiheuttavan luonnolle haittoja suojelualueilla. Kritiikki ei johtunut vain haittojen lisääntymisestä, vaan ympäristöherätyksen seurauksena yhteiskunnalliset luontoa ja luonnonsuojelua koskevat arvot muuttuivat sekä tieto luonnonprosesseista ja niiden uhkatekijöistä laajeni (Leino-Kaukiainen 1994). Samalla matkailua ja muuta ihmisen toimintaa luonnossa alettiin arvioida uudesta näkökulmasta ja arvo-maailmasta (ks. Runte 1997). Luonnonsuojelun ja matkailun välille ilmaantui ristiriitoja, joskin suojelua ja matkailua pidettiin usein myös eräänlaisina liittolaisina metsätaloutta vastaan. Perinteisessä luonnonsuojelussa ryhdyttiin painottamaan uhanalaisten ja harvinaisten lajien sekä niiden elinympäristöjen suojelua. Esteettiset ja ihmisen luonnosta saamat taloudelliset ja sosiaaliset hyödyt, kuten matkailu- ja virkistyskäyttö, eivät saaneet enää yhtä suurta huomiota luonnonsuojelun perusteluissa kuin aiemmin. Toisaalta suojelun ja matkailun vuorovaikutuksen heikkeneminen ilmeni myös siten, että suojelualueen perustamisen uskottiin osaltaan haittaavan matkailun kehittämistä alueella rakentamis- ja muiden rajoitusten vuoksi (Sorsa 2004, Puhakka 2007). Kansallispuistojen kävijämäärät olivat yhä melko vähäisiä, eikä suojelualueille suuntautuvan matkailun taloudellisia hyötyjä pidetty kovin merkittävinä suosituimpia kansallispuistoja lukuun ottamatta (ks. Kansallispuistokomitean mietintö 1976).

Luonnonsuojelun ja matkailun vuorovaikutussuhde muuttui jälleen kiinteäksi 1990-luvulla, kun kansallispuistojen matkailullinen merkitys alkoi korostua Suomessa (Saarinen ym. 2000, Sorsa 2004, Puhakka 2007). Taustalla vaikuttavat sekä luonnonsuojeluajattelussa että matkailun kysynnässä ja tarjonnassa tapahtuneet muutokset. Viime vuosikymmeneltä lähtien luonnonsuojelussa on painotettu luonnon monimuotoisuuden säilyttämistä (ks. Nieminen ja Saaristo 1998). Samalla luonnonsuojelun tehtäväkenttä on laajentunut erillisten suojelualueiden ja -kohteiden ulkopuolelle, ja suojelualueet ovat kytkeytyneet tiiviimmin osaksi muuta inhimillistä toimintaa. Matkailun rakenteelliset kysynnän ja tarjonnan muutokset ovat puolestaan vaikuttaneet luontomatkailun kasvuun ja kehittymiseen. Niin kutsuttu ”uusi matkailu” (Poon 1993) on merkinnyt muun muassa matkailun kysynnän muuttumista aiempaa joustavammaksi, yksilöllisemmäksi ja kuluttajavetoisemmaksi sekä ympäristökysymysten ja -arvojen painottumista matkakohteiden valinnassa (ks. Urry 1990, Saarinen 2005).

Luontomatkailu on ollut viime vuosikymmeneltä lähtien yksi voimakkaimmin kasvavista matkailun osa-alueista (ks. Mowforth ja Munt 1998, Fennell 1999, Hall ja Page 1999). Luonnon vetovoiman ja luonnossa tapahtuvien vapaa-ajan toimintojen merkityksen uskotaan vielä huomattavasti kasvavan tulevaisuudessa. Suomessa julkaistiin vuonna 2002 ympäristöministeriön asettaman työryhmän laatima ”Ohjelma luonnon virkistyskäytön ja luontomatkailun kehittämiseksi”. Työryhmä arvioi, että kehittämistoimien tuella luontomatkailu kasvaa Suomessa noin kahdeksan prosentin vuosivauhtia eli selvästi nopeammin kuin matkailu kokonaisuudessaan. Työryhmä asetti tavoitteeksi alan työpaikkojen määrän kaksinkertaistamisen 64 000 henkilötyövuoteen vuoteen 2010 mennessä (Ohjelma luonnon... 2002). Ohjelman yhdeksi toimenpiteeksi on määritelty luonnonsuojelualueiden ympäristövastuullisen virkistys- ja luontomatkailukäytön edellytysten parantaminen, mikä tulee ottaa huomioon hoito- ja käyttösuunnitelmia laadittaessa ja uusittaessa (Ohjelma luonnon... 2002). Valtioneuvosto teki vuonna 2003 työryhmän raportin perusteella periaatepäätöksen toimintaohjelmasta, joka sisältää 30 toimenpidettä luonnon virkistyskäytön ja luontomatkailun kehittämiseksi (Valtioneuvoston periaatepäätös... 2003). Periaatepäätöksen mukaisesti Metsähallitus sai ympäristöministeriön tulosohjauksessa tehtäväkseen hallinnassaan olevien valtion alueiden virkistyskäytön ja luontomatkailun kehittämissuunnitelman valmistelun (Metsähallituksen luonnonsuojelualueiden... 2004).

Huomattava osa luontomatkailusta keskittyy kansallispuistoihin tai niiden välittömään läheisyyteen. Suomen 35 kansallispuiston kävijämäärät ovatkin kasvaneet selvästi. Metsähallituksen tilastojen mukaan puistojen keskimääräinen käyntikertojen määrä noin kaksinkertaistui 1990-luvulla; kasvu on tasoittunut tällä vuosikymmenellä (ks. Puhakka 2007). Kehitys ei ole kuitenkaan ollut alueellisesti tasaista, sillä käyntikertojen määrät ovat kasvaneet Pohjois-Suomessa – varsinkin matkailukeskusten läheisyydessä – selvästi nopeammin kuin Etelä-Suomessa. Korkeat käyntimäärät ovat yhteydessä runsaaseen palvelutarjontaan sekä kansallispuistojen rajojen sisäpuolella että ympäröivillä alueilla (Puustinen ym. 2006). Kun Metsähallituksen tilastoihin lasketaan mukaan Kolin kansallispuiston käyntimäärä, vuonna 2005 Suomen kansallispuistoihin tehtiin yhteensä noin 1,5 miljoonaa käyntiä (Käyntimäärät kansallispuistoittain 2005).

Luontomatkailun kasvun seurauksena alan taloudellinen ja poliittinen merkitys on lisääntynyt. Viimeisten vuosikymmenten aikana maa- ja metsätalous sekä muut maaseudun perinteiset alkutuotantoelinkeinot ovat menettäneet taloudellista ja työllistävää merkitystään huomattavasti. Myös julkisen sektorin työpaikat ovat vähentyneet, ja esimerkiksi muuttotappiosta ja ikärakenteen vinoutumisesta on tullut syrjäisten kuntien ongelmia. Raaka-ainetuotantokeskeisyyden vähentyessä alueet ovat joutuneet tukeutumaan muunlaisiin luonnon käytön muotoihin (Raitio ja Rannikko 2006). Nykyisin matkailun merkitys alueellisesti tai paikallisesti voi olla hyvinkin suuri, erityisesti Pohjois-Suomessa (Saarinen 2003, 2005, Kauppila 2004). Luontomatkailua pidetään yhtenä harvoista keinoista säilyttää syrjäisiä maaseutualueita elinvoimaisina (Ohjelma luonnon... 2002). Myös kansallispuistojen sinänsä maksuttomalla virkistyskäytöllä on usein huomattavia aluetaloudellisia vaikutuksia (esim. Berghäll 2005, Huhtala 2006).

Luontomatkailun ja sen aluetaloudellisen merkityksen kasvun seurauksena suhtautuminen kansallispuistojen perustamiseen on muuttunut paikallistasolla myönteisemmäksi. Vuonna 1976 julkaistun Kansallispuistokomitean mietinnön ehdotuksia kymmenistä uusista kansallis- ja luonnonpuistoista vastustettiin aikoinaan hyvin voimakkaasti (Tamminen 1981). Suojelualueiden perustamisen pelättiin johtavan toimeentulovaikkeuksiin, työpaikkojen häviämiseen ja elinolosuhteiden heikkenemiseen. Samalla tehtiin jyrkkää pesäeroa luonnonsuojelun ja talouden välille. Sen sijaan nykyisin kansallispuistoja pidetään usein myönteisen aluekehityksen ja matkailullisen imagonrakentamisen välineinä. Nimitys kansallispuistoksi mielletään kohteen tunnettavuutta, vetovoimaisuutta ja arvostusta lisääväksi sekä siten luontomatkailua edistäväksi statukseksi. Alueelliset ja paikalliset toimijat, kuten kunnat, tukevat usein vahvasti uusia puistoesityksiä. Kansallispuistoja perustellaan luontomatkailun kehittämiseen liittyvillä tekijöillä, ja puistojen matkailukäyttöön kohdistuu suuria odotuksia (Sorsa 2004, Puhakka 2007, ks. Koivumaa 2005). Samalla on kuitenkin pidettävä mielessä, että Suomen uusimmat kansallispuistot ovat olleet jo aiemmin esimerkiksi Natura-ohjelmassa suojeltuja kohteita, mikä voi osittain selittää puistojen vähäistä vastustusta.

4 Matkailun aseman vahvistuminen kansallispuistojen hoito- ja käyttösuunnittelussa

Kansallispuistojen matkailu- ja virkistyskäytön pääperiaatteet määritellään Luonnonsuojelualueiden hoidon periaatteet -oppaassa (2004). Tärkeimpänä yleisperiaatteena on liikkuminen lihasvoimin. Puistojen ulkopuolelle suunnattaviksi virkistystavoiksi määritellään sellaiset, jotka ”aiheuttavat uhkaa luonnonarvoille tai häiriötä alueen eläimistölle tai toisille käyttäjille, joita voidaan harjoittaa muualla ja joiden lähtökohtana ei ole nimenomaan suojelualueeseen ja sen luontoon tutustumisen halu” (Luonnonsuojelualueiden hoidon... 2004). Pääsääntöisesti kielletyiksi

virkestysmuodoiksi luokitellaan esimerkiksi laskettelu, kilpaurheilu, maastoajoneuvoliikenne ja metsästys. Kansallispuistoihin voidaan rakentaa pienimuotoista palveluvarustusta sekä rakennuksia opastustarkoituksiin. Puistojen ulkopuolelle sijoitetaan muun muassa hotellit ja muut korkeatasoiset matkailupalvelut, yksityiset lomamajat sekä yleensä leirintä- ja matkailuvaunualueet (Luonnonsuojelualueiden hoidon... 2004). Näistä yleisistä rajoituksista on kuitenkin useita poikkeuksia, jotka johtuvat pääasiassa kansallispuistojen maantieteellisestä sijainnista ja yhteiskunnallisesta kontekstista (Puhakka 2007).

Suomessa 1990-luvulta lähtien käyty keskustelu kansallispuistojen ja muiden luontomatkailukohteiden merkityksestä alueellisessa kehittämisessä on heijastunut puistojen hoito- ja käyttösuunnitteluun. Yhteiskunnallinen keskustelu välittyy suunnitteluun esimerkiksi eduskunnan ja ympäristöministeriön kansallispuistoille asettamien tavoitteiden sekä osallistavan suunnittelun käytäntöjen kautta. Vuosien 1984 ja 2007 välillä julkaistujen suunnitteluasiakirjojen vertailun perusteella matkailulle määritelty asema kansallispuistojen hoito- ja käyttösuunnittelussa on selvästi muuttunut. Muutos voidaan ajoittaa 2000-luvun vaihteeseen, mutta eräänlaista murrosvaihetta on eletty senkin jälkeen. Yhteiskunnalliset puhetavat eivät muutu äkillisesti, vaan orastavia merkkejä tulevista merkityksistä on esiintynyt jo aiemmin. Matkailua koskevat muutokset hoito- ja käyttösuunnittelussa voidaan kiteyttää kolmeen kohtaan (Puhakka 2007):

- 1) matkailun asema kansallispuistojen käyttömuotona on vahvistunut,
- 2) kansallispuistoihin suuntautuvaa matkailua on alettu perustella aluekehittämiseen liittyvillä tulo- ja työllisyysnäkökohdilla,
- 3) kansallispuistoille asetetut aluekehittämisen tavoitteet legitimoidaan viime kädessä kestävän kehityksen ja kestävän matkailun käsitteillä, jotka edellyttävät niin ekologisten, sosio-kulttuuristen kuin taloudellisten tekijöiden tasavertaista huomioonottamista.

Suunnitteluasiakirjoissa nimetään luonnonsuojelu virkistystä, ympäristökasvatusta ja opetusta sekä tutkimusta tärkeämmäksi tehtäväksi kansallispuistoissa ja luonnontieteelliset kriteerit ensisijaisiksi puistojen perustamisen ja hoidon ohjaajiksi. Kansallispuistot eivät kuitenkaan enää määrity pelkästään luonnonsuojelualueiksi vaan myös maakunnallisiksi, valtakunnallisiksi tai jopa kansainvälisiksi matkailukohteiksi. Matkailunäkökulmien esilletuonti ei koske nykyisin vain niitä puistoja, joissa vierailee paljon kävijöitä ja jotka ovat saattaneet olla tunnettuja matkailukohteita jo vuosikymmenten ajan. Suunnitelmissa otettiin 1990-luvulla käyttöön luontomatkailun käsite aiemmin hyödynnettyjen retkeily-, virkistys-, nähtävyys- ja opastuskäytön termien rinnalle. Luontomatkailu on alettu sisällyttää puistojen hoidon ja käytön tavoitteisiin: ” – – tavoitteena on luoda Nuuksion kansallispuistosta arvostettu luontomatkailukohde, jonka vetovoimatekijänä ovat luonnonarvot” (Nuuksion kansallispuiston... 2003). Matkailun aseman vahvistumiseen ovat vaikuttaneet uusien matkailun muotojen ja niitä kuvaavien termien syntyminen sekä termeihin sisältyvä myönteinen arvolutaus: lisämääreiden ”luonto” ja ”kestävä” ansiosta matkailu määritty entistä hyväksytymmäksi käyttömuodoksi luonnonsuojelualueilla. Matkailu taloudellisena toimintana on siten saanut hyväksynnän kansallispuistoissa.

Puistojen virkistyskäytön taloudellisen merkityksen muutoksiin viittaa lisäksi se, että 1980- ja 90-luvuilla laadituissa hoito- ja käyttösuunnitelmissa puhutaan kansallispuistojen kävijöistä tai retkeilijöistä, mutta nykyisin heitä nimitetään myös matkailijoiksi ja asiakkaiksi. Esimerkiksi Kolin hoito- ja käyttösuunnitelmassa puhutaan kansallispuiston asiakkaista: se on puistonjohtaja Lasse Lovénin (2004) mukaan luontevaa, sillä puistoista on Suomessakin tullut uudentyyppeisiä syrjäisten alueiden kehittämiskeskus, joiden yhteydessä on matkailijoiden käyttöön tarkoitettuja

palveluja ja matkailun varsinaista elinkeinotoimintaa. Lovén katsoo matkailijoista ja retkeilijöistä tulevan siten heille suunnattujen palvelujen käyttäjiä ja lopulta palvelujen tarjoajien asiakkaita.

Viime vuosina suojelualueiden hallinnasta vastaavat viranomaiset ovat alkaneet asettaa kansallispuistoille matkailun kasvua koskevia määrällisiä tavoitteita, jotka ovat eräissä puistoissa varsin huomattavia. Tavoitteiden avulla pyritään osaltaan toteuttamaan Luonnon virkistyskäytön ja luontomatkailun kehittämisohjelmassa (Ohjelma luonnon... 2002) sekä toimintaohjelmaa koskevassa valtioneuvoston periaatepäätöksessä (2003) asetettuja tavoitteita luontomatkailun edistämiseksi. Metsähallitus tavoittelee kansallispuistoissa kokonaisuudessaan noin viiden prosentin vuosittaista käyntimäärien kasvua, mikä vastaa lähes neljäkymmenen prosentin kasvua käynneissä vuoden 2003 tasosta vuoteen 2010 (Metsähallituksen luonnonsuojelualueiden... 2004). Luontomatkailun kasvu pyritään ohjaamaan jo ennestään vilkkaasti käytetyille alueille. Sen jälkeen kun Metsähallitus laati muodostamilleen yleisökäytön aluekokonaisuuksille käyntimäärätavoitteet ja aluetaloudellisten vaikutusten tavoitteet (Metsähallituksen luonnonsuojelualueiden... 2004), määrällisiä tavoitteita on alettu lausua julki myös kansallispuistojen hoito- ja käyttösuunnitelmassa. Esimerkiksi Pallas-Yllästunturin suunnitelmassa (2005) asetetaan tavoitteelliseksi vuosittaiseksi käyntimääräksi 500 000, mikä merkitsee lähes 70 prosentin kasvua vuonna 2005 tilastoituun 300 000 käyntiin verrattuna.

Luonnon virkistyskäytön muotojen monipuolistumisen ja teknistymisen seurauksena hoito- ja käyttösuunnitelmissa määritellään entistä tarkemmin sallitun matkailukäytön rajoja. Yleisohje liikumisesta lihasvoimin ei enää riitä, vaan nykyisin otetaan kantaa siihen, miten erilaiset suosituiksi tulleet virkistysmuodot soveltuvat kansallispuistoihin. Esimerkiksi maastopyöräily ja -ratsastus sekä porolla tai koiravaljakolla ajo sallitaan usein puistoissa teillä ja erikseen osoitetuilla reiteillä. Virkistysmuotojen hyväksyttävyyden määrittelyyn vaikuttaa keskeisesti käsitys jokamiehen-oikeuksista luonnonsuojelualueilla. Nykyisin oikeudet ulotetaan koskemaan suojelualueita, mutta niitä voidaan rajoittaa järjestyssäännöillä (Luonnonsuojelualueiden hoidon... 2004, vrt. 1993). Monet uudet matkailun muodot tulkitaan jokamiehen-oikeuksiin sisältyviksi, eikä niitä siten voida automaattisesti kieltää kansallispuistoissa ilman perusteltuja suojelullisia syitä (ks. Luonnonsuojelulaki 1096/1996, 18 §). Esimerkiksi maastopyöräilyyn on alettu suhtautua entistä myönteisemmin (ks. Luonnonsuojelualueiden hoidon... 1993, 2004). Myös jokamiehen-oikeuksiin sisällytetyllä ratsastuksella on ainakin toistaiseksi vahva asema kansallispuistoissa – huolimatta Oulangalla tehdyssä tutkimuksessa havaituista ekologisista, kulumiseen ja vieraslajiston leviämiseen liittyvistä haitoista (Tolvanen ym. 2004).

Moottoriajoneuvojen maastoajo ei sisälly jokamiehen-oikeuksiin, mutta moottorikelkkailun suosion lisääntyttä puistosuunnitelmissa on tullut ajankohtaiseksi ottaa kantaa myös sen hyväksyttävyyteen. Vanhan Luonnonsuojelualueiden hoidon periaatteet -oppaan (1993) mukaan varsinainen vapaa-ajan moottorikelkkailu tai muu maastoajo eivät ole sallittuja suojelualueilla. Vuoden 2002 ja 2004 oppaissa maininnan perään on kuitenkin tehty lisäys: ”Poikkeuksen muodostaa pohjoisin Lappi, jossa erämaa-alueiden ja suojelualueiden laajuuden vuoksi kelkkauria on väistämättä suunnattava myös näiden alueiden kautta” (Luonnonsuojelualueiden hoidon... 2004). Moottorikelkkailuoikeuksia onkin lisätty kansallispuistoissa. Pyhä-Luoston ja Pallas-Yllästunturin kansallispuistojen laajennusosille jo aiemmin rakennetut kelkkareitit ja -urat jätettiin osittain puistoon. Pyhä-Luoston hoito- ja käyttösuunnitelmassa (2006) päätöstä perustellaan matkailullisin näkökohdin: ”Puiston pituuden ja muodon takia niiden poistaminen kokonaan olisi tuottanut suhteettomia haittoja matkailulle.” Lisäksi Keski-Suomessa sijaitsevan Salamajärven kansallispuiston alueella kulkee puolen kilometrin pituinen yleinen moottorikelkkaura, jota perustellaan luontotuvan palvelujen yhdistämisellä maakunnalliseen kelkkaurastoon sekä haittojen vähäisyydellä (Salama-

järven suojelualuekokonaisuuden... 2007). Matkailuun liittyvät perustelut ovat siten vahvistaneet asemaansa kansallispuistojen käyttöä koskevassa päätöksenteossa suojelunäkökohtien rinnalla.

Moottorikelkkailuun ja jokamiehenoikeuksiin liittyviä esimerkkejä lukuun ottamatta matkailu- ja virkistyskäytön säännöksiä ei ole juuri lievennetty kansallispuistoissa viimeisen parinkymmen vuoden aikana, vaikka suunnitteluasiakirjoissa tehtyjen määrittelyjen ja merkityksenantojen perusteella matkailun asema on muuttunut huomattavasti. Liikkumista ja rakentamista koskevat määräykset ovat pysyneet puistoissa verrattain tiukkoina. Osa rauhoitussäännöksistä on asetettu luonnonsuojelulaissa (1096/1996, 13 §), joskin muun muassa opastus- ja retkeilytoiminnan vuoksi voidaan poiketa eräistä säännöksistä. Kansallispuistojen matkailun kehittämis- ja kasvutavoitteita tarkasteltaessa on kuitenkin otettava huomioon, että vallitsevat matkailukäyttöä koskevat säännöt ja periaatteet ovat kulttuurisesti ja historiallisesti ehdollisia ja siten ne voivat muuttua ajan kuluessa (Puhakka 2007). Kansallispuistojen käsitteellinen määrittely valtakunnalliseksi tai kansainväliseksi matkailukohteiksi luo perustan käytäntöjen muuttamiselle: samalla puistoille ryhdytään todennäköisesti asettamaan esimerkiksi matkailupalvelujen määrää ja laatua koskevia vaatimuksia.

Paikallisväestön erityisoikeudet ovat alusta alkaen sisältyneet eräiden kansallispuistojen säännöksiin, mutta 2000-luvulla laaditut suunnitteluasiakirjat ilmentävät puistojen entistä tiiviimpää kytkeytymistä ympäröivään yhteiskuntaan. Suunnitelmissa on alettu nostaa esiin aluekehittämiseen liittyviä tekijöitä huomattavasti laajemmin kuin aikaisemmin. Esimerkiksi hoito- ja käyttösuunnitelmiin nykyisin sisältyvissä ympäristövaikutusten arvioinneissa mainitaan puistoihin suuntautuvan matkailun myönteiset vaikutukset alueiden talouteen, työllisyyteen ja imagoon. Muutos on tiiviissä yhteydessä kansallispuistojen matkailukäytön merkityksen kasvuun: puistojen matkailua on alettu perustella talouteen ja työllisyyteen liittyvillä syillä myös puistoviranomaisten laatimissa suunnitelmissa. Esimerkiksi Syötteen hoito- ja käyttösuunnitelmassa (2006) nimetään yhdeksi kansallispuiston hoidon ja käytön tavoitteeksi paikallisväestön toimeentulomahdollisuuksien kehittäminen; keinoina tähän pidetään luontomatkailua ja poronhoitoa.

Kansallispuistojen yhteiskunnallisten sidosten vahvistuessa myös matkailun yritystoiminnalle suunnitteluasiakirjoissa määritelty asema on muuttunut. Hoito- ja käyttösuunnitelmissa on alettu yhä enemmän ottaa kantaa ohjattuun luontomatkailuun, kertoa matkailun merkityksestä paikalliselle elinkeinoelämälle ja pohtia yhteistyötä yritysten kanssa. Matkailun yritystoiminta ei enää määrity luonnonsuojelualan hallinnoijasta riippumattomaksi toiminnaksi, jossa hallinnoija toimii vain valvovan viranomaisen roolissa. Nykyisin hoito- ja käyttösuunnitelmissa ei esitetä yritystoiminnan rajoittamista (ks. Perttula 2006), vaan matkailuyritysten toimintaa pyritään tukemaan ja ohjaamaan asetettujen tavoitteiden ja periaatteiden mukaiseksi. Kieltoihin ja rajoituksiin perustuva toimintatapa on korvautunut aktiivisella, yhteistyöhön pohjaavalla toimintatavalla, jonka tiiveintä muotoa edustavat Metsähallituksen ja matkailuyritysten väliset kumppanuussuhteet (Syötteen alueen... 2001, Luontomatkailusuunnitelma... 2004, ks. Kolin kansallispuisto... 2006). Lisäksi puistoviranomaiset osallistuvat alueellisiin ja paikallisiin luontomatkailun kehittämishankkeisiin ja pystyvät samalla entistä paremmin ohjaamaan matkailun kehityssuuntaa kansallispuistoja ympäröivillä alueilla.

Luontomatkailun kehittämistavoitteiden asettaminen merkitsee sitä, että ekologisten päämäärien rinnalla kansallispuistoille sisällytetään nykyisin yhä enemmän taloudellisia ja sosiaalisia tavoitteita. Kansainvälisen trendin mukaisesti puistojen yhteys laajempiin yhteiskunnallisiin tavoitteisiin on vahvistumassa, kun luontomatkailu käsitetään nousevaksi elinkeinoksi (McCool ja Patterson 2000). Kansallispuistot ovat muuttumassa taloudelliseksi resurssiksi ja alueellisen ke-

hittämisen välineiksi, eikä luonnon suojelun ja käytön välisestä vastakkainasettelusta voi puhua enää samalla tavalla kuin aikaisemmin. Murrosvaiheen voidaan katsoa edelleen olevan käynnissä hoito- ja käyttösuunnittelussa, sillä viime vuosina matkailun edistämistä ja aluekehittämistä koskevia tavoitteita on yhä lausuttu varovaisesti julki osassa puistosuunnitelmia. Hoito- ja käyttösuunnitelmat ovat sidoksissa vakiintuneisiin käytäntöihin ja tapoihin tulkita luonnonsuojelua: taloudella ja työllisyydellä ei ole perinteisesti perusteltu suojelua eikä niiden edistämistä ole pidetty suojelualueiden varsinaisina tavoitteina (ks. Nieminen ja Saaristo 1998). Suunnitelmien laatimisen ja toteuttamisen käytännöt sekä niitä ohjaavat periaatteet ovat vähitellen uudistuneet. Kaikkein uusimmat hoito- ja käyttösuunnitelmat viittaavatkin siihen, että murrosvaihe on väistymässä ja tulo- ja työllisyystavoitteet ovat vakiinnuttamassa paikkansa kansallispuistojen matkailukäytön perusteluina ympäristökasvatuksellisten ja virkistyksellisten tekijöiden rinnalla. Aluekehittämiseen liittyvät näkökulmat eivät ole syrjäyttäneet luonnontieteellisiä suojeluargumentteja, vaan ne elävät teksteissä rinnakkain.

Suunnitteluasiakirjoissa tarkastellaan nykyisin aiempaa enemmän matkailun aiheuttamia haittoja kansallispuistoissa. Suurimmaksi ekologiseksi ongelmaksi määritellään yleensä maaston kuluminen, mutta kokonaisuudessaan haittoja ei pidetä kovin suurina. Luontomatkailun kasvu- ja kehittämistavoitteiden ei uskota olevan ristiriidassa luonnonsuojelun kanssa, jos ympäristövaikutusten arviointiin ja vähentämiseen kiinnitetään riittävästi huomiota (ks. Gilligan ym. 2005). Suunnitelmissa rakentuu kansallispuistojen matkailu- ja virkistyskäytön lähtökohdaksi se, että käyttöä pystytään ohjaamaan niin, että sen aiheuttamat haitat pysyvät hallinnassa: ”Kansallispuiston lähialuetta hoidetaan niin, että merkittäväkään kävijämäärien lisääntyminen ei vaikuta haitallisesti luontoon ja ihmisten saamiin kokemuksiin luonnossa liikkumisesta” (Urho Kekkosen... 2001, ks. Perttula 2006). Matkailun ohjaamiskeinoina käytetään erityisesti puistojen vyöhykkeistämistä, palveluvarustuksen rakentamista ja kävijöiden opastamista.

Täydellisen haittojen estämisen sijaan matkailun vaikutukset pyritään pitämään hyväksytyiksi määriteltyjen rajojen sisäpuolella. Metsähallituksessa on kehitetty ekologiaa, sosiaalisia ja taloudellisia mittareita luontomatkailun ympäristövaikutusten arvioimiseen ja seuraamiseen (esim. Luontomatkailusuunnitelma... 2004). Suuntauksena on, että kansallispuistojen matkailu- ja virkistyskäytön rajojen määrittely perustuu yhä enemmän käytön seurannassa havaittuihin ympäristövaikutuksiin sen sijaan, että esimerkiksi jokin virkistysmuoto julistettaisiin automaattisesti puistoihin sopimattomaksi (ks. McCool ja Patterson 2000). Suojelualueiden suunnitteluun käytettävissä olevien resurssien kasvun seurauksena alueelliset ja paikalliset erityispiirteet pystytään ottamaan perusteellisemmin huomioon matkailun suunnittelussa (ks. Perttula 2006).

Kestävän kehityksen diskurssin muodostuminen liittyy keskeisesti siihen, että matkailun kehittäminen on alkanut määrittyä hyväksyttäväksi tavoitteeksi kansallispuistojen hoito- ja käyttösuunnittelussa. Viime vuosikymmenen lopulta lähtien suunnitelmissa on puhuttu kestävästä kehityksestä ja kestävästä matkailusta (ks. Mowforth ja Munt 1998), jotka ulotetaan koskemaan kansallispuistoja. Metsähallitus laati hiljattain luonnonsuojelualueille ”kestävän luontomatkailun periaatteet”, joiden avulla pyritään sitouttamaan matkailuyrittäjät sekä asiakkaat ja alueiden sidosryhmät matkailun ympäristöhaittojen vähentämiseen (Luonnonsuojelualueiden hoidon... 2004, ks. Kolin kansallispuisto... 2006). Yleiset periaatteet pyritään siirtämään käytäntöön laatimalla kestävän luontomatkailun suunnitelmia.

Kestävän kehityksen ja kestävän matkailun käsitteitä käytetään nykyisin suunnitteluasiakirjoissa myös legitimoimaan kansallispuistoille asetettuja aluekehittämisen tavoitteita. Kokonaisvaltaisen kestävyuden käsitteen toteuttaminen edellyttää paitsi ekologisten, myös sosio-kulttuuristen ja

taloudellisten näkökulmien tasavertaista huomioonottamista (Mowforth ja Munt 1998). Luonnonsuojelualueilla taloudellinen toiminta on hyvin rajoitettua, joten luontomatkailu on lähes ainoa keino taloudellisen (ja osittain myös sosio-kulttuurisen) kestävyys tavoitteiden toteuttamiseksi. Näihin ulottuvuuksiin vetoamalla voidaan siten oikeuttaa matkailun kehittämistä: esimerkiksi Syötteen (2006) ja Salamajärven (2007) hoito- ja käyttösuunnitelmien mukaan ”luontomatkailun kehittäminen edistää sosiaalisen ja taloudellisen kestävyys tavoitetta luomalla paikalliselle väestölle mahdollisuuksia matkailuelinkeinon harjoittamiseen”. Jos kestävyys tarkastelu ulotetaan koskemaan vain yksittäistä kansallispuistoa tai muuta suppeaa aluetta, kokonaisvaltaisuuden periaatteen mukaisesti ekologista kestävyttä ei voi asettaa sosio-kulttuurisia ja taloudellisia näkökulmia tärkeämpään asemaan puistossa. Esimerkiksi taloudellisen kestävyys tavoitteiden toteuttaminen edellyttää siten, että kansallispuistojen perustamisesta ja ylläpidosta aiheutuvien kulujen vastapainoksi puistoista on oltava taloudellista hyötyä (ks. Sorsa 2005).

5 Luonnonsuojelun uusliberalisoituminen

Asiakirjojen analyysi osoittaa, että Suomen kansallispuistojen hoito- ja käyttösuunnittelun perustana oleva diskurssi on muuttunut: puistoissa pyritään nykyisin yhteensovittamaan luonnonsuojelun ekologiset ja luontomatkailun taloudelliset tavoitteet noudattamalla kestävyys periaatteita (ks. myös Puhakka 2007). Keskeinen ero suunnittelua aikaisemmin ohjanneeseen puhetapaan on käsitys puistojen taloudellisesta merkityksestä ja vuorovaikutuksesta ympäröivän yhteiskunnan kanssa. Nykyisin luonnonsuojelusta ja käyttöä ei mielletä kokonaan toisensa poissulkeviksi toiminnoiksi, vaan luontomatkailun kasvu- ja kehittämistavoitteiden kautta kansallispuistot kytkeytyvät osaksi taloudellista toimintaa. Samalla puistoissa pyritään ottamaan paremmin huomioon paikallisten asukkaiden etuja. Pyrkimys erilaisten tavoitteiden yhdistämiseen noudattelee kansainvälistä kehitystä, joskin monien muiden maiden kansallispuistoissa matkailukäyttö on ollut jo aikaisemmin keskeisemmässä asemassa kuin Suomessa (esim. Runte 1997). Luonnonsuojelualueet on alettu ymmärtää biologisten reservien sijaan sosiaalisiksi ja kulttuurisiksi instituutioiksi (Kaltenborn ym. 2002) sekä alueellisen kehittämisen välineiksi (McCool ja Patterson 2000). Samalla puistot ovat muuttuneet entistä dynaamisemmiksi alueiksi, ja luonnon ja ihmisen vastakkainasettelu on vähentynyt. Luontoa ja ihmistä integroiva näkökulma näyttäisi olevan vahvistumassa myös luonnonsuojelufilosofioissa (Naskali 2000).

Kansallispuistojen matkailukäytön asemassa tapahtuneet muutokset osoittavat luonnonsuojelun muuttuneen entistä markkinavetoisemmaksi ja välineellisemmäksi: luontoa pyritään yhä useammin suojelemaan tuotteistamalla sitä – muuttamalla sen arvo rahalliseksi (ks. McAfee 1999). Puistojen taloudellinen hyödyntäminen ja kytkeminen aluekehittämisen tavoitteisiin luontomatkailun välityksellä on sidoksissa laajempiin yhteiskunnallisissa olosuhteissa ja arvoissa tapahtuneisiin muutoksiin: uusliberalistisen politiikan vaikutukset näkyvät myös luontopolitiikassa (ks. Heiskala 2006). Taloudellinen tehokkuus ja luonnon tuotteistaminen ovat nousseet yhä keskeisemmiksi tekijöiksi, kun länsimaisen kulttuurin kuluttamiseen ja yksityistämiseen liittyviä arvoja ollaan sisällyttämässä myös luonnonsuojeluun (ks. Kaltenborn ym. 2002).

Suomessa tehtiin 1970-luvulla jyrkkää pesäeroa luonnonsuojelun ja talouden välille, mutta viime aikoina merkitykset ovat lähentyneet toisiaan. Luontomatkailun aluetaloudellisen merkityksen kasvuun liittyy perinteisten elinkeinojen merkityksen väheneminen sekä hyvinvointiyhteiskunnan heikkeneminen. Valtion roolin muuttuessa kunnille ja maakunnille on annettu yhä suurempi vastuu alueellisesta kehittämisestä. Luonto ja luonnonsuojelualueet pyritään valjastamaan matkailun edistäjiksi ja samalla talouskasvun vauhdittajiksi. Kansallispuistojen paineet tuottaa

matkailutuloa ja osoittaa taloudellinen tehokkuutensa ovat lisääntyneet; tämä voi olla tärkeää esimerkiksi yhteiskunnallisen rahoituksen turvaamiseksi (Eagles ja McCool 2002). Suomessa kehityssuunnasta ovat osoituksena esimerkiksi Metsähallituksen kansallispuistoille ja muille hallinnassaan oleville alueille laatimat käyntimäärä- sekä tulo- ja työllisyystavoitteet, joilla pyritään toteuttamaan eduskunnan ja ympäristöministeriön asettamia luontomatkailun kehittämistavoitteita. Toiminnan tuloksellisuuden, tuottavuuden ja taloudellisuuden mittaaminen on keskeinen osa myös Metsähallituksen toimintaa luonnonsuojelualueilla (Luonnonsuojelualueiden hoidon... 2004). Lisäksi kansallispuistojen merkitys aluekehittämisen välineinä on noussut yhteiskunnallisen rahoituksen hakemisen argumentiksi: puistojen investointitarvetta perustellaan matkailun kasvulla sekä tulo- ja työllisyysyhyödyillä (Virkistyskäytön ja... 2006, ks. Metsähallituksen luonnonsuojelualueiden... 2004).

6 Lopuksi

Taloudellisten ja sosio-kulttuuristen tavoitteiden asettamisen seurauksena kansallispuistojen hoito- ja käyttösuunnittelussa pyritään nykyisin ottamaan entistä paremmin huomioon useiden eri tahojen intressejä, yhteensovittamaan erilaisia tavoitteita ja samalla vähentämään puistojen käyttöä koskevia ristiriitoja. Suunnitteluasiakirjojen ilmentämä käsitys kansallispuistoista ei silti välttämättä vastaa kaikkien ihmisten tulkintoja puistojen merkityksistä ja tavoitteista, suojelun toteuttamiskeinoista tai alueille sopivista käyttömuodoista. Nykyisten suunnitteluperiaatteiden ja -käytäntöjen rinnalla esiintyy sekä kriittisempiä että myönteisempiä kansallispuistojen matkailukäyttöä koskevia kannanottoja, joita antavat esimerkiksi matkailuyrittäjät tai matkailijat (Puhakka 2005). Lisäksi puistoille saatetaan antaa aivan muunlaisia kuin matkailua tai luonnonsuojelua korostavia merkityksiä (Puhakka 2007, ks. Saarinen 2005). Pyrkimys erilaisten tavoitteiden yhdistämiseen merkitsee suuria haasteita kansallispuistojen hoito- ja käyttösuunnittelulle, sillä ekologisia, sosio-kulttuurisia ja taloudellisia tekijöitä ei voi arvottaa yhteismitallisesti. Intressien monipuolistuessa tavoitteiden yhteensovittamisesta onkin tullut entistä keskeisempi osa luonnonsuojelun suunnittelua ja päätöksentekoa.

Kirjallisuus

- Berghäll, J. 2005. Saaristomeren kansallispuiston luontomatkailun aluetaloudelliset vaikutukset. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja A 153. 65 s.
- Borg, P. & Ormio, H. 1978. Perustiedot kansallispuistoista. Ihanteet ja käytäntö. WSOY, Porvoo. 112 s.
- Butler, R.W. & Boyd, S.W. (toim.). 2000. Tourism and national parks. Issues and implications. John Wiley & Sons, Chichester. 352 s.
- Eagles, P.F.J. & McCool, S.F. 2002. Tourism in national parks and protected areas. Planning and management. With contributions by Halpenny, E.A. & Moisey, R.N. CABI Publishing, Wallingford. 320 s.
- Fennell, D. 1999. Ecotourism: an introduction. Routledge, London. 315 s.
- Gilligan, B., Dudley, N., Fernandez de Tejada, A. & Toivonen, H. 2005. Management effectiveness evaluation of Finland's protected areas. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja A 147. 175 s.
- Hall, C.M. & Page, S.J. 1999. The geography of tourism and recreation. Environment, place and space. Routledge, London. 309 s.
- Heiskala, R. 2006. Kansainvälisen toimintaympäristön muutos ja Suomen yhteiskunnallinen murros. Julkaisussa: Heiskala, R. & Luhtakallio, E. (toim.). Uusi jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta. Gaudeamus, Helsinki. s. 14–42.

- Huhtala, M. 2006. [Verkkodokumentti]. Pallas-Ounastunturin kansallispuiston kävijöiden rahankäyttö ja sen paikallistaloudelliset vaikutukset. Metlan työraportteja/Working Papers of the Finnish Forest Research Institute 35. 75 s. Saatavissa: <http://www.metla.fi/julkaisut/workingpapers/2006/mwp035.htm>. [Viitattu 23.1.2007].
- Kaltenborn, B.P., Vistad, O.I. & Stanaitis, S. 2002. National parks in Lithuania: old environment in a new democracy. *Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography* 56(1): 32–40.
- Kansallispuistokomitean mietintö. 1976. Komiteanmietintö 88. Helsinki. 199 s.
- Kauppila, P. 2004. Matkailukeskuksen kehitysprosessi ja rooli aluekehityksessä paikallistasolla: esimerkeinä Levi, Ruka, Saariselkä ja Ylläs. *Nordia Geographical Publications* 33(1). 260 s.
- Koivumaa, J. 2005. Pallas-Yllästunturin kansallispuiston merkitys matkailulle. Julkaisussa: Tuulentie, S. & Järviluoma, J. (toim.). Erottavat tunturit. Pallaksen ja Ylläksen alueelliset identiteetit matkailijoiden ja yrittäjien puheessa. Lapin yliopiston kauppatieteiden ja matkailun tiedekunnan julkaisuja B, tutkimusraportteja ja selvityksiä 3. s. 53–63.
- Käyntimäärät kansallispuistoittain. 2005. [Verkkodokumentti]. Metsähallitus. Saatavissa: <http://www.metla.fi/binary.aspx?Section=2842&Item=4557>. [Viitattu 23.1.2007].
- Leino-Kaukiainen, P. 1994. Luonnonsuojelusta ympäristökysymykseen. Julkaisussa: Kurki-Suonio, I. & Heikkilä, M. (toim.). Kestävän kehityksen edellytykset Suomessa. Imatran Voima Oy:n 60-vuotisjuhla-julkaisu. Tammi, Helsinki. s. 29–101.
- Luonnonsuojelulaki N:o 1096/1996.
- Lovén, L. 2004. Kolin kansallispuiston asiakaspalautejärjestelmä. Julkaisussa: Lovén, L. (toim.). Tutkittu ja tuntematon Koli. Kolin kansallispuiston tutkimusseminaari 24.–25.4.2002. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 915. s. 123–131.
- McAfee, K. 1999. Selling nature to save it? Biodiversity and green developmentalism. *Environment and Planning D: Society and Space* 17: 133–154.
- McCool, S.F. & Patterson, M.E. 2000. Trends in recreation, tourism and protected area planning. Julkaisussa: Gartner, W.C. & Lime, D.W. (toim.). Trends in outdoor recreation, leisure and tourism. CAB International, Wallingford. s. 111–119.
- Mels, T. 1999. Wild landscapes. The cultural nature of Swedish national parks. Lund University Press, Lund. 257 s.
- Mowforth, M. & Munt, I. 1998. Tourism and sustainability: new tourism in the Third World. Routledge, London. 363 s.
- Naskali, A. 2000. Yhteiskunnalliset arvot ja sosiaalinen kestävyys kansallispuistojen hoidossa. Julkaisussa: Saarinen, J., Jortikka, S. & Virtanen, E. (toim.). Luonto, matkailu ja luonnonsuojelu. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 760. s. 49–69.
- Nieminen, M. & Saaristo, K. 1998. Suomalaisen luonnon lait. *Alue ja Ympäristö* 27(2): 72–89.
- Ohjelma luonnon virkistyskäytön ja luontomatkailun kehittämiseksi. 2002. Suomen ympäristö 535. Ympäristöministeriö. 47 s.
- Olwig, K.R. 1995. Reinventing common nature: Yosemite and Mount Rushmore – a meandering tale of a double nature. Julkaisussa: Cronon, W. (toim.). Uncommon ground. Toward reinventing nature. W.W. Norton, New York. s. 379–408.
- Perttula, M. 2006. Suomen kansallispuistojärjestelmän kehittyminen 1960–1990-luvuilla ja U.S. National Park Servicen vaikutukset puistojen hoitoon. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja A 155. 64 s.
- Poon, A. 1993. Tourism, technology and competitive strategies. CAB International, Wallingford. 370 s.
- Puhakka, R. 2005. Matkailijoiden asenteet kansallispuistojen matkailukehittämiseen. *Matkailututkimus* 1(1): 63–85.
- 2007. Kansallispuistot murroksessa. Tutkimus luonnonsuojelun ja matkailun tavoitteiden kohtaamisesta. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 81. 305 s.
- Puustinen, J., Neuvonen, M., Sievänen, T. & Pouta, E. 2006. Kansallispuistojen vetovoimatekijät ja kävijämäärät. Julkaisussa: Horne, P., Koskela, T., Kuusinen, M., Otsamo, A. & Syrjänen, K. (toim.). Metson jäljillä. Etelä-Suomen metsien monimuotoisuusohjelman tutkimusraportti. Maa- ja metsätalousministeriö, ympäristöministeriö, Metsäntutkimuslaitos ja Suomen ympäristökeskus. s. 308–310.

- Raitio, K. & Rannikko, P. 2006. Metsien käyttö ja sosiaalinen kestävyys: Metsähallituksen roolin muuttuminen Lieksassa. *Metsätieteen aikakauskirja* 2/2006: 271–292.
- Runte, A. 1997. National parks. The American experience. 3. painos. University of Nebraska Press, Lincoln. 335 s.
- Rytteri, T. 2005. Ensimmäisten lakisääteisten luonnonsuojelualueiden perustaminen poliittisena kysymyksenä. *Terra* 117(2): 3–16.
- Saarinen, J. 2003. The regional economics of tourism in Northern Finland: the socio-economic implications of recent tourism development and future possibilities for regional development. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism* 3(2): 91–113.
- 2005. Tourism in the northern wildernesses: wilderness discourses and the development of nature-based tourism in Northern Finland. Julkaisussa: Hall, C.M. & Boyd, S. (toim.). *Nature-based tourism in peripheral areas. Development or disaster. Aspects of Tourism* 21. Channel View Publications, Clevedon. s. 36–49.
- , Jortikka, S. & Virtanen, E. 2000. Luonnonsuojelualueet ja matkailu. Julkaisussa: Saarinen, J., Jortikka, S. & Virtanen, E. (toim.). *Luonto, matkailu ja luonnonsuojelu. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja* 760. s. 5–12.
- Sorsa, R. 2004. The role of tourism in Finnish nature conservation from the nineteenth century to the present. Julkaisussa: Saarinen, J. & Hall, C.M. (toim.). *Nature-based tourism research in Finland: local contexts, global issues. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja* 916. s. 33–46.
- 2005. Matkailun muuttuva asema kansallispuistojen suunnittelussa. *Alue ja Ympäristö* 34(1): 42–53.
- Tamminen, J. 1981. Kansa vastaan kansallispuistot. Kansallispuistokomitean esityksen vastaanoton sosiologista tarkastelua. *Turun yliopisto, Sosiologisia tutkimuksia* 101. 51 s.
- Tolvanen, A., Rämetsä, J., Siikamäki, P., Törn, A. & Orell, M. 2004. [Verkkodokumentti]. Research on ecological and social sustainability of nature tourism in Northern Finland. Julkaisussa: Sievänen, T., Erkkonen, J., Jokimäki, J., Saarinen, J., Tuulentie, S. & Virtanen, E. (toim.). *Policies, methods and tools for visitor management – proceedings of the second international conference on monitoring and management of visitor flows in recreational and protected areas, June 16–20, 2004, Rovaniemi, Finland. Metlan työraportteja/Working Papers of the Finnish Forest Research Institute* 2. s. 264–270. Saatavissa: <http://www.metla.fi/julkaisut/workingpapers/2004/mwp002.htm>. [Viitattu 23.1.2007].
- Urry, J. 1990. The tourist gaze. Leisure and travel in contemporary societies. Sage, London. 176 s.
- Valtioneuvoston periaatepäätös toimintaohjelmasta luonnon virkistyskäytön ja luontomatkailun kehittämiseksi. 2003. 10 s. Saatavissa: <http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=1318&>. [Viitattu 23.1.2007].
- Virkistyskäytön ja luontomatkailun kehittyminen on kansallispuistojen keskeinen haaste ja mahdollisuus Lapissa. 2006. Metsähallituksen tiedote 15.12.2006. Saatavilla: <http://www.metsa.fi/news.asp?Section=10&Item=5486>. [Viitattu 23.1.2007].

Liite 1

Kansallispuistojen suunnitteluasiakirjat:

- Alueiden yleisökäytön tavoitetilä 2010. 2004. Roolijakoprojekti, julkaisematon loppuraportti. Luonnonsuojelujohtajan hyväksymä 21.4.2004. Yleinen osa.
- Helvetinjärven kansallispuiston runkosuunnitelma. 1986. Metsähallitus SU 4:73.
- Hiidenportin kansallispuiston runkosuunnitelma. 1988. Metsähallitus SU 4:95.
- Isojärven kansallispuiston runkosuunnitelma. 1984. Metsähallitus SU 4:54.
- Itäisen Suomenlahden kansallispuiston runkosuunnitelma. 1987. Metsähallitus SU 4:90.
- Kauhanevan–Pohjankankaan kansallispuiston runkosuunnitelma. 1985. Metsähallitus SU 4:72.
- Kolin kansallispuisto 2010. Hoito- ja käyttösuunnitelma 2003–2010. 2005. Lovén, L. (toim.). Metsäntutkimuslaitos, Tutkimusmetsäpalvelut ja Joensuun tutkimuskeskus.
- Kolin kansallispuisto ja Kolin matkailualue. Kestävän matkailun kehittäminen – strategia. 2006. Lovén, L. (toim.). EUROPARC – Sustainable Tourism Charter, NEST-KOLI-Ecolabeling project. Kolin neuvottelukunta hyväksynyt 21.2.2006. Julkaisematon suunnitelma.
- Koloveden kansallispuiston runkosuunnitelma. 1993. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja B 5.
- Kurjenrahkan kansallispuiston hoito- ja käyttösuunnitelma. 2006. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja C 1.
- Lauhanvuoren kansallispuiston runkosuunnitelma. 1985. Metsähallitus SU 4:71.
- Leivonmäen kansallispuiston hoito- ja käyttösuunnitelma. 2006. Luonnos. Metsähallitus.
- Lemmenjoen kansallispuiston runkosuunnitelma. 1988. Metsähallitus SU 4:91.
- Liesjärven kansallispuiston runkosuunnitelma. 1985. Metsähallitus SU 4:68.
- Linnansaaren kansallispuiston runkosuunnitelma. 1985. Metsähallitus SU 4:69.
- Luonnonsuojelualueiden hoidon periaatteet. Valtion omistamien luonnonsuojelualueiden tavoitteet, tehtävät ja hoidon yleislinjat. 1993. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja B 1.
- Luonnonsuojelualueiden hoidon periaatteet. Metsähallituksen luonnonsuojelualueiden tavoitteet, tehtävät ja hoidon yleislinjat. 2002. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja B 63.
- Luonnonsuojelualueiden hoidon periaatteet. Metsähallituksen luonnonsuojelualueiden tavoitteet, tehtävät ja hoidon yleislinjat. 2004. Metsähallitus, luonnonsuojelu. Luonnonsuojelujohtajan hyväksymä 21.5.2004. Julkaisematon suunnitelma.
- Luontomatkailusuunnitelma. Oulangan kansallispuisto ja sen lähiseutu. 2004. Oulangan yhteistoimintaryhmä. Julkaisematon suunnitelma.
- Metsähallituksen luonnonsuojelualueiden virkistys- ja luontomatkailukäytön edellytysten parantaminen – kehittämissuunnitelma ympäristöministeriölle. 2004. Metsähallitus, luonnonsuojelu. Aarnio, M., Berg-häll, J. & Vauramo, A. Julkaisematon suunnitelma 2.12.2004.
- Nuukion kansallispuiston hoito- ja käyttösuunnitelma. 2003. Luonnos 26.5.2003. Metsähallitus.
- Oulangan kansallispuiston hoito- ja käyttösuunnitelma. 2003. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja B 70.
- Pallas-Yllästunturin kansallispuiston hoito- ja käyttösuunnitelma. 2005. Sulkava, P. & Norokorpi, Y. (toim.). Luonnos 18.8.2005. Metsähallitus.
- Patvinsuon kansallispuiston runkosuunnitelma. 1998. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja B 47.
- Perämeren kansallispuiston runkosuunnitelma. 1994. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja B 15.
- Petkeljärvi-Putkelanharjun ja Puohtiinsuon Natura-alueiden hoito- ja käyttösuunnitelma. 2006. Laiho, J., Pirinen, M. & Kumpulainen, J. Luonnos 16.10.2006. Metsähallitus.
- Pyhä-Häkin kansallispuiston runkosuunnitelma. 1984. Metsähallitus 4:58.
- Pyhä-Luoston kansallispuiston hoito- ja käyttösuunnitelma. 2006. Luonnos. Metsähallitus.
- Päijänteen kansallispuiston runkosuunnitelma. 1997. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja B 37.
- Repoveden kansallispuiston ja Aarnikotkan metsän luonnonsuojelualueen hoito- ja käyttösuunnitelma. 2004. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja B 75.

- Riisitunturin kansallispuiston runkosuunnitelma. 1987. Metsähallitus SU 4:78.
- Saaristomeren kansallispuiston runkosuunnitelma. 2000. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja B 56.
- Salamajärven suojelualuekokonaisuuden hoito- ja käyttösuunnitelma 2006–2015. 2007. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja C 20.
- Seitsemisen kansallispuiston runkosuunnitelma. 1996. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja B 28.
- Syötteen alueen luontomatkailusuunnitelma. 2001. Aarnio, J. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja B 61.
- Syötteen kansallispuiston hoito- ja käyttösuunnitelma. 2006. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja C 2.
- Tammisaaren kansallispuiston runkosuunnitelma. 1992. Metsähallitus SU 4:122.
- Tiilikajärven kansallispuiston runkosuunnitelma. 1998. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja B 46.
- Urho Kekkosen kansallispuiston hoito- ja käyttösuunnitelma. 2001. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja B 60.
- Valkmusan kansallispuiston hoito- ja käyttösuunnitelma. 2002. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja B 65.

Metlan työraportteja 52: 153–160

Euroopan kansallispuistoliiton kestävän matkailun kehittämisprosessi ja sen soveltaminen Kolilla

Hanniina Manner

1 Johdanto

Kansallispuistot ovat pitkään toimineet nähtävyyksinä ja keskeisinä matkailukohteina Suomessa. 1990-luvulla käyntikertojen määrä kansallispuistoissa yli kaksinkertaistui, ja samalla ylitettiin miljoonan käyntikerran raja. Jatkossa kansallispuistojen hoidon ja käytön suunnittelussa tuleekin varautua luontomatkailijoiden määrän nousuun, palvelujen lisätarpeeseen, eri käyttömuotojen yhteensovittamiseen, sekä matkailuyrittämisen mahdollisuuksien ja ohjaamisen kehittämiseen (Saarinen 2005).

Kolin kansallispuiston hoito ja käyttösuunnitelmassa vuosille 2003–2010 ennakoidaan matkailijamäärien alueella nousevan noin 50 % nykyisestä eli sataan viiteenkymmeneen tuhanteen kävijään vuodessa. Luonnonarvojen turvaamiseksi suunnitelmassa edellytettiin kestävän matkailun edistämistä alueella (Lovén 2005). Strategiseksi työkaluksi valittiin Euroopan kansallispuistoliiton (EUROPARC) kestävän matkailun ohjelma. Tässä artikkelissa kuvaillaan aluksi Euroopan kansallispuistoliiton kestävän matkailun ohjelmaa ja sen soveltamista Kolin kansallispuistossa. Erityisesti keskitytään ohjelmaan kuuluvien viiden vuoden toimintasuunnitelmien (Action plan) valmisteluun. Samalla arvioidaan lyhyesti suunnitteluprosessiin liittyneitä ongelmia sekä ohjelman vaikutuksia ympäristön tilaan. Lopuksi tarkastellaan matkailun ympäristömerkkejä, sillä Euroopan kansallispuistoliiton kestävän matkailun ohjelman toteutuksesta saatua tunnustusta voidaan käyttää ympäristömerkin tavoin.

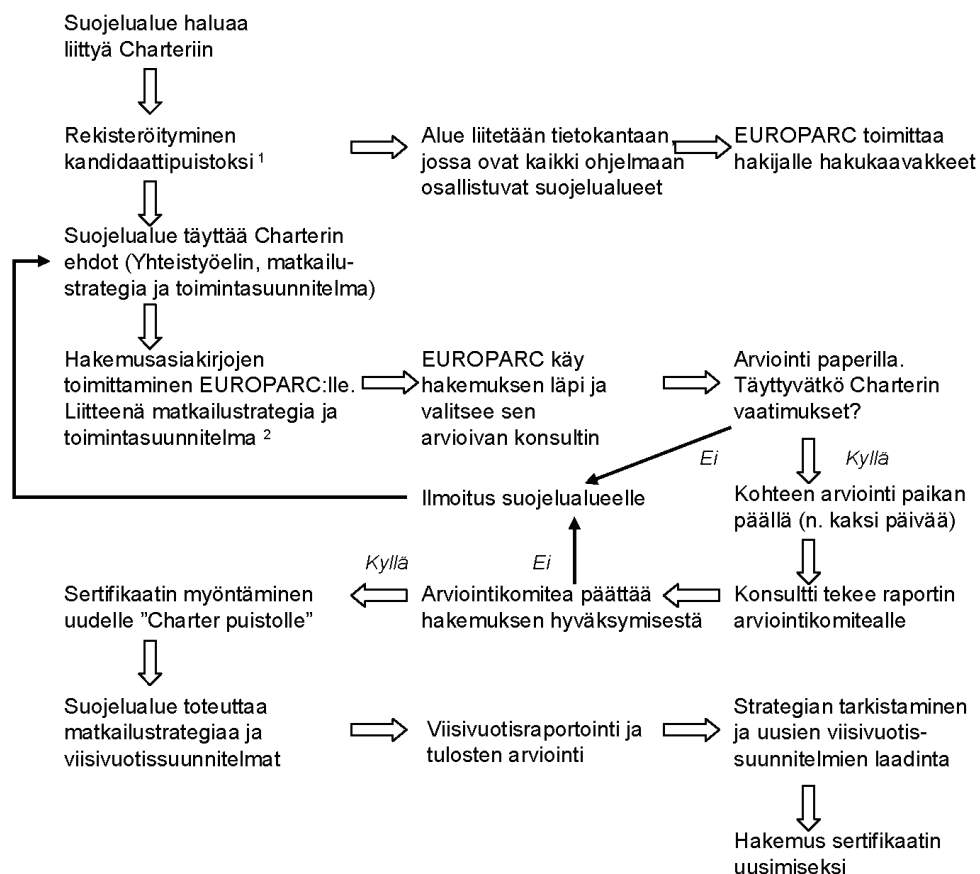
2 The European Charter for Sustainable Tourism

Euroopan kansallispuistoliitto, EUROPARC Federation, on luonut ohjelman, The European Charter for Sustainable Tourism in Protected Areas, joka tähtää kestävän kansallispuistomatkailun kehittämiseen. Suunnitteluprosessin järjestön suuntaviivojen mukaan toteuttaneille kansallispuistoille myönnetään kestävän matkailun tunnustus eli sertifikaatti (Protected areas...2002). Ensimmäiset tunnustukset myönnettiin vuonna 2001 ja vuoden 2005 loppuun mennessä niitä

oli myönnetty yhteensä 30 (Members of...2007). Suomessa sertifikaatin on vuonna 2004 saanut Syytteen kansallispuisto. Kuvassa 1 on esitetty sertifikaatin hakemiseen liittyvä prosessi.

Euroopan kansallispuistoliiton ohjelman mukaan alueelle tulee laatia kestävän matkailun strategia ja toimintasuunnitelma, jonka kautta matkailun kestävyttä alueella voidaan lisätä. Kansallispuistomatkailemisen kehittämisessä tulee kiinnittää huomiota kahdeksaan osa-alueeseen, joita ovat (The Europarc Charter...2002):

- 1) Luonnon ja kulttuuriperinnön suojelu,
- 2) matkailijoiden kokemusten laadukkuuden parantaminen,
- 3) tehokas viestintä alueen erityispiirteistä,
- 4) kannustaa suojelualueen arvoja kunnioittavien matkailupalveluiden kehittämistä,
- 5) kouluttaa alueella toimivia yrityksiä suojelualueella olevista arvoista ja kestävästä toimintatavasta,
- 6) varmistaa, että matkailu tukee paikallisten elinmahdollisuuksia,
- 7) tukea paikallistaloutta,
- 8) seurata ja ohjata matkailujavirtoja haitallisten vaikutusten minimoimiseksi.

¹ Voidakseen liittyä Charteriin, suojelualueen tulee olla Euroopan kansallispuistoliiton jäsen.

² Rekisteröinnin ja hakemuksen lähettämisen välin tulee olla yleensä ainakin vuosi, jotta vaadittavat toimenpiteet ehditään tekemään.

Kuva 1. Euroopan kansallispuistoliiton Kestävän matkailun ohjelman, European Charter for Sustainable tourism, hakemus ja verifikaatioprosessi. (mukaellen Flowchart – Application and verification...2002)

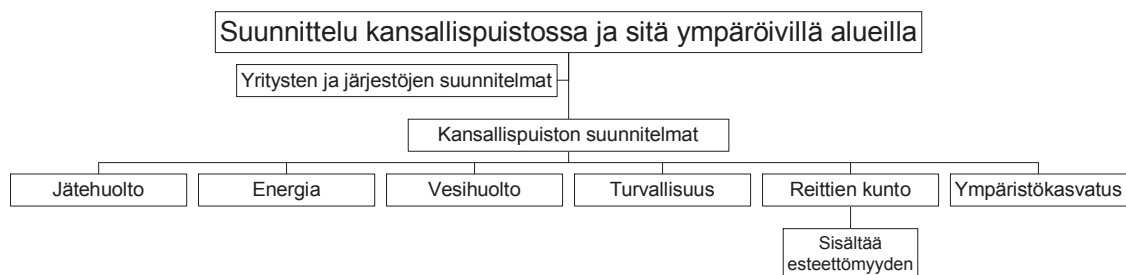
Keskeisin suunnittelun toteuttamista ohjaava toimintaperiaate on paikallisyhteisön ottaminen mukaan suunnitteluun. Tämä tarkoittaa niin alueella tai sen läheisyydessä asuvia ihmisiä kuin yrityksiäkin. Suunnitelmien tulee olla sellaisia, että myös nämä sidosryhmät voivat hyväksyä ne. Käytännössä tämä tarkoittaa yhteistyöelimen perustamista tai jo olemassaoloelimen rakenteiden hyödyntämistä. Näillä paikallisilla toimielimillä tulisi myös olla merkittävä rooli suunnitelmien toteutumisen seurannassa. (Protected areas...2002)

Euroopan kansallispuistoliiton malli perustuu paikallisesti asetettaviin tavoitteisiin. Ainoat sitovat normit, joita kansallispuistomatkailun kehittämisessä on noudatettava, ovat paikallisen lainsäädännön antamia. Muuten tavoitteet asetetaan itse. Keskeistä kuitenkin on, että suunniteltujen toimenpiteiden toteuttamisen kautta jo edellä mainittujen kahdeksan osa-alueen kohdalla tapahtuu muutosta suotuisaan suuntaan.

3 Kolin toimintasuunnitelmien laadinta

Kolin toimintasuunnitelmaosuus jakautuu kahteen erilliseen osaan, jotka on esitetty kuvassa 2. Ensimmäinen käsittää kansallispuistolle tehtyt suunnitelmat, toinen kansallispuistossa tai sen kanssa yhteistyössä toimivien yritysten ja yhdistysten suunnitelmat. Kansallispuiston suunnitelma jakautuu seitsemään osasuunnitelmaan, joita ovat jätehuolto, energia, vesihuolto, turvallisuus, reittien kunto, esteettömyys ja ympäristökasvatus. Yritysten suunnitelmissa käsitellään suppeammin samoja aihepiirejä. Mukana on yhdeksäntoista yritystä ja seitsemän yhdistystä. Yritysten toimialat ovat monimuotoisia. Mukana on sekä varsinaisen matkailusektorin ydinalueen toimijoita kuten majoitus, ravintola, ohjelmalvelu- ja kuljetusyrityksiä, että matkailualaa tukevia toimijoita, joita ei kuitenkaan yleensä mielletä varsinaiseen matkailualan keskiöön. Näistä esimerkkejä ovat kiinteistöhuolto ja rakennusalan yritys, esite- ja näyttelymateriaaleja valmistava yritys sekä käsityöalan yritykset. Lisäksi Kolin kansallispuistolle ja Kolin matkailualueelle on laadittu yleisemmän tason integroitu ympäristöstrategia. Tässä artikkelissa tarkastellaan erityisesti yritysten ja järjestöjen toimintasuunnitelmaosuutta, sillä kirjoittaja osallistui näiden suunnitelmien valmisteluun.

Rahoitus suunnitteluprosessin toteuttamiseen saatiin NEST (=Northern Periphery for Sustainable Tourism) -hankkeesta, joka on Kolin kansallispuiston ja kolmen muun eurooppalaisen suojelualueen yhteistyöhanke. Hankkeen toteuttamiseen saatiin Euroopan Unionin Interreg III B Northern Periphery ohjelman tukea (NEST - Northern...2006). Suunnittelutyötä tehtiin Kolilla vuosien 2005 ja 2006 aikana. Valmiit suunnitelmat toimitettiin Euroopan kansallispuistoliitolle 30.6.2006. Euroopan kansallispuistoliiton nimittämä konsultti tarkasti suunnitelmat vieraillessaan alueella 28.–29.9.2006. Arviointiraportti oli myönteinen, ja Kolin kansallispuisto saa Euroopan kansallispuistoliiton kestävän matkailun sertifikaatin vuoden 2007 kuluessa.

Kuva 2. Kolin toimintasuunnitelmien rakenne.

4 Yritysten aktivoinnin ongelmia

Kolin toimintasuunnitelman ensimmäisen osan eli kansallispuiston ympäristösuunnitelmien valmistelua helpotti kansallispuiston hoitoa ohjaava hoito- ja käyttösuunnitelma (Lovén 2005). Siinä on määritelty tarve lisäsuunnitelmalle, jossa otetaan huomioon ympäristöön liittyviä riskejä kansallispuistomatkailun kasvaessa. Sen sijaan yrittäjillä ja yhdistyksillä ei ollut vastaavaa aikaisempaa sitoutumista asiaan. Yhteistyökumppaneiden saaminen suunnittelupöytään oli monipolvinen prosessi. Kolin kansallispuiston kanssa yhteistyössä toimivista tai siihen jollain tasolla yhteyksissä olevista yrityksistä ja yhdistyksistä tehdyn selvityksen kautta potentiaalisia kumppaneita löydettiin noin 250. Näille sidosryhmille lähetettiin tutkimuskysely, jonka yhteydessä niille tarjottiin mahdollisuutta lähteä mukaan ympäristösuunnitelmien valmisteluprosessiin. Tätä kautta löytyi kuitenkin vain alle kymmenen lopulliseen suunnitteluvaiheeseen edennyttä yritystä ja yhdistystä, joskin alustavaa kiinnostusta ympäristöasioiden kehittämiseen oli noin kolmellakymmenellä toimijalla. Kiinnostuneista suurimman osan karsi pois yrityksen päivittäistoimintaan liittyvät kiireet, Kolin kansallispuiston vähäinen merkitys yrityksen liikevaihdon muodostumisessa tai yrityksiltä suunnitelmatyöstä veloitettu omavastuuosuus (100 euroa).

Avoimen tarjouksen lisäksi yhteistyöyrityksiä kannustettiin osallistumaan suunnitteluprosessiin pitämällä suunnitelman valmistelua koskevia tiedotus- ja keskustelutilaisuuksia sekä ottamalla suoraan yhteyttä joihinkin kansallispuiston tärkeimmistä paikallisista yhteistyökumppaneista. Yritysten ja yhteisöiden mukaan saamisen kynnystä alensi merkittävästi kansallispuiston vakituisen henkilökunnan ja paikallisten toimijoiden välinen pitkälinen verkostosuhde, jonka rakentamiseen lyhyen, noin vuoden mittaisen suunnitteluprojektin puitteissa ei olisi ollut mahdollisuuksia. Mukaantumisen kynnystä alensi myös paikallisten yritysten ja muiden yhteisöjen halu pitää yllä hyviä suhteita kansallispuistoon, joka on Kolin kaltaisella pienellä paikkakunnalla merkittävä toimija.

5 Toimijoiden kirjo

Yritysten ja yhdistysten motiivit lähteä mukaan suunnittelutyöhön voidaan jakaa kolmeen tyyppiin, jotka vaikuttivat osittain päällekkäisinä:

- 1) Toimijat, joille ympäristöasiat ovat aatteellisella tasolla tärkeitä,
- 2) toimijat, jotka lähtivät mukaan varmistaakseen mahdollisuutensa kehittää liiketoimintaansa ja siinä yhteydessä varmistaakseen hyvät suhteet keskeiseen toimijaan kansallispuistoon
- 3) toimijat, jotka toimivat luvan- tai sopimusvaraisesti kansallispuiston sisällä ja joiden kanssa kansallispuisto voi neuvotella ja sopia tai asettaa velvoitteita ympäristönäkökohtien huomioidmisesta.

Suunnittelutyöhön lähti mukaan niin ympäristöasioihin vahvasti panostavia yrityksiä kuin yrityksiä, joille ympäristöasioilla ei juurikaan ollut merkitystä tai jotka katsoivat, että ympäristön tilaa edistävillä toimenpiteillä ei ollut erityistä tarvetta. Tämä näkyy muotoiltujen ympäristösuunnitelmien tason ja tavoitteiden moninaisuutena. Koska toimenpiteet sai määritellä itse, osa suunnitelmista on pienimuotoisia. Niihin on kirjattu lähinnä jo käytössä olevia jatkossa ylläpidettäviä ympäristöperiaatteita ja melko vähäisiä uudistuksia. Toisessa ääripäässä on yrityksiä, jotka toteuttavat jo monia ympäristöperiaatteita, mutta jotka olivat silti innokkaita mittaviinkin lisäpanostuksiin. Suunnittelutyön kautta tyyppiin 3) yrityksille muotoutui kansallispuiston sopimuskumppaneiltaan toivoma ympäristösuunnitelma, jonka ne olisivat muuten joutuneet työstämään ilman kansallispuiston apua.

6 Ympäristösuunnittelun vaikuttavuus ja toteutuksen ongelmat

EUROPARCin kestävän matkailun kehittämisohjelma on prosessipainotteinen, jolloin toimija itse määrittelee suunnittelujakson tavoitteensa sekä niiden toteutuksen rahoituksen ja ajoituksen. Tällaisen omaehtoisen suunnitelman kohdalla voidaan kysyä, muotoutuvatko asetetut tavoitteet tarpeeksi kunnianhimoisiksi ympäristön kannalta vai onko kyse ns. viherpesusta, jossa pyritään esittämään yrityksen toiminta ympäristöystävällisessä valossa, vaikka mitään muutoksia itse toimintatapoihin ei tehdä?

Pieni osa tehdyistä Kolin yritysten ympäristösuunnitelmista lähestyy sisältönsä osalta tätä näkemystä eli niihin on kerätty ympäristömyönteisimmät jo nyt käytössä olevista toimintatavoista. Toisaalta pienimpiin tekoihin sitoutuneiden yritysten kiinnostus ympäristöasioihin on yleensä vähäisintä, mutta juuri näiden vähemmän valveutuneiden yritysten ympäristönsuojelun tason nostaminen on tärkeämpää kuin jo valmiiksi ympäristömyönteisten (Buckley 2004). Suunnitteluprosessin kautta toimijoiden on ollut pakko miettiä ympäristöasioita, jolloin on mahdollista, että toimintaa muutetaan ympäristöystävällisempään suuntaan myöhemmin. Suunnitteluvaiheessa tulikin esille esimerkki, jossa suunnitelmaan haluttiin aluksi suppeita tavoitteita kertakäyttöastioiden osalta, mutta myöhemmin kuitenkin ilmeni, että yritys aikoo voimakkaasti vähentää niiden käyttöä.

Olivat kirjatut toimenpiteet sitten suuria tai pieniä, keskeistä ympäristön kannalta on niiden toteuttaminen. Vaikka suunnitelmien toteutumista valvoo EUROPARCin säädösten mukaisesti muodollisesti Kolin alueen toimijoista kerätty työryhmä (Koli Forum - Kolin Neuvottelukunta), käytännössä suunnitelmien toteutus jäänee osallistuneiden yritysten ja yhdistysten oman aktiivisuuden varaan. Vahvasti ympäristömyönteiset periaatteet sisäistäneiden yrittäjien osalta suunnitelmien toteuttamiseen voi suhtautua melko luottavaisin mielin. Näitä on kuitenkin vain osa toimijoista (kts. myös Sorsa 2002), joten riski, että osa suunnitelmista jää toteuttamatta, on suuri.

Varmuus suunnitelmien toteutumisesta oletettavasti lisääntyisi, jos toimintaan kannustettaisiin toimijoiden yhteisellä kehittämisprojektilla ja tavoitteiden toteutumista seurattaisiin viisivuotisen suunnitelmakauden aikana. Mahdollisuudet siihen ovat kuitenkin rajalliset, sillä toteutustyöhön ei oltu varattu NEST-hankkeen resursseja ja mahdolliselle toteutushankkeelle pitää erikseen hakea rahoitus. Projektirahoituksen lyhytkestoisuuden aiheuttama ongelma pitkäjännitteistä työtä vaativien tulosten saavuttamiseksi onkin yleinen (esim. Sasidharan ja Font 2001).

Myös suunnitteilla oleva Kolin kansallispuiston hallinnon siirto Metsäntutkimuslaitokselta Metsähallitukselle voi vaikeuttaa suunnitelmien toteuttamista. Kansallispuistoa hoitavan Metsäntutkimuslaitoksen luomien verkostosuhteiden tuottama sosiaalinen pääoma tulisi siirtää uudelle organisaatiolle sujuvasti tilanteessa, johon liittyvät myös kansallispuistossa henkilöstössä mahdollisesti tapahtuvat muutokset.

7 Suunnitteluprosessi ympäristömerkinnän näkökulmasta

Euroopan kansallispuistoliiton kestävän matkailun ohjelman perusteella saatavaa sertifikaattia voidaan matkailukehityksen ohjaamisen lisäksi pyrkiä käyttämään ympäristömerkin tapaan. Tämä on sertifikaatin myöntämisen jälkeen tavoitteena myös Kolin kansallispuistossa.

Matkailun ympäristömerkintä voidaan määritellä sertifikaatiksi, jolla vahvistetaan että matkailutoimintaa harjoitetaan jonkin tunnetun standardin perusteella, joka parantaa ympäristön tilaa tai minimoi haitallisia ympäristövaikutuksia (Fairweather ja Maslin 2005). Matkailun ympäristömerkit voivat antaa matkailijoille tietoa matkailuyritysten ympäristövaikutuksista. Ympäristömerkittyjen tuotteiden markkinoille tulon kautta toivotaan, että matkailijat heräisivät vaatimaan ympäristöystävällisempiä tuotteita ja tekemään valistuneita valintoja. Samaan aikaan merkkien näkyvyyden lisääntyminen painostaisi yrityksiä vähentämään ympäristövaikutuksiaan. (Sasidharan ja Font 2001)

Vaikka laatumerkintä yleisesti ja ympäristömerkintä sen erikoistapauksena on alkanut muista tuoteryhmistä, matkailutuotteillekin on ehditty kehittää jo useita erilaisia ympäristömerkkejä. Fontin (2002) mukaan erilaisia matkailualan ympäristömerkkejä on yli sata. Vuonna 1998 tehdyssä tutkimuksessa (Spittler ja Haak 2001), jossa oli mukana 44 erilaista matkailualalle myönnettävää ympäristömerkkiä, havaittiin, että suurin osa merkeistä (57 %) oli suunnattu hotelleille ja ravintoloille. Merkkejä myönsivät niin ympäristöjärjestöt ja matkailun toimialajärjestöt kuin valtiot ja kunnatkin. Merkkien kohdealue vaihteli hyvin pienistä alueista maailmanlaajuiseen (Spittler ja Haak 2001). Suomalaisista tai Pohjoismaisena yhteistyönä kehitetyistä merkeistä mainittakoon jo käytöstä pois jäänyt Vihreä Hotelli -tunnus (Joupperi 2002) ja useille eri tuoteryhmille myönnettävä Joutsenmerkki eli Pohjoismainen ympäristömerkki. Se lienee tunnetuin ympäristömerkki maassamme laaja-alaisuutensa ansiosta. Matkailualan yrityksistä Joutsenmerkki voidaan myöntää hotelli- ja ravintola-alan yrityksille. (Joutsenmerkin myöntämisperusteet ...2002, Joutsenmerkin kriteerit...2006)

Yleensä ympäristömerkin saaminen edellyttää, että sen hakijan tulee saavuttaa ennalta määrättyjä ympäristökriteereitä. Esimerkiksi Joutsenmerkissä veden, energian ja kemikaalien kulutukselle ja jätteiden tuotannolle hotellivierasta kohden asetetaan tietty enimmäisarvo, joka tulee alittaa vähintään kahdessa edellä mainitussa ryhmässä. Merkki asettaa myös muita pakollisia vaatimuksia (Joutsenmerkin myöntämisperusteet...2002).

Euroopan kansallispuistoliiton sertifikaatti eroaa näistä absoluuttisista raja-arvoista vaativista merkeistä. Siinä vaaditaan erinäisten alueellisten organisaatorakenteiden kuten yhteistyöelimen olemassaoloa sekä ympäristösuunnitelmien tekemistä, mutta varsinaiset ympäristötavoitteet ovat hyväksyntää hakevan tahon itse päätettävissä. Ajatus on, että avoimen ja integroivan suunnitteluprosessin avulla suojelualueelle suuntautuvan matkailun kestävyys lisääntyy ja alueen erityispiirteet otetaan paremmin huomioon kehityksessä. Näin onkin alueellisella tasolla. Ongelmallista kuitenkin on, jos prosessiluonteista merkkiä halutaan käyttää yksittäisen yrityksen markkinoinnissa, sillä suunnitteluprosessiin osallistumisesta kertova merkki ei anna takeita konkreettisten toimenpiteiden tasosta. Tämä saattaa johtaa Pohjoismaisen ympäristömerkin kaltaisiin ”kriteerimerkkeihin” tottuneita kuluttajia harhaan.

Erilaisten ympäristömerkkien sisällön moninaisuus on aiemminkin todettu ongelmalliseksi, sillä niiden määrä ja sisällön monimuotoisuus vesittää merkkien sanomaa (Buckley 2004, Spittler ja Haak 2001). Mikäli ympäristömerkistä haluttaisiin markkinointihyötyä, sen tulisi olla hyvin tunnettu ja mahdollistaa tuotteiden vertailtavuus niin, että matkailijat todella tietävät, mitä merkki osoittaa. Kriteerit on mahdollista saavuttaa parhaiten kun samaa merkkiä voidaan soveltaa mahdollisimman laajalla alueella (Lübbert 2001, Spittler ja Haak 2001).

Toisaalta huoli harhaanjohtavien matkailun ympäristömerkkien leviämisestä on asetettava oikeaan mittasuhteeseen: Vaikka ympäristöön liittyvissä asennetutkimuksissa on käynyt ilmi ihmisten

halu toimia ympäristöystävällisesti, käytännön päätöstilanteessa ympäristöystävälliset asenteet kuitenkin useimmiten sysätään syrjään (Reiser ja Simmons 2005, Sharpely 2001). Tätä edesauttaa se, että matkailutuotteiden kulutus ainakin huvimatkailemisen osalta liittyy ihmisen haluun palkita itseään, jolloin kulutuksen vastuullisuusnäkökohdat helposti unohtuvat (Sharpely 2001). Ympäristömerkeillä ei siis näytä olevan juurikaan vaikutusta matkailijoiden käyttäytymiseen. Toisaalta tilanne saattaa muuttua, mikäli kuluttajat alkavat jossain vaiheessa oikeasti toteuttaa ympäristömyönteisiä asenteitaan.

8 Yhteenveto

Tässä artikkelissa on kuvattu Euroopan kansallispuistoliiton Kestävän matkailun ohjelmaa ja sen soveltamista Kolilla erityisesti yritysten ja yhteisöiden osalta. Ohjelmassa lähdetään osallistujien omista lähtökohdista, tavoitteista ja voimavaroista. Kehittämisen tavoitteena on toteuttaa yrityksen tai yhteisön itse määrittelemät toimenpiteet. Keskeistä on niiden oikea suunta eli matkailun vaikutusten muuttaminen luonnonympäristölle ja paikallisyhteisölle myönteisempään suuntaan, vaikka askeleet saavat olla pieniäkin.

Ohjelman vapaus on sekä sen vahvuus että heikkous. Mukaan voivat lähteä niin ympäristöasioiden kehitystyötä vasta aloittavat kuin kestävän matkailun periaatteita toiminnassaan jo pitkään soveltaneet toimijat. Etenkin ensin mainittujen saaminen mukaan on tärkeää, sillä niiden toiminnan muuttumisen myötä on mahdollisuus saavuttaa suurempia tuloksia kuin jo valmiiksi ympäristötietoisten yritysten tai yhteisöiden toimintaa hienosäätämällä. Toisaalta voidaan kysyä, saavutetaanko vapaaehtoisella tavoitteiden asettelulla toivottuja parannuksia vai jäävätkö tulokset vaatimattomiksi ja jopa harhaanjohtaviksi. Vaikka ympäristömerkin kehittämisellä ei liene suurta vaikutusta matkailijoiden käyttäytymiseen, matkailun ympäristövaikutusten hallinta on silti tärkeää luonnonarvojen ja matkailun yhteensovittamiseksi. Euroopan kansallispuistoliiton kestävän matkailun ohjelman toteuttamisessa Kolilla on omat hankaluutensa, mutta aluetasolla tarkasteltuna se on kuitenkin hyvä yritys hallita kansallispuistomatkailemisen haitallisia vaikutuksia.

Kirjallisuus

- Buckley, S. 2004. Impacts Positive and Negative: Links between Ecotourism and Environment. Julkaisussa: Environmental Impacts of Ecotourism. CABI Publishing, Wallingford. s. 5–14.
- Fairweather, J. & Maslin C. 2005. Environmental Values and Response to Ecolabels Among International Visitors to New Zealand. *Journal of Sustainable Tourism* 13(1): 82–98.
- Flowchart – Application and verification process. European Charter for Sustainable Tourism. [Verkkodokumentti] EUROPARC Federation 2002. Saatavissa: <http://www.europarc.org/european-charter.org/Documents/Flowchart.pdf> [Viitattu 22.2.2007]
- Font, X. 2002. Environmental certification in tourism and hospitality: progress, process and prospects. *Tourism Management* 23(3): 197–205.
- Joutsenmerkin myöntämisperusteet. Hotellit ja retkeilymajat. Versio 2.3. 3. lokakuuta 2002 – 30. kesäkuuta 2008. [Verkkodokumentti] Pohjoismainen ympäristömerkintä. Saatavissa: http://www.ymparistomerkki.fi/files/785/072fi2_3.pdf. [Viitattu 22.1.2007]
- Joutsenmerkin kriteerit. Ravintolat. Versio 1.0 • 13.joulukuuta 2006 – 31. joulukuuta 2009. [Verkkodokumentti] Pohjoismainen ympäristömerkintä. Saatavissa: http://www.ymparistomerkki.fi/files/812/091fi1_0.pdf [Viitattu 22.1.2007]

- Juopperi, S. 2002. Vihreä Hotelli – ympäristöä ajatellen. Helsingin kaupungin ympäristökeskuksen monisteita 4/2002. 16 s.
- Lovén, L. (toim.). 2005. Kolin kansallispuisto 2010. Hoito- ja käyttösuunnitelma 2003–2010. Metsäntutkimuslaitos, Tutkimusmetsäpalvelut ja Joensuun tutkimuskeskus. 98 s.
- Lübbert, C. 2001. Tourism Ecolabels. Market Research in Germany. Julkaisussa: Font, X. (toim.). Tourism Ecolabelling : Certification and Promotion of Sustainable Management. CABI Publishing, Cambridge, MA. s. 71–86.
- Members of the European Charter. [Verkkosivusto] EUROPARC Federation. Saatavissa: http://www.europarc.org/european-charter.org/ecst_parks_neu.htm [Viitattu 29.1.2007]
- NEST - Northern Environment for Sustainable Tourism. 2006. [Verkkosivusto]. Saatavissa: <http://www.metla.fi/koli/nest/index.htm> [Viitattu 29.1.2007]
- Protected Areas and Tourism. The European Charter. [Verkkodokumentti] EUROPARC Federation. 2002. Saatavissa: <http://www.europarc.org/european-charter.org/Documents/brochure.pdf> [Viitattu 12.12.2006]
- Reiser, A. & Simmons, D.G. 2005. A quasi-experimental method for testing effectiveness of ecolabel promotion. *Journal of Sustainable Tourism* 13(6): 590–616.
- Saarinen, J. 2005. Luontomatkailun kehittäminen ja tutkimus Suomessa. Verkkojulkaisussa: Tuulentie, Seija & Saarinen, Jarkko (toim.). Kestävät käytännöt matkailun suunnittelussa ja kehittämisessä. Metlan työraportteja. Saatavissa: <http://www.metla.fi/julkaisut/workingpapers/2005/mwp020.htm>. [Viitattu 12.1.2007]
- Sasidharan, V. & Font, X. 2001. Pitfalls of Ecolabelling. Julkaisussa: Font, X. (toim.). Tourism Ecolabelling: Certification and Promotion of Sustainable Management. CABI Publishing, Cambridge. MA. s. 105–121.
- Sharpley, R. 2001. The Consumer Behaviour Context of Ecolabelling. Julkaisussa: Font, X. (toim.). Tourism Ecolabelling: Certification and Promotion of Sustainable Management. CABI Publishing, Cambridge. MA. s. 41–56.
- Sorsa, R. 2002. Matkailun suhde ympäristöön: Kolin alueen yritykset kestävän matkailun toimeenpanijoina. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 883. Rovaniemen tutkimusasema. 80 s.
- Spittler, R. & Haak, U. 2001. Quality Analysis of Tourism Ecolabels. Julkaisussa: Font, X. (toim.). Tourism Ecolabelling: Certification and Promotion of Sustainable Management. CABI Publishing, Cambridge. MA. s. 213–246.
- The European Charter for Sustainable Tourism in Protected Areas. Updated version of October 2002 [Verkkodokumentti] EUROPARC Federation. Saatavissa: http://www.europarc.org/european-charter.org/Documents/charter_full_text.pdf [Viitattu 12.12.2006]

Metlan työraportteja 52: 161–173

Kansallispuistojen kävijämäärää selittävät tekijät

Jenni Puustinen, Eija Pouta, Marjo Neuvonen ja Tuija Sievänen

1 Johdanto

Suojelualueiden merkitys matkailulle kasvaa eripuolilla maailmaa samanaikaisesti alueiden lukumäärän kasvaessa (Holden 2001, Kim ym. 2002). Erityisesti kansallispuistot ovat usein kansallisia ikoneja ja ”must”-kohteita luontomatkailijoille. Eagles ja McCool (2002) pitävät kansallispuistoihin kohdistuvaa matkailua merkittävänä kulttuurisena, sosiaalisena ja taloudellisena ilmiönä, jonka merkitys kasvaa entisestään väestönkasvun myötä. Puistojen merkitystä heijastaa puistossa kävijöiden määrä, joka on kasvanut eri puolilla maailmaa.

Rakenteelliset muutokset, erityisesti alkutuotannon heikkeneminen, on johtanut maaseudun yhteisöt etsimään korvaavia elinkeinoja palvelutuotannosta (Eagles ja McCool 2002, Fredman 2004). Suojelualueiden on koettu hankaloittavan elinkeinomahdollisuuksia alkutuotantoon, erityisesti metsätalouteen, turvaavilla seuduilla (Jokinen, 2003). Virkistyspalveluiden tarjonta ja lisääntyvä matkailukäyttö ja sen mukanaan tuomat työllistymismahdollisuudet on nähty suojelun oikeuttajina (e.g., Eagles ja McCool 2002). Myös kansallispuisto-statusen saamisen paikalliselle kohteelle on odotettu lisäävän matkailijoiden käyntimääriä ja edistävän matkailuelinkeinoja. Toisaalta puistojen tarjoamien virkistyspalveluiden oikeudenmukainen kohdistuminen paikallisille tai matkailijoille on myös noussut esiin puistojen matkailukäyttöön liittyvässä keskustelussa (Naskali 2000).

Kansallispuiston aluetaloudelliset vaikutukset muodostuvat käyntimäärien ja kävijöiden virkistys- ja matkailupalvelujen hankintaan käytetyn rahan yhteisvaikutuksesta (mm. Bergstrom ym. 1990, Huhtala 2006). Kun arvioidaan suojelualueen tulevaa potentiaalia aluetaloudellisten vaikutusten luojana, on olennaista pystyä arvioimaan käyntien määrää. Tässä tutkimuksessa tarjotaan lähtökohtia ymmärtää käyntimäärien muodostumista ja identifioida niitä tekijöitä, jotka vaikuttavat käyntimääriin. Matkailijat valitsevat kohteensa perustuen tarjolla olevaan tietoon luonnonolosuhteista, sijainnista ja matkailu- ja virkistyspalveluista (Hall ja Page 2002) ja toisaalta kävijöiden kokemukset ja tyytyväisyys vaikuttavat uusintakäynteihin tulevaisuudessa. Tieto puiston ominaisuuksien suhteesta käyntimääriin tarjoaa puistoja hallinnoiville tahoille keinoja tavoitteista riippuen kasvattaa tai vähentää kävijämääriä. Tämä tieto, erityisesti niiden tekijöiden tuntemus, joihin puiston hoidolla voidaan vaikuttaa, on olennaista sekä uusia puistoja perustettaessa että suunniteltaessa vanhojen puistojen hoitoa ja käyttöä.

Aiemman kirjallisuuden pohjalta voidaan todeta sekä kysyntä- että tarjontatekijöiden vaikuttavan matkailukohteen käyntimääriin (Gunn 1997, 2002). Kansallispuistojen tapauksessa keskeisiä ovat puiston ominaisuudet ja niiden laatu (Hanink ja White 1999). Laadukkaat puistot houkuttelevat kävijöitä laajemmalla alueella, kun taas heikkolaatuisemmissa puistoilla on suppeampi kysyntä alue (Hanink ja Stutts 2002). Kirjallisuudessa on keskitytty erityisesti puiston sisäiseen palvelutarjontaan ja luonnonolosuhteisiin (Hanink ja White 1999, Loomis 2004), kun taas puistoa ympäröivien alueiden vetovoimatekijät ja palvelutarjonta ovat saaneet vähemmän huomiota osakseen.

Puiston ominaisuuksien vaikutusta puiston käyttöön voidaan tutkia useammalla tavalla. Joissakin tutkimuksissa on selvitetty palveluiden tarjontaa ja niiden alueellista sijoittumista (Mills ja Westover 1987, Formica 2000, Hall ja Page 2002). Palvelutarjonnan systemaattinen selvittäminen on myös ollut puistojen luokittelun avain (Cocklin ym. 1990, Priskin 2001, Deng ym. 2002). Puistojen ryhmittely niiden laadun perusteella voisi tarjota myös viitekehyksen, jolla käyntimääriä voisi ymmärtää. Muutamissa tutkimuksissa käyntimäärien muodostumista on pyritty mallittamaan ymmärtämällä puisto yhdeksi havaintoyksiköksi (Mills ja Westover 1987, Hanink ja White 1999, Hanink ja Stutts 2002). Näissä tutkimuksissa on tyypillisesti keskitytty joko kysyntätekijöihin (Hanink ja White 1999) tai puiston sisäisiin tarjontatekijöihin (Mills ja Westover 1987). Puiston käyntimäärien selittämiseen on käytetty sekä kysyntä- että tarjontatekijöitä, mutta vain yksittäisissä tutkimuksissa on otettu huomioon molemmat (Hanink ja Stutts 2002).

Tämän tutkimuksen tavoitteena on selvittää Suomen kansallispuistojen käyntimääriin vaikuttavia tekijöitä. Tutkimuksessa käytetään kahta lähestymistapaa: puistojen ryhmittelyä ja mallinnusta. Ensimmäisessä lähestymistavassa puistot ryhmitellään perustuen niiden luonnonolosuhteisiin, virkistyspalveluihin puiston sisällä ja matkailupalveluihin puiston ulkopuolella. Seuraavaksi kuvataan puistoryhmän vaikutus käyntimääriin. Toisessa lähestymistavassa rakennetaan käyntimääriä selittävä regressiomalli, jossa kysyntä- ja tarjontatekijöitä käytetään selittäjinä. Tulosten pohjalta keskustellaan käyntimääriä selittävien tekijöiden suhteellisesta tärkeydestä ja lopuksi vertaillaan lähestymistapojen heikkouksia ja vahvuuksia. Tutkimuksen aineistossa kaikki Suomen kansallispuistot ovat havaintoja, joista kustakin on tarjolla ominaisuus ja käyntimäärätieto.

2 Käyntimääriä selittävät tekijät

2.1 Lähestymistavat selittää kansallispuiston käyntien määrää

Kansallispuistoja on luokiteltu aikaisemmissa tutkimuksissa useista lähtökohdista ja moniin tarkoituksiin, mutta luokituksia ei ole kuitenkaan aiemmin käytetty puistojen käytön intensiteetin ymmärtämiseen. Kuitenkin yksi lähestymistapa tarkastella käyntimääriä selittäviä tekijöitä on käyttää ryhmittelymenetelmää. Puistoja ryhmitellään niiden ominaisuuksien perusteella ja kuvata käyntien runsautta saaduissa puistoryhmissä.

Aiemmissa tutkimuksissa luokittelun tavoitteena on ollut esimerkiksi suojeluarvojen evaluointi tai tiedon tuottaminen suunnittelun ja puistojen hoidon tarpeisiin (Cocklin ym. 1990, Priskin 2001, Ananda ja Herath 2002). Deng'n ym. (2002) mukaan puistojen luokittelu voi tarjota myös matkailijalle enemmän tietoa ja edistää kohteen suojeluarvojen ymmärtämistä. Puistojen aiemmat luokittelut ovat lähinnä keskittyneen puiston sisäisten olosuhteiden kuvaamiseen ja puiston ulkopuolinen alue on jäänyt vähemmälle huomiolle. Puistojen luokitteluun ei ole olemassa vakiintuneita menetelmiä, mutta sekä kvantitatiivisia että kvalitatiivisia menetelmiä on käytetty. Usein ryhmittelyt ovat pohjautuneet tutkijan arvioihin eri osatekijöiden tärkeydestä (Cocklin ym. 1990,

Priskin 2001). Tilastollisia menetelmiä ei puistojen ryhmittelyssä ole juurikaan käytetty, vaikka soveltuvia ryhmittelymenetelmiä olisikin tarjolla.

Toinen aiemminkin käytetty lähestymistapa puistojen käyntimäärien selittämiseen on regressio-menetelmiin pohjaavat mallit. Malleissa selitettävänä tekijänä on ollut yksittäisen puiston kävijöiden määrä eri vuosina tai useiden kansallispuistojen kävijöiden määrä samana vuonna tai tietyllä ajanjaksolla (Mills ja Westover 1987, Hanink ja White 1999, Loomis ym. 1999, Hanink ja Stutts 2002, Loomis 2004). Mallin pohjainen lähestyminen tarjoaa mahdollisuuden useiden selittävien tekijöiden samanaikaiseen tarkasteluun ja muuttujien yhteisvaikutusten ymmärtämiseen (Mills ja Westover 1987). Malleja voidaan hyödyntää puistojen tulevan käytön ennustamisessa esimerkiksi perustettaessa uusia puistoja tai kehitettäessä olemassa olevien puistojen palveluita (Loomis ym. 1999).

2.2 Selittävät tekijät

Käyntimääriä selittävät tekijät voidaan jakaa kysyntä- ja tarjontatekijöihin. Tarjontatekijöillä tarkoitetaan virkistyskäyttöä tukevia resursseja, niin luonnon resursseja kuin ihmisen tuottamiakin. Useiden luonnonolosuhteisiin liittyvien tekijöiden voidaan olettaa vaikuttavan kansallispuiston suosioon käyntikohteena. Kirjallisuudessa käytettyjä käsitteitä ovat yleinen vetovoimaisuus (Formica 2000) ja ympäristön laatu (Pendleton 1994). Kävijän odotusten voidaan olettaa täyttyvän todennäköisimmin jos kohde on monipuolinen, harvinainen tai ainutlaatuinen (Deng ym. 2002). Erityisesti vesielementin läsnäolon (Vuoristo 1998, Gunn 2002) ja maisema-arvojen (Cocklin ym. 1990, Hanink ja White 1999, Gonnerman ym. 2001) on todettu parantavan kohteen vetovoimaisuutta.

Toinen keskeinen tarjontatekijä on kansallispuiston tarjoama infrastruktuuri. Virkistyskäyttöä tukevia palveluita ja rakenteita tarvitaan luonnon vetovoimaisuuden säilyttämiseksi ja harrastusmahdollisuuksien turvaamiseksi (Priskin 2001, Cocklin ym. 1990). Noin puolelle kävijöistä puiston tarjoamat palvelut ovat tärkeä kohteen valintakriteeri (Gonnerman ym. 2001). Esimerkiksi leiriytymismahdollisuuksien ja vesien virkistyskäyttöön liittyvien palveluiden (Mills ja Westover 1987) sekä pitkien reittien (Huhtala ym. 2004) on todettu lisäävän puistojen suosiota.

Puiston ulkopuolisten alueiden matkailupalveluilla on myös vaikutusta puiston kävijämääriin (Machlis ja Field 2000). Onkin tärkeää ymmärtää puistokäyntiin liittyvä tarjonta kokonaisuutena, johon kuuluvat myös puistoa ympäröivien kuntien tuottamat palvelut kuten majoitus ja liikennöintipalvelut (Eagles ja McCool 2002, Gunn 2002). Ympäröivien alueiden kilpailevat tai täydentävät ulkoilumahdollisuudet kuten muut puistot tai retkeilyreitit voivat vaikuttaa käyntimääriin (Clawson ja Knetsch 1966, Loomis 2004). Tosin kansallispuistojen tapauksessa muiden lähellä sijaitsevien kansallispuistojen ei ole todettu vaikuttaneen käytön laajuuteen (Hanink ja White 1999).

Tarjontatekijöiden ohella myös puistoon kohdistuvalla alueellisella kysynnällä voi olla vaikutusta käyntimääriin. Hanink'n ja Stutts'n (2002) mukaan mahdollisten käyttäjien asunnon sijainti suhteessa puistoon on olennainen käytön määrään vaikuttava tekijä (ns. spatial demand model). Etäisyyden väestökeskittymistä ja matkustuskustannusten kasvaessa käyntimäärien voidaan olettaa pienevän. Puiston kysyntäalue on kuitenkin riippuvainen puiston ominaisuuksista; luonnon olosuhteiden ja palveluiden laadusta, mutta myös puiston iästä (esim. Hanink ja White 1999).

3 Aineisto ja menetelmät

3.1 Aineisto ja muuttajat

Tutkimusaineiston muodostivat Suomen 35 kansallispuistoa (taulukko 1). Kukin kansallispuisto oli yksi havainto tutkimuksen aineistossa. Aineisto sisälsi tiedot kunkin puiston vuotuisista käyntimääristä sekä tiedot puistojen luonnonolosuhteista, sisäisistä ja ulkopuolista virkistys- ja matkailupalveluista sekä alueellista kysyntätekijöistä. Tutkimusaineiston perusosa, johon kuuluivat kävijämäärätiedot sekä tiedot puistojen luonnonolosuhteista ja sisäisistä palveluista saatiin Metsähallitukselta. Kolin kansallispuiston osalta vastaavat tiedot saatiin käyttöön puistoa hallinnoivalta Metsäntutkimuslaitokselta.

Metsähallitus on systemaattisesti seurannut puistojen kävijämääriä vuodesta 1995. Kävijälaskentaan on käytetty sekä mekaanisia että elektronisia kävijälaskureita, ja laskennan tuloksia on varmennettu ja täydennetty havainnoiden (Rauhala ym. 2002). Tässä tutkimuksessa käytettiin vuoden 2003 käyntimääriä. Taulukossa 1 esitetään käyntimäärätiedot puistoittain. Käyntimäärien jakauma on varsin laaja ulottuen 4 500 käynnistä 217 000 käyntiin.

Tarjontatietoon kuului tietoa puistojen luonnonolosuhteista. Luonnonolosuhteita kuvasivat muuttajat vallitsevasta luontotyyppistä (vesialueet, suot, tunturit, metsät), muuttuja biotooppien määrästä ja arvokkaista maisema-alueista. Aineistoon kuuluivat myös puistojen pinta-alaa ja perustamisvuotta kuvaavat muuttajat.

Metsähallituksen Reiska -tietokannasta saatiin tiedot puistoissa sijaitsevista virkistyspalveluista kuten keittokatoksista, näköalatorneista, nuotiopaikoista ja muista rakennelmista. Polkuverkoston laajuudesta saatiin tietoa suoraan kustakin puistosta. Harrastusmahdollisuuksia kussakin puistossa kuvattiin Metsähallituksen internetsivustojen (www.luontoon.fi) tiedoilla siitä, mihin eri ulkoiluharrastuksiin alue tarjoaa hyvän virkistysympäristön sekä harrastusta tukevia palveluita.

Puistojen ulkopuoliset matkailupalvelut määritettiin niiden kuntien alueilta, joihin puisto sijoittui. Useamman kunnan matkailupalvelut laskettiin yhteen, mikäli puisto sijaitsi useamman kunnan alueella. Tietoa matkailupalveluista kerättiin Tilastokeskuksen lähteistä, matkailuoppaista ja matkailujärjestöjen internet-sivuilta. Matkailupalveluiden osalta dataan kuului muuttujia, jotka kuvasivat majoituskapasiteettia vuoteiden määränä, nähtävyyksiä kuten kansallisesti tärkeitä kulttuurihistoriallisia kohteita ja ohjelmapalveluita tarjoavien yritysten määriä. Sadan kilometrin säteellä olevien muiden kansallispuistojen määrä laskettiin kuvaamaan puistoa korvaavia tai täydentäviä luontomatkakohteita.

Alueellista kysyntää kuvaamaan muodostettiin muuttujia, jotka liittyivät puiston sijaintiin suhteessa potentiaalisiin käyttäjiin. Käyttäjien sijaintia suhteessa puistoon kuvasivat puiston etäisyys lähimpiin yli 50 000 ja 100 000 asukkaan kaupunkeihin sekä 50 ja 100 kilometrin säteellä puistosta asuvien asukkaiden määrä.

Useimmat muuttajat olivat luonteeltaan määrällisiä. Esimerkiksi harrastusmahdollisuuksia kuvaava muuttuja rakennettiin niistä harrastusmahdollisuuksista, jotka korreloivat merkitsevästi käyntimäärän kanssa. Luokittelevat muuttajat muunnettiin dummy-muuttujiksi ja muuttuja muunnoksia, kuten luonnollista logarimia käyntikerroista, käytettiin mallien sopivuuden parantamiseksi.

Taulukko 1. Kansallispuistot ja käyntimäärät.

Kansallispuisto	Pinta-ala	Perustamisvuosi	Käyntejä 2003
Helvetinjärvi	49,5	1982	32 000
Hiidenportti	45	1982	7 500
Isojärvi	22	1982	8 000
Itäinen Suomenlahti	6,7	1982	15 000
Kauhaneva-Pohjankangas	57	1982	6 000
Koli	30	1991	12 000
Kolovesi	23	1990	6 000
Kurjenrahka	29	1998	20 000
Lauhanvuori	53	1982	25 000
Leivonmäki	29	2003	4 500
Lemmenjoki	2850	1956	10 000
Liesjärvi	22	1956	15 000
Linnansaari	38	1956	28 000
Nuoksio	39	1994	100 000
Oulanka	270	1956	165 000
Pallas-Yllästunturi ¹	1020	1938	217 000
Patvinsuo	105	1982	15 000
Perämeri	157	1991	7 200
Petkeljärvi	6	1956	17 000
Puurijärvi-Isosuo	27	1993	15 000
Pyhä-Häkki	13	1956	11 000
Pyhä-Luosto ¹	142	1938	95 000
Päijänne	14	1993	8 000
Repovesi	15	2003	65 000
Riisitunturi	77	1982	7 000
Rokua	4,3	1956	24 000
Saaristomeri	500	1983	80 000
Salamajärvi	62	1982	7 000
Seitsemäniemi	45,5	1982	40 000
Syöte	299	2000	24 000
Tammisaaren saaristo	52	1989	20 000
Tiilikkajärvi	34	1982	6 000
Torransuo	26,7	1990	20 000
Urho Kekkosen kansallispuisto	2550	1982	160 000
Valkmusa	17	1996	5 000

¹ Pallas-Yllästunturi ja Pyhä -Luosto kansallispuisto laajenivat 2005. Käyntimäärät ja palvelut uuden rajauksen mukaiselle alueelle.

3.2 Tilastolliset menetelmät

3.2.1 Ryhmittelymenetelmä

Tutkimuksessa käytettiin kahta menetelmää käyntien määrän ja puiston ominaisuuksien välisen yhteyden selvittämiseen: ryhmittelyä ja regressiomallia. Ryhmittelymenetelmässä puistot luokiteltiin kolmen muuttujaryhmän pohjalta, jolloin saatiin aluksi kolme eri ryhmittelyä, jotka lopuksi yhdistettiin kolmiulotteiseksi puistoja kuvaavaksi matriisiksi.

Ensiksi käytettiin ryhmittelyanalyysiä (Johnston 1980) puistojen luokitteluksi luonnonolosuhteiden perusteella. Tavoitteena analyysissä oli löytää käytettyjen muuttujien suhteen mahdollisimman homogeenisiä ryhmiä. Ryhmittelyanalyysi maksimoi ryhmien välistä etäisyyttä ja minimoi ryhmien sisäistä etäisyyttä. Ryhmittely tehtiin SPSS:n TwoStep cluster analysis -toiminnolla. Ryhmittelyssä käytettiin seuraavia muuttujia: 1. pinta-ala (km²), 2. biodiversiteetti (biotooppien lukumäärä, kpl), 3. maisema (kansallisesti merkittävät maisema-alueet puistossa, kyllä/ei), 4. suot (onko vallitseva luontotyyppi, kyllä/ei), 5. vesialueet (onko vallitseva luontotyyppi, kyllä/ei) sekä 6. tunturit (onko vallitseva luontotyyppi, kyllä/ei).

Ryhmittelyanalyysiä kokeiltiin myös puistojen ryhmittelemiseksi puistojen sisäisen virkistyspalveluiden perusteella. Analyysistä kuitenkin luovuttiin, koska se korosti joitain yksittäisiä palveluita ryhmittelyperusteena. Sen sijaan palveluista rakennettiin summamuuttuja, käyttäen sen osana seuraavia muuttujia: 1. rakennettujen reittien pituus (km), 2. tulipaikkojen määrä (kpl), 3. tupien ja muiden taukorakennusten määrä (kpl), 4. alueelle soveltuvat ulkoiluharrastukset (kpl harrastuksia) sekä 5. opastuspalveluiden määrä (opastuskeskukset, opastuspisteet ym., kpl).

Muuttujat koodattiin uudelleen kolmiluokkaisina (matala=1, keski=3, korkeataso=3), jolloin eri palvelut saivat lopullisessa summamuuttujassa yhtä suuren painon. Lopullisen virkistyspalveluja kuvaavan summamuuttujan arvot vaihtelivat näin välillä 5–15. Puistot jaettiin uuden summamuuttujan perusteella kolmeen ryhmään; virkistyspalveluiltaan korkeatasoiset, keskitasoiset ja matalatasoiset puistot.

Vastaavalla tavalla puistot ryhmiteltiin puistoja ympäröivien alueiden matkailupalvelutarjonnan mukaan. Käytetyt muuttujat olivat: 1. vuodepaikkojen määrä (kpl), 2. merkittävien vaellusreittien määrä (kpl), 3. ravitsemuspalveluja tarjoavien yritysten määrä (kpl), 4. ohjelmapalveluja tarjoavien yritysten määrä (kpl) sekä 5. kulttuurihistoriallisten nähtävyyksien määrä (kpl). Muuttujat luokiteltiin kolmiluokkaisiksi, jonka jälkeen niistä rakennettiin summamuuttuja. Summamuuttujan skaala jaettiin kolmeen, jonka perusteella puistot ryhmiteltiin kolmeen ryhmään.

Käyntimääriä verrattiin kullakin ryhmittelyllä saatujen puistoryhmien välillä käyttäen varianssi-analyysia ja Tukeyn testiä ryhmäparien vertailuun.

3.2.2 Regressiomalli käyntimäärille

Toisena lähestymistapana käytettiin käyntimääriä selittävää regressiomallia, jolloin saatiin tarkasteltua useamman yhtä aikaa vaikuttavan muuttujan vaikutusta käyntimäärään. Selitettävästä muuttujasta, käyntimäärästä, käytettiin luonnollista logaritmia jakauman normalisuusoletuksen täyttämiseksi. Luonnollinen logaritmi helpotti myös selittävien muuttujien kertoimien tulkintaa; yhden yksikön muutos selittävässä muuttujassa aiheuttaa kertoimen suuruisen suhteellisen muutoksen selitettävässä muuttujassa.

Useista mahdollisista selittävistä muuttujista valittiin malliin ne, jotka korreloivat parhaiten käyntimäärien kanssa, mutta eivät korreloineet häiritsevästi keskenään. Keskenään korreloivista muuttujista valittiin parhaiten käyntimääriä selittävät. Malli estimoitiin askeltavalla menetelmällä, jossa muuttujia otettiin tai poistettiin mallista perustuen muuttujien merkitsevyyksiin. Mallista estimoitiin useita variaatioita. Useat kysyntätekijät, kuten 50 tai 100 kilometrin säteellä puistosta asuvien määrä, eivät osoittautuneet tilastollisesti merkitseviksi, ja jätettiin näin ollen pois mallista.

Koska kysyntätekijöistä myöskään etäisyys yli 100 000 asukkaan kaupunkiin ei ollut sellaisenaan merkitsevä, kehitettiin muuttujaa eteenpäin. Koska muuttuja oli merkitsevä Etelä-Suomen puistojen osalta, rakennettiin etäisyys -muuttujasta ja Etelä-Suomea kuvaavasta dummy-muuttujasta interaktio. Interaktiomuuttuja korreloi positiivisesti käyntimäärien kanssa (Pearson korrelaatio - 0,411 ja p-arvo 0,014), ja paransi mallin selitystasetta.

4 Tulokset

4.1 Puistojen ryhmittely ja käyntimäärät

Seuraavassa esitetään kansallispuistojen ryhmittely ja verrataan kävijämääriä puistoryhmissä. Luonnonolosuhteiden perustella tehty puistoryhmittely johti neljään puistoryhmään (taulukko 2). Ensimmäinen ryhmä koostui melko pienialaisista puistoista, joissa myös biodiversiteetin aste oli melko alhainen. Ryhmän puistoille tyypillinen luontotyyppi oli suo. Toiseen ryhmään kuuluvat puistot olivat tyypillisesti metsäpuistoja, joissa esiintyi myös valtakunnallisesti arvokkaita maisemakokonaisuuksia. Kolmanteen ryhmään kuuluvia puistoja voitiin luonnehtia vesistöpuistoiksi. Neljänteen ryhmään kuului tunturipuistoja ja ryhmälle ominaisia olivat myös arvokkaat maisemakokonaisuudet. Biodiversiteetin aste nousi ensimmäisestä ryhmästä neljänteen.

Varianssianalyysi paljasti käyntimäärien eroavan merkitsevästi puistoryhmien välillä (p-arvo 0,002). Alhaisin käyntimäärä liittyi suopuistoihin ja korkein tunturipuistoihin. Tunturipuistot poikkesivat käyntimäärien osalta muiden ryhmien puistoista ($p < 0,06$).

Taulukko 2. Kansallispuistojen ryhmittely perustuen luonnonolosuhteisiin. Käyntimäärät ryhmissä.

Ryhmä	Kansallispuistot	bio- tooppeja	pinta-ala km ²	käyntejä 2003
			keskiarvo	
suo	Patvinsuo, Kurjenrahka, Puurijärvi-Isosuo, Valkmusa, Kauhaneva-Pohjankangas, Torronsuo	7,33	43,6	13 500
metsä	Syöte, Seitsemäniemi, Liesjärvi, Tiilikajärvi, Salamajärvi, Nuoksio, Isojärvi, Lauhanvuori, Hiidenportti, Rokua, Helvetinjärvi, Leivonmäki, Petkeljärvi, Pyhä-Häkki, Riisitunturi	11,71	53,4	21 900
vesi ja maisema	Koli, Oulanka, Linnansaari, Itäinen Suomenlahti, Saaristomeri, Perämeri, Tammisaaren saaristo, Repovesi, Kolovesi, Päijänne	17,5	110,6	51 400
tunturi	Lemmenjoki, Pallas-Yllästunturi, UKK, Pyhä-Luosto	18,25	1 640,5	120 500
F-testi p-arvo				0,002
Tukeyn testit parittaisille vertailuille, p-arvo				
• tunturi- vesi ja maisema				0,056
• tunturi-metsä				0,002
• tunturi-suo				0,004
• vesi ja maisema-metsä				0,365
• vesi ja maisema - suo				0,353
• metsä - suo				0,979

Virkistyspalvelujen perustella tehty ryhmittely ja sen yhteys käyntimääriin on esitetty taulukossa 3. Ryhmään, jossa palveluiden taso oli alhaisin (summamuuttujan arvo alle 7) kuului 13 puistoa. Näille tyypillistä oli, että suot olivat keskeinen luonnon elementti. Keskimääräisten virkistyspalvelujen ryhmään (summamuuttujan arvot 8–11) kuului 15 kansallispuistoa. Korkeimman virkistyspalvelujen tason ryhmään kuuluvista 7 puistosta vain Koli sijaitsi Itä-Suomessa, muut puistot sijaitsivat Pohjois-Suomessa. Erot käyntien määrissä puistojen välillä olivat merkitseviä. Erityisesti korkean palvelutason puistot erosivat alemman palvelutason puistoista käyntimäärien osalta (p-arvo 0,003).

Puistot ryhmiteltiin kolmeen ryhmään myös puistoa ympäröivän maaseudun tarjoamien matkailupalvelujen perusteella (taulukko 4). Puistot, joiden ympäristön matkailupalvelut olivat korkeimmalla tasolla sijaitsivat tyypillisesti Pohjois-Suomessa ja suurten kaupunkien läheisyydessä. Pohjois-Suomen hiihtokeskukset ja matkailualueet liittyivät selvästi korkeimman palvelutason puistoihin. Käyntimäärät korkeimman palvelutason puistoihin poikkesivat merkitsevästi alemman palvelutason puistoista (p-arvo < 0,001). Alimman palvelutason puistot sijaitsivat tyypillisesti Etelä- ja Keski-Suomen maaseutumaisilla alueilla.

Taulukko 5 yhdistää ryhmittelyt taulukoista 2, 3 ja 4. Taulukon vaaka-akseli kuvaa luonnon olosuhteisiin pohjaava ryhmittelyä. Pystyakselilla kuvataan sekä puiston sisäisiin että ulkoisiin palveluihin perustuvat ryhmittelyt. Kussakin solussa esitetään puistojen määrä ja käyntimäärän keskiarvo puistoryhmässä. Taulukko paljastaa ryhmittelyjen keskinäiset riippuvuudet. Suopuistojen ryhmässä virkistys- ja matkailupalveluiden lisääminen ei näytä vaikuttavan kävijämääriin samalla lailla kuin metsä- tai vesistöpuistojen ryhmissä.

Tunturipuistojen ryhmässä vaihtelu palvelutarjonnassa oli vähäistä ja näin palveluiden vaikutuksesta käyntimääriin on vaikea tehdä johtopäätöksiä. Taulukko 5 paljastaa myös sisäisten ja ulkoisten palveluiden riippuvuuden. Vain yhdessä korkeiden ulkopuolisten matkailupalvelujen puistossa (Kurjenrahka) puiston sisäiset palvelut olivat alhaisella tasolla.

Taulukko 3. Puistojen ryhmittely perustuen puistojen sisäisiin virkistyspalveluihin. Käyntejä puistoryhmissä, varianssianalyysi.

Puiston sisäisten virkistyspalveluiden taso	Kansallispuisto	Käyntejä 2003
12–15 korkea	Pallas-Yllästunturi, UKK, Oulanka, Pyhä-Luosto, Syöte, Koli, Lemmenjoki	113 000
8–11 keskitaso	Nuoksio, Saaristomeri, Repovesi, Seitsemisen, Linnansaari, Lauhanvuori, Rokua, Tammisaaren saaristo, Patvinsuo, Itäinen Suomenlahti, Liesjärvi, Päijänne, Isojärvi, Salamajärvi, Kolovesi	30 400
5–7 matala	Helveltinjärvi, Kurjenrahka, Torronsuo, Petkeljärvi, Puurijärvi-Isosuo, Pyhä-Häkki, Hiidenportti, Perämeri, Riisitunturi, Tiilikajärvi, Kauhaneva-Pohjankangas, Valkmusa, Leivonmäki	12 200
F-testin p-arvo		< 0,001
Tukeyn testit parittaisille vertailuille, p-arvot		
• korkea-keski		< 0,001
• korkea-matala		< 0,001
• keski-matala		0,431

Taulukko 4. Puistojen ryhmittely perustuen puiston ulkopuolisten palvelujen tasoon. Käyntejä puistoryhmissä, varianssianalyysi

Puiston ulkopuolisten matkailupalveluiden taso	Kansallispuistot	Käyntejä 2003
11–15 korkea	Patvinsuo, Kurjenrahka, Nuuksio, Koli, Oulanka, Linnansaari, Lemmenjoki, Pallas-Yllästunturi, UKK	92 800
8–10 keski	Syöte, Seitsemisen, Pyhä-Luosto, Liesjärvi, Tiilikajärvi, Itäinen Suomenlahti, Tammisaaren saaristo, Perämeri, Päijänne, Repovesi, Saaristomeri, Puurijärvi-Isosuo, Valkmusa, Hiidenportti, Rokua	28 400
5–7 matala	Salamajärvi, Isojärvi, Lauhanvuori, Kauhanen-Pohjankangas, Torronsuo, Helvetinjärvi, Leivonmäki, Petkeljärvi, Pyhä-Häkki, Riisitunturi, Kolovesi	13 000
F-testin p-arvo		< 0,001
Tukeyn testit parittaisille vertailuille, p-arvot		
• korkea-keski		0,001
• korkea-matala		< 0,001
• keski-matala		0,804

Taulukko 5. Ryhmittelymatriisi ja käynnit.

Puiston sisäisten virkistyspalveluiden taso	Puiston ulkopuolisten matkailupalveluiden taso	Suo	Metsä	Vesi ja maisema	Tunturi ja maisema
puistoja kpl (käyntien keskiarvo)					
Alhainen	Alhainen	2 (13 000)	5 (14 300)		
	Keski	2 (10 000)	2 (6 800)	1 (7 200)	
	Korkea	1 (20 000)			
Keski	Alhainen		3 (13 300)	1 (6 000)	
	Keski		3 (26 300)	5 (37 600)	
	Korkea	1 (15 000)	1 (100 000)	1 (28 000)	
Korkea	Alhainen				
	Keski		1 (24 000)		
	Korkea			2 (142 500)	4 (120 500)

4.2 Käyntimääriä selittävä malli

Taulukossa 6 esitetään kaksi kävijämääriä selittävää regressiomallia. Mallissa 1 kohdistetaan huomio palvelutarjontaan alueella ja mallissa kaksi testataan puiston ikää käyntejä selittävänä tekijänä.

Alueellista kysyntää kuvaava interaktiomuuttuja, suuren kaupunkikeskuksen etäisyys Etelä-Suomessa, oli molemmissa malleissa merkitsevä. Muuttujaa voidaan tulkita niin, että 10 kilometrin lisäys etäisyyteen lähimmästä suuresta kaupungista vähentää kävijämäärää 3 %, kun muut mallin tekijät pysyvät muuttumattomina. Etäisyydellä on kuitenkin vaikutusta vain Etelä-Suomen puistojen osalta. Pohjois-Suomessa puiston etäisyydellä suuresta kaupungista ei ole vaikutusta käyntimääriin.

Tulosten mukaan puiston virkistyspalvelut, kuten reittiverkosto ja harrastusmahdollisuudet, vaikuttavat merkitsevästi puiston suosioon. 10 kilometrin lisäys reittiverkostoon lisäsi käyntejä 4 %. Yksi lisäharrastus puolestaan nosti käyntimääriä jopa 30 %. Biotooppien määrällä oli myös vaikutusta puiston käytön määrään ($p=0,039$). Vaikka puiston luonnon monimuotoisuus ilmeisesti koetaan positiivisena tekijänä, oli sen vaikutus kuitenkin vähäisempi kuin harrastusmahdollisuuksien.

Puiston ikä korreloi selvän positiivisesti reittikilometrien kanssa. Näin ollen molempia muuttujia ei voitu sovittaa samaan malliin. Mallin 2 mukaan puiston ikä vaikutti positiivisesti käyntien määrään. Puiston ikä liittyy usein pitemmälle kehittyneeseen palvelurakenteeseen ja laajempaan tietoisuuteen alueesta. Molemmilla tekijöillä on ilmeisesti positiivinen vaikutus käyntien määrään.

Molemmat mallit kertovat kysyntä- ja tarjontatekijöiden suhteellisesta tärkeydestä. Kysyntätekijöillä ei tunnu olevan merkitystä Pohjois-Suomen puistojen suosion selittämisessä. Etelä-Suomessa kysyntätekijöillä on merkitystä, mutta suhteellinen merkitys tarjontatekijöihin verrattuna on vähäinen.

Taulukko 6. Käyntikertoja (logaritmimuunnos) selittävät regressiomallit.

	Malli 1		Malli 2	
	β	p-arvo	β	p-arvo
Etäisyys lähimpään 100 000 asukkaan kaupunkiin X Etelä-Suomi	- 0,003	0,062	- 0,003	0,021
Harrastusmahdollisuudet	0,273	0,000	0,328	0,000
Biotooppien lukumäärä	0,037	0,039	0,037	0,037
Polkuja (km)	0,004	0,073		
Puiston ikä			0,013	0,053
R^2	0,676		0,682	
N	35		35	

5 Keskustelu ja yhteenveto

Tutkimuksessa määritettiin Suomen 35 kansallispuiston kävijämääriin vaikuttavia tekijöitä. Käyttäen kutakin puistoa havaintona puistot ryhmiteltiin ja käyntimääriä verrattiin ryhmien välillä, ja toisaalta käyntimäärille rakennettiin regressiopohjainen selitysmalli. Tutkimuksessa käytettiin ryhmittelevinä tekijöinä luonnonolosuhteita, puiston sisäisiä virkistyspalveluita sekä puiston ulkopuolisia matkailupalveluita. Kaikki nämä tekijät osoittautuivat puistoja ryhmiteltäessä liittyvän puistojen käytön runsauteen. Toisaalta puistojen ryhmittely osoitti myös näiden tekijöiden korreloivan keskenään. Erityisesti tunturipuistojen käyttäjämäärät olivat korkealla tasolla. Toisaalta näissä puistoissa myös puiston sisäiset virkistyspalvelut ja ulkopuoliset matkailupalvelut olivat korkealla tasolla.

Mallitarkastelun tulokset osoittivat tarjontatekijöiden suhteellisen tärkeyden verrattuna kysyntätekijöihin. Käyntimääriä selittivät erityisesti puiston tarjoamat mahdollisuudet eri ulkoiluharrastuksiin (vertaa Cocklin ym. 1990), biotooppien runsaslukuisuus ja reittiverkoston laajuus. Kuten aiemmassa kirjallisuudessaakin, mallitarkastelu osoitti puiston iän vaikuttavan positiivisesti käyntimääriin (Mills ja Westover 1987, Hanink ja White 1999, Fredman ym. 2005).

Kysyntätekijöillä näytti olevan vähäisempi vaikutus puiston käytön runsauteen. Vain Etelä-Suomen puistojen osalta etäisyys lähimpään suureen asutuskeskukseen vaikutti käynteihin. Kansallispuistoverkostosta voidaan näin ollen todeta löytyvän sekä enemmän käyttäjäorientoituneita alueita että alueita, joiden kysyntä on resurssipohjaista heijastaen laadukkaita palveluita ja monipuolisista luonnonolosuhteita (Clawson ja Knetsch 1966). Erityisesti Etelä-Suomen puistot palvelevat myös päiväkävijöitä, jolloin asutuskeskuksen etäisyydellä puistosta on enemmän merkitystä.

Tutkimuksessa käytettiin kahta lähestymistapaa kävijämäärien selittämiseen. Puistojen ryhmittely tarjosi mahdollisuuden muodostaa kuva kansallispuistojen tarjoamista virkistysmahdollisuuksista yleisemmällä tasolla ja liittää tämä kokonaiskuva kävijämääriin. Toisaalta mallintaminen mahdollisti selittävien tekijöiden samanaikaisen tarkastelun ja toi esiin tekijöiden välisen suhteellisen vaikutuksen käyntimääriin. Erityisesti esiin nousi puistojen erilainen rooli eriosissa maata. Toisaalta mallintamista hankaloitti selittävien tekijöiden voimakas keskinäinen korreloituminen. Suhteellisen pienellä aineistolla toimittaessa onkin tärkeää käyttää molempia lähestymistapoja kokonaiskuvan muodostamiseksi.

Kansallispuistotasoinen aineisto oli kattava ja kysyntään vaikuttavista tekijöistä saatiin kerättyä tietoa monipuolisesti. Lisää ulottuvuuksia tarkasteluun toisi kuitenkin puistotasoinen kävijätutkimusten tuottama tieto kävijöiden kokemuksista. Toisaalta kohdealueiden monipuolisempi valikoima, esimerkiksi muiden suojelualueiden ja virkistysalueiden ottaminen mukaan tarkasteluun, mahdollistaisi uusien tutkimuskysymysten tarkastelun. Tällä aineistolla ei voida esimerkiksi sanoa, kuinka kansallispuistostatuksen saavuttaminen vaikuttaa käyntien runsauteen alueella.

Tutkimuksen avulla voidaan arvioida sekä puiston hoidon vaikutusta käynteihin että käyntien määrää mahdollisissa uusissa puistoissa. Näin tutkimus tarjoaa tietoa puistojen hoidon suunniteluun ja aluetaloudellisten arvioiden pohjaksi. Myös puistoa ympäröivissä kunnissa voidaan arvioida palvelutarjonnan vaikutuksia kävijämääriin. Koska kansallispuistojen ensisijaiseksi tavoitteeksi asetetaan usein alkuperäisluonnon suojelu, voidaan tutkimuksella saada tietoa myös siitä, kuinka mahdollisesti luonnonsuojelutavoitteita vaarantavaa voimakasta käyttöä voidaan rajoittaa.

Tutkimus osoitti, että tiettyihin puistotyyppisiin kuten suopuistot ja tunturipuistot, liittyvä palvelutarjonta on melko samansuuntaista. Suopuistoja ei tyypillisesti varusteta korkealla palvelutarjonnalla ja toisaalta tunturipuistoista ei löydy matalan palvelutarjonnan puistoja. Laajempi variaatio palvelutarjonnassa voisi laajentaa puistojen käyttäjien profiilia ja tuoda alueille uuden tyyppisiä käyttäjiä (vertaa Eagles ja McCool 2002). Näin tutkimus voi tarjota alueita hoitaville tahoille keinoja arvioida kansallispuistoverkoston kokonaisuudessaan.

Kansallispuistojen käytön lisääminen on yksi keino edistää harvaan asuttujen maaseutumaisten alueiden elinvoimaisuutta. Kävijöiden määrä kansallispuistoissa on kuitenkin vain yksi aluetaloudellisten vaikutusten osatekijä. Olennaista on myös se, millaiset puiston ominaisuudet ja palvelurakenne tukevat paikallisten palveluiden käyttöä ja kuinka kävijöiden rahankäyttö saadaan ohjattua puistoja ympäröiviin maaseutumaisiin kuntiin.

Kirjallisuus

- Ananda, J. & Herath, G. 2002. Assessment of wilderness quality using the Analytic Hierachy Process. *Tourism Economics* 8: 189–206.
- Bergstrom, J.C., Cordell, K.H., Ashley, G.A. & Watson A.E. 1990. Economic impacts of recreational spending on rural areas: A case study. *Economic Development Quarterly*, 1990, February.
- Clawson, M. & Knetsch, J.L. 1966. *The Economics of Outdoor Recreation*. Washington DC: RFF.
- Cocklin, C., Harte, M. & Hay, J. 1990. Resource assessment for recreation and tourism: a New Zealand example. *Landscape and Urban Planning* 19: 291–202.
- Deng, J., King, B. & Bauer, T. 2002. Evaluating natural attractions for tourism. *Annals of Tourism Research* 29: 422–438.
- Eagles, P.F.J. 2004. Trends affecting tourism in protected areas. Working Papers of the Finnish Forest Research Institute 2. Saatavissa: <http://www.metla.fi/julkaisut/workingpapers/2004/mwp002.htm>.
- & McCool, S.F. 2002. *Tourism in national parks and protected areas: planning and management*. CABI Publishing, New York. 320 s.
- Formica, S. 2000. Destination attractiveness as a function of supply and demand interaction. Dissertation. Department of Hospitality and Tourism Management, Virginia Polytechnic Institute and State University. Saatavissa: <<http://scholar.lib.vt.edu/theses/available/etd-11142000-15560052/>>.
- Fredman, P. 2004. National park designation – Visitor flows and tourism impact. Working Papers of the Finnish Forest Research Institute, 2. <http://www.metla.fi/julkaisut/workingpapers/2004/mwp002.htm>.
- , Hörnsten Friberg, L. & Emmelin, L. 2005. 40 percent more visitors after national park designation. Scientific Report F 2005, 2. European Tourism Research Institute.
- Gonnerman, M.E.Jr, Lutz, G.M., Ingram, S. & Stoeve, S. 2001. Survey of Iowa State park and recreation area users. Center for Social Behavioral Research, University of Northern Iowa. Saatavilla: <http://www.csbs.uni.edu/dept/csbr/new/reports/DNR_Park_User_Report-2001.pdf>.
- Gunn, C.A. 1997. *Vacationscape. Developing tourist areas*. 3 ed. Taylor ja Francis, Washington. 196 s.
- 2002. *Tourism planning: Basics, Concepts, Cases*. 442 s. 4. painos. Routledge, New York.
- Hall, C.M. & Page, S.J. 2002. *The geography of tourism and recreation. Environment, Place and Space*. London and New York. Routledge.
- Hanink, D.M. & Stutts, M. 2002. Spatial demand for national battlefield parks. *Annals of Tourism Research* 29: 707–719.
- & White, K. 1999. Distance effects in the demand for wildland recreational services: the case of national parks in the United States. *Environment and Planning A* 31: 477–492.
- Holden, A. 2001. *Environment and tourism*. Routledge, London. 225 s.
- Huhtala, M. 2006. Pallas-Ounastunturin kansallispuiston kävijöiden rahankäyttö ja sen paikallistaloudelliset vaikutukset. Saatavilla: <http://www.metla.fi/julkaisut/workingpapers/2006/mwp035.htm> ”Metla Working Papers 35”.

- , Takku, A. Pouta, E. & Ovaskainen, V. 2004. Matkakohteen valintaan vaikuttavat tekijät Pohjois-Suomen retkeily- ja hiihtomatkoilla. *Terra* 116: 241–253.
- Johnston R. J. 1980. *Multivariate Statistical Analysis in Geography*. Longman Group Limited, London.
- Jokinen, M. 2003. Lappilaisen luonnonkäytön pelisäännöt. Teoksessa Massa, I. & Snellman, H. (toim.). *Lappi-maa, kansat, kulttuurit*. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki. s. 16–17.
- Kim, S.S., Lee C-K. & Klenosky, D.B. 2002. The influence of push and pull factors at Korean national parks. *Tourism Management* 24: 169–180.
- Loomis, J. 2004. How bison and elk populations impact park visitation: A comparison of results from a survey and a historic visitation regression model. *Society and Natural Resources* 17: 941–949.
- , Bonetti, K. & Echohawk, C. 1999. Demand for and supply of wilderness. Julkaisussa: K. H. Cordell (toim.). *Outdoor recreation in American life. A National Assessment of Demand and Supply Trends*. Sagamore Publishing, United States. s. 351–376.
- Machlis, G. E. & Field, R.D. (toim.). 2000. *National Parks and Rural Development: Practice and Policy in the United States*. Island Press, Washington. 323 s.
- Mills, A.S. & Westover, T.N. 1987. Structural differentiation. A determinant of park popularity. *Annals of Tourism Research* 14: 486–498.
- Naskali, A. 2000. Yhteiskunnalliset arvot ja sosiaalinen kestävyys kansallispuistojen hoidossa. Julkaisussa: Saarinen, J., Jortikka, S. ja Virtanen, E. (toim.). *Luonto, matkailu ja luonnonsuojelu*. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 760: 49–69.
- Pendleton, L.H. 1994. Environmental quality and recreation demand in a Caribbean Coral Reef. *Coastal Management* 22: 399–404.
- Priskin, J. 2001. Assessment of natural resources for nature-based tourism: the case of the Central Coast region of Western Australia. *Tourism Management* 22: 637–648.
- Rauhala, J., Erkkonen, J. & Iisalo, H. 2002. Standardisation of visitor counting - experiences from Finland, Julkaisussa: Arnberge, A., Brandenburg, C. ja Muhar, A. (toim.). *Conference Proceedings Monitoring and Management of Visitor Flows in Recreational and Protected Areas*. Bodenkultur University Vienna, Austria, January 30- February 02, 2002. 258–263 s.
- Vuoristo, K-V. 1998. *Matkailun muodot*. WSOY. 251 s.

Metlan työraportteja 52: 174–182

Hevosvaellusreitit ja laskettelurinteet vieraslajien leviämisreitteinä

Anne Tolvanen, Katja Kangas, Anne Törn ja Pirkko Siikamäki

1 Johdanto

Ihmisen tarkoituksellisen ja tahattoman toiminnan seurauksena lajeja kulkeutuu niiden alkuperäisiltä levinneisyysalueiltaan uusiin ympäristöihin. Invaasioherkät vieraslajit löytyvät usein ihmisen muokkaamista olosuhteista, koska ne ovat pioneerilajien tavoin nopeakasvuista kolonisoijia ja sietävät monenlaisia häiriöitä (esim. Kolar ja Lodge 2001). Nopeasti levittyvät vieraslajit voivat syrjäyttää alkuperäislajistoa, yksipuolistaa biologista monimuotoisuutta sekä muuttaa alkuperäisiä ekosysteemejä peruuttamattomasti. Tätä pidetään nykyisin elinympäristöjen tuhoutumisen ohella pahimpana biodiversiteettiuhkana maailmassa (esim. Vitousek ym. 1997, Sala ym. 2000).

Tulokas- ja vieraslajien leviäminen ja asettuminen alueelle ovat huomioonotettava uhka etenkin suojelualueiden alkuperäiselle lajistolle. Suojelualueilla ihmisen muokkaamia elinympäristöjä on rajoitetusti, mutta kokemuksia on vieraslajien levittäytymisestä myös niihin (esim. Vitousek ym. 1997, Usher 1988). Esimerkkejä löytyy myös Suomesta: Oulangan kansallispuistossa havaittiin vuonna 1999 pohjoisamerikkalainen tulokaslaji albertanvehnä (*Leymus innovatus*) (Huhta 2003). Kasvi poistettiin asiantuntijoiden päätöksellä, vaikka havainto oli ainoa maassamme. Uusi laji olisi voinut levitessään syrjäyttää uhanalaisia kasveja, jotka elävät myös albertanvehnälle sopivilla kasvupaikoilla (Jäkäläniemi 2005). Tarkkaa tietoa ei ole siitä, miten albertanvehnä oli alueelle levinnyt. Käytännössä vieraat kasvilajit leviävät alueelle yleensä siemeninä, jonka jälkeen ne levittyvät ympäristöönsä kasvullisesti. Ihmisen toimenpiteiden ja varusteiden lisäksi siemeniä voi kulkeutua eläinten turkin ja ulosteiden mukana. Polkuverkostot voivat toimia otollisina leviämisreitteinä, sillä heinät ja ruohot, joihin vieraslajit yleensä kuuluvat, sietävät tehokkaasti tallausta (Tolvanen ym. 2001, 2004, Törn ym. 2006).

Olemme tutkineet vieraslajien leviämistä Oulangan kansallispuistossa sekä Rukan matkailukeskuksessa Kuusamossa vuodesta 2001 lähtien. Tutkimus on osa laajempaa kestävän luontomatkailun yhteishanketta Metsäntutkimuslaitoksen, Oulun yliopiston ja Metsähallituksen välillä. Hankkekokonaisuuden tavoitteena on koota ja analysoida matkailun ympäristövaikutuksiin liittyvää tutkimustietoa sekä tunnistaa häiriöille alttiit ja kestävät elinympäristöt. Tieto auttaa ennakoimaan ja ehkäisemään ympäristöihin ja ekosysteemeihin kohdistuvia vaurioita ja palvelee kehitettäessä suojelualueiden tilaa määritteleviä indikaattoreita. Yhteistyön avulla uusin tieteellinen tutkimustieto siirtyy sujuvasti osaksi luonnonsuojelualueiden hoitoa ja sen suunnittelua.

2 Mitä vieraslajit ovat?

Maankäytön muutosten ja ihmistoiminnan aiheuttamien ekosysteemimuutosten on todettu edesauttavan vieraslajien asettumista ja leviämistä uusille alueille (Hobbs 2000). Käsite vieraslaji on yleistermi, joka kattaa eri tavoin ja eri aikaan alueelle ihmisen toimesta levinneet lajit. Suurin osa uusiin elinympäristöihin kulkeutuneista vieraslajeista ei menesty uusissa olosuhteissa. Williamsonin (1996) esittämän 10-säännön mukaan yksi kymmenestä vieraslajista onnistuu vakiintumaan uusiin elinympäristöihin ja edelleen yksi näistä kymmenestä on invaasioherkkä, aggressiivisesti levittäytyvä laji. Esimerkiksi monet suomalaiset kulttuurikasvit ovat olleet vieraslajeja, jotka ovat leviämisenensä jälkeen pysyvästi asettuneet kasvupaikoilleen. Näille lajeille annetut termit kuvaavat tapaa, jolla ne ovat maahamme levinneet, esim. radanvarsikasvit, sotatulokkaat, viljelykarkulaiset ja painolastikasvit (Hämet-Ahti ym. 1998). Myös hyöty- ja viljelykasvit ovat usein vieraslajeja. Monen hyötykasvin levittäminen on ollut aktiivinen toimenpide, jolla on ollut voimakkaat taloudelliset ja sosiaaliset vaikutukset ympäristöönsä. Hyöty- ja viljelykasvit eivät kuitenkaan yleensä menesty luonnossa ilman ihmisen apua, joten niiden merkitys paikalliseen ekosysteemiin on vähäinen. Vieraslajeja ovat myös lajit, jotka ovat levinneet läheisille, alkupe-
räisestä poikkeaville kasvupaikoille ihmisen toiminnan seurauksena. Esimerkiksi monet piha- ja rikkakasvit ovat Etelä-Suomessa alkuperäistä lajistoa, joka on ihmisen mukana levinnyt Pohjois-Suomeen ja voidaan siellä käsittää tulokas- tai vieraslajeiksi.

3 Vieraslajien leviämisen tutkimus

Oulangan kansallispuistossa ja Rukan matkailukeskuksessa on kaksi selkeää toiminnan muotoa, jotka voivat levittää vieraslajeja ympäristöön: hevosvaellus sekä laskettelurinteiden maisemointitoimenpiteet. Hevosvaelluksen vaikutukset vieraslajien leviämiseen voivat olla suoria tai välillisiä. Suora vaikutus on lanta, jonka mukana siemenet leviävät ympäristöön, kun taas tallaus ja lannan ravinnelisyys ovat välillisiä tekijöitä, jotka edesauttavat häiriöstä hyötyvien nopeakasvuisten vieraslajien leviämistä. Laskettelurinteiden aiheuttama vieraslajiuhka on niinkään kahtalainen: suora vaikutus on rinteille levitettävä siemenseos, joka koostuu kyseiselle kasvupaikalle vieraiden heinien ja ruohojen siemenistä. Välillisiä tekijöitä ovat rinteen muokkaustoimenpiteet ja turpeen lisäys, jotka luovat häirityn ja ravinteisen ympäristön.

3.1 Hevosen mukanaan tuomat vieraslajit

Oulangalla on ollut hevosvaellusaktiiviteettia vuodesta 1995 lähtien. Toiminta on ollut melko pienimuotoista vuotuisen ratsastajamäärän vaihdellessa 80 ja 100 välillä (Törn ym. käsikirjoitus). Vuoteen 1998 saakka ratsastajien sallittiin käyttää retkeilijöiden polkuverkostoa, mutta sen jälkeen heidän on ollut lupa liikkua ainoastaan hevosvaellukselle erikseen varatuilla reiteillä. Reit-
tien varrella sijaitsi myös levähdyspaikkoja, joilla hevoset ruokittiin. Tällä hetkellä Oulangan kansallispuiston läpi kulkee n. 15 km pituinen reitin osa eikä hevosten ruokinta ole enää sallittu puiston alueella (henk. koht. tiedonanto 2006, M. Tapaninen, Metsähallitus).

Inventoimme Oulangan kansallispuiston hevosvaelluspolkujen ja levähdyspaikkojen kasvillisuuden vuonna 2001 samalla kun määritimme maaperän kulumiseen liittyviä muuttujia. Samana vuonna aloitimme kokeellisen tutkimuksen, jossa vertasimme faktoriaalisesti hevosvaelluksen eri tekijöitä siten, että käsittelyinä oli hevosen lannan lisäys sekä tallausta jäljittelevä kasvillisuuden

poisto. Kolmas käsittely oli luonnonvaraisten varpukasvien siementen lisäys, jolla tutkimme hyötykö myös paikallinen lajisto hevosvaelluksesta.

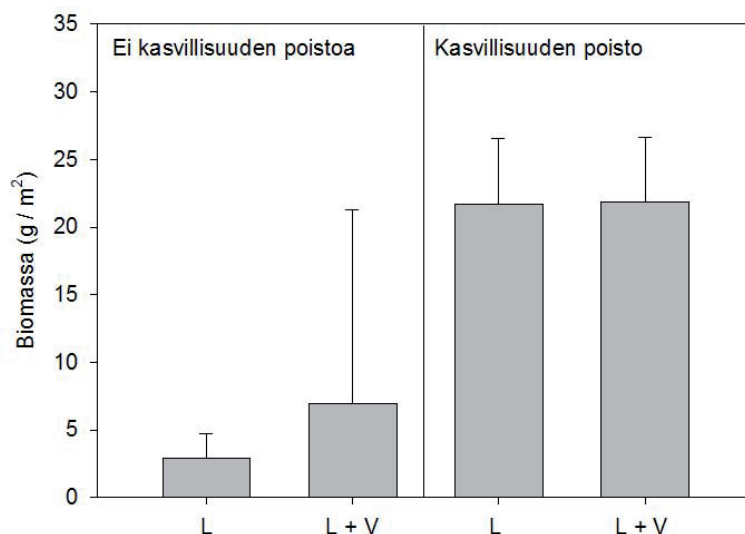
Kasvillisuusintenvointien mukaan ratsastuspolkujen varrella kasvava lajisto ei poikennut olennaisesti muusta kangasmetsän lajistosta. Sen sijaan levähdys- ja ruokintapaikat olivat voimakkaasti muuttuneita ympäristöjä, joista alkuperäinen lajisto oli hävinnyt lähes kokonaan heinä- ja ruohovaltaisen lajiston tieltä (kuva 1). Esimerkiksi rikka- tai peltokasveina tunnetut rönsyleinikki, jauhosavikka, kylänurmikka, voikukka ja timotei olivat levittäytyneet puolukkavaltaiseen metsään. Kokeellisen tutkimuksen mukaan vastaavia vieraslajeja esiintyi ainoastaan niillä koeympyröillä, joihin oli lisätty hevosen lantaa. Tallausvaikutusta jäljittelevä kasvillisuuden poisto lisäsi merkittävästi vieraslajien määrää (kuva 2), ja varpukasvien harvat siementaimet esiintyivät ainoastaan näillä paljastetuilla koeympyröillä. Tulokset osoittivat, että hevonen toimii selkeästi vieraslajien siementen levittäjänä (Törn, Siikamäki ja Tolvanen, julkaisematon käsikirjoitus 2007). Uudet lajit hyötyvät häiriöstä ja pystyvät asettumaan ja leviämään menestyksekkäästi uudella kasvupaikallaan.

3.2 Laskettelurinteiden maisemointi ja vieraslajit

1980-luvulta lähtien laskettelukeskusten hissiyhtiöt ovat tehneet rinteiden pohjustustöitä lasketteluun laadun parantamiseksi. Rakennus- ja pohjustustöiden yhteydessä alueen puusto poistetaan, kasvillisuutta ja maata kuoritaan pois, ja rinteet tasoitetaan esimerkiksi hiekalla, soralla, turpeella, sahanpurulla tai parkilla (Malinen 1991). Korkeiden vaarojen ja tuntureiden muokatut rinteet erottuvat kauas kesämaisemassa ja ne koetaan usein maisemahaittana. Koska Rukan matkailukeskus on myös aktiivisessa kesäkäytössä, rinteitä maisemoidaan kasvittamalla, jotta ne mukau-

Kuva 1. Hevosten levähdys- ja ruokintapaikan reuna-alue Oulangan kansallispuistossa. Taustalla näkyvä kangasmetsän varpuvaltainen kasvillisuus on korvautunut heinä- ja ruoholajistolla.

Kuva 2. Vieraslajien siementaimien biomassa (\pm S.E.) kokeessa, jossa faktoreina olivat kasvillisuuden poisto, lannan lisäys (L) ja varpujen siemenlisäys (V). Ainoastaan niiden koeympyröiden tulokset on esitetty, joihin lisättiin lantaa, koska vieraslajeja ei esiintynyt muilla koealoilla. Tulos mitattu kahden vuoden kuluttua käsittelyistä v. 2003.

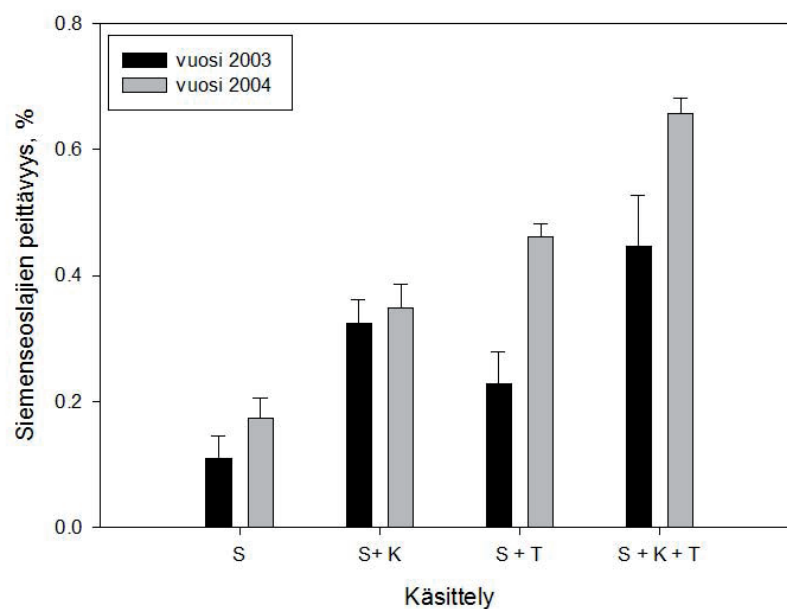
tuisivat paremmin ympäristöönsä. Rinteiden maisemoinnissa käytetään kuitenkin alkuperäisestä varpuvaltaisesta lajistosta poikkeavaa heinä- ja ruoholajistoa, sillä luonnonmukaisten menetelmien löytäminen on kallista eikä aina johda toivottuihin tuloksiin. Uuden lajiston kylvöllä voi olla haittapuolia, joita ei ole vielä riittävästi tutkittu. Kylvetty kasvillisuus erottuu lähes yhtä voimakkaasti ympäristöstään kuin paljaat rinteet. Lisäksi on olemassa riski, että kylvetyt vieraslajit leviävät ympäristöön (Kangas 2005). Erityisen uhkan mahdollinen vieraslajien leviäminen muodostaa alueen läheisyydessä esiintyville harvinaisille ja uhanalaisille lajeille. Rukalla sijaitsee suositun Karhunkierroksen retkeilyreitit toinen päätepiste. Reitti kulkee myös Valtavaaran-Pyhävaaran suojelualueen sekä Oulangan kansallispuiston läpi. Nämä ovat merkittäviä uhanalaisten ja vaateilaiden kasvilajien esiintymisalueita.

Inventoimme rinteiden maisemointiin käytettyjen heinä- ja ruoholajien esiintymisen Rukan matkailukeskuksen laskettelurinteilla sekä niiden viereisissä metsissä vuosina 2003 ja 2004. Lisäksi käynnistimme kokeellisen tutkimuksen rinteiden viereiseen metsäympäristöön. Käsittelyinä olivat rinteiden muokkaustoimenpiteisiin rinnastettava kasvillisuuden poisto, rinteiden tasoitusta vastaava turpeen lisäys sekä maisemointiin käytettävän siemenseoksen lisääminen. Vieraslajien itäminen ja kasvu tutkittiin eri käsittelyissä (Kälkäjä 2007, Kangas, Kälkäjä, Siikamäki ja Tolvanen 2007, julkaisematon käsikirjoitus).

Kasvillisuusinventoinneista saamiemme tulosten mukaan vieraslajit eivät ole levinneet laskettelurinteiden viereisille metsäalueille (kuva 3). Kokeellinen tutkimus osoitti niinikään, että vieraslajeja esiintyi ainoastaan niillä koeympyröillä, joihin oli lisätty siemenseosta. Toisaalta siemenseoksen kasvit pystyivät itämään ja kasvamaan myös niillä koeympyröillä joilla kasvillisuutta ei oltu poistettu, mikä kertoo, että ne ovat potentiaalisia leviäjiä myös rinteiden ulkopuolisille alueille. Sekä kasvillisuuden poisto että turpeen lisäys lisäsivät merkittävästi vieraslajien määrää (kuva 4) osoittaen, että ne menestyvät parhaiten ihmisen muokkaamassa ympäristössä. Se, että vieraslajeja ei tavattu rinteiden ulkopuolella, johtunee olennaisesta seikasta: rinteiden kasvillisuus niitetään keskikesällä, jolloin suuri osa kehittyvistä siemenistä tuhoutuu ennen kypsymistään. Lisäksi rinteiden ulkopuolelle ei kohdistu merkittävää häiriötä, joka edistäisi vieraslajien leviämistä.

Kuva 3. Rukan maisemoitu laskettelurinne, johon on kylvetty tienpientareiden kasvittamiseen tarkoitettua heinä- ja ruohosekoitusta. Kasvit eivät ole levinneet ympäröiviin reunametsiin.

Kuva 4. Vieraslajien peittävyys (\pm S.E.) kokeessa, jossa faktoreina olivat kasvillisuuden poisto (K), turpeen lisäys (T) ja tienpientareiden kasvittamiseen käytettävä siemenseos (S). Ainoastaan niiden koeympyröiden tulokset on esitetty, joihin lisättiin siemenseosta, koska vieraslajeja ei esiintynyt muilla koealoilla. Käsittelyt tehtiin v. 2003.

4 Matkailun lisääntyminen ja vieraslajiuhka – myös meillä?

Kansallispuistojen ja matkailukeskusten kävijämäärät ovat moninkertaistuneet viime vuosina. Oulangan kansallispuisto edustaa Koillismaan matkailullisesti vetovoimaisinta luonnonmaisemaa, joten sinne suuntautuvat luontomatkailu- ja retkeilypaineeet ovat suuria. Puistossa vierailee tällä hetkellä yli 170 000 kävijää vuodessa, kun vielä 1980-luvulla vuosittainen kävijämäärä oli alle 30 000 (A. Leivo / Metsähallitus, Metsähallitus 2000–2006). Oulangan kansallispuisto sai vuonna 2002 PAN Parks -sertifikaatin, joka on kestävän ja korkeatasoisen luontomatkailun tavaramerkki. Ruka oli maamme suosituin laskettelukeskus sijoittuen kävijämäärältään (348 903 kävijää) kahdeksannelle sijalle koko maan kaikkien matkailukohteiden kesken vuonna 2005 (Matkailukohteiden kävijämäärät 2005). Kävijämäärien karttuessa ympäristöön kohdistuvat paineet lisääntyvät. Myös vieraslajien uhka kasvaa, sillä matkailijoiden mukana alueelle voi kulkeutua uusia lajeja, jotka menestyvät häirityssä ympäristössä alkuperäistä lajistoa paremmin.

Vaikka maatalouteen ja kaupunkiympäristöihin liittyvä vieraslajien riski on tiedostettu Suomessa jo pitkään, keskustelu suojelualueisiin kohdistuvasta uhkasta on vasta alkuvaiheessa. Syynä voi osin olla se, että vieraslajeiksi mielletään usein kaukaiset ja eksoottiset lajit, joista monikaan ei menesty pohjoisen ankarissa olosuhteissa. Riski saattaa kuitenkin olla paljon oletettua lähempänä, sillä vieraslajeja voivat olla myös läheisten tienvarsien ja pihapiirien kasvit, jotka jo menestyvät ilmastossamme ja voivat häiriön myötä levitä suojelualueille. On myös vaikea arvioida, kuinka saman lajin eri alkuperää olevien kantojen sekoittuminen vaikuttaa paikallisen lajiston perimään. Ihmisen liikkumisen ja matkailun lisääntyessä on väistämätöntä, että lajistossa ja sen geneettisessä rakenteessa tapahtuu muutoksia, ja ympäristöt muuttuvat aiempaa samankaltaisemmiksi. Suojelualueiden perustamisen motiivina on kuitenkin alkuperäisen luonnon suojelu. Mahdolliset muutokset täytyisi pystyä ennakoimaan jotta ne voidaan ajoissa torjua.

Eräs keskeisin laajamittainen muutostekijä on globaali ilmastomuutos, joka tulee vaikuttamaan ekosysteemeihin, luonnonvarojen kestävään käyttöön ja elinkeinotoimintaan. Maapallon pintalämpötila on kansainvälisen ilmastopaneelin IPCC:n kolmannen arviointiraportin mukaan kohonnut 1900-luvun aikana noin 0,6°C (Houghton ym. 2001). Suomessa vastaava muutos on ollut hiukan suurempi, 0,7°C, ja muutoksen myös ennustetaan pysyvän suurempana (Carter ja Kankaanpää 2003). Ilmastomuutos vaikuttaa vieraslajien levittäytymiseen ja kolonisointiin muuttamalla vieraslajien lähtöalueen sekä saapumiskohteen ympäristöolosuhteita (Sutherst 2001). Lämpenevä ilmasto saattaa siis altistaa pohjoisia alueita aiempaa enemmän vieraslajiuhkalle. Ilmastomuutos tulee vaikuttamaan myös matkailuun, mutta mahdolliset muutokset ja niiden kerrannaisvaikutukset ovat tällä hetkellä vasta alustavien ennusteiden tasolla.

5 Miten vieraslajiuhkaa voidaan torjua?

Tehokkain menetelmä vieraslajiuhkan torjumiseksi on ennaltaehkäisy, joka edellyttää sekä aktiivisia hoito- ja ohjaustoimenpiteitä että jatkuvaa seuranta. Esimerkiksi USA:ssa arvioitiin, että rikkakasvien ja muiden vieraslajien aiheuttamat kustannukset ovat 35 miljardia dollaria vuodessa, mikä aiheutuu jo pelkästään lajien aiheuttamista suorista vahingoista ja niiden torjumisesta mm. maataloudessa, teiden varsilla, pihapiireissä ja muussa ympäristössä (Weston ym. 2005). Vahingot jotka aiheutuvat aggressiivisten lajien leviämisestä luontoon voivat olla monimuotoisuudelle huomattavia, mutta niiden rahallista arvoa on vaikea mitata. Jotta vieraslajeja voidaan torjua ja ennaltaehkäistä tehokkaasti, tarvitaan tietoa vieraslajien biologiasta sekä niiden luonnollisessa

että ihmisen muokkaamassa ympäristössä. Koska uusien lajien pysyvä asettuminen alueelle voi kestää jopa vuosikymmeniä, riittävän pitkäaikaiset seurannat ovat tärkeitä.

Omat tutkimuksemme antavat tietoa siitä, miten hevosvaelluksen ja laskettelurinteiden maisemoinnin vieraslajiuhkaa voidaan vähentää. Hevosvaellus on syytä ohjata vähiten herkille alueille, joilla vieraslajien leviämisen uhka on mahdollisimman pieni. Lannan keräys estäisi sekä siementen pääsyn alueelle että lannan lannoitusvaikutuksen joka osaltaan edesauttaa vieraslajien leviämistä. On myös kehitetty menetelmiä, joiden avulla rikkakasvien siementen itävyyttä tai kasvua voidaan ehkäistä. Eräänä uusimpana menetelmänä on mikroaalloilla säteilytys (Sartorato ym. 2005), jolla voidaan myös ehkäistä hevosen ravinnossa olevien siementen itävyyttä. Reittejä voidaan päällystää, jolloin lannan mukana kulkeutuvien siementen itäminen heikkenee ja kasvillisuuden talleusvaikutus vähenee. Tehokkain menetelmä ehkäistä hevosen vieraslajeja lisäävää vaikutus olisi estää ratsastuskäyttö suojelualueilla kokonaan.

Laskettelurinteiden maisemoinnin aiheuttama vieraslajien uhka vähenee jo toteutettavien niitto-toimenpiteiden ansiosta. Toisaalta rinteiden vuosittainen lannoitus kohottaa maaperän ravinnepitoisuutta, joka voi myöhemmässä vaiheessa johtaa ympäröivien alueiden kasvillisuusmuutoksiin heinittymisen myötä. Lannoittaminen on ympäristöriski myös rinteiden alapuolella sijaitseville vesistöille (Kangas ym. 2006, julkaisematonta aineistoa). Vuosittainen voimakas lannoitus on rinteiden maisemoinnissa käytettävien heinien ja ruohojen kannalta tarpeeton toimenpide ja aiheuttaa hiihtokeskukselle turhia kustannuksia. Myös rinteiden maisemointia alkuperäisillä lajeilla on tutkittu Pohjois-Suomessa, mutta tulokset eivät olleet rohkaisevia mm. menetelmien työläydestä ja kasvien hidaskasvuudesta johtuen (Malinen 1991, Rautio 1997). Lisäksi luonnonkasvien kulutuskestävyys ja maan sitomiskyky ovat kylvöseoksen heiniä ja ruohoja heikkommat, joten ainakaan tällä hetkellä ei ole toimivaa luonnonmukaista menetelmää vieraslajien käytön korvaamiseksi laskettelurinteiden maisemoinnissa.

Matkailun suorat vaikutukset luontoon ja ympäristöön ovat haitallisia, mutta toisaalta matkailu edesauttaa luonnon arvostusta ja tuntemusta ja siten edistää luonnonsuojelua. Suojelualueille kohdistuvan matkailun aiheuttamat ympäristöhaitat tulee kuitenkin olla hallittavissa siten, että alueiden luontoarvoja ei heikennetä matkailun vuoksi (Siikamäki ja Kangas 2006). Tutkimustietoa ennaltaehkäisevän suunnittelutyön tueksi on ollut tähän mennessä pääosin ainoastaan kasvillisuuden kulutuskestävyydestä sekä jäte- ja vesihuollosta, ja useimmiten matkailun ympäristövaikutuksiin on puututtu vasta kun vahinko on päässyt jo syntymään (Sippola 1996). Vahinkojen ennaltaehkäiseminen on järkevämpää ja halvempaa kuin jo syntyneiden vahinkojen korjaus. Suojeluarvoa heikentävien tekijöiden torjunta ehkäisee myös matkailun edellytyksiä heikentäviä tekijöitä.

Kiitokset

Tutkimusta on rahoittanut ja tukenut Euroopan Unioni (ESR), Kuusamon kaupunki, Maj ja Thor Nesslingin säätiö, Metsähallitus, Metsäntutkimuslaitos, Oulun yliopisto, Pohjois-Pohjanmaan Liitto, Rukan matkailukeskus ja Suomen Akatemia. Kiitämme rahoittajia ja yhteistyökumppaneitamme tuesta ja yhteistyöstä.

Kirjallisuus

- Carter, T. R. & Kankaanpää, S. 2003. Esiselvitys ilmastonmuutokseen sopeutumisesta Suomessa. Suomen ympäristö 640. 32 s.
- Hobbs, R.J. 2000. Land-use changes and invasions. Julkaisussa: Mooney, H. A. & Hobbs, R. J. 2000. Invasive species in a changing world. Island Press, Washington DC. s. 55–64.
- Huhta, A.-P. 2003. Albertanvehnä, *Leymus innovatus*, Kuusamossa (Ks). – Lutukka 19: 85–88.
- Houghton, J.T., Ding, Y., Griggs, D.J., Noguer, M., van der Linden, P.J., Dai, X., Maskell K. & Johnson, C.A. (toim.). 2001. [verkkodokumentti]. Climate change 2001: the scientific base. 881 s. Saatavissa: http://www.grida.no/climate/ipcc_tar/wg1/ [Viitattu 17.1.2007].
- Hämet-Ahti, L., Suominen, J., Ulvinen, T. & Uotila, P. (toim.). 1998. Retkeilykasvio, 4. uudistettu painos. Luonnontieteellisen keskusmuseon kasvimuseo. Helsinki. 656 s.
- Jäkäläniemi, A. 2005. Albertanvehnän poisto Oulangan kansallispuistossa. Lutukka 21: 30–31.
- Kangas, K. 2005. Matkailun ekologiset vaikutukset Pohjois-Suomessa. Julkaisussa: Siikamäki, P., Saarinen, J., Kauppila, P., Kangas, K. & Juntheikki, S. (toim.). Naturpolis Kuusamo koulutus- ja kehittämispalvelut. Tutkimuksia 2/2005. Luonto, matkailu ja aluekehitys. s. 4–17.
- Kolar, C.S & Lodge, D.M. 2001. Progress in invasion biology: predicting invaders, TREE 16: 199–204.
- Kälkäjä, T. 2007. Laskettelurinteiden maisemoinnin kasvillisuus- ja ympäristövaikutukset Rukalla. Pro gradu-tutkielma, Oulun yliopisto, Biologian laitos. s. 1–46.
- Malinen, K. 1991. Luonnonkasvien käyttö rakentamisen aiheuttamien maisemavaurioiden korjaamisessa pohjoisilla alueilla. Pro gradu tutkielma, Oulun yliopisto, Kasvitieteen laitos. s. 1–103.
- Matkailukohteiden kävijämäärät 2005. [Verkkodokumentti]. Matkailun edistämiskeskus 2006. Saatavissa: www.mek.fi. [Viitattu 16.1.2007].
- Metsähallitus 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006. Luonnonsuojelun vuosikertomukset vuosilta 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005. [verkkodokumentteja]. <http://www.metsa.fi/page.asp?Section=2082> [Viitattu 17.1.2007].
- Rautio, J. 1997. Ylläntunturin laskettelurinteiden maisemointi. Pro gradu tutkielma. Oulun yliopisto, Maantieteen laitos. s. 1–65.
- Sala, O.E., Chapin, F.S. III, Armesto, J.J., Berlow, E., Bloomfield, J., Dirzo, R., Huber-Sanwald, E., Hueneke, L.F., Jackson, R.B., Kinzig, A., Leemans, R., Lodge, D.M., Mooney, H.A. & Wall, D.H. 2000. Global biodiversity scenarios for the year 2100. Science 287: 1770–1774.
- Sartorato, I., Zanin, G., Baldoin, G. & De Zanche, C. 2005. Observations on the potential of microwaves for weed control. Weed Research 46: 1–9.
- Sippola, A.-L. 1996. Matkailun ympäristövaikutukset lapissa – katsaus nykytilaan ja tutkimustarpeisiin. Julkaisussa: Saarinen, J. & Järviluoma, J. (toim.). Luonto virkistys- ja matkailuympäristönä. Metsätutkimuslaitoksen tiedonantoja 619. s. 129–141.
- Siikamäki, P. & Kangas, K. 2006. Luonnonsuojelualueet luontomatkailun kohdealueina. Julkaisussa: Leinonen, R., Siikamäki, P., Kangas, K. & Kauppila, P. (toim.). Naturpolis Kuusamo koulutus- ja kehittämispalvelut. Tutkimuksia 1/2006. Matkailukehityksestä aluekehitykseen. s. 43–67.
- Sutherst, R.W. 2001. Climate change and invasive species: a conceptual framework. Julkaisussa: Mooney, H.A. & Hobbs, R.J. (toim.). Invasive species in a changing world. Island Press, Washington DC. s. 211–240.
- Tolvanen, A., Forbes, B., Rytönen, K. & Laine, K. 2001. Regeneration of dominant plants after short-term pedestrian trampling in sub-arctic plant communities. Julkaisussa: Wielgolaski, F.-E. (toim.). Nordic mountain birch ecosystems. Man and the biosphere series, UNESCO, Paris and The Parthenon Publishing Group. s. 361–370.
- , Rämetsä, J., Siikamäki, P., Törn, A. & Orell, M. 2004. Research on ecological and social sustainability of nature tourism in northern Finland. Julkaisussa: Sievänen, T., Erkkonen, J., Jokimäki, J., Tuulentie, S. & Virtanen, E. (toim.). Policies, Methods and Tools for Visitor Management. Proceedings of the Second International Conference on Monitoring and Management of Visitor Flows in Recreational and Protected areas, June 16–29, 2004, Rovaniemi, Finland. Working Papers of the Finnish Forest Research Institute, s. 269–275.

- Törn, A., Rautio, J., Norokorpi, Y. & Tolvanen, A. 2006. Revegetation after short-term pedestrian trampling at subalpine heath vegetation in Finnish Lapland. *Annales Botanici Fennici* 43: 129–138.
- Usher, M.B. 1988. Biological invasions in nature reserves: A search for generalizations. *Biological Conservation* 44: 119–135.
- Vitousek, P.M., D'Antonio, C.M., Loope, L.L., Rejmanek, M. & Westbrooks, R. 1997. Introduced species: a significant component of human-caused global change. *New Zealand Journal of Ecology* 21: 1–16.
- Weston, L.A., Barney, J.N. & DiTommaso, A. 2005. A review of the biology and ecology of three invasive perennials in New York State: Japanese knotweed (*Polygonum cuspidatum*), mugwort (*Artemisia vulgaris*), pale swallow-wort (*Vincetoxicum rossicum*). *Plant and Soil* 277: 53–69.
- Williamson, M. 1996. *Biological invasions*. Chapman & Hall, London.

Metlan työraportteja 52: 183–216

Luontomatkailun ja luonnonsuojelun suhde kahdella Tyynenmeren saarten matkailualueella

Sami Kullberg

1 Johdanto

Ekoturismin käsitettä pidetään usein synonyyminä luontomatkailulle, luonnossa tapahtuviin aktiviteetteihin perustuvalle matkailulle tai jopa kaikelle itsenäiselle matkailulle. Tosiasiassa suuri osa luontomatkailusta ei ole sen ekologisempaa tai kulttuurisesti kestävämpää kuin perinteinen lomamatkailukaan. Lisäksi se suuntautuu usein ympäristöltään erityisen haavoittuvaisille luonnontalouksille. Todellisen ekoturismin ero luontomatkailuun nähden on Pagen ja Dowlingin (2002) mukaan siinä, että luontomatkailijan matkustaessa nauttimaan luonnosta, ekoturisti yrittää samalla minimoida matkailunsa ympäristölliset ja kulttuuriset seuraukset, sekä myötävaikuttaa suojelemaan ja paikallisväestön hyvinvointiin. Olipa kuinka ekologista tahansa, kaikki luontomatkailu vaikuttaa ympäristön tilaan monella tavalla retkeilypolkujen eroosiosta liikennemäärien kasvuun. Monet suojelualueet rappeutuvat liikakäytön ja riittämättömän rahoituksen vuoksi (Ceballos-Lascuráin 1996). Luontomatkailu on kuitenkin toiminut tärkeänä kannusteena luonnonympäristön suojelulle. Etenkin kehitysmaissa koskematon luonnonympäristö ja perinteiset elämäntavat ovat eräitä matkailun tärkeimpiä houkutustekijöitä.

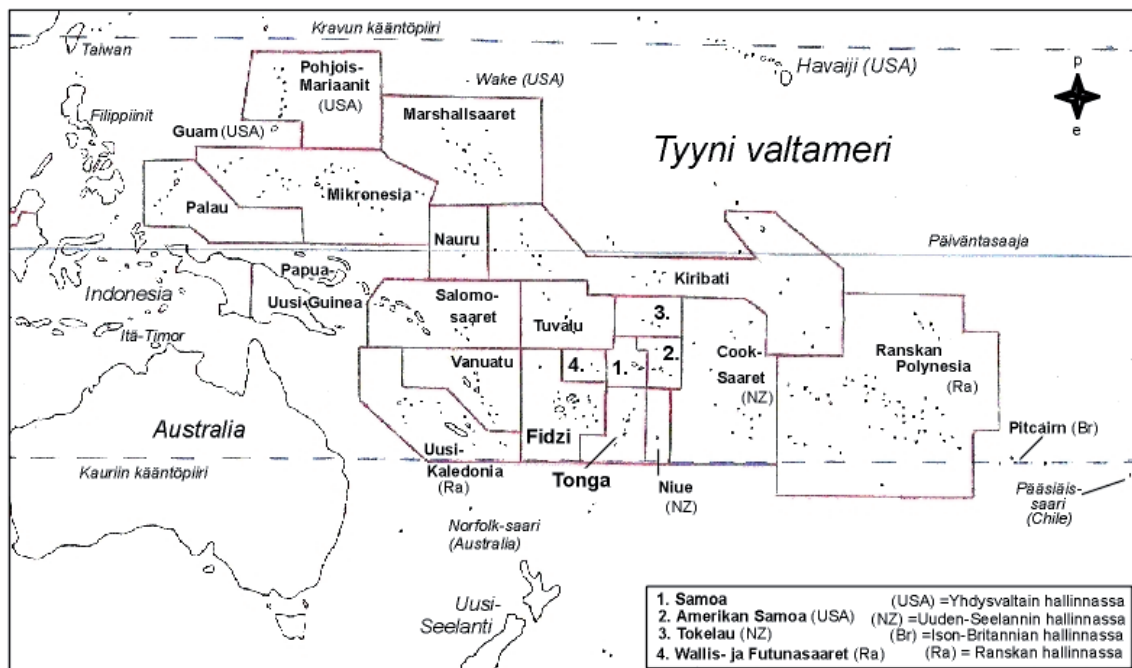
Luonnonsuojelutoiminnan ja taloudellisen toiminnan välinen näennäinen ristiriita on epäilemättä yleisin suojelusta syntyvä konfliktin aihe. Käytännössä luonnonvarojen liikakäytön estämistä voidaan kuitenkin useimmiten pitää ihmiskunnan pitkän tähtäimen etujen mukaisena. Luonnonsuojelu yhdistetäänkin nykyisin usein lähialueiden taloudelliseen kehitykseen pyrkiviin projekteihin. Matkailu taas on maankäyttömuoto, jolla on tärkeä rooli luonnonsuojelussa. Luontomatkailun taloudellisen potentiaalin lisääntyminen on kasvattanut halukkuutta luonnonsuojelualueiden perustamiseen. Kansallispuiston statuksen myöntäminen suojelualueelle kasvattaa matkailijoiden mielenkiintoa aluetta kohtaan, sillä kansallispuistolla on käsitteenä houkutteleva lataus (Tresidder 1999).

165 384 000 neliökilometrin alueelle levittäytyvä Tyyni valtameri peittää kolmasosan maapallon pinnasta ollen pinta-alaltaan laajempi kuin kaikki maapallon maa-alueet yhteensä. Oseanian saaria on yhteensä noin 27 000. Oseanian alueeseen luetaan tavallisesti kuuluviksi Kravun ja Kauriin kääntöpiirien välissä keskisessä Tyynessä valtameressä sijaitsevat, mannerten selfivöhykkeen ulkopuolella olevat saaret, mukaan lukien Uusi-Seelanti. Myös Uuden-Guinean saari luetaan

kuuluvaksi Oseaniaan kulttuurisin perustein. Aluetta yhdistävänä tekijänä pidetään syrjäisyyttä maailmantalouden keskuksista ja suurista väestökeskuksista. Kulttuurisen Oseanian muodostavat melanesialaisen, polynesianalaisen ja mikronesialaisen kulttuurin vaikutusalueet. Kansainvälinen päivämääräraja kulkee läpi Tyynen valtameren jakaen Oseanian kahtia.

Eteläisen Tyynenmeren saarivaltioiden (kuva 1) ulkopuolelle jätetään Oseaniaan tavallisesti luokiteltavista alueista Uusi-Seelanti, Yhdysvaltojen osavaltio Havaijisaaret ja Australialle kuuluva Norfolkisaari, jotka eivät vastaanota kehitysapua. Uuden-Guinean saaren länsiosa, Indonesiaan liitetty Länsi-Irian, rajataan yleensä pois alueesta poliittisista syistä, samoin Chilelle kuuluva Pääsiäissaari. Alueeseen ei kuulu myöskään joukko Yhdysvaltojen tai Uuden-Seelannin hallinnon suorassa alaisuudessa olevia asumattomia saaria. Eteläisen Tyynenmeren alue koostuu 22 hallinnollisesta alueesta, jotka kuuluvat Eteläisen Tyynenmeren yhteistyöfoorumiin (*South Pacific Forum*). Alueista kaksitoista on saavuttanut kansainvälisesti tunnustetun itsenäisyyden ja loput ovat eriasteisia itsehallintoalueita. Saarten yhteinen maapinta-ala on 550 044 km². Lisäksi alueen saarten talousvyöhykkeisiin kuuluu 30 569 000 km² merialueita – 55-kertainen määrä niiden maapinta-alaan verrattuna (Beller ym. 1990). Alueen väestömäärä on noin 8 miljoonaa. Alueen väestöstä 84 % asuu Melanesiassa (Overton ja Scheyvens 1999).

Tyynenmeren saarivaltioita on tavattu pitää teollisuusmaiden toiminnan aiheuttamien ympäristö-ongelmien, kuten ilmastonmuutoksen, merenpinnan nousun, ydinkokeiden ja merten saastumisen uhreina, jotka ovat liian heikkoja vastustamaan teollisuusmaita. Käytännössä alueen asukkaat ovat myös itse vaikuttaneet huomattavasti alueen ympäristön tilaan. Saarivaltiot muodostavat kehitysteoreettisen erikoistapauksen taloutensa, luonnonvarojensa ja usein myös kulttuurinsa ainutlaatuisen rakenteen vuoksi. Ekologisesti ja taloudellisesti kestäviä kehitysvaihtoehtoja on vähän, infrastruktuurin ja palveluiden tarjonta on kallista ja vaikeaa, väestöpohja on pieni ja talouden kehitystä vaikeuttavat myös sijainti ja koko. Jos taloudellisesti ja ekologisesti kestävä kehityk-

Kuva 1. Tyynenmeren alueen saarivaltiot.

sen vaihtoehtoja onkin, ne saattavat olla ristiriidassa paikalliskulttuurin kanssa. Monet alueella esiintyvät ongelmat ovat osin seurausta vientitaloutta ja taloudellista kasvua suosivien länsimaisten kehitysmallien käyttöönotosta (Overton ja Scheyvens 1999). Alueen valtioiden kehitysstrategiat ovat keskittyneet taloudellisen toiminnan lisäämiseen, jonka on toivottu lisäävän työllisyyttä ja tuottavan ulkomaanvaluuttatuloja. Luonnonvarojen hyödyntämiseen, maatalouden kaupallistamiseen, matkailuun ja teollistumiseen suuntautuneet kehityshankkeet ovat kuitenkin aiheuttaneet yhteiskunnallisia ja ympäristöongelmia, sekä osoittautuneet vaikeiksi lukuisten em. esteiden vuoksi. Kestävä kehitys vaatiiikin alueella erilaisia lähestymistapoja kuin suuremmissa valtioissa. Etenkin alueen pienet saarivaltiot ovat riippuvaisia ulkopuolisesta taloudellisesta tuesta ja asian-tuntemuksesta kestävän kehityksen takaamiseen tarpeellisessa tutkimuksessa ja suunnittelussa.

Kaikkien alueen valtioiden hallinnot pyrkivät ainakin periaatteessa kestävään matkailukehitykseen kansallisella, alueellisella ja paikallistasolla. Matkailukehityksen ja matkailijamäärien rajoittaminen ja luonnonsuojelutoimet ovat keinoja saavuttaa tavoite. Monilla saarilla on perustettu suojelualueita, mutta saarille ainutlaatuisten piirteiden ja luonnonvarojen säilyttämiseksi niitä tarvitaan lisää. Luonnonvarojen suojelu paikallisten käyttöön ja ylpeyden aiheeksi, sekä pitkäkestoinen taloudellinen hyöty lisääntyneestä matkailusta tulisi nähdä luonnonsuojelun hyötyinä (Beller ym. 1990). Paikallisten yhteisöjen tulisi hyötyä matkailusta paikallistalouden kasvun ja uusien työmahdollisuuksien avulla. Matkailukäyttö tarjoaa metsiä omistaville yhteisöille mahdollisuuden säilyttää metsiä muutakin käyttöä, kuten erilaisten metsistä saatavien tuotteiden keräilyä varten (Overton ja Scheyvens 1999). Matkailusta saatavat tulot ovat jatkuvia, toisin kuin hakkuuoikeuksien myynnistä saatava kertakorvaus. Ekologisella matkailulla voi olla myös paikallista kulttuuria elvyttävä vaikutus. Monet Tyynenmeren saarten paikallisyhteisöt ovat ryhtyneet itse suunnittelemaan ja markkinoimaan ekoturismimahdollisuuksia. Samoin kehitysyhteistyö- ja luonnonsuojelujärjestöt ovat vuokranneet maata paikallisyhteisöiltä ja kehittäneet luontomatkailua.

1.1 Kyselytutkimus luontomatkailualueiden asukkaille

Paikallisyhteisöjen tarpeiden huomioonottaminen kuuluu olennaisena osana kestävän kehityksen mukaisiin matkailun kehittämis- ja suojeluhankkeisiin. Suojelutoimet rajoittavat luonnonsuojelualueiden käyttömahdollisuuksia, mikä on usein johtanut negatiivisiin mielipiteisiin suojelua kohtaan paikallisväestön keskuudessa. Kyselytutkimuksessa kartoitettiin Fidzin tasavaltaan kuuluvan Taveunin saaren ja Tongan kuningaskuntaan kuuluvan 'Euan saaren asukkaiden näkökulmia matkailutoiminnan ja suojelun hyödyistä ja haitoista sekä toiveita matkailun kehityksen laadusta heidän luontomatkailukohteiksi miellettyillä kotisaarillaan. Taveunin ja 'Euan saarilla vuonna 2003 tehtyyn, lomakehaastatteluna toteutettuun kyselytutkimukseen osallistui Taveunin saarella 53 ja 'Euan saarella 21 henkilöä.

Luonnonsuojelualueiden tarkastelun ja vertailun kohteina olivat Taveunin saarella sijaitseva Bouman kansallisperintöpuisto ja 'Euan saarella sijaitseva 'Euan kansallispuisto. Nämä kaksi 1990-luvun alussa perustettua suojelualueita ovat esimerkkejä erilaisista lähtökohdista perustetuista ja erityyppisistä suojelualueista, jotka ovat paikallisesti merkittäviä matkailuattraktioita. Alueista suurempi, 15 000 hehtaarin laajuinen Bouman kansallisperintöpuisto on paikallisyhteisöjen omistuksessa ja suojeltu vapaaehtoisesti matkailun edistämistarkoituksessa. Puiston alueella elää noin 1 000 asukasta. Puiston kävijämäärät ovat Fidzin ja muiden Tyynenmeren alueen luonnonsuojelualueiden mittakaavassa suuria (Seroma 2002). Toisaalta myös alueen koko – samoin kuin Fidzille saapuvien ulkomaisten matkailijoiden kokonaismäärä – ovat verrattain suuria.

'Euan Kansallispuisto on kooltaan pieni (450 ha), ja perustettu suojelemaan saarten alkuperäisten metsien rippeitä valtion hallinnoimalle, asumattomalle maalle.

Käytetyt kyselylomakkeet (liite 1) olivat kysymyksiltään samanlaiset vertailun mahdollistamiseksi: vain joitakin sanoja oli muutettu. Kyselytutkimusten vastaukset käsiteltiin excel-ohjelman avulla. Vastaajien ilmoittamat ammatit jaoteltiin matkailualalla toimiviin (mm. hotellityöntekijät, matkailuyrittäjät ja sukellusyrittäjät), muihin matkailusta suoraan hyötyviin palvelualoihin (mm. taksinkuljettajat ja kauppiaat), primaarituotantoon (maanviljelijät ja kalastajat), muihin ammattikuntiin (mm. virkamiehet ja poliisit), sekä työssä käymättömiin (mm. opiskelijat ja kotiäidit). On muistettava, että jaottelu ammattikuntiin perustuu vastaajien ilmoittamiin ammatteihin, eikä välttämättä tarkoita vastaajan olevan kokopäivätoimisessa palkkatyössä tai yrittäjänä. Esim. primaarituotannosta elantonsa saavat eivät siis aina ole kaupallisia viljelijöitä tai kalastajia.

2 Tyynenmeren saarten yhteiskunnallisia ja ekologisia trendejä

Ennen eurooppalaisten saapumista kaikki Tyynenmeren saarten asukkaat elivät maaseutumaisissa oloissa riippuvaisina luonnonympäristöstä perustarpeidensa tyydyttäjänä. Ihminen on muuttanut alueen ekosysteemejä mm. maanviljelyn ja metsästyksen avulla. Nykyiset ympäristömuutokset alueella johtuvat kuitenkin pääosin taloudellisesta toiminnasta saarivaltioissa (Overton ja Scheyvens 1999). Maanviljelytoimintaan liittyneet luonnollisen kasvillisuuden hävitys, eroosio ja sedimenttien kasautuminen rannikoiden riutoille ovat johtaneet vakaviin seurauksiin (Rapaport 1999). Myös kaivostoiminnalla on ollut monin paikoin suuria vaikutuksia alueen ympäristöön. Metsien katoaminen on johtanut alueella eroosio-ongelmiin ja jokien sedimentoitumiseen.

Alueen pienten saarivaltioiden eläin- ja kasvilajisto on saarten eristyneisyyden vuoksi hyvin haavoittuvainen ja herkkä muutoksille, ja saarten ekosysteemit ovat maailman uhanalaisimpien joukossa. Saarten kotoperäiset eläinlajit ovat mantereiden alueiden lajeja alttiimpia häviämään, sillä ne ovat sopeutuneet vähälajisiin ekosysteemeihin, joista maapedot ovat usein puuttuneet kokonaan. Näiden lajien populaatiot ovat myös yksilömäärältään pienempiä kuin mantereiden alueiden eläinpopulaatiot. Saarten luonnon monimuotoisuutta uhkaavat etenkin elinympäristöjen tuhoutuminen ja lajien sukupuutot, koralliriuttojen tuhoutuminen, saastuminen, tulokaslajit ja monet matkailun negatiiviset ympäristövaikutukset (CSC 1996). Tyynenmeren saarten maaeläimistö ei ole yhtä monipuolinen kuin monilla manneralueilla, mutta kotoperäisen lajiston määrä on korkea. Kotoperäisyysaste on joillakin saarilla jopa 80 % tai enemmän (SPF 2002; SPREP 2003). Yli 600 erilaista ekosysteemiä on identifioitu alueelta IUCN:n toimesta (Beller ym. 1990). Eniten eläimistöä on meren rannikkovesissä. Muuttuneissa ekosysteemeissä, joita on erityisesti saarten rannikko- ja alankoalueilla, tulokaslajit ovat hallitsevia. Jotkin alkuperäislajit ovat sopeutuneet ympäristön muutoksiin, mutta suurin osa ei ole (Rapaport 1999).

Nykyisin ekosysteemien muutosten vauhti ja määrä on entisestään lisääntynyt taloudellisen toiminnan lisääntymisen ja väestönkasvun myötä. SPF:n (2002) mukaan metsäpeitteen vuotuinen katoamisvauhti on alueella yksi maailman nopeimmista. Pula polttopuusta on jo merkittävä haitta monissa alueen valtioissa (SPF 2002). Perinteiden syrjäytyminen länsimaisten arvojen lisääntymisen myötä on lisännyt köyhyyttä alueella (Overton ja Scheyvens 1999). Tyypillisesti alueen saarivaltioiden väestön elämänlaatua ja sosiaalisia suhteita on kuitenkin pidetty hyvinä. Osaltaan hyvinvointia ja sosiaalisia suhteita pitää nykyisin yllä ulkopuolinen apu ja siirtolaisuus (Beller ym. 1990). Etenkin Polynesian alueella monien perheiden jäseniä asuu Australiassa, Uudessa-Seelannissa tai Yhdysvalloissa.

Alueen valtioiden elintason tarkastelu taloudellisen hyvinvoinnin perinteisiä mittareita käyttämällä on hankalaa. Esimerkiksi työttömyysastetta ja todellista ostovoimaa on vaikea arvioida, sillä suuri osa alueen väestöstä elää pääosin kotitarveviljelyyn ja kalastukseen perustuvassa vaihdantataloudessa. Länsimaisin mittarein arvioitu taloudellinen hyvinvointi ei ole jakautunut alueelle tasaisesti. Jotkin alueet, kuten Nauru ja Guam ovat olleet taloudellisesti hyvinkin vauraita, kun taas esimerkiksi Samoan laskettiin vielä 1980-luvulla kuuluvan vähiten kehittyneiden kehitysmaiden joukkoon. Myös Melanesian valtiot kuuluvat alueen köyhimpään kolmannekseen. Yhteistä alueen valtioille on se, että niiden vienti on riippuvaista alkutuotannosta. Inhimillisen kehityksen indikaattoreita käytettäessä Tyynenmeren valtioiden voidaan sanoa pärjäävän erittäin hyvin verrattuna alhaisiin BKT-lukuihin. Terveys- ja koulutuspalveluiden taso on alueella parempi kuin kehitysmaissa keskimäärin (Rapaport 1999). Koulutuksen tasossa tosin esiintyy runsaasti variaatiota alueen valtioiden kesken.

Ratkaisu nopeaan väestönkasvuun on alueella perinteisesti ollut siirtolaisuus. Siirtolaisuuteen houkuttavat alueella nykyisin myös paremmat opiskelu- ja työllistymismahdollisuudet, sekä hyvät liikenneyhteydet ulkomaille. Runsaan siirtolaisuuden vuoksi joidenkin alueiden, kuten Niuen ja Tokelaun väestömäärä on nykyisin jopa laskussa. Fidzille taas on suuntautunut paljon siirtolaisuutta alueellisten organisaatioiden perustamisen myötä, sillä niistä useiden päämajat sijaitsevat maan pääkaupungissa Suvassa. Vaikka saaret eivät enää olekaan riippuvaisia omavaraistaloudesta, siirtolaisuus helpottaa yhä elämää siirtolaisten lähtöalueilla: siirtolaisten kotimaahan jääneille sukulaisilleen lähettämä raha kuuluu monien alueen saarivaltioiden talouden kulmakiviin. Siirtolaisuus ei välttämättä johda pysyvään ulkomaille asumiseen, ja monet palaavat takaisin kotimaihinsa vuosien ulkomaille oleskelun jälkeen (Overton ja Scheyvens 1999).

Vuoden 1945 jälkeen siirtolaisuuden pääsuunta on ollut Tyynenmeren saarilta pois päin. Etenkin Uuteen-Seelantiin on muuttanut runsaasti siirtolaisia, jotka ovat lähtöisin maan hallinnassa olevien alueiden lisäksi myös Samoalta, Tongalta, Fidziltä ja Tahitilta (Denoon ym. 2000). Saarelaisien siirtolaisuutta ovat alueella edesauttaneet taloussyyt, sekä hyvät yhteydet entisiin tai nykyisiin siirtomaaisäntiin. Joillakin alueilla Polynesiassa alkuperäisväestöstä suurempi osa on siirtolaisina kuin asuu kotisaarilla. Vuonna 1991 42 % tongalaisista ja lähes 50 % samoalaisista asui ulkomaille (Rapaport 1999).

Vaikka valtaosa Tyynenmeren saarten asukkaista asuu edelleen maaseudulla, muuttoliike syrjäisemmiltä saarilta ja maaseudulta kaupunkeihin luo kaupunkien ympärillä paineita maankäytölle asuinalueiden, viljelymaan ja polttopuun lisääntyneen tarpeen vuoksi (Beller ym. 1990). Etenkin kaupunkien köyhimmät asukkaat joutuvat kärsimään nopean kaupungistumisen negatiivisista ympäristövaikutuksista (Overton ja Scheyvens 1999). Kaupungistumisaste vaihtelee rajusti saarivaltioiden välillä. Fidzillä noin puolet väestöstä asuu jo kaupungeissa. Tongan, Mikronesian, Samoan, Tokelaun ja useiden muiden pienempien alueiden maahan jääneestä väestöstä valtaosa asuu omalla maallaan ja saa suurimman osan perustoimeentulostaan primaarisektorilta (Rapaport 1999). Useimmat alueen valtiot tukevat maaseudun kehittämistä ja pyrkivät hillitsemään kaupungistumista (Rapaport 1999).

Maanomistuksella on yhä tärkeä taloudellinen, yhteiskunnallinen ja poliittinen vaikutus alueen valtioissa (Ward ja Kingdon 1995, Overton ja Scheyvens 1999). Suurin osa Tyynenmeren saarten maa-alasta on yhä perinteisen maanomistuksen piirissä. Perinteisesti maa on kyläyhteisön yhteisomistuksessa. Käytännössä alueen valtiot pitävät kuitenkin joitakin näiden maa-alueiden luonnonvaroja, kuten mineraaleja ja öljyä valtion omaisuutena (SPF 2002). Myös saaria ympäröivien riuttojen ja merialueiden kalastusoikeudet on yleensä jaettu paikallisyhteisöjen kesken (Overton

ja Scheyvens 1999). Perinteinen maanomistusmuoto ei sovellu kovinkaan hyvin yksityisomis- tusta ja luonnonvarojen taloudellista arvoa painottavaan maailmanlaajuiseen talousjärjestelmään. Lisäksi alueen nopea väestönkasvu luo lisääntyviä paineita maankäytölle. Sekä valtiot että ul- komaiset instituutiot ovat pitkään pyrkineet luomaan alueelle vapaaomisteista maata, mutta yri- tykset ovat pääosin epäonnistuneet (Overton ja Scheyvens 1999). Vapaaomisteista maata on esi- merkiksi Fidzillä ja Samoalla vain 4 % kokonaispinta-alasta (Rapaport 1999).

Perinteinen vallan keskittyminen päälliköille on edelleen yleistä Tyynenmeren saarilla. Nykyi- sin kyläpäälliköiden valta on sekä taloudellista että poliittista. Päälliköillä on suuret houkutuk- set ottaa yhteismaiden myynnistä tai vuokrauksesta saatavia voittoja omaan käyttöönsä. Monet investoijat pitävät helpoimpana neuvotella vain päälliköiden kanssa koko kyläyhteisön sijasta. Rapaportin (1999) mukaan tuloterot päälliköiden ja muun kansan välillä ovatkin monin paikoin kasvaneet hälyttävästi. Fidzillä alkuperäisasukkaiden maaomaisuudet ovat voimistuneet muihin ryh- miin verrattuna vuoden 1987 vallankaappauksen jälkeen. Maakysymys onkin nykyisin politisoi- tunut. Fidzillä on Wardin ja Kingdonin (1995) mukaan nähtävissä selviä eroja intialaisperäisen ja alkuperäisväestön maankäyttöoikeuksien välillä. Ongelmat ovat heidän mukaansa niin vakavia, että poliittinen ja sosiaalinen vakaus maassa on uhattuna.

2.1 Matkailu Tyynen valtameren saarivaltioissa

Eteläisen Tyynenmeren saarille suuntautuu vain 0,15 % maailman kokonaismatkailusta (Apostolopoulos ja Gayle 2002). Vuonna 1989 matkailijoiden saapumisten määrä oli 508 000, joista kak- si kolmasosaa saapui Fidzille tai Tahitille. Matkailu alueelle kasvoi kuitenkin 1990-luvulla kes- kimäärin 5,3 %:n vuosivauhtia (SPTO 2004). Suurin osa alueelle suuntautuvasta matkailusta on lomamatkailua, vaikka liikematkailu ja siirtolaisten vierailumatkatkin ovat alueella yleisiä (Rapa- port 1999). On kuitenkin huomattava, että Oseanian alueen suosituimmat matkailun kohdealueet Uusi-Seelanti ja Havaiji eivät kuulu eteläisen Tyynenmeren alueeseen.

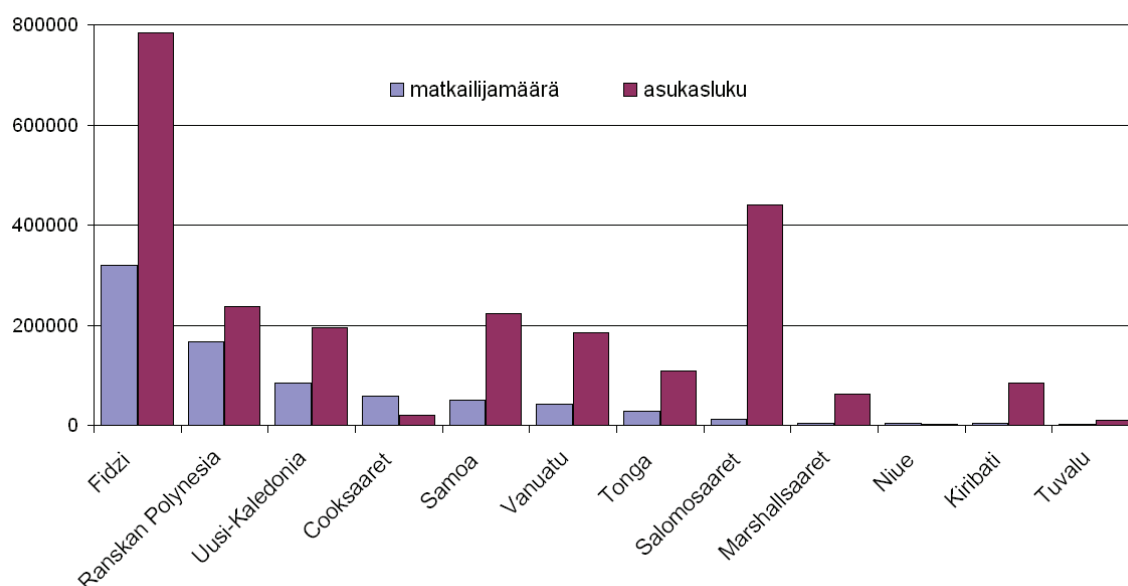
Vaikka Tyynenmeren saaret vastaanottavat vain hyvin pienen osuuden maailman matkailijoista, matkailun taloudellinen merkitys alueelle on suuri saarten eristyneisyyden ja muiden resurssien vähyyden vuoksi. Matkailuala on Tyynenmeren saarilla yksi suurimpia palkkatyön tarjoajia: se tuottaa useissa alueen valtioissa 15–20 % kokonaistyöllisyydestä (SPTO 2004). Matkailuala työl- listää alueella arviolta 150 000 ihmistä – 12 % alueen kokonaistyöllisyydestä (Apostolopoulos ja Gayle 2002). Joka 13:ta matkailijaa kohden on siis yksi pysyvä työpaikka. Suurin osa alueen valtioiden talouksista on riippuvaisia joko primaarituotannosta tai matkailusta (Overton ja Schey- vens 1999). Lähes kaikilla alueen valtioilla on aikeita matkailun kehittämisen suhteen. Suurin osa alueen matkailukehityksestä on keskittynyt Guamille, Fidzille, Ranskan Polynesiaan, Uuteen-Ka- ledoniaan, Cooksaarille ja Pohjois-Mariaaneille, mutta myös mm. Samoa, Vanuatu ja Tonga ovat matkailukehityksen kannalta nousevia haastajia (kuva 2). Fidzi on alueen ainoa valtio, jossa on enemmän kuin 4 000 hotellipaikkaa (Overton ja Scheyvens 1999). Matkailu tuotti 2000-luvun alussa 16 % Fidzin BKT:sta ja 25 % ulkomaanvaluuttatuloista (Apostolopoulos ja Gayle 2002).

Vuonna 2001 tärkeimmät markkina-alueet Eteläisen Tyynenmeren saarten matkailulle olivat Aust- ralia (215 700 saapumista), Yhdysvallat (192 500) ja Uusi-Seelanti (149 600) (SPT 2002). Euroo- pan maista alueelle saapui 204 000 matkailijaa ja Japanista lähes 73 000. Suosituimpia kohdealu- eita olivat Fidzi (348 000 kävijää), Ranskan Polynesia (227 700) ja Uusi-Kaledonia (100 500) (SPT 2002). Perinteiset markkina-alueet saarten matkailulle ovat olleet Japani, Yhdysvallat, Aust- ralia ja Uusi-Seelanti, mutta nykyisin myös Koillis- ja Kaakkois-Aasiasta saapuvien matkailijoi-

den määrä on nopeassa kasvussa (Apostolopoulos ja Gayle 2002). Euroopan valtioista etenkin Ranska on tärkeä markkina-alue.

Suurin este alueen matkailukehitykselle on saavutettavuus, sillä kaukainen sijainti tärkeimpiin matkailun lähtöalueisiin nähden tekee matkustamisesta alueelle kallista. Muita matkailukehityksen esteitä alueella ovat saarivaltioiden heikot taloudet ja kehittymätön infrastruktuuri. Toisaalta saarten pieni koko, eristyisyys ja ainutlaatuiset ekosysteemit tarjoavat niille markkinoitiedun luonto- ja kulttuurimatkailun kaltaisilla kasvualoilla (Ayala 1995). Suurisuuntainen matkailutoiminta pienillä saarilla vaatii yleensä ulkomaista omistusta ja voimakkaita yhteyksiä kansainvälisiin alan toimijoihin (Apostolopoulos ja Gayle 2002). Tästä seuraa se, että matkailun positiiviset vaikutukset paikallistalouteen jäävät pieniksi, ja valta matkailun hallinnasta siirtyy ulkomaisiin käsiin. Suuri osa Tyynenmeren saarten matkailukehityksestä on painottunut rantalomiin ja suuriin hotelleihin, joiden kehittäminen on vaatinut ulkomaista pääomaa (Overton ja Scheyvens 1999).

Matkailusta tuli tärkeää taloudellista toimintaa Tyynenmeren saarilla jo 1950-luvulla, mutta monikansalliset yhtiöt ovat sijoittaneet alueelle merkittävästi vasta saarivaltioiden itsenäistymisprosessin jälkeen. Matkailukehitys on monissa alueen valtioissa yhä lapsenkengissä. Moniin alueen ekosysteemeihin kohdistuu kuitenkin lisääntyviä matkailupaineita, luonnontilaiset alueet vähenevät ja alkuperäiset kulttuurit heikentyvät. Samaan aikaan matkailijoiden arvostus niitä kohtaan lisääntyy, ja toisaalta kansainvälisten matkailuyhtiöiden asema ja päätösvalta vahvistuvat. Monikansallisilla yhtiöillä on ollut voimakas vaikutus matkailukehitykseen pienissä saarivaltioissa, koska saarivaltioiden taloudet ovat heikkoja, ja ne tarvitsivat ulkopuolista apua matkailun ja infrastruktuurin kehittämiseen (Apostolopoulos ja Gayle 2002). Nykyisin ulkomaisten yritysten ylivalta matkailualalla on huomattava monissa alueen valtioissa.

Kuva 2. Ulkomaisten matkailijoiden määrä (1994) suhteessa asukaslukuun eräissä Tyynenmeren saarivaltioissa (Chandra & Mason 1998).

Matkailukehityksen luonne, mittakaava ja toteutustapa kohdesaarilla ovat usein alueen ulkopuolella tehtyjen päätösten tai tapahtumien summa (Rapaport 1999). Cooksaarilla vain 17 % matkailijoiden käyttämistä varoista jää paikallisväestölle. Vanuatulla taas ulkomaiset yhtiöt keräävät jopa yli 90 % matkailutuloista (Williams 1998). Saarivaltioissa ei ole riittävästi omaa koulutettua työvoimaa, joka kykenisi matkailuyritysten johtamiseen tai matkailun kehittämiseen kotimaisista lähtökohdista. Koulutetun työvoiman tuonti kohdealueen ulkopuolelta paikkaamaan matkailualan vähäistä työvoiman tarjontaa aiheuttaa helposti paikallisväestön ja kulttuurin syrjäytymisen. Pieniltä, paikallisomisteisilta yrityksiltä puuttuu myös kapasiteetti markkinoida itseään ulkomaille (Apostolopoulos ja Gayle 2002). Saarivaltioiden heikon kontrollin omaan talouteensa arvioidaan johtuvan osittain kolonialismista. Toisaalta Tongalla, jolla ei ole siirtomaataustaa, matkailukehitys on ollut pienimuotoisempaa ja enemmän paikallisessa kontrollissa (Apostolopoulos ja Gayle 2002).

Tyynen valtameren saarilla matkailijamäärät ovat toistaiseksi olleet maailmanlaajuisessa mittakaavassa tarkasteltuina melko pieniä. Kun kuitenkin otetaan huomioon alueen saarten pieni maapinta-ala ja väestömäärä, pientenkin matkailijamäärien suhteellinen vaikutus kasvaa joillakin alueilla hyvin suureksi (kuva 2). Jotkin saarivaltiot, kuten Kiribati ja Tuvalu, ovat kyvyttömiä ylläpitämään suuria matkailijamääriä jo pienen ekologisen kantokykynsä, mm. makean veden varojen vähäisyyden vuoksi. Osa alueen valtioista on kuitenkin laajentamassa matkailuteollisuuttaan voimakkaasti. Taloudellista hyötyä pidetään sen arvoisena, että kulttuuriset ja ympäristölliset hättäkijät ollaan valmiita sietämään. Ulkomaisten hotelliketjujen suosimisen mukanaan tuomat haitat, kuten voittojen siirtyminen ulkomaille ja hotellissa kulutettavien tuotteiden tuonti ulkomailta, ovat saaneet monet valtiot kääntymään matkailun kehitysstrategioissaan kohti pienimuotoisempaa, paikallisempaa turismikehitystä. Monet alueen valtiot myös suhtautuvat matkailijamäärien kasvattamiseen varovaisesti. Matkailun vaikutus paikalliskulttuuriin on koettu häiritseväksi ja jopa tuhoisaksi.

Rantalomille vaihtoehtoiset matkailun muodot, kuten seikkailumatkailu, ovat tasaisessa kasvussa alueella (SPT 2003). Samalla matkailijat suuntaavat entistä enemmän syrjäisemmille saarille mm. kalastus-, sukellus- ja kajakkimelonta-aktiviteetteja hakemaan. Tyynenmeren saarten perinteiset maaseutuyhteisöt tarjoavatkin SPTO:n (2004) mukaan alueen matkailualalle suhteellisen hyödyn ekoturismin ja reppumatkailun osa-alueilla. Fidzillä valtio on Seroman (2002) mukaan ryhtynyt tukemaan ekoturismia alkuperäisväestön omistamilla alueilla ennen muuta parantaakseen paikallisväestön taloudellisia oloja.

Tyynenmeren saarivaltioiden pieni koko vaikuttaa niiden mahdollisuuksiin tuottaa matkailua koskevaa tietoa ja mainontaa. Suhteellisesti pienemmillä kohdealueilla, kuten Tongalla, Kiribatilla, Samoalla ja Cooksaarilla ei ole varaa tuottaa omia mainoskampanjoita ilman ulkopuolista apua (SPT 2003). Suuri osa alueen valtioista onkin yhdistänyt voimansa alueellisen matkailuorganisaation taakse. Tyynenmeren saarten yhteisellä matkailuorganisaatiolla SPTO:lla on nykyisin 13 jäsenaluetta.

Viimeisten 20 vuoden aikana Tyynenmeren saarten hallinnot ovat pyrkineet perustamaan suojelualueita rajoittamaan nopeaa luonnonvarojen vähenemistä liika- ja väärinkäytön vuoksi. Ne myös tunnustavat kasvun saarilla olevan rajallista ja antropogeenisten syiden, kuten matkailun, aiheuttavan negatiivisia vaikutuksia rannikoihinsa (Apostolopoulos ja Gayle 2002). Matkailun vaikutuksiin liittyvällä suunnittelulla ja päätöksenteolla on usein tärkeimpänä tavoitteena matkailun suorien negatiivisten vaikutusten vähentäminen. Alueellisia ja kansainvälisiä suuntaviivoja saarten matkailukehityksen ohjaamiseksi kestävämpään suuntaan on kehitelty mm. WTO:ssa. Alueen

kehittyneemmissä kohdevaltioissa, kuten Fidzillä, on Apostolopoulosin ja Gaylen (2002) mukaan jo olemassa integroitua yhteistyötä suunnittelijoiden ja päätöksentekijöiden välillä, ja suunnittelu ja alueiden rajaaminen matkailukäyttöön pyritään tekemään kaikki käyttäjärühmät huomioon ottaen. Konflikteja pyritään näin välttämään erityisesti rannikkoalueilla, joissa väestömäärä on kasvussa. SPTO pyrkii noudattamaan hankkeissaan ja säännöstössään Tyynenmeren valtioiden ympäristöohjelman SPREP:n tai kansallisten ympäristöhallintojen laatimia ympäristösuosituksia, sillä järjestön mukaan on todennäköistä, että matkailu hyödyttäisi kohdealueen taloutta enemmän, jos fyysisen ja sosiaalisen ympäristön kestävyyyteen kiinnitetään enemmän huomiota.

3 Paikallisyhteisöt ja luonnonsuojelu

Suurin osa kehitysmaiden suojelualueisiin kohdistuvista uhista johtuu paikallisväestön tarpeesta käyttää alueen luonnonvaroja (Ceballos-Lascuráin 1996). Perinteisiä luonnonvarojen käyttötapoja ja joudutaan suojelualueilla rajoittamaan, joten onkin suojelun onnistumisen kannalta tärkeää, että paikallisyhteisöt hyötyvät suojelusta matkailun kautta ja sitoutuvat sen toteuttamiseen. Suojelu ja samaan aikaan matkailijoiden pääsyn salliminen alueelle aiheuttavat helposti konfliktitilanteita. Liikakäytöstä on jo seurannut vakavia ongelmia monilla alueilla. Monille alueille taas pyritään luontomatkailun kasvun myötä houkuttelemaan matkailijoita ilman tarpeellista tietotaitoa, hoitosuunnitelmia ja valtion, suojelujärjestöjen tai paikallisväestön tukea (Ceballos-Lascuráin 1996). Hienovaraisinkin suojelu- tai kunnostusprojekti on kuitenkin tuomittu epäonnistumaan, jos alueen lähellä asuvat ihmiset eivät usko saavansa siitä aineellista etua. Tärkeimpiä etuja ovat alueelle luotavat työpaikat (Dobson 2000). Monilla kehitysmaissa sijaitsevilla suojelualueilla onkin pelkän suojelun sijasta monia tehtäviä, kuten paikallisväestön elinolojen parantaminen, eroosion rajoittaminen tai kestävä kehitys. Tämä holistinen käsitys, jota toteutetaan usein kestävä kehityksen nimissä, on vähitellen syrjäyttämässä vanhan, kieltoihin perustuvan, absoluuttisen suojelun näkökulman (Ceballos-Lascuráin 1996).

Luonnonsuojelualueiden perustaminen ja olemassaolo on nykyisin riippuvaista pääosin markkina-voimista. Suojelualueen onnistuneen perustamisen on voitettava kaksi estettä: suojelun tuottama hyöty on ensin perusteltava taloudellisin termein; sen jälkeen suojelualueen hoidon ja hallinnan rahoittamisen on onnistuttava keräämällä taloudellisia voittoja niiltä, jotka hyötyvät suojelusta (Dharmaratne ym. 2000). Kehitysmaissa valtion rahoitus suojelualueille on yleensä vaatimatonta, eikä alueista käytännössä tule toimivia, elleivät ne pysty itse rahoittamaan toimintaansa. Kasvava kansainvälinen kiinnostus luontomatkailua ja ekoturismia kohtaan tarjoaa suojelualueille keinon itsenäisen rahoituksen järjestämiseen. Matkailijat ovat usein valmiita maksamaan etuoikeudesta nähdä paikallista luontoa. Osa matkailusta saatavista tuloista voidaan helposti kanavoida näiden luonnonnähtävyyksien säilymisen varmistamiseen. Matkailutulot ovat auttaneet suoraan kansallispuistojen perustamisessa etenkin kehitysmaihin. Yhä useammat valtiot edistävät nykyisin aktiivisesti matkailua suojelluille alueilleen. Suojelualueiden matkailukäyttö on etenkin köyhien valtioiden hallinnoille tärkeä väline luonnonympäristön ja kulttuurimuistomerkkien säilyttämisen rahoittamiseksi. Suojelualueiden hallinnointi tarvitsee pysyvää rahallista tukea. Valtion määrärahojen lisäksi tuen lähteenä esitetään yleisesti (Ceballos-Lascuráin 1996, Dharmaratne ym. 2000) pääsymaksujen keräämistä vierailijoilta. Matkailu voisi olla monille suojelualueille huomattava tulojensaantikeino, jos alueilla otettaisiin käyttöön riittävän suuria pääsymaksuja. Suojelutyötä voidaan ylläpitää myös lahjoitusvaroin tai kaikilta matkailijoilta kerättävillä ympäristöveroilla.

Paikallisyhteisöjen suhdetta luonnonsuojeluhankkeisiin on tutkittu laajalti tapaustutkimuksina. Suojelualueiden perustaminen hankaloittaa usein perinteisestä omavaraistaloudesta elantonsa

saavien ihmisten elämää mm. pakkosiirtojen ja poissulkemisen muodossa. Suojelualueiden lähellä tai niiden sisällä asuvan väestön näkökulmia ei useinkaan oteta huomioon matkailua kehitettäessä (Ceballos-Lascuráin 1996). Alkuperäiskansat eri puolilla maailmaa vastustavatkin yhä voimakkaammin matkailukehitystä, joka tapahtuu myös suojelun ja ekoturismin nimissä (McLaren 1998). Suojelualueiden perustaminen on toisaalta monissa tapauksissa hyödyttänyt alkuperäiskansoja, joilla ei aikaisemmin ole ollut laillisesti omaa maa-aluetta tai oikeutta luonnonvarojen käyttöön (Ceballos-Lascuráin 1996). Etenkin paikallisväestön elinmahdollisuuksien turvaaminen tulisi ottaa hallitusten, kansalaisjärjestöjen ja kehitysapuelinten tukemissa luontomatkailuprojekteissa enemmän huomioon luonnonsuojelun ohella, mikä luonnollisesti vaikuttaisi myös paikallisväestön mielipiteisiin suojelutoiminnasta. Paikallisväestölle olisi myös syytä järjestää taloudellisia korvauksia käyttörajoituksista (Overton ja Scheyvens 1999). Kansainväliset järjestöt painottavatkin suosituksissaan yhä enemmän paikallisen osallistumisen tärkeyttä matkailu- ja suojelutoiminnassa (Apostolopoulos ja Gayle 2002).

Suojelualueita voi yhtä lailla perustaa myös paikallisyhteisöjen omistamalle maalle, kuten on tehty Fidzin kansallisperintöpuistojen tapauksessa. Myös maan vuokraaminen paikallisilta omistajilta suojelutarkoituksiin on mahdollista (Overton ja Scheyvens 1999). Sopiminen yhteisomaisuuden käytöstä ja matkailutoiminnasta saatavien voittojen jakamisesta paikallisyhteisön jäsenten kesken on luonnollisesti vaikeampaa kuin yksityisomistajan päätöksenteko. Käytännössä täysin onnistuneita, konfliktittomia yhteisöllisiä ekoturismihankkeita onkin vaikea löytää (Overton ja Scheyvens 1999). Suojelualueiden ja paikallisväestön välinen suhde on Seroman (2002) mukaan avaintekijä luonnonvarojen pitkän aikavälin suojelussa, etenkin kehitysmaiden syrjäisillä alueilla, joissa tehokasta kontrollia on mahdotonta ylläpitää ilman paikallisyhteisöjen tukea. Onkin toivottavaa, että ehdotus ekoturismin kehittämiseksi tulisi paikallisyhteisöiltä itseltään. Jokainen alue on kuitenkin erilainen, joten suunnittelun tulisi Seroman (2002) mukaan perustua paikallisyhteisöjen erilaisiin tarpeisiin ja toiveisiin.

Toistaiseksi matkailijat ovat suostuneet hyvin maksamaan käyttömaksuja suojelualueiden ympäristön hyväksi. Epäselvyyttä on kuitenkin ollut siitä, mihin rahat käytetään. Tämä vaatiikin paikallishallinnon ja matkanjärjestäjien sitoutumista suojelutoimiin (Apostolopoulos ja Gayle 2002). Monien suojelualueiden pääsymaksut ovat käytännössä liian alhaisia kattamaan alueen hallinnoinnista syntyvät kulut. Monilla alueilla pääsymaksuja ei edes ole. Vain pieni osa matkailutuloista päättyy suojelutarkoituksiin. Suurin osa matkailijoista olisi valmiita maksamaan korkeampiakin pääsymaksuja (Dobson 2000). Yksi ratkaisu rahapulaan olisivat erilaiset pääsymaksut ulkomaalaisille ja paikallisille. Samalla matkailijoiden määrä pysyisi paremmin kantokyvyn rajoissa (Cooper ja Wanhill 1997).

4 Kohdealueet

4.1 Fidzi

Tyynen valtameren keskellä, noin 1 800 km Uuden-Seelannin pohjoispuolella sijaitseva Fidzin tasavalta koostuu 332 saaresta, joiden yhteinen maapinta-ala on 18 376 km². Maan talousvyöhykkeeseen kuuluvan merialueen pinta-ala on 1 290 000 km². Fidziin kuuluvista saarista vain kolmannes on pysyvästi asuttuja, johtuen pääosin makean veden puutteesta tai eristyneisyydestä. Suurimmat saaret, Viti Levu ja Vanua Levu, vastaavat 87 %:sta valtion maapinta-alasta. Osa saarista on koralliatolleja tai kalkkikivistä muodostuneita, mutta valtaosa suurista saarista on alkuperältään vulkaanisia, vuoristoisia ja maaperältään hedelmällisiä. Fidzin väestöstä noin 75 %

asuu pääsaarella Viti Levulla, jossa sijaitsevat myös maan pääkaupunki Suva ja molemmat maan kansainväliset lentokentät.

Fidzin asukasluku on noin 775 000. Suuren syntyvyyden vuoksi maan väestömäärä kasvaa noin 1,6 %:n vuosivauhdilla (FAO 2002b). Noin puolet maan asukkaista onkin alle 20-vuotiaita. Maasamuutto on keskittänyt asutusta etenkin maan pääkaupunkiin Suvaan, joka on Tyynenmeren alueen mittakaavassa suurkaupunki. Kaupungin ympärille on kehittynyt runsaasti slummimaista asutusta, ja rikollisuus on muodostunut ongelmaksi. Meren saastuminen maan kaupunkien ympärillä on heikentänyt ympäristön tilaa. Ulkoisilta piirteiltään melanesialaisia alkuperäisiä fidziläisiä on maan väestöstä arviolta 51,1 %, ja intialaisperäistä väestöä 44 %. Lisäksi maassa on huomattavia vähemmistöryhmiä, kuten Rotuman saarelta kotoisin olevia polynesialaisia, kiinalaisia, eurooppalaisia, eurooppalaisten ja fidziläisten yhteisiä jälkeläisiä, sekä muilta Tyynenmeren saarilta lähtöisin olevia asukkaita. Fidzin intialaisperäinen väestö polveutuu siirtomaa-ajalla maan sokeriplantaaseille eri puolilta Intiaa tuotujen intialaisten kausityöläisten jälkeläisistä. Valtaosa heistä asuu Viti Levun ja Vanua Levun saarten länsiosien sokeriruo'onkasvatusalueilla, joissa intialaisväestön määrä ylittää etnisten fidziläisten määrän. Suvan asukkaista noin puolet on intialaisia.

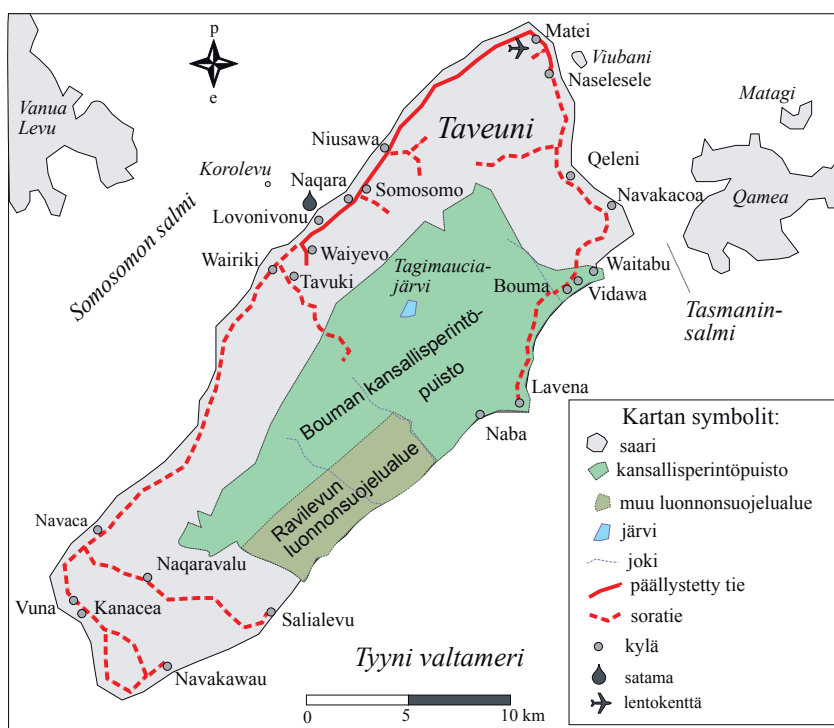
Fidziä voi pitää eteläisen Tyynenmeren alueellisena suurvaltana, sillä saarten väkiluku ja elintaso erottuvat edukseen lähialueen saarista. Väestö on myös suhteellisen hyvin koulutettua. Maa sijaitsee Tyynenmeren alueen liikennereittien keskipisteessä. Matkailu on maan tärkein ulkomaanvaluutan lähde. Suhteellisesti suurin työllistäjä on maassa kuitenkin hallinto, joka työllistää noin 40 % maan palkkatyövoimasta. Käytännössä suurin osa maan asukkaista saa kuitenkin toimeentulonsa primaarituotannosta, joka tuottaa noin 21 % maan BKT:sta (Chandra ja Mason 1998). Viljelymaata on nykyisin Fidzin pinta-alasta 13 %, ja sen osuus on kasvussa (FAO 2002b). Kaupallisen maatalouden tärkein tuote maassa on sokeri. Sen tuotanto on Fidzillä kuitenkin maailman mittakaavassa pientä, ja kilpailukyky maailmanmarkkinoilla heikko (Overton ja Scheyvens 1999). Sokerin lisäksi maassa viljellään vientiin mm. riisiä ja kaakaota. Myös maan kultavaroja hyödynnettävä kaivostoiminta on tärkeä ulkomaanvaluutan tuottaja, samoin kuin kalastus. Naapurivaltioita runsaamman väestöpohjan myötä maahan on kehittynyt myös teollisuutta: sokeriruokoplantaasien tuottamaa raaka-ainetta hyödynnetään sokeriteollisuudessa ja työvoimaa tekstiiliteollisuudessa.

Fidzin pinta-alasta 58 % on luonnon- tai istutusmetsän peitossa (Seroma 2002). Maan trooppisista sademetsistä ja mangrovemetsistä koostuvia runsaita metsävaroja on hyödynnetty tehokkaasti, ja jotkin saarista kärsivät metsäpeitteen dramaattisesta vähenemisestä. Maan metsäpeite vähennee Seroman (2002) mukaan nykyisin noin prosentin verran vuodessa. FAO (2002b) taas arvioi maan metsäpeitteen vähentyneen 1990-luvun alkupuolella 4 000 hehtaarin vuosivauhdilla. Metsänhakkuiden, sekä rinnemaiden viljelyn ja laiduntamisen myötä lisääntynyt eroosio on maassa vakava ympäristöongelma. Lähes kaikki Fidzin metsäpinta-ala sijaitsee Seroman (2002) mukaan perinteisillä yhteismaanomistusalueilla. Maan metsäteollisuus työllistää FAO:n (2002b) mukaan suoraan noin 3 000 ihmistä, ja sen tuotteet ovat maan viidenneksi tärkein vientitulojen lähde. Metsäteollisuus on siirtynyt nykyisin käyttämään hyväkseen myös istutusmetsiä, ja laajoja alueita on metsitetty uudelleen nopeakasvuisilla puulajeilla. Alkuperäisiä luonnonmetsiä oli saarilla jäljellä vuonna 1995 noin 7 570 km² (FAO 2002b). Metsätaloudessa hyödyntämättömiä luonnonmetsäalueita on maassa FAO:n (2002b) arvion mukaan 2 530 km². Fidzin hallinto on pyrkinyt tukemaan metsävarojen kestävää käyttöä, ja laatinut mm. kansalliset ohjeet metsänhakkuiden toteutustavoista (FAO 2002b). Fidzillä metsätalouden tuottamat ongelmat, kuten eroosio, sedimentaatio ja metsäpeitteen vähentyminen ovatkin paremmin hallinnassa kuin esim. Salomosaarilla ja Papua-Uudessa-Guineassa (Beller ym. 1990). Fidzin hallinto on viime aikoina alkanut toimimaan ympäristöongelmien ehkäisemiseksi, ja maahan on perustettu lukuisia suojelualueita.

Matkailu on ollut Fidzin tärkein ulkomaanvaluuttatulojen lähde vuodesta 1998 lähtien, jolloin matkailutulot ohittivat sokerin viennistä saatujen tulojen määrän (Seroma 2002). Matkailusta saadut tulot Fidzillä olivat vuonna 2001 noin 248 miljoonaa euroa. Matkailulla on suuri merkitys paikallistaloudelle eri puolilla saarivaltiota. Fidzin tärkeimmät ulkomaanvaluutan lähteet ovat nykyisin matkailun lisäksi sokeriteollisuus ja tekstiiliteollisuus. Matkailuala työllistää Fidzillä suoraan tai epäsuorasti jopa 100 000 ihmistä (SPTO 2004). Maan kehittyneimpiä matkakohteita ovat Viti Levun kuivalla länsirannikolla sijaitsevalla Nadi, sekä Mamanuca- ja Yasawa-saaret, joissa auringkoisten päivien määrä on suurin. Fidzin matkailuelinkeino on yksityisten rahoittama, ja valtio myöntää verohelpotuksia sijoittajille. Maassa toimii monia ulkomaalaisomistuksessa olevia hotelliketjuja. Matkailua on Fidzillä ohjattu valtion toimesta perinteisesti enemmän kansainvälisten lomahotelliketjujen kuin pienimuotoisemman, paikallisia voimavaroja hyödyntävän matkailutoiminnan ehdoilla. Tilanne on kuitenkin muuttunut viime vuosina matkailijamäärien kasvun myötä (Seroma 2002).

4.1.1 Taveuni

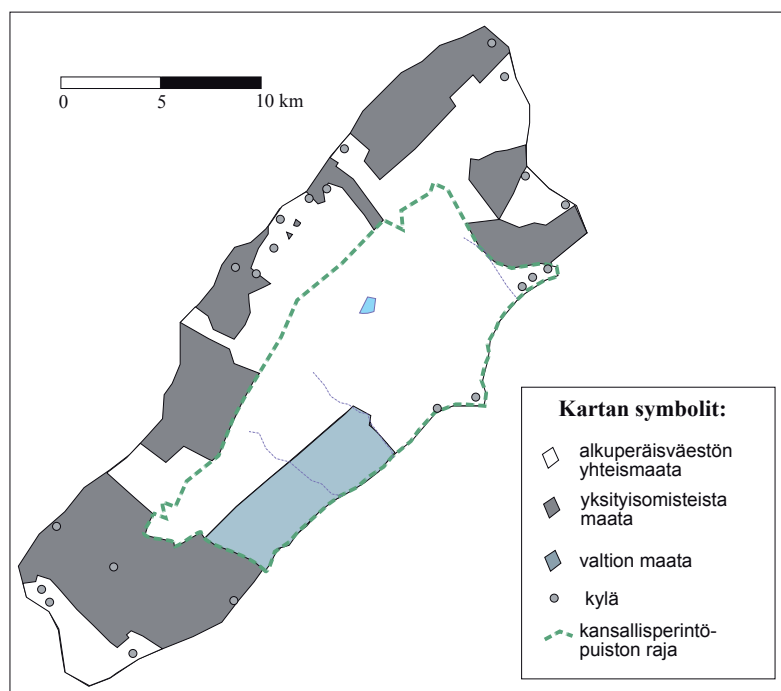
Vanua Levun saaren itäpuolella sijaitseva Taveuni (kuva 3) on pinta-alaltaan (435 km²) Fidzin kolmanneksi suurin saari. Harvaan asutun saaren 12 000 asukkaasta pääosa on etnisesti fidziläisiä. Myös intialaisperäisiä ja ulkomaalaisia asukkaita on saarella suhteellisen runsaasti. Taveuni tunnetaan Fidzin ”puutarhasaarena” johtuen vehreästä sademetsäkasvillisuudesta. Saari on suosittu matkailukohde sukeltajien ja lintuharrastajien keskuudessa. Hyvin säilyneet koralliriutat ympäröivät saarta, jolla esiintyy yli 100 lintulajia. Saaren pääelinkeinot ovat maatalous, jonka tuotteita ovat kopra ja taro, sekä matkailu. Taveunin erottaa suuremmasta Vanua Levun saaresta 9 kilometriä leveä Somosomon salmi. Saaren vulkaanista alkuperää oleva maaperä on rikasta, ja sademäärä on vuoristoisuuden ansiosta runsas. Taveunin pinta-alasta noin 60 % on edelleen trooppisen sademetsän peittämää. Suurin osa tästä alueesta on luokiteltu suojelumetsäksi.

Kuva 3. Taveunin saari (16° 50'S, 179° 58'W).

Taveunin vuoristoisuus on rajoittanut maanviljelyä, jonka vuoksi saarella on jäljellä laajoja alkuperäisen sademetsän peittämiä alueita, joilla elää runsas eläimistö. Taveunin potentiaali luontomatkailukohteena havaittiin Seroman (2002) mukaan jo 1970-luvulla. Saaren erikoisuuksiin kuuluu mm. Fidzin kansalliskukka Tagimaucia (*Medinilla waterhousei*), joka on eräs maailman harvinaisimmista kasveista: lajia esiintyy vain Taveunin saarella ja yhdellä Vanua Levun saaren vuorenhuipulla. Se kasvaa vain korkeilla vuoristoalueilla. Taveunin linnusto on runsaampaa kuin Fidzin pääsaarilla. Saarella esiintyvistä lintulajeista lintuharrastajien kannalta tavoitelluimpia ovat näyttävän näköiset ja harvinaiset silkipyrstömonarkki (*Lamprolia victoriae*) ja fidzin-hedelmäkyhky (*Chrysoenas victor*). Molemmat lajit ovat Fidzillä kotoperäisiä ja esiintyvät vain Taveunin saarella ja Vanua Levun saaren itäosassa (Watling 2001).

Taveunilla on Fidzin mittakaavassa runsaasti vapaaomisteista maata (kuva 4). Matkailukehitystä ovat saarella edistäneet maan saatavuuden lisäksi myös hyvät yhteydet Fidzin suurempiin keskuksiin, luonnonkauneus, soveltuvuus aktiviteettimatkailuun ja hyvät saaren sisäiset yhteydet. Taveunin lentokenttä sijaitsee saaren pohjoisosassa Matein alueella, jossa on myös runsaasti vapaaomisteista maata. Majoitusvaihtoehtojen tarjonta on Taveunilla monipuolista, ja niiden taso vaihtelee leirintäalueista ja paikallisomisteisista majataloista kalliimpiin hotelleihin. Matkailuyritykset ovat Taveunilla keskittyneet Matein alueelle, jossa on paljon eritasoisia majoitusyrityksiä, pieniä ravintoloita ja muuta matkailuun liittyvää toimintaa, kuten sukellusyrityksiä ja maastopyörä- ja kajakkien vuokrausta. Myös saaren länsiosassa on runsaasti paikallisen asutuksen ympärille rannikolle sijoittuneita majoitusliikkeitä. Taveunilla kalliimmat hotellit ovat ulkomaalaisten – useimmiten yhdysvaltalaisen omistuksessa. Myös saksalaisia ja sveitsiläisiä matkailuyrittäjiä on saarella useita. Vapaasti ostettavan maan olemassaolo on mahdollistanut myös ulkomaalaisten omistamien loma-asuntojen keskittymien muodostumisen Matein alueelle ja saaren länsiosaan, Taveuni Estates -yhtiön hallinnoimalle, aikaisemmin asumattomalle rannikko-osuudelle. Paikallinen väestö on heikosti edustettuna saaren matkailutoiminnassa, ja suurin osa matkailuyrityksistä on ulkomaalaisten omistuksessa. Paikallisväestön omistamia, halvempia majoituspaikkoja on saarella kuitenkin lukuisia.

Kuva 4. Taveunin saaren maanomistusolot (Chandra & Mason 1998).

4.1.2 Bouman kansallisperintöpuisto

Bouman kansallisperintöpuisto käsittää 15 000 hehtaarin laajuisen maa-alueen, mikä vastaa noin 30 %:a Taveunin saaren pinta-alasta. Pääosa puiston maa-alueista kuuluu neljälle kyläyhteisölle. Maata omistavat kyläyhteisöt Waitabu, Vidawa, Bouma ja Lavena sijaitsevat puiston sisällä. Puisto on perustettu näiden neljän kyläyhteisön, Fidzin ja Uuden-Seelannin hallinnon, sekä useiden suojelujärjestöjen yhteistyönä vuonna 1990. Käteinen raha, jota Bouman alueen yhteisöt tarvitsevat täydentämään omavaraistalouttaan, hankittiin aikaisemmin hakkuuoikeuksia myymällä. Vielä 1990-luvun alussa 60 % saaren metsistä oli vuokrattavina metsäyhtiöiden käyttöön. Aloite alueen suojeluun tuli sekä paikallisyhteisöiltä itseltään että uusiseelantilaiselta luonnonsuojelujärjestöltä. Hankkeen tarkoituksena on sekä suojella alueen metsävaroja että tuottaa tuloja puiston maa-alueet omistaville yhteisöille. Suojelua matkailutoimintaa varten pidettiin asukkaiden keskuudessa parempana vaihtoehtona kuin metsäyhtiön tarjoamaa hakkuuoikeusmaksua.

Kansallisperintöpuisto on monivaiheinen projekti, joka toimii paikallisyhteisöjen omistamalla maalla, josta suuri osa on nykyisin vuokrattu valtiolle luonnonsuojelutarkoituksiin. Neljälle puiston maat omistavan yhteisölle on suunniteltu erilaiset matkailuaktiviteetit: Korovoun kyläläiset huolehtivat saaren päänähtävyydestä, Tavoron vesiputouksista, ja niiden ympärille rakennetusta polkureitistä, sekä puiston toisesta opastuskeskuksesta. Lavenassa on toinen, rantaviivaa seuraava polkureitistö, sekä puiston toinen opastuskeskus. Molemmissa informaatiokeskuksissa myydään erilaisia, usein paikallisten tekemiä matkamuistoja. Lavenan informaatiokeskus myös vuokraa kajakkeja. Waitabun kylän ympärillä olevalla merelliselle suojelualueelle järjestetään snorklausmatkoja kyläläisten ohjaamilla bambulautoilla. Vidawan kyläläiset taas toimivat oppaina sademetsään ja historiallisiin kohteisiin suuntautuvilla kokopäiväretkillä. Tavoron vesiputousten alue avattiin matkailukäyttöön huhtikuussa 1991. Lavenan alueen kävelyreitti on ollut toiminnassa kesäkuusta 1994 lähtien. Alueelle ollaan suunniteltu myös kulttuurimatkailua, mutta hankkeen tämä vaihe ei ole vielä toteutunut.

Tavoron alue oli ensimmäinen Bouman suojeltu matkakohde. Kun alueen matkailullinen arvo oli käynyt ilmeiseksi ja suojelupäätös tehty vuonna 1988, Tavoron alueen maat omistava Korovoun kyläyhteisö pyysi ja sai apua alueen kehittämiseen matkailukohteeksi ja virallisen suojelualueen statuksen saamiseksi Fidzin ja Uuden-Seelannin hallinnoilta. Sittenkin muutkin Bouman alueen maata omistavat yhteisöt ovat liittyneet matkailu- ja suojeluhankkeeseen. Uuden-Seelannin kehitysyhteistyöjärjestö NZODA ja Fidzin yhteismaita hallinnoiva NLTB ovat tarjonneet projektille teknistä apua. Bouman kansallisperintöpuisto tuotti ensimmäisen puolen vuoden aikana 8 000 Yhdysvaltain dollaria, josta puolet käytettiin puiston huoltokuluihin ja henkilökunnan palkkoihin. Suojelualueena yhteisöjen maiden tuottama rahamäärä on vaatimatonta, mutta toisin kuin hakkuuoikeuksien myynnistä saatavat kertakorvaukset, rahantulo on jatkuvaa. Matkailutuloista saatavat voitot on käytetty alueen kylissä mm. koulumaksuihin ja rakennustarvikkeisiin.

Bouman kansallisperintöpuistossa suojelun tavoitteina ovat Taveunin saaren luonnonympäristön säilyttäminen, virkistys- ja matkailumahdollisuuksien kehittäminen niin ulko- kuin kotimaisille vierailijoille sekä työllisyys- ja ansiotulomahdollisuuksien luominen paikallisväestölle (Seroma 2002). Alueelle on rakennettu eripituisia polkuja ja paikallisia asukkaita on koulutettu oppaiksi. Vierailijoille suunnattujen palveluiden ja infrastruktuurin kehittäminen on hyödyttänyt myös paikallisia. Hanke on Seroman (2002) mukaan lisännyt alueen taloudellista elinkelpoisuutta, ja tarjonnut työpaikkoja paikallisväestölle. Puistohanketta kuvataankin taloudelliseksi menestykseksi, ja sillä on takanaan paikallisten asukkaiden tuki. Vierailijoilta kerätään pääsymaksu, ja koulutet-

tuja oppaita on tarjolla maksua vastaan. Projekti on ollut menestyksekkäs siksi, että maat omistavan yhteisön sisällä ei ole syntynyt mainittavia konflikteja suojelusta tai matkailutulojen käytöstä. Maat omistaville yhteisöille suojelun päämotiivi oli Seroman (2002) mukaan tarve ansaita rahaa maa-alueistaan.

Bouman kansallisperintöpuistoon sisältyy myös valtion omistamalla maalla sijaitseva 4 000 hehtaarin laajuinen, luoksepääsemätön, tiheää sademetsää kasvava Ravilevun luonnonsuojelualue. Alueen rannikko on jyrkkää kalliota, minkä vuoksi alueelle ei ole muodostunut asutusta. Asumatomana alueena se on jäänyt valtion hallintaan. Valtaosa alueella vierailevista matkailijoista käy Tavoron vesiputouksilla tai Lavenan alueella. Tavoron alue on Bouman alueen matkailukohteista helppopääsyisin, mikä näkyy myös matkailijamäärissä: Tavoron opastuskeskuksessa rekisteröitiin vuoden 2003 alkupuolella noin 350 pääsymaksun maksanutta matkailijaa kuukaudessa, kun taas Lavenan keskuksessa kävi kuukausittain noin 170 vierailijaa.

Bouman kansallisperintöpuistossa matkailijoilta edellytetään paikalliskulttuurin kunnioittamista. Puiston kyliin ei tulisi poiketa ilman erillistä kutsua, eikä asutuksen läheisyydessä tulisi esiintyä ilman paitaa. Matkailijoita pyydetään myös kuljettamaan roskansa pois mukanaan. Matkailijoiden käyttämät polut on tarkoituksella sijoitettu kylien ulkopuolelle, jotta perinteinen elämäntapa kylissä ei häiriintyisi. Myös opastuskeskukset on sijoitettu kylien ulkopuolelle matkailijoiden häiritsevän vaikutuksen minimoimiseksi. molemmissa opastuskeskuksissa on tarjolla majoitusta matkailijoille. Puiston pääsymaksua korotettiin vuoden 2003 kesäkuussa viidestä Fidzin dollarista (noin 2,5 EUR) seitsemään matkailutulojen lisäämiseksi.

4.2 Tonga

Tongan kuningaskunta koostuu neljästä saariryhmästä, jotka sijaitsevat yli 250 000 km²:n alueella. Eteläisin, pinta-alaltaan suurin ja tiheimmin asuttu näistä on Tongatapun saariryhmä. Pääkaupunki Nuku'alofa ja saarten kahdesta kansainvälisestä lentokentästä vilkkaampi sijaitsevat pääsaarella Tongatapulla. Ha'apain saariryhmä sijaitsee 160 kilometriä Tongatapusta pohjoiseen. Vava'un saariryhmä taas sijaitsee 112 kilometriä Ha'apai-saarista pohjoiseen, 320 kilometriä Tongatapun pohjoispuolella. Pohjoisimpana sijaitsee hajanainen ja eristynyt Niuan saariryhmä. Osa saarista on vulkaanista alkuperää, osa taas on muodostunut koralliperäisestä kalkkikivistä. Tongan maapinta-ala on vain 747 km². Lisäksi Tongan talousvyöhyke käsittää 700 000 km² merialuetta. Suurin saari Tongatapu on pinta-alaltaan 259 km² eli käsittää noin kolmanneksen koko valtion pinta-alasta.

Väestöltään Tonga on hyvin yhtenäinen: Maan asukkaista 99 % on polynesianlaisiin kuuluvia tongalaisia. Maassa asuu lisäksi mm. kiinalaisia ja eurooppalaisia siirtolaisia. Valtioon kuuluvista 171 saaresta 36 on pysyvästi asuttuja. Lisäksi joitakin asumattomia saaria käytetään maanviljelyalueina (Wolff 2001). Saarten vajaasta 100 000 asukkaasta 68 % asuu pääsaarella Tongatapulla, ja kaikkiaan 90 % vain kuudella saarella. Pääkaupunkiin ja sen ympäristön kyliin on keskittynyt nykyisin lähes puolet maan koko väestöstä (Ward ja Kingdon 1995). Tongan väkiluku kasvoi vuosina 1986–1996 arviolta 0,3 % vuodessa. Syntyvyys maassa on huomattavasti suurempi – ADB:n (2000) mukaan vuotuinen väestönlisäys on ollut 2,5 %:n luokkaa. Tongalaisten runsas siirtolaisuus ulkomaille on kuitenkin pitänyt viime aikoina maan väestömäärän kasvun hitaana. Tongalaisia arvioidaan yleisesti asuvan ulkomailla 50–100 000 eli lähes yhtä paljon kuin kotimaassaan.

Arviolta 2 500 tongalaista muuttaa vuosittain siirtolaisiksi ulkomaille. Laajamittainen siirtolaisuus tuottaa Tongan taloudelle ongelmia ns. aivovuotoilmiön muodossa: suuri osa ulkomaille jäävistä tongalaisista edustaa nimenomaan hyvinkoulutettua väestönosaa (TdoE 2002). Suuren syntyvyyden ja työikäisen väestön siirtolaisuuden vuoksi 51 % maan asukkaista on nykyisin alle 20-vuotiaita (ADB 2000). Maassamuutto on viime vuosina keskittänyt väestöä saariryhmien keskuksiin ja syrjäiset saaret autioituvat. Maassamuutto on kasvattanut eniten Tongatapun väestöä, joka kasvaa keskimäärin 5,1 % vuosittain (Overton ja Scheyvens 1999). Prosentuaalisesti eniten on kuitenkin kasvanut 'Euan väestömäärä. Ha'apai- ja Niua -saarten väkiluku on sen sijaan laskenut. Monilla syrjäisemmillä saarilla väestö koostuu nykyisin suurimmaksi osaksi lapsista ja vanhuksista (Ward ja Kingdon 1995). Maassamuuton seurauksena pääkaupunki Nuku'alofa on kasvanut nopeasti. Kaupungin kasvun alle on jäänyt ympäröivää maatalousmaata ja kosteikkoja, ja slummialueita on jo syntynyt sen ympärille.

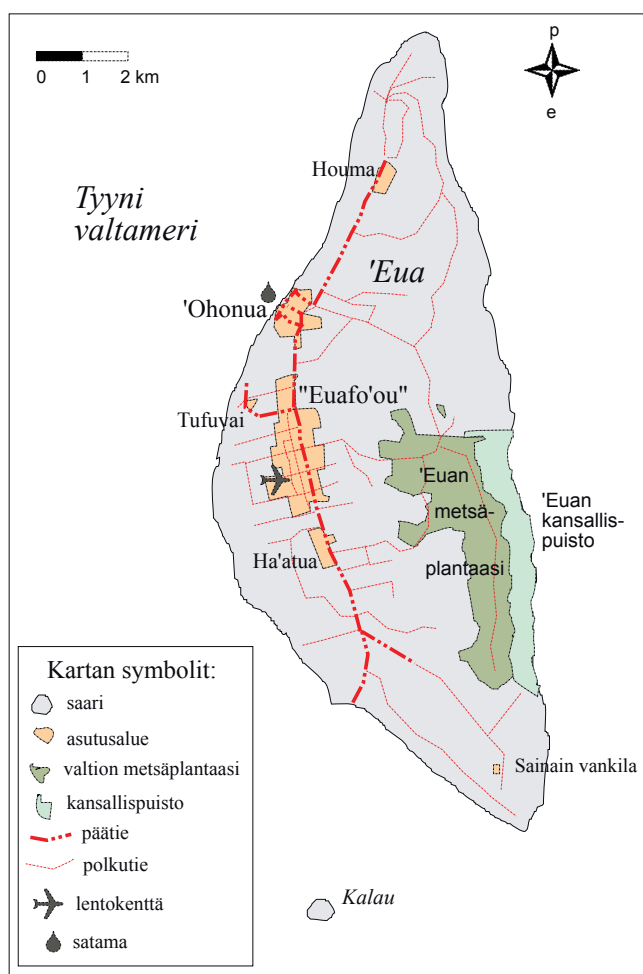
Tongan talous perustuu maatalouteen. Perinteisesti omavaraisviljelyllä itsensä elättänyt väestö on paljolti siirtynyt viljelemään vientikasveja kuten vaniljaa ja kesäkurpitsia, jotka nykyisin tuottavat lähes 80 % maan vientituloista. Myös kookospalmuista saatava kopra on ollut tärkeä vientiartikkeli. Maanviljelytuotteiden lisäksi matkailusta saatavat tulot ovat huomattavia, samoin kuin ulkomailla työskentelevien tongalaisten kotimaahansa lähettämät tulot sekä pienemmässä määrin myös internet-osoitteiden, kalastusoikeuksien ja postimerkkien myynnistä saatava valuutta. Tongan metsävarat koostuvat lähinnä kookospalmuplantaaseista ja saarille vieraita puulajeja kasvavista istutusmetsistä. Huomattava osa Tongan alkuperäisistä metsistä on nykyisin taantunut laadultaan sekundäärimetsäksi tai kadonnut kokonaan. Luonnonmetsiä arvioidaan olevan nykyisin jäljellä vain 5,3 % maan kokonaispinta-alasta (FAO 2002a). FAO:n raportissa runsaan polttopuiden tarpeen, kaskiviljelyn ja sahateollisuuden todetaan olevan syinä metsien katoamiseen. Wolf- fin (2001) mukaan metsäkatoon taas on kaksi pääsyytä: saarten nopea väestönkasvu viimeisen vuosisadan aikana sekä talouden muutos omavaraistaloudesta rahatalouteen. Väestönkasvu on johtanut saarilla maankäytön tehostumiseen ja jopa maapulaan. Wolff (2001) arvioi noin maan metsäpeitteen kadonneen noin 600 hehtaarin vuosivauhdilla vuodesta 1985 lähtien maataloustuotannon tehostumisen ja lisääntymisen myötä. Nykyisin monet kotoperäiset ja kulttuurisesti tärkeät kasvilajit ovatkin vaarassa kuolla sukupuuttoon.

Matkailu on 2000-luvun alussa jälleen ohittanut maataloustuotteiden viennin Tongan suurimpina ulkomaanvaluutan lähteenä. Valtaosa matkailijoista saapuu maahan kesä- tai talviloma-aikoina. Tongalla on paljon erilaisia majoitusvaihtoehtoja. Maan hyvätasoiset hotellit ovat sijoittuneet pienille ulkosaarille Tongatapun pohjoispuolelle sekä Vava'ulle. Pääkaupungissa Nuku'alofassa taas on tarjolla runsaasti halpaa majoitusta reppumatkailijoille. Maan matkailuinfrastruktuuri on kuitenkin rajallinen: kaikissa majoituspaikoissa ei ole lämmintä tai juoksevaa vettä, eikä edes sähköjä. Toisaalta matkailukehityksen myötä maan viestintäyhteydet ovat parantuneet ja sisäiset liikenneyhteydet nopeutuneet. Tongatapun lentokentän laajentaminen vuonna 1992 on lisännyt myös Tongan kansainvälisiä lentoyhteyksiä. Tongan hallinto pyrkii levittämään matkailukehityksen taloudellisia etuja tasaisesti koko valtion alueelle (TdoE 2002), mutta käytännössä toiminnan taloudellinen hyöty keskittyy Tongatapun ja Vava'un saarille. Etenkin Australia on tukenut kehitysyhteistyövaroilla Tongan matkailualan kehitykseen pyrkivää *Tonga Tourism Projectia*. Australian ja Uuden-Seelannin pitkäaikainen tuki Tonga Tourism Projectille onkin käytännössä mahdollistanut monia matkailun kehityshankkeita maassa, jossa valtiolla ei juuri ole voimavaroja hankkeiden suunnitteluun eikä toteutukseen. Maahan on myös perustettu matkailualan paikallisia yhteistyöjärjestöjä.

4.2.1 'Eua

Tongatapun saariryhmään kuuluva 'Euan saari (kuva 5) sijaitsee 20 kilometrin päässä Tongatapun saaresta sen kaakkoispuolella. 87 km² laajuisella 'Eualla on noin 5 000 asukasta ja väestömäärä kasvaa nopeasti. 'Eua on pinta-alaltaan Tongan kolmanneksi suurin saari ja Tongan saarista vuoristoisin. 'Euan alkuperäinen kasvillisuus koostuu metsistä ja savannimaisista ruhostomaista. Nykyisin saarella on myös runsaasti viljelyksiä ja laidunmaita. Saaren keskiosan kukkuloilla ja itärannikolla sijaitsee suuri osa Tongan jäljellä olevista 4 000–8 000:sta luonnonmetsähehtaarista. Saarella sijaitsevat Tongan merkittävimmät luonnonmetsävarat ja puulajeja on Tongan saarista eniten. Metsäkasvillisuus on hyvin rehevää huolimatta paikoin hyvin ohuesta maaperästä.

'Euan maa-alueet on ranta-alueita ja kyliä lukuun ottamatta jaettu pääosin kuningashuoneen ja valtion kesken. Saaren pohjoisosa kuuluu pääosin kuningasperheelle ja siellä sijaitsee mm. mäntyistutuksista koostuva kuninkaallinen metsäplantaasi. Saaren keskiosa on pääosin valtion hallinnassa. Siellä sijaitsevat 'Euan metsäreservaatti ja kansallispuisto. Metsäreservaatin nykyisellä alueella on istutettujen eukalyptus- ja mäntymetsien lisäksi jäljellä myös saaren alkuperäistä metsää, josta suurta osaa suojellaan tärkeinä valuma-alueina. 1970-luvun lopulla perustettu valtiollinen metsäreservaatti on toiminut osana maan hallinnon pyrkimyksiä tulla puuntuotannossa omavaraiseksi (Wolff 2001). Viime vuosina metsäplantaasien istutusmetsien tuotto on Wolffin (2001) mukaan kuitenkin ollut toivottua heikompi. Kuningasperheen ja valtion maa-alueilta vuokrataan Ton-

Kuva 5. 'Euan saari (21° 20'S, 174° 57'W).

gan perustuslain takaamia viljelypalstoja saaren asukkaille. Suurin osa saaren eteläosasta kuuluu tongalaisen ylimyksen omistamaan Ve'ehulan suurtilaan, jonka keskellä sijaitsee Tongan suurin rangaistuslaitos. Maata omistavat saarella myös kirkot. 'Euan lentokenttä – joka on pikemminkin kiitorata kuin varsinainen lentokenttä – sijaitsee saaren länsiosassa. Saaren ainoa satama ja suurin osa palveluista, mm. saaren posti ja pankki sijaitsevat saaren päätaajamassa 'Ohonuassa.

'Eualla on neljä majataloa, mutta toistaiseksi vain yksi hotelli, Tufuvain kylän lähellä sijaitseva Tufuvai Beach Resort. Toinen hotelli on kuitenkin suunnitteilla. 'Euan ja Tongatapun välinen liikenne tapahtuu pääosin meriteitse kahden yksityisyrityksen omistamien yhteysalusten avulla. Lauttayhteys on periaatteessa jokapäiväinen, mutta käytännössä kova merenkäynti saattaa estää alusten liikennöinnin useita päiviä kerrallaan. 'Euan saaren ja Tongatapun välinen päivittäinen lentoyhteys aloitettiin ja matkailijamäärät lähtivät tasaiseen kasvuun vuonna 2002 (TVB 2002). SPT:n (2002) mukaan kasvu on säännöllisen lentoliikenteen aloittamisen ja kansallispuiston liisäntyneen maineen ansiota. Matkailun kehitys on ollut saarella nopeaa 1990- ja 2000-luvuilla. Lento- ja lauttaliikenne saarelle ei kuitenkaan ole toiminut niin säännöllisesti kuin on tarkoitettu. Lauttaliikennettä ovat vaivanneet trooppisten syklonien aiheuttamat vauriot ja lentoliikennettä kaluston heikko kunto.

4.2.2 'Euan kansallispuisto

Vuonna 1992 perustettu 'Euan kansallispuisto on Tongan vanhin kansallispuisto. Puistoon kuuluu 450 hehtaaria rehevää luonnonmetsää ja ranta-aluetta 'Euan saaren asumattomalla itärannikolla. Puisto perustettiin valtion hallinnassa olevalle maalle, joka ennen kuului Tongan maa- ja metsätalousministeriön (MAF) hallinnoimaan 'Euan metsäreservaattiin. Puiston suosio matkakohtana on TVB:n (2002) mukaan kasvanut tasaisesti, ja se on nykyisin Tongan suosituin yksittäinen luontomatkailukohde. Puiston alueella elää mm. saarelle endeeminen gekkoliskolaji (*Lepidodaactylus evaensis*), joka kuvattiin tieteellisesti vasta vuonna 1986 (TdoE 2002) sekä värikkäitä huppuhohtokaijoja (*Prosopeia tabuensis*). 'Euan matkailuyritysten järjestö 'Eua Tourist Association järjestää saarella vuosittain kansallispuistofestivaalin, jonka tarkoituksena on lisätä tietoisuutta puiston tärkeydestä Tongan ympäristölle (TVB 2002). Puiston kävijämäärät ovat kasvaneet 1990-luvulla. Pääasiallisina syinä tähän ovat koko Tongan mittakaavassa kasvanut turismi sekä säännöllisten lautta- ja lentoyhteyksien perustaminen pääsaarelta Tongatapulta 'Euan saarelle (TVB 2002).

'Euan kansallispuiston luonnonmetsäalue sijaitsee pääosin jyrkän kalkkikivijyrkänteen itäpuolella, jyrkänteen ja merenrannan välissä. Metsäalueen käyttö metsätaloudessa tai viljelyalueena ei ole mahdollista maaston jyrkän topografian vuoksi: rinteiden jyrkkyys on arviolta keskimäärin 40 astetta. Puistoon kuuluvalla alavammalla rantakaistaleella kasvaa enimmäkseen kookospalmuja, joita saaren paikallisväestö edelleen hyödyntää. Tongan hallinto on saanut puiston infrastruktuurin rakentamiseen ja mainontaan apua Uuden-Seelannin kehitysyhteistyövaroista. Saaren päätien varrelle on pystytetty opastetauluja ja jyrkänteen yläreunalle on puiston rajojen sisäpuolelle rakennettu kaksi tähystyslavaa, joilta vierailijat voivat ihailla maisemia ja katsella merilintuja tai kauempana merellä liikkuvia valaita. Jyrkänteeltä rannalle vie kaksi merkittyä polkua, jotka on osin pengerrytetty eroosion rajoittamiseksi. Rinnemaaston jyrkkyys tekee puiston alueella liikkumisen hyvin vaikeaksi, sillä alavalle rantakaistaleelle päästäkseen on käytännössä pakko laskeutua jyrkänteen rinnettä pitkin. Puiston aluetta valvovat MAF:n metsäreservaatin työntekijät, mutta käytännössä valvontaa ei juuri ole. Saaren väestö harjoittaa kaskiviljelyä sekä metsäreservaatin syrjäisissä osissa että kansallispuiston rajojen sisäpuolella. Opastuskeskusta ei ole, eikä vieraili-

joilta kerätä pääsymaksuja. MAF:n 'Euan toimistosta on mahdollista saada saaren kartta, jossa kansallispuiston alue on tarkennettu. Kartalla olevien teiden ja polkujen löytäminen maastossa saattaa kuitenkin usein osoittautua vaikeaksi.

4.3 Matkailun hallinta ja ympäristönsuojelu Fidzillä ja Tongalla

Fidzin hallinto pitää nykyisin luonnonympäristöä ja paikallisväestöä maan matkailun tärkeimpinä voimavaroina, ja on sitoutunut kehittämään matkailua, joka on maan väestön toiveiden mukaista (Harrison 2003). Matkailun ympäristövaikutuksia ollaan parhaillaan tutkimassa maassa valtion toimesta. Fidzi on allekirjoittanut sekä kansainvälisen biodiversiteettisopimuksen että CITES-sopimuksen. Valtio on biodiversiteettisopimuksen velvoittamana laatinut ensimmäisen kansallisen biodiversiteettistrategian ja toimintasuunnitelman YK:n kehitysjärjestön UNDP:n rahoituksella jo vuonna 1989 (FAO 2002b). Watling (2001) nimeää Fidzin mainittavimmiksi ympäristöongelmiksi ympäristölainsäädännön, valvonnan ja ympäristöpolitiikan puutteen, riittämättömän jätehuollon, maatalousmaan tuottavuuden heikkenemisen, teollisuuden ja kaupunkien jätteet, metsien raivaamisen ja suojelualueiden riittämättömän määrän ja hallinnan. Seroman (2002) mukaan Fidzin biodiversiteettiä uhkaavat etenkin siirtyminen omavaraistaloudesta rahatalouteen sekä väestönkasvu.

28 % Fidzin metsistä on luokiteltu suojelumetsiksi. Nämä alueet peittävät 16 % valtion maapinta-alasta (Seroma 2002). Suojelumetsät eivät ole lailla suojeltuja alueita, ja monenlainen taloudellinen toiminta on niillä sallittua. Lailla suojeltuja alueita on maassa nykyisin yhteensä 24, ja niiden yhteispinta-ala on 360 km². Näistä 17 on metsiensuojelualueita, ja 7 muunlaisia suojelualueita (FAO 2002b). Toistaiseksi maassa on vain yksi kansallispuisto. 3,3 % maan metsäpinta-alasta sijaitsee näillä suojelualueilla (Seroma 2002). Fidzillä on Watlingin (2001) mukaan alueen muihin valtioihin verrattuna suhteellisen runsaasti suojeltuja alueita, mutta niitä ei ole valittu suojeltaviksi erityisesti runsaan biodiversiteetin vuoksi tai muin ekologisista perusteista. Hän mm. toteaa, että Sigatokan hiekkadyynien kansallispuiston merkitys biodiversiteetin kannalta on hyvin vähäinen. Watlingin (2001) mukaan suojelualueiden biodiversiteettiä ei hoideta aktiivisesti. Suurimmalla osalla Fidzin suojelualueista, mm. kansallispuistoilla, ei myöskään toistaiseksi ole lainsäädännöllistä statusta (Watling 2001).

Watlingin (2001) mukaan Tongan nykyisistä ympäristöongelmista vakavimpia ovat ympäristölainsäädännön ja politiikan heikkous, kiinteän jätteen varastointiongelmat, pohjaveden saastuminen, metsien häviäminen sekä suojelualueiden valvonnan puute. Kiinteän jätteen käsittely on maassa vähäistä, ja jätteet ovat jo tuottaneet negatiivisia vaikutuksia maan ympäristölle ja väestön terveydelle (TdoE 2002). Vain Nuku'alofassa ja Neiafussa on viralliset kaatopaikat, mutta niissäkään ei harjoiteta jätteiden lajittelua (TdoE 2002). Roskaaminen ja laiton jätteiden hävitys ovat maassa yleisiä. Tongan hallinnolla ei tällä hetkellä ole jätehuoltoa koskevia toimintalinjoja (TdoE 2002). Myös vapaina kulkevat kotieläimet, etenkin siat ja vuohet ovat muodostuneet uhaksi ympäristön, kotitarveviljelyn ja terveyden kannalta, sillä ne tuhoavat kasvillisuutta, puita ja viljelykasveja ja estävät uudelleenistutuksia sekä heikentävät taajama-alueiden hygieniää (TdoE 2002).

Tongan ympäristöä koskeva lainsäädäntö on Boerin (1996) mukaan hajanainen, mikä johtuu pääosin ympäristöalan lainsäädännön hitaasta kehityksestä. Ympäristöä koskevat lait ovat hajallaan eri ministeriöiden vastuualueilla. Maassa on säädetty asetus YVA-menettelystä, mutta käytännössä ympäristövaikutusten arviointeja ei ole juuri tehty (ADB 2000). Väestönkasvun ja pääsääntöisesti suuntautuvan muuttoliikkeen myötä Tongan hallinto on Wolffin (2001) mukaan vaikeassa

asemassa: maa-alueiden määrääminen suojelutarkoituksiin on vaikeaa, kun väestön maantarve on suuri. Koska lähes kaikki maanviljelyyn kelpaava maa on jo varattu, maapalstoja on Wolffin (2001) mukaan jaettu ja rekisteröity myös ympäristöllisesti herkiltä alueilta. Wolffin (2001) mukaan on epätodennäköistä, että maapula Tongalla hellittää tulevaisuudessa, mutta metsävarojen suojeleminen on silti mahdollista, jos ne tarjoavat paikallisväestölle hyötyä muutoinkin kuin maatalous- ja polttopuukäytössä.

Biodiversiteetin suojelu on vaikeaa pienissä saarivaltioissa, koska se usein rajoittaa taloudellisen kehityksen mahdollisuuksia ja maanomistajien oikeuksia (Boer 1996). Aloitteet suojeluhankkeisiin Fidzillä ovat kuitenkin tulleet yleensä paikallistahoilta tai ulkomailta – lähinnä Australiasta tai Uudesta-Seelannista. Valtion suojelutoimet ovat sekä Fidzillä että Tongalla olleet hitaita maanomistukseen liittyvien ongelmien vuoksi. Suojeluun osallistuvat järjestöt eivät ole keskittyneet pelkästään luonnonympäristön suojeluun. Fidzin kansallissäätiö on toiminut maassa aktiivisesti historiallisten paikkojen ja rakennusten suojelemiseksi. WWF:n Tyynenmeren osasto taas pyrkii toimimaan alueella luonnonsuojelun ohella köyhyyden ja epätasa-arvon vähentämiseksi.

Fidzillä alettiin perustaa suojelualueita 1980-luvun alussa. Käytännössä valtion luonnonsuojelutoiminta edistyy molemmissa maissa hyvin hitaasti. Fidzillä ei toistaiseksi ole olemassa varsinaista suojelualueita koskevaa lainsäädäntöä. NLTB päättää käytännössä yksin hallinnoimiensa luonnonalueiden suojelusta, ja maassa vallitsee epäselvyys siitä, mikä on suojelualueilla kiellettyä ja mikä ei. Tällä hetkellä lainvoimaiset suojelualueet käsittävät vain 0,3 % Fidzin maapinta-alasta (Watling 2001). Lakiesitys kestävästä kehityksestä on laadittu Fidzillä vuonna 2001. Lainsäädäntöprosessi on kuitenkin yhä kesken, sillä epäselvyys lain mahdollisista seuraamuksista alkuperäisten maanomistajien oikeuksille on aiheuttanut kiistoja.

Tongalla tärkein nykyisen ympäristölainsäädännön osa on vuonna 1976 säädetty laki kansallispuistoista ja suojelualueista, joka on mahdollistanut niiden perustamisen sekä maa- että merialueille (Boer 1996). Maassa laadittiin Uuden-Seelannin avustuksella kansallinen ympäristöhoidon strategia vuonna 1992, ja samalla 'Euan saaren itäosaan perustettiin maan ensimmäinen kansallispuisto (SPF 2002). Vava'un saariryhmän pääsaaren korkeimman kohdan, Mount Talaun rinteiden metsistä perustettiin vuonna 1994 Tongan toinen kansallispuisto. Nykyisin Tongalla on seitsemän suojelualuetta saarilla, sekä 9 merellistä suojelualuetta (FAO 2002a, SPF 2002). Lisäksi Vava'un saariryhmään kuuluvista kolmesta saaresta suunnitellaan parhaillaan luonnonsuojelualueita ja luontomatkailukohteita. Tongan suojelualueiden hallinnoinnista vastaa vuonna 1976 perustettu *Parks and Reserves Authority*. Vaikka maan lainsäädäntö säätelee ympäristön kannalta haitallisia taloudellisia hankkeita, käytännössä hankkeiden ympäristövaikutuksille ei juuri osoiteta huomiota. Ympäristövaikutusten arviointi ei ole maassa välttämätöntä, vaikka aiheesta onkin olemassa lainsäädäntöä (Boer 1996). Vanhojen lakien uusiminen, sekä luonnonvarojen käyttäjien ympäristötietoisuuden ja omistuksen tunteen lisääminen ovat maan merkittävimpiä tavoitteita tulevaisuudessa.

Sekä Tongalla että Fidzillä elää lukuisia kotoperäisiä eläinlajeja. Tutkimus ja tietämys alueen uhanalaisesta lajistosta on kuitenkin vielä vähäistä. Sukupuuttoon kuolleeksi aiemmin luultu lintulaji löydettiin uudestaan Fidziltä viimeksi vuonna 2003. Tongan endeemisten eläinlajien elinpaikkoja ei tiedetä varmuudella, ja esimerkiksi hyönteislajistoa ei ole kartoitettu vielä lainkaan. Luonnontieteellinen tutkimus Tongalla on lähes täysin ulkomaalaisten varassa. Sitä on harjoittanut mm. saksalainen Brehm-säätiö. Kotoperäisten lintulajien elinympäristöjen suojelemiseksi ja saarille levinneiden ja asumattomille saarille yhä leviävien tulokaslajeja kontrolloimiseksi ei Tongalla ole toistaiseksi tehty paljoakaan (TdoE 2002).

4.3.1 Fidzin ja Tongan ekoturismi

Ayalaan (1995) mukaan Fidzillä oli hyvät mahdollisuudet kehittyä ekoturismien maailmanlaajuisen kasvun myötä menestyväksi kansainvälisen ekoturismien prototyyppiksi. Fidzillä onkin viime aikoina kehitetty laajalti luontomatkailua ja ekoturismia valtion ja ulkomaisten kehitysyhteistyövarojen avulla. Luontoon perustuvat matkailuaktiviteetit, kuten snorklaus, sukellus, lintujen tarkkailu ja vaeltaminen ovat nykyisin Fidzillä erityisen suosittuja. Tongallakin on kehitetty luontomatkailua, mutta Vava'un saariryhmän valasmatkailua lukuun ottamatta luonto- ja ekoturismista saatavat tulot ovat maassa vähäisiä. Vaikka valtaosa valtioon saapuvista matkailijoista on kotoisin Australiasta, Uudesta-Seelannista tai Pohjois-Amerikasta, varsinaiset ekoturistit ovat enimmäkseen eurooppalaisia.

Fidzillä matkailuyritykset ovat aloittaneet luontoon ja kulttuuriin liittyvän matkailutoiminnan Seroman (2002) mukaan jo 1970-luvulla. Suurempi kiinnostus ekoturismia kohtaan kehittyi hänen mukaansa kuitenkin 1980-luvulla ja 1990-luvun alussa, jolloin monet organisaatiot ryhtyivät osallistumaan suojelu- ja ekoturismitoimintaan maassa. Fidzin matkailuministeriön (Harrison 2003) mukaan matkailun hyödyllisten vaikutusten levittäminen maaseudulle ja negatiivisten vaikutusten vähentäminen, perinteisten käsitöiden hyödyntäminen matkailussa, sekä ympäristötietoisuuden levittäminen matkailualan piirissä ovat eräitä maan matkailukehityksen tärkeimpiä haasteita.

Fidzillä ekoturismien kehittämisen päätarkoituksena on ollut työllisyyden ja tulojen kehittäminen maat omistaville yhteisöille, luonnonsuojelun ollessa toissijainen tavoite (Seroma 2002). *Fiji Ecotourism Association* (FETA) on vuonna 1995 perustettu valtiollinen järjestö, joka toiminta-aikanaan pyrki lisäämään ekoturismia Fidzillä, tarjoamaan ohjeiston ekoturismien toimijoille, luomaan tietoisuutta kestävästä maan koko matkailusektorilla, sekä luomaan Fidzistä maailmanlaajuisesti kuvan ympäristön huomioonottavana matkakohteena. Järjestö pyrki saamaan laajan jäsenpohjan, johon kuului yhteisöjä, yhtiöitä ja yksityishenkilöitä, mm. matkailualan yrittäjiä, matkailun suunnittelijoita, luonnonsuojelualueiden hallinnoijia, sekä tutkijoita ja opiskelijoita. FETA:n tavoitteena on ollut myös perustaa eettinen ohjeisto kaikkien jäsentensä käyttöön, sekä avustaa paikallisyhteisöjä ja yksityishenkilöitä osallistumaan ekoturismihankkeisiin. Järjestö toimi vuoteen 2002 asti, ja on nykyisin väliaikaisesti lakkautettu uudelleenjärjestelyiden vuoksi. Järjestön työntekijät työskentelevät nykyisin FVB:ssä. Myös muutamilla valtiosta riippumattomilla kansalaisjärjestöillä on maassa kestävän matkailun kehitystoimintaa.

Toistaiseksi luontomatkailun vaikutukset ympäristöön ovat Fidzillä vähäisiä, koska luontokohteissa vierailevien matkailijoiden määrä on suhteellisen vähäinen, ja matkailuyrittäjiä on ohjeistettu suojelemaan kohdealueidensa resursseja (Seroma 2002). Seroma (2002) toteaa, että ekoturismien kehittämisen kulttuuriset vaikutukset ovat olleet maassa toistaiseksi positiivisia: ekoturismi on auttanut tiettyjen perinteiden säilyttämisessä. Matkailukehitys on kuitenkin aiheuttanut myös tyytymättömyyttä ja ahneutta matkailuvoittojen jakamisen yhteydessä, mikä on Seroman (2002) mukaan johtanut yleisesti mm. perinteisten perhesiteiden heikkenemiseen. Ekoturismi ei toisaalta ole tuonut suuria voittoja maaseudun asukkaille, mikä ei välttämättä ole huono asia (Harrison 2003). Suurin este ekoturismien kehittämiseksi ovat Seroman (2002) mukaan nykyisin kohteiden huono liikenneinfrastruktuuri ja varojen puute. Hallituksen taloudellista tukea tulisi kohdentaa suurista matkailuhankkeista myös pienimuotoisille hankkeille (Harrison 2003).

Ayalaan (1995) ideoima Fidzin matkailullinen uudelleensuuntautuminen ekoturismi- ja perintömatkailukohteena on Seroman (2002) mukaan realistista, sillä maan hallinto on sitoutunut suojelemaan maan kulttuuriperintöä ja ympäristöä sekä parantamaan työllisyysmahdollisuuksia

maaseudulla. Fidzin hallinnon näkökulman mukaan etenkin ekoturismiprojektien tulisi säilyttää biodiversiteettiä ja lisätä maan väestön hyvinvointia. Hallinto pyrkiikin parhaillaan kehittämään kansallista ekoturismi- ja kylämatkailuyritysten rekisteröinti-, valvonta ja luokittelujärjestelmää (Harrison 2003). Fidzillä on Seroman (2002) mukaan 140 edustavaa kohdetta, joissa voitaisiin kehittää ekoturismia. Matkailua on tähän mennessä kehitetty vain 19 %:lla näistä alueista (Seroma 2002). Ayalan (1995) suosittama luonnonsuojelualueiden verkon perustaminen matkailun tueksi on kuitenkin jäänyt toistaiseksi toteutumatta. Samoin yrityksiä neuvovalle ja maankäyttökonflikteja ratkovaalle, hallinnosta itsenäiselle ekoturismikomitealle olisi maassa suuri tarve (Harrison 2003). Vaikka ekoturismi ei nykyisellään vaikuta merkittävästi maan talouteen, vaikutus tulee kuitenkin Seroman (2002) mukaan olemaan merkittävä, kun lisää alueita saadaan kehitettyä ekoturismikohteiksi. Seroman (2002) mukaan on todennäköistä, että ekoturismihankkeille etsitään jatkossakin rahoitusta ulkomailta.

Tongallakin ekoturismin kehittäminen on nykyisin tärkeä osa hallinnon suunnitelmia. Maassa on toteutettu Uuden-Seelannin kehitysyhteistyönä luontomatkailuprojektit 'Euan ja Vava'un saarilla (TdoE 2002). Maan kahteen kansallispuistoon on suunniteltu järjestettävän opastettuja retkiä, mutta toistaiseksi aktiviteettien kehittäminen on kesken. 'Eualla on myös kartoitettu luolia ja kehitetty pienimuotoista valasmatkailua (TdoE 2002). Lisäksi Vava'un saariryhmään kuuluvista Maninitan, Lolin ja Taulan saarista aiotaan perustaa suojelualueita, jonne houkutellaan luontomatkailijoita (TdoE 2002). Tongan matkailutoimisto on kehittänyt yhteistyönä maan metsäministeriön kanssa ohjeiston kestävästä matkailutoiminnasta valasmatkailuyrityksille. Samanlainen ohjeisto on laadittu TVB:n ja maan ympäristöhallinnon yhteistyönä myös sukellusmatkailuyrityksille (TdoE 2002). Tongalla on myös runsaasti arkeologisia kohteita, joiden matkailupotentiaali on kasvamassa. Kohteiden suojelu on kuitenkin vasta alkuvaiheessa (Boer 1996).

Valaiden katselun suosio matkailuaktiviteettina on kaksinkertaistunut viimeisten kymmenen vuoden aikana (WWF 2003). tämä matkailun muoto voi tuottaa huomattavia voittoja Tyynenmeren saarivaltioille. Hyvin järjestettynä valasmatkailu voi tuoda uutta positiivista julkisuutta kokomatkakohteelle. WWF:n Tyynenmeren osasto kampanjoi kattavan valaiden suoja-alueen aikaansaamiseksi Eteläisen Tyynenmeren alueelle. Tyynenmeren alueen valtioista Australia, Uusi-Seelanti, Papua-Uusi-Guinea, Fidzi, Samoa, Niue, Cooksaaret ja Ranskan Polynesia ovat jo julistaneet aluevetensä valaiden suoja-alueiksi. Näiden maiden lisäksi alueen saarivaltioista Vanuatu ja Tonga ovat kieltäneet valaanpyynnin. Valaiden suoja-alueet suojelevat samalla myös muita suuria merieläimiä, kuten tonnikaloja, haita ja merikilpikonnia (WWF 2003).

5 Haastattelututkimuksen tulokset

Lomakehaastattelu toteutettiin Taveunin ja 'Euan saarilla kesällä 2003. Lomakehaastatteluja tehtiin Taveunin saarella 7.–16.6.2003 eri puolilla saarta sijaitsevilla kylillä ja hoteleissa sekä linja-autoissa. Osan haastattelulomakkeista (liite 1) täyttivät vastaajat itse, osan täyttivät haastattelutavien vastausten perusteella. 'Euan saarella vastaava kyselytutkimus toteutettiin 24.6.–1.7.2003 Taveunin tapaan eri puolilla saarta liikkuen jalkaisin tai polkupyörällä sekä 'Euan ja Tongatapun saarten välisellä yhteyslautalla. Molempien saarten asukkaat osoittautuivat hyvin kohteliaiksi; vain muutama henkilö kieltäytyi vastaamasta kysymyksiin tai täyttämästä haastattelulomaketta, vaikka sekä haastattelijan käyttämä ja lomakkeessa käytetty kieli että kyselytutkimuksessa käsitellyt aiheet olivat osalle vastaajista vaikeita. Arvioin vastaajien etnisen alkuperän itse ulkonäön perusteella.

Euan asukkaiden määrällinen osallistuminen kyselytutkimukseen oli Taveunia rajoittuneempaa, mutta prosentuaalisesti heidän määränsä saaren koko väestöstä on suurin piirtein samaa tasoa Taveunin osallistujamäärän kanssa. Miesten suurempi määrä molemmissa kyselytutkimuksissa johtuu miesten hieman suuremmasta lukumäärästä julkisilla paikoilla, sekä helpommasta lähestyttävyydestä miespuolisen tutkijan kannalta. Luonnonsuojelua koskevista kyselytuloksista on huomattava, että termi ”luonnonsuojelu” oli outo monille vastaajille. Samoin sanan ”ekologinen” merkitys oli suurelle osalle vastaajista epäselvä. Ehkä tästä syystä ekologisten matkailuaktiviteettien kannatus jäi molemmilla saarilla vähäiseksi. Suuri osa vastaajien mainitsemista matkailunähtävyyksistä sijaitsi heidän kotialueillaan. Monet kyselytutkimuksen vastaajista molemmilla saarilla olivat sitä mieltä, että matkailun kehittäminen ei ole toistaiseksi tuottanut alueella ongelmia. Yleinen vastaus oli ”en ole huomannut mitään ongelmia”. Tämä voi tosin johtua myös kohteliaisuudesta kysymyksen esittänyttä ulkomaalaista matkailijaa kohtaan.

5.1 Lomakehaastattelun tuloksia Taveunilta

Lomakehaastatteluun osallistui Taveunin saarella 53 siellä pysyvästi asuvaa henkilöä, mikä vastaa noin 0,4 %:a saaren kokonaisväestöstä. Vastaajista 40 (75,5 %) kuului etnisesti alkuperäisväestöön. Tähän lukuun sisältyvät tosin myös mahdolliset muut melanesialaisiin kuuluvat asukkaat. Intialaisväestöön kuului vastaajista 10 (18,9 %) ja muuta väestöä edusti 3 vastaajaa (5,7 %), joista kaksi oli eurooppalaisia ja yksi polynesialainen. Miehiä oli vastaajista 33 (62,3 %) ja naisia 20 (37,7 %). Iältään 13–20-vuotiaita oli vastaajista 17 %. Vastaajista suurin osa oli nuorehkoja aikuisia eli 21–35-vuotiaita (37,7 %) tai 36–50-vuotiaita (39,6 %). Yli 50-vuotiaita oli vastaajista vain 5,7 %. Vastaajien kotipaikat jakaantuivat yhteensä 25 kylään tai muuhun asuinalueeseen. Eniten vastaajia asui Matein (8 kpl), Vunan (7), Wairikin (5), Waiyevon (5), Korovoun (4), Naqaran ja Tavukin (3) kylissä. 14:sta kylästä kyselyyn osallistui vain yksi vastaaja, ja osa alueen pienemmistä kylistä jäi kokonaan ilman edustusta vastaajien joukossa. 8 vastaajista (15,1 % vastaajien kokonaismäärästä) oli kotoisin Bouman kansallispuiston rajojen sisällä olevista kylistä. Vastaajista 28,3 % toimi matkailualalla ja muita matkailusta hyötyviä palvelualoja edusti 13,2 % vastaajista. Primaarituotannosta sai elantonsa 26,4 % vastaajista. Muita aloja edusti 15,1 % ja työssä käymättömiä 17 % vastaajista.

Vastaajien mieltämät matkailun pääattraktiot Taveunin saarella olivat: Bouman kansallispuisto, jonka mainitsi 69,8 % vastaajista, meren eliöstö, jonka mainitsi 64,2 % vastaajista, merenrantahotellit (60,4 %), kaunis luonto (58,5 %) sekä linnut ja muut villieläimet (52,8 %). Suhteellisen suuri osa vastaajista mainitsi saaren matkailuattraktioiksi myös rannat ja aurinkoisuuden (47,2 % vastaajista), rentouttavan ilmapiirin (35,8 %) sekä tietyt nähtävyydet (20,8 %), joita olivat mm. saaren etelärannikon vedenpurkausaukot, joen muodostama vesiliukumäki saaren länsiosassa, sekä Tagimoucia-järvi. Muita kyselylomakkeessa mainittuja vaihtoehtoja, esimerkiksi fidziläistä kulttuuria, piti saaren matkailulle tärkeinä alle 10 % vastaajista. Kohdassa ”muut” mainittiin mm. sukellus. Osa vastaajista mainitsi vähemmän kuin viisi matkailuattraktiota.

Vastaajista 45,3 % ilmoitti saavansa henkilökohtaista taloudellista hyötyä matkailusta palkka- tai muunlaisten tulojen muodossa. Vastaajista 30,2 % ilmoitti saavansa myös muunlaista hyötyä turismista. Muunlaisina matkailusta saatavina hyötyinä mainittiin mm. matkailijoilta saadut uudet ideat, uudet ystävät, sekä matkailijoiden paikallisyhteisöille tekemät tavaralahjoitukset. Valtaosa muunlaista hyötyä matkailusta saavista vastaajista sai myös taloudellista hyötyä matkailusta. Toisaalta monet, jotka eivät itse saaneet taloudellista hyötyä matkailusta mainitsivat, että joku heidän perheenjäsenistään tai heidän edustamansa yhteisö hyötyi matkailusta.

Vastaajista 90,6 % haluaisi lisää matkailun kehittämistä saarella. Vastaajat toivovat saarella kehitettävän etenkin paikallisten omistamia matkailuyrityksiä (67,9 % vastaajista) ja luontoon pohjautuvia matkailuaktiviteetteja (41,5 %). Suhteellisen suuri osa vastaajista toivoo saarelle myös lisää merenrantahotelleja (34 % vastaajista) ja pien- tai perheyriä (34 %) sekä kulttuurimatkailuaktiviteetteja (26,4 %). Kulttuuristen matkailuaktiviteettien kehittämistä toivottiin etenkin Bouman kansallispuistoon kuuluvissa kylissä. Kohtaan ”muut” ehdotettiin mm. verotonta myyntiä ja matkailijoiden yöpymistä yksityismajoituksessa kylissä. 9,4 % vastaajista pitää saaren nykyistä matkailutoimintaa riittävänä tai liiallisena. Nämä vastaajat olivat kaikki yli 35-vuotiaita. Eurooppalaiset vastaajat, ja toisaalta hieman yllättäen matkailualalla toimivat vastaajat suhtautuivat matkailukehitykseen kriittisemmin kuin muut. Lisää merenrantahotelleja saarelle toivoneista vastaajista suurin osa oli alle 36-vuotiaita.

41,5 % vastaajista oli sitä mieltä, ettei matkailuun liity saarella ongelmia. Muiden vastaajien mieltämiä turismiin liittyviä ongelmia olivat mm. matkailijoiden liian vähäinen määrä, jonka mainitsi 24,5 % vastaajista, liikenneongelmat (18,9 % vastaajista), matkailun epätoivotut kulttuuriset vaikutukset (13,2 %) sekä matkailijoiden huono käytös (11,3 %). 7,5 % vastaajista mainitsi matkailuun liittyviksi ongelmiksi saarella myös roskaantumisen ja jäteongelmat. Kyselylomakkeen ongelmavaihtoehdoista veden laadun heikentyminen, matkailijoiden liiallinen määrä, sekä kohta ”muut” eivät saaneet yhtään mainintoja. Vastaajien ammatilla ei näyttänyt olevan vaikutusta siihen, havaitsivatko he ongelmia saaren matkailukehityksessä, tosin suuri osa vastaajista, jotka pitivät matkailijoiden vähäistä määrää ongelmana, työskenteli matkailusta hyötyvällä palvelualalla. Alkuperäisväestöön kuuluvat ja eurooppalaiset vastaajat suhtautuivat matkailun kulttuuriin vaikutuksiin kriittisemmin kuin intialaisväestöä edustavat vastaajat.

Vastaajista 24,5 % asui tai ilmoitti vierailevansa usein Bouman kansallispuistossa. 52,8 % vastaajista ilmoitti vierailevansa alueella ajoittain, kun taas 22,6 % ei vieraile alueella lainkaan. Puiston ulkopuolella asuvista vastaajista alueella vierailivat eniten saaren länsi- ja pohjoisosien asukkaat. Alkuperäisväestöön kuuluneet vastaajat ilmoittivat vierailevansa alueella muita useammin. Useimmat saaren eteläosassa asuvat eivät vieraile puiston alueella.

Vastaajien mielipiteet luonnonsuojelusta saarellaan jakautuivat seuraavasti: 62,3 % vastaajista piti suojelua hyödyllisenä ja 41,5 %:n mielestä suojelu oli viisasta. 39,6 % vastaajista piti suojelua kehityksenä parempaan suuntaan. Kukaan vastaajista ei pitänyt suojelua kehityksenä huonompaan suuntaan. Vastaajista 20,8 % ei pitänyt suojelua viisaana toimintana ja 13,2 %:n mielestä se ei ole ollut hyödyllistä. 13,2 % vastaajista piti suojelua tarpeellisenä, kun taas 9,4 %:n mukaan se ei ole tarpeellista. Luonnonsuojelua saarella piti taloudellisesti kannattavana 73,6 % vastaajista. Näihin lukeutuivat kaikki Bouman kansallispuistossa asuneet ja matkailualalla toimineet vastaajat. 24,5 % vastaajista taas oli sitä mieltä, että suojelu on ollut taloudellisesti kannattamatonta. Näin vastanneista suurin osa työskenteli primaarituotannossa ja/tai asui saaren eteläosassa.

Kaikki Bouman kansallispuiston alueella asuvat vastaajat samoin kuin suurin osa Taveunin pohjois- ja länsiosien asukkaista suhtautuivat luonnonsuojeluun saarellaan positiivisesti, kun taas saaren eteläosan asukkaiden mielipiteet suojelusta olivat keskimäärin negatiivisempia. Harvat suojelun kannattajistakaan pitivät suojelua tarpeellisenä omalle hyvinvoinnilleen. Useat vastaajat olivat huolissaan mahdollisista tulevista maankäyttö- ja kalastusrajoituksista. Monet vastaajista, jotka pitivät suojelua taloudellisesti kannattamattomana, totesivat sen ”olevan kyllä kannattavaa joillekin”. Osa kyselylomakkeen itse täyttäneistä vastaajista kirjoitti myös lisäkommentteja. Kommentit liittyivät usein matkailun tärkeään sijaan Fidzin ja Taveunin taloudessa. Muutamat vastaajat kirjoittivat myös matkailulla ”olevan aina sekä hyviä että huonoja puolia”.

5.2 Lomakehaastattelun tuloksia 'Eualta

'Euan saarella lomakehaastatteluun osallistui 21 henkilöä, mikä vastaa noin 0,42 %:a saaren asukkaista. Vastaajien pienempi määrä 'Eualla Taveuniin verrattuna johtui kieliongelmosta. Samoin kuin Fidzillä, englanti on Tongan toinen virallinen kieli. Vaikka sitä maan pääkaupungissa osataankin laajalti, 'Euan saarella, samoin kuin Tongan maaseudulla yleensä, asukkaiden englannin kielen osaaminen on hyvin rajoittunutta. Tämän vuoksi vastaukset saattavat heijastella tarpeettoman paljon kouluttautuneimman väestönosan mielipiteitä. 'Eualla vastaajista 100 % oli polynesialaisiin kuuluvia tongalaisia. Vastaajien tarkempaa alkuperää, esim. synnyinpaikkaa ei kyselytutkimuksessa selvitetty. Vastaajien kotipaikat jakaantuivat yhteensä 11 kylään. Viisi vastaajaa ilmoitti kotipaikakseen 'Ohonuan. Ha'atu'an ja Houman kylistä kyselyyn osallistui kustakin 3 vastaajaa, Petanin ja Pangain kylistä 2 vastaajaa. Kuudesta kylästä tutkimukseen osallistui vain 1 vastaaja. Vastaajista miehiä oli 13 (61,9 %) ja naisia 8 (38,1 %). Valtaosa (57,1 %) vastaajista oli iältään 36–50-vuotiaita. Yli 50-vuotiaiden ja alle 20-vuotiaiden osuus haastateltavista jäi hyvin pieneksi, yhteensä vain 14,3 %:iin. Syynä vastaajien ikäjakauman vääristyneisyyteen on 'Euan tapauksessa kieliongelma, joka korostui etenkin nuorten ja vanhimpien ikäluokkien keskuudessa.

Vastaajista 4,8 % toimi matkailualalla, ja 33,3 % muulla matkailusta mahdollisesti hyötyvällä palvelualalla. Vastaajista 33,3 % sai elantonsa primaarituotannosta. Sekä muita aloja edustavia että työssä käymättömiä oli vastaajista 14,3 %. Vastaajista vain 19 % arvioi saavansa henkilökohtaista taloudellista hyötyä matkailusta. Muunlaista hyötyä matkailusta arvioi saavansa vastaajista 23,8 %. Vastaajien mieltämistä matkailun pääattraktioista eniten mainintoja sai 'Euan kansallispuisto, jonka mainitsivat kaikki vastaajat. Toiseksi eniten mainintoja saanut attraktio oli rentouttava ilmapiiri, jonka mainitsi 71,4 % vastaajista. Kolmanneksi eniten mainintoja (61,9 %) sai tongalainen kulttuuri. Myös historiallisia nähtävyyksiä (42,8 %), rantoja ja aurinkoa (38,1 %) sekä muita tiettyjä nähtävyyksiä – lomakkeessa sekä kohta ”muut tietyt nähtävyydet” (38,1 %) että kohta ”muut” (14,3 %), johon nimettiin tiettyjä nähtävyyksiä – pidettiin tärkeinä matkailullisina vetotekijöinä.

Vastaajat halusivat yksimielisesti lisää matkailun kehittämistä saarelleen. Toivotuimpiin kehitettäviin matkailutyyppeihin kuuluivat paikallisten omistamat yritykset, joita toivoi lisää 90,5 % vastaajista, sekä luontoon pohjautuvat matkailuaktiviteetit, joiden kehittämistä toivoi 61,9 % vastaajista. Yli puolet (57,1 %) vastaajista nimesi toivottavan matkailukehityksen muodoiksi myös resort-tyyppiset merenrantahotellit. Myös pienyritykset saivat paljon mainintoja (47,6 % vastaajista). Sen sijaan ekologiaa ja kulttuurimatkailuaktiviteetteja toivoi kehitettävän vain 14,3 % vastaajista, johtuen ilmeisesti käsitteiden epäselvyydestä. Kysyttäessä matkailuun mahdollisesti liittyvistä ongelmista, 42,9 % vastaajista oli sitä mieltä, ettei matkailu ole tuonut saarelle mitään ongelmia. Eniten mainittu yksittäinen ongelma oli matkailijoiden vähäinen määrä, jonka mainitsi 47,6 % vastaajista. 14,3 % vastaajista piti roskaantumista ja jäteongelmia mainitsemisen arvoisena. Lomakkeen kaikkiaan 13 ongelmavaihtoehdosta kahdeksan ei saanut yhtäkään mainintaa.

Vastaajista 'Euan kansallispuistossa mainitsi vierailevansa ajoittain 42,9 % vastaajista, osa heistä työasioissa. Kukaan vastaajista ei maininnut vierailevansa puistossa usein, ja yli puolet (57,1 %) vastaajista ilmoitti, ettei vieraile alueella lainkaan. Vastaajien mielipiteet luonnonsuojelusta jatkautuivat kuten Taveuninkin väestön kohdalla: 76,2 % vastaajista piti suojelua hyödyllisenä ja 57,1 % piti sitä kehityksenä parempaan suuntaan. Vaikka valtaosa vastaajista pitikin suojelua hyödyllisenä, vain hieman yli puolet (52,4 %) totesi suojelun olevan viisasta. Suojelua ei pitänyt lainkaan hyödyllisenä 23,8 % vastaajista ja 19 %:n mukaan suojelu ei ole viisasta. 14,3 % vastaajista oli sitä mieltä, ettei suojelu ollut tarpeellista väestön hyvinvoinnille ja vain 9,5 % piti sitä tar-

peellisena. 4,8 % vastaajista oli sitä mieltä, että suojele edustaa heidän saarellaan kehitystä huomompaan suuntaan. 61,9 % vastaajista piti luonnonsuojelua saarella taloudellisesti kannattavana, kun taas 33,3 %:n mukaan se on ollut taloudellisesti kannattamatonta. 4,8 %:lla vastaajista ei ollut mielipidettä asiaan. Primaarituotannosta elantonsa saavat vastaajat suhtautuivat 'Euallakin luonnonsuojeluun negatiivisemmin kuin muiden ammattikuntien edustajat. Merkittäviä mielipide-eroja saaren eri alueiden asukkaiden välillä sen sijaan ei ollut huomattavissa, tosin 'Ohonuasasuvasta väestöstä suurempi osa oli enemmän kouluttautunutta. Kouluttautuneemman väestön mielipiteet olivat keskimäärin enemmän luonnonsuojelua tukevia ja toisaalta he havaitsivat saarella enemmän matkailun vaikutuksia kuin muut vastaajat.

6 Johtopäätökset

Matkailukehityksen hyöty- ja haittavaikutukset Tyynenmeren saarten luonnolle ja asukkaille ovat moninaisia. Suurisuuntaisen matkailukehityksen negatiivisia vaikutuksia on nähtävissä erityisesti alueen suosituimmissa matkakohteissa. Toisaalta suuri osa alueen valtioista on edelleen matkailukehityksessään vasta alkuvaiheessa. Paikallisväestön kyllästyminen matkailijamääriin ei toistaiseksi ole yleistä. Joillekin yksittäisille saarille kohdistuvan matkailuvolyymien paine on kuitenkin jo saanut aikaan vastustusreaktioita paikallisväestön keskuudessa. Yksittäisten saarten, kuten Taveunin ja 'Euan tapauksessa vähäinen paikallinen taloudellinen toiminta ja toisaalta matkailijoiden mieltymykset eivät aina anna matkailuyrittäjille mahdollisuuksia hyödyntää paikallisia lähteitä, ja hotellien pieni määrä voi toisaalta estää pelkästään matkailualalle suuntautuvan paikallisen palvelutoiminnan kehittämisen.

Fidzin matkailukehitys valtiollisella tasolla on pidemmällä kuin Tongan. Samoin Taveunin saaren luontomatkailukehitys on pidemmällä kuin 'Euan saaren. Fidzin ja Tongan valtiolliset kehitystrategiat ovat aikaisemmin soveltuneet huonosti luontomatkailun kehittämiseen ja luonnonsuojeluun, mutta strategiat ovat molemmissa valtioissa ainakin periaatteellisella tasolla muuttuneet nykyisin monipuolisemmiksi. Muutokset ovat kuitenkin hitaita, ja etenkin Tongalla lakien toimeenpaneminen on käytännössä usein mahdotonta resurssipulan vuoksi. Luontomatkailun ympäristövaikutukset Bouman kansallispuistossa ja 'Euan kansallispuistossa ovat pieniä, eivätkä matkailijamäärät ole ylittäneet alueiden kantokykyä. Matkailijoiden suuri määrä Tavoron putousten alueella, ja toisaalta 'Euan kansallispuiston hoitotoimenpiteiden ja infrastruktuurin puute ja heikko valvonta saattavat kuitenkin johtaa näkyvien ympäristövaikutusten lisääntymiseen tulevaisuudessa.

Luontomatkailun taloudelliset ja sosiaaliset vaikutukset paikallisyhteisöihin Taveunin ja 'Euan saarilla ovat olleet toistaiseksi pääosin positiivisia. Taveunilla on kuitenkin nähtävissä matkailun aiheuttamia negatiivisia kulttuurivaikutuksia. Riittämätön jätehuolto koetaan molemmilla saarilla haittana matkailukehitykselle. Lisäksi tieinfrastruktuurin riittämättömyyttä matkailijamääriin nähden pidetään ongelmana Taveunilla. Saarella on jo monentyyppisiä matkailuyrityksiä. Niiden välinen erikoistuminen ei kuitenkaan ole toteutunut aktiviteettien osalta, sillä suurin osa yrityksistä on suuntautunut palvelemaan samaa matkailijasegmenttiä: sukellus- ja muita luontomatkailijoita.

Luonnonsuojeluhankkeiden taloudelliset ja yhteiskunnalliset vaikutukset paikallisyhteisöihin ovat olleet molemmilla saarilla toistaiseksi pääosin positiivisia, tosin 'Euan kansallispuiston vaikutukset useimpien saaren asukkaiden elämään ovat luontomatkailijoiden lisääntynyttä läsnäoloa lukuun ottamatta toistaiseksi vähäisiä. Taveunilla positiiviset taloudelliset vaikutukset taas ovat jakautuneet epätasaisesti saaren eri osien kesken. 'Euan saarella matkailukehitys on toistaiseksi

pioneerivaiheessa, jossa matkailutoiminta saarella on vasta alkanut. Majoituслиikkeiden määrä on kuitenkin runsastunut viime vuosina, ja hotellien määräkin tulee saarella lisääntymään.

Matkailun sidosryhmistä matkailualalla toimivat yrittäjät ja työntekijät suhtautuvat positiivisimmin luonnonsuojeluhankkeisiin. Taveunilla matkailun kehittämisen vastustus näyttää olevan suurinta matkailualalla toimivien keskuudessa. Monet Taveunin matkailualalla toimivat yrittäjät pelkäävät ilmeisesti kilpailun lisääntymistä. Eurooppalaiset suhtautuivat matkailun kehittämiseen kielteisemmin kuin muut. Toisaalta tutkimuksessa haastatellut eurooppalaiset toimivatkin poikkeuksetta matkailualalla. Suuri osa Taveunin matkailuyrittäjistä on ulkomaalaisia. Lisäksi varakkailla yhdysvaltalaisilla on saarella paljon kesäasuntoja. He eivät kuitenkaan ole saarella vakituksia asukkaita, joten heidän mielipiteitään ei otettu kyselytutkimuksessa huomioon.

Ensimmäisiä merkkejä enklaviteydestä rakentamisesta ja paikallisväestön poissulkemisesta on jo nähtävissä Taveunin saaren pohjoisosassa: Matein alueella on kieltokylttejä hotellien omistamilla rannoilla ja piikkilanka-aitoja joidenkin hotellialueiden ympärillä. Eristyneet loistohotellit ovat kuitenkin keskittyneet Taveunin pienemmille lähisaarille, joilla on runsaasti vapaaomisteista maata. Taveunilla rantarakentaminen ei näytä toistaiseksi aiheuttaneen konflikteja paikallisväestön ja matkailualan välillä. Saaren kylät sijaitsevat yleensä kauempana vesirajasta, jossa ne ovat paremmassa suojassa trooppisten syklonien vaikutuksilta. Poikkeuksena tästä on Matein loma-asutus. Vaikka ranta-alueilla ei juuri ole asutusta, niiden käyttö kalastukseen ja keräilyyn on silti tärkeää paikallisväestölle.

Taveunin matkailukehitys on keskittynyt saaren länsi- ja pohjoisosaan sekä Bouman kansallispuiston alueelle. Matkailutoiminta ja siitä saatavat edut ovat Taveunilla jakautuneet epätasaisesti: Suurin osa matkailukehityksestä on tapahtunut saaren pohjoisosassa, kun taas saaren eteläosa on jäänyt syrjään matkailukehityksestä. Bouman alueen luonnon suojelu ei ole hyödyttänyt ainoastaan Bouman alueen kyläyhteisöjä, vaan myös matkailuyrityksiä ja matkailun kehitystä Taveunin pohjois- ja länsiosissa. Saaren matkailullisesti kehittymättömän eteläosan asukkaat eivät sen sijaan hyödy luontomatkailusta saatavista tuloista. Taveunin asukkaita yhdistää halu matkailuyritysten suurempaan paikallisomisteisuuteen. Tällä hetkellä ulkomaalaisilla on kuitenkin paremmat taloudelliset mahdollisuudet kontrolloida matkailukehitystä saarella. Myös vapaaomisteisen maan runsas tarjonta Taveunilla on edistänyt ulkomaalaisten mahdollisuuksia perustaa matkailuyrityksiä. Uusi laajamittainen matkailukehitys näyttää kuitenkin Fidzillä ja Taveunillakin olevan nykyisin aikaisempaa enemmän fidziläisten ja ulkomaalaisten sijoittajien omistamien yhteisyritysten hallinnassa. Tongalla ja 'Euan saarella matkailukehitys taas on alusta alkaen ollut pääosin pienimuotoista ja paikallisomistuksessa.

Taveunin saarella on kyselytutkimuksen perusteella jo olemassa merkkejä tietyt kantokyvyn osa-alueet ylittävästä matkailun kehityksestä. Vaikka matkailun mukanaan tuomat ongelmat eivät näytä olevan Taveunilla vakavia, osa saaren asukkaista on jo nykyisellä matkailukehityksen tasolla havainnut ongelmia. Ongelmat liittyvät kahteen eri osa-alueeseen: saaren infrastruktuuri näyttää olevan riittämätöntä vastaamaan kasvavan matkailun tarpeisiin ja toisaalta kulttuurisista eroista on aiheutunut ongelmia. Infrastruktuurin kehittämisen kannalta tärkeimpiä kohteita näyttävät olevan tiestön kunnon parantaminen ja jätehuoltojärjestelmän kehittäminen. Matkailijoiden mukanaan tuoma kulttuurinen muutos on Taveunilla jo käynnissä. Pohjoisamerikkalaisten ja eurooppalaisten matkailijoiden tavat ja asenteet ovat ärsyttäneet etenkin saaren vanhempaa väestöä, kun taas monet nuoremmat asukkaat elävät jo länsimaisen yhteiskunnan mallin mukaisesti.

Vaikka Taveunin asukkaiden mieltämiä matkailukehityksen ongelmia on toistaiseksi vähän, matkailukehitys on jo vaikuttanut paikallisväestön tapaan kokea matkailu saarellaan; 'Eualla, jossa matkailukehitys on ollut pienimuotoisempaa kuin Taveunilla, myös asukkaiden mielipiteet matkailusta ovat positiivisempia. Jää nähtäväksi, muuttaako tuleva matkailukehitys 'Eualla asukkaiden mielipiteitä matkailusta, vai onnistutaanko matkailua kehittämään paikallisväestön toiveiden mukaisesti. Taveunin asukkaiden kyselytutkimuksessa esittämiä mielipiteitä matkailukehityksestä on luvattu käyttää apuna Fidzin matkailuviraston suunnitellessa matkailun jatkokehitystä saarella.

Taveunilla matkailukehitys perustuu pääosin luontoon vedenpinnan ylä- ja alapuolella, ja luonnonsuojelu on osoittautunut saarella taloudellisesti hyödylliseksi. Sukellusta ja lintujen tarkkailua harrastavat matkailijat tuovat tuloja niin matkailuyrityksille kuin paikallistaloudellekin. Bouman alueen maat omistavat paikallisyhteisöt ovat luoneet ulkopuolisen avun ja luonnonsuojelukehityksen avulla kansallisperintöpuistosta tuottoisan ja alueellisesti tunnetun matkailutuotteen, josta saatavien tulojen avulla he voivat toisaalta parantaa elinolojaan ja toisaalta säilyttää perinteisen elämäntapansa. Bouman tarjoamaa mallia voidaan soveltaa muuallakin Tyynenmeren alueella. Fidzillä vastaavia hankkeita onkin jo käynnissä useita. Tongalla maanomistusolot, suunnittelun puute ja paikallisväestön ympäristöasenteet kuitenkin näyttävät estävän vastaavanlaisten hankkeiden toteuttamisen.

Taveunin paikallisväestön mielipiteet luonnonsuojelusta vaihtelevat sen mukaan, miten asukkaat hankkivat luonnosta elantonsa. Suojeluun suhtautuvat myönteisimmin matkailualalla työskentelevät ja Bouman kansallisperintöpuistossa asuvat vastaajat, kun taas primaarituotannosta elantonsa saavat ja toisaalta ne asukkaat, jotka eivät omista laajoja maa-alueita, suhtautuvat suojeluun kielteisemmin kuin muut. Luonnonsuojelukehitys ja taloudellinen kehitys eivät kuitenkaan näytä olevan Taveunilla ristiriidassa keskenään. Mahdollisia konflikteja saattaa syntyä matkailukehityksen ja siitä saatavien tulojen epätasaisesta jakautumisesta saarella tulevaisuudessa, kun saaren väestömäärä ja toisaalta matkailijoiden määrä kasvavat.

Bouman kansallisperintöpuistossa on käytössä lukuisia matkailun hallintakeinoja, joiden avulla on onnistuttu tuottamaan suojelusta myös taloudellista hyötyä. Puisto onkin harvinainen esimerkki onnistuneesta ekoturismihankkeesta. 'Euan kansallispuistossa sen sijaan ei ole juuri hallintakeinoja eikä valvontaa, eikä puiston matkailukäyttö tuota tuloja hallintatoimenpiteiden ja suojelun kehittämiseen. Kansallispuisto on 'Euan pääasiallinen matkailuhoukutin. Saaren luontomatkailu – kuten myös muu matkailukehitys – on kuitenkin vielä alkutekijöissään. Puiston matkailua voitaisiin käyttää hyväksi huomattavasti nykyistä enemmän suojelun ja puiston hallinnan rahoittamiseksi. Tällöin alueen luontomatkailua voisi pitää ekoturismina. Tongan ympäristöhallinto tarvitsee kuitenkin ulkomaista tukea luontomatkailun ja suojelun kehittämiseen, sillä valtion omat resurssit ovat vähäiset. 'Euan luontomatkailusta ovat hyötäneet lähinnä saaren majoitusliikkeet, sillä varsinaisia ohjattuja matkailuaktiviteetteja ei saarella ole.

'Euan saarella matkailukehitys on toistaiseksi ollut pääosin paikallisomisteista. Taveunin matkailukehitys on ollut monipuolisempaa, mutta pääosin ulkomaalaisten dominoimaa. Matkailupalveluiden markkinointi on ongelma molempien saarten pienyrityksille: yrittäjillä ei ole riittävää ammattitaitoa eikä rahoitusta markkinointiin. Tämä asettaa ulkomaisten omistamat matkailuyritykset, jotka kykenevät esim. ylläpitämään internet-sivuja, usein etulyöntiasemaan paikallisiin nähden. Itsenäisille matkailijoille suunnatut opaskirjat ja matkailijoiden toisilleen levittämä tieto auttavat tilannetta jonkin verran.

7 Lopuksi

Pienuutta ja eristyneisyyttä on perinteisesti pidetty suurimpina esteinä Tyynenmeren saarten taloudelliselle kehitykselle. Näistä alueen saarivaltioille tyypillisistä piirteistä on kuitenkin ollut myös hyötyä mm. matkailullisen houkuttelevuuden muodossa. Taloudellinen kehitys ei ole ollut alueella ympäristön kannalta, eikä myöskään pitkällä aikavälillä tarkasteltuna kestävä. Teollisuustuotanto ja laajamittainen primaarituotanto eivät ole alueella maailmanmarkkinoiden mittakaavassa kilpailukykyisiä. Fosfaatin louhinnalla rikastuneen Naurun saarivaltion nykyinen vararikkotila on osoittanut muille Tyynenmeren saarivaltioille käytännössä yksittäisen luonnonvaran hyväksikäyttöön perustuvan talouskasvun kestämyyden pitkällä aikavälillä. Alueen vähäiset taloudelliset resurssit ja yhteiset huolenaiheet, kuten merien saastuminen, ydinaseet ja ilmastonmuutos ovat tuoneet alueen valtioita yhteistyöhön monilla aloilla yhteisten intressiensä ajamiseksi. Lisää alueellista yhteistyötä tarvittaisiin uudistamaan taloudellista toimintaa, joka nykyisin toimii vastoin kestävä kehityksen periaatteita sekä auttamaan pienyrityksiä, koulutusta ja ympäristön ja paikalliskulttuurin suojelua.

Tyynenmeren saarten luonto on erinomainen matkailuvaltti. Edustavien retkeilykohteiden kirjo on alueella laaja. Luontomatkailun kehitykselle onkin alueella hyvät edellytykset. Luontomatkailun ja ekoturismin alueelle tuomat matkailijamäärät eivät kuitenkaan tule tuomaan alueen valtioille yhtä suuria matkailutuloja kuin rantalomailu. Luonto- ja kulttuurimatkailun yleistyminen auttavat kuitenkin matkailutulojen ja infrastruktuurin levittämisessä maaseutualueille ja syrjäisemmille saarille. Lisäksi matkailun ja sen tuomien tulojen pienimuotoisuus on paikallistasolla vain hyvä asia, ja oikein toteutettuna matkailutoiminta vaikuttaa kohdealueilla ympäristötuhoja, konflikteja ja kulttuurista muutosta hillitsevästi.

Ulkomaisten avun vähenemisen, vientituotteiden hintojen laskun ja maailmankaupan liberalisoinnin myötä on todennäköistä, että alueen valtiot tulevat jatkossa entistä riippuvaisemmiksi matkailutuloista. Matkailualan alueellinen yhteistoiminta tulee tällöin entistä tärkeämmäksi. Myös kilpailu matkailijoista Tyynenmeren saarten ulkopuolisten kohteiden kanssa tulee todennäköisesti lisääntymään. Alueellinen yhteistyö ja saarivaltioiden välisten kulkuyhteyksien parantaminen ehkäisisivät alueen sisäistä kilpailua. Myös esim. useiden saarivaltioiden alueelle ulottuvien kiertomatkojen järjestäminen auttaisi valtioita hyötymään yhteisesti matkailusta, sekä keskittämään matkailutoimintaa ympäristöllisesti ja kulttuurisesti vähiten herkille alueille.

Ympäristönäkökulmat ovat jääneet alueen matkailukehityksessä taka-alalle. Pakollisesta retorikasta huolimatta monet paikalliset matkailuelimet eivät edelleenkään ole kiinnostuneita ympäristöstä muuna kuin mahdollisena markkinointivalttina. Matkailujärjestöjen ja yrittäjien vastuuta matkailullisten resurssiensa – ympäristön ja alkuperäiskulttuurien – hoidosta ja säilyttämisestä olisi kuitenkin tärkeää lisätä, sillä alueen valtioilla ei nykyisten lainsäädäntöjensä ja toimintaresurssiensa puitteissa ole käytännössä mahdollisuuksia huolehtia niistä tehokkaasti. Ympäristön tilan heikkeneminen on selvästi näkyvissä monin paikoin alueella. Siihen vaikuttavat kuitenkin matkailukehityksen ohella monet muutkin taloudelliset ja yhteiskunnalliset seikat, joten kestävä kehityksen saavuttaminen alueen valtioissa ei ole saavutettavissa pelkästään matkailukehityksen tapaa tai määrää muuttamalla. Ympäristötietoisuus ja koulutus ovat silti tärkeitä, jotta maanomistajat ja muu väestö tukisivat suojelua. Koulutusta tarvitaan myös, jotta paikallisväestö kykenisi itse hallinnoimaan matkailuhankkeita.

Luonnonympäristön suojelusta hyötyvät matkailualan lisäksi maaseudun paikallisyhteisöt, joiden perinteisten elämäntapojen säilyminen on riippuvaista heidän yhteisöllisten alueidensa maankäyt-

tömuodoista. Paikallismistukseen perustuva luonnonsuojelu toimiikin alueella monin paikoin myös kulttuurisen identiteetin säilyttäjänä. Luonnon ja alkuperäiskulttuurin suojelu antaa matkailukehityksen myötä suojelupäätöksen tehneille paikallisyhteisöille etulyöntiaseman matkailullisissa kilpailutilanteissa.

Fidzin matkailu nojaa jatkossakin perinteiseen rantalomailuun. Australian, Uuden-Seelannin ja Yhdysvaltain lisäksi Aasian valtiot Japani, Etelä-Korea, Hong Kong ja Taiwan ovat Fidzin matkailun kasvavia markkina-alueita. Fidzin matkailualan suurisuuntaisen kasvun jatkuvuus näyttääkin riippuvan paljolti runsaasti rahaa matkoillaan käyttävien aasialaisturistien kotimaiden tulevasta talouskehityksestä. Tonga taas on profiloitunut etenkin itsenäisten matkailijoiden matkakohteenä. Maahan ei olekaan juuri tarjolla järjestettyjä matkoja. Ympäristötietoiset eurooppalaiset matkailijat ovat Tongan matkailukehityksen kannalta tärkeässä asemassa. Luontomatkailun kasvu maassa näyttääkin väistämättömältä, jos luontomatkakohteita vaan saadaan perustetuiksi ja niihin rakennetuksi tarvittavaa infrastruktuuria. Toisin kuin Fidzillä, Tongan taloudellinen ja osaamiskapasiteetti ei riitä suurien matkailijamäärien hallintaan ja integroituun matkailusuunnitteluun. Maa onkin monien alueen muiden pienten saarivaltioiden tavoin vahvasti riippuvainen ulkopuolisesta avusta ja alueellisesta yhteistyöstä matkailun kehittämisessä.

Ympäristön ja alkuperäisluonnon suojelua saarilla vaikeuttaa yhteiskunnallisten olojen lisäksi hallintojen resurssipula. Käytännössä luonnonsuojelu voi kuitenkin olla menestyksestä myös ilman suurta taloudellista panostusta. Usein suojelutoimet ovat yksinkertaisia ja vaativat lähinnä tiedon lisääntymistä ja asenteiden muutoksia. Autioiden saarten käyttö alkuperäisen eläin- ja kasvilajiston turvapaikkoina on mahdollista lähes kaikissa alueen valtioissa, eikä niiden suojelu vaadi valtioilta paljoakaan poliittisen tahdon lisäksi. Toisaalta autiosaarten kilpaileva käyttö matkailukohteina näyttää olevan lisääntymässä.

Perinteinen luonnonsuojelu virkistys- ja tieteellistä käyttöä varten soveltuu huonosti valtioihin, joissa väestö on taloudellisesti riippuvaista luonnon hyödyntämisestä. Luonnonsuojelun sijasta kehitysmaissa kannattaisikin puhua luonnon kestävästä käytöstä; Suojelu mahdollistaa oikein toteutettuna alueen luonnon pitkän aikavälin tuoton lyhyen aikavälin voittojen sijaan. Yksityishenkilöiden tai kansalaisjärjestöjen perustamien suojelualueiden perustamisen tukemista on ehdotettu kannustettavan erilaisin taloudellisin keinoin, kuten verohelpotuksin. Samaa periaatetta voitaisiin soveltaa myös yhteisöjen omistamien maiden suojelussa. Paikallisyhteisöjä voitaisiin innostaa perustamaan kestävän käytön sallivia suojelualueita erilaisin taloudellisin kannustimin valtion tai kehitysyhteistyöelinten taholta.

Bouman kansallispuisto on hyvä esimerkki pääosin paikallisyhteisöjen omistamasta suojelualueesta, jolla matkailun tuomien tulojen avulla on parannettu paikallisväestön hyvinvointia ja samalla onnistuttu suojelemaan sekä paikallisyhteisöjen elämäntapaa että luonnonympäristöä. Käytännössä Bouman kaltainen matkailun ja suojelun yhdistämishanke voi kuitenkin onnistua vain, jos paikallisyhteisössä vallitsee yksimielisyys hankkeen tarpeellisuudesta ja toimintatavoista ja ulkopuolista taloudellista ja asiantuntija-apua on tarjolla hankkeen toteuttamiseen ja markkinointiin. Matkailutulojen varmistamiseksi suojeltavan alueen on myös oltava matkailullisesti riittävän houkutteleva.

Usein toistettu neuvo vierailijoille on ”ota vain valokuvia, jätä vain jalanjälkiä”. Luontomatkailun ekologinen jalanjälki uhkaa kuitenkin sen suosion kasvun myötä matkakohteiden säilymistä. Luontomatkailijoiden tulisikin maksaa vierailustaan luontokohteissa, sillä etenkin kehitysmaissa verotulot eivät riitä luontokohteiden suojeluun ja ylläpitoon. Myös luontomatkailuyritysten tulisi

tukea suojelua taloudellisesti, sillä ne ovat suojelun suurimpia taloudellisia hyötyjiä. Samoin ulkomaiset matkailuyritykset voivat tukea paikallistaloutta ostamalla paikallisia tuotteita ja palveluita. Vastuulliset matkailuyrittäjät tukevat koko paikallisyhteisön kestäväää kehitystä.

Kirjallisuus

- ADB. 2000. Asian Development Bank Country Assistance Plan (2000–2002): Tonga. Verkkodokumentti. Saatavissa: <http://www.adb.org/Documents/CAPs/2000/ton.pdf> (Viitattu 30.10.2002).
- Apostolopoulos, Y. & Gayle, D.J. (toim.). 2002. Island Tourism and Sustainable Development; Caribbean, Pacific and Mediterranean Experiences. Praeger Publishers, Westport. 306 s.
- Ayala, H. 1995. From quality product to eco-product: will Fiji set a precedent? *Tourism Management* 16(1): 39–47.
- Beller, W., P. d'Ayala & Hein, P. (toim.). 1990. Sustainable Development and Environmental Management of Small Islands. UNESCO, Paris. 419 s.
- Boer, B. (toim.). 1996. Environmental Law in the South Pacific. Environmental Policy and Law Paper No.28. IUCN Publications Services Unit, Cambridge. 263 s.
- Ceballos-Lascuráin, H. 1996. Tourism, ecotourism and protected areas. IUCN Publications Services Unit, Cambridge. 301 s.
- Chandra, R. & Mason, K. (toim.). 1998. An Atlas of Fiji. USP, Suva. 157 s.
- Cooper, C. & Wanhill, S. (toim.). 1997. Tourism Development: Environmental and Community Issues. John Wiley & Sons, Chichester. 168 s.
- CSC. 1996. Biodiversity in Small Island States; a methodology for identifying and monitoring biodiversity and its use in Small Island Developing States. Commonwealth Science Council. Commonwealth Secretariat Publications, London. 20 s.
- Denoon, D, Mein-Smith, P. & Wyndham, M. 2000. A History of Australia, New Zealand and the Pacific. Blackwell, Oxford. 523 s.
- Dharmaratne, G.S., Yee Sang, F. & Walling, L.J. 2000. Tourism potentials for financing protected areas. *Annals of Tourism Research* 27(3): 590–610.
- Dobson, A.P. 2000. Conservation and Biodiversity. Scientific American Library, New York. 264 s.
- FAO. 2002a. Forestry in Tonga. Verkkodokumentti. Saatavissa: <http://www.fao.org/DOCREP/003/x6900E/x6900e0w.htm> (Viitattu 30.10.2002).
- 2002b. Forestry in Fiji. Verkkodokumentti. Saatavissa: <http://www.fao.org/DOCREP/003/x6900E/x6900e0b.htm> (Viitattu 30.10.2002).
- Harrison, D. (toim.). 2003. Ecotourism and Village-based tourism: A policy and strategy for Fiji. Fiji Ministry of Tourism and Transport. Government Printer, Suva. 16 s.
- McLaren, D. 1998. Rethinking Tourism and Ecotourism: the Paving of Paradise and What You Can Do to Stop It. Kumarian Press, West Hartford. 182 s.
- Mäkelä, M. 1999. Community-based Environmental Protection and natural resources management. Ministry of Foreign Affairs of Finland, Helsinki. 151 s.
- Overton, J. & Scheyvens, R. (toim.). 1999. Strategies for Sustainable Development; Experiences from the Pacific. Zed Books Ltd, London. 306 s.
- Page, S.J. & Dowling, R.K. 2002. Ecotourism. Pearson Education limited, Harlow. 338 s.
- Rapaport, M. (toim.). 1999. The Pacific Islands; environment and society. The Bess Press, Hong Kong. 442 s.
- Seroma, L. 2002. Ecotourism: The Fijian experience. Verkkodokumentti. Saatavissa: <http://www.fao.org/docrep/x5336e/x5336e0b.htm> (Viitattu 30.10.2002).
- SPF. 2002. Integrated Planning and Management of Land Resources. Pacific Regional Submission to the 8th session of the Commission on Sustainable Development (CSD8). Verkkodokumentti. Saatavissa: <http://www.forumsec.org.fj/docs/CSD-8.htm> (Viitattu 30.10.2002).

- SPT. 2002. South Pacific Tourism 15(2). 34 s.
- 2003. South Pacific Tourism 16(1). 38 s.
- SPTO. 2004. SPTO Weekly Newsletter, Issue 9. Verkkojulkaisu. Saatavissa: http://www.tcsp.com/news/press/newsletter9_04.shtml (Viitattu 9.3.2004).
- SPREP. 2003. South Pacific Regional Environment Programme. www-sivusto. Saatavissa: <http://www.sprep.org.ws> (Viitattu 30.5.2003).
- TDoE. 2002. Tonga national assessment report; Sustainable Development 1992–2002. Kingdom of Tonga Department of Environment, Nuku'alofa. 72 s.
- Tresidder, R. 1999. Tourism and Sacred Landscapes. Teoksessa Crouch, D. (toim.). Leisure/Tourism Geographies; Practices and geographical knowledge. Routledge, London/New York. s.137–148.
- TVB. 2002. Tonga Visitors Bureau Update, 5.8.2002. Verkkodokumentti. Saatavissa: http://www.tcsp.com/news/industry/tonga/to_2002_08_05.shtml (Viitattu 30.10.2002).
- Ward, R.G. & Kingdon, E. (toim.). 1995. Land, custom and practice in the South Pacific. Cambridge University Press, Hong Kong. 290 s.
- Watling, D. 2001. A Guide to the Birds of Fiji & Western Polynesia. Environmental Consultants (Fiji) Ltd, Suva. 272 s.
- Williams, S. 1998. Tourism Geography. Routledge, London. 212 s.
- Wolff, D. 2001. Deforestation and Forest Degradation in the Kingdom of Tonga. Verkkojulkaisu. WRM Bulletin 45. Saatavissa: <http://www.wrm.org.uy/deforestation/oceania/tonga.html> (Viitattu 30.10.2002)
- WWF. 2003. South Pacific Currents; WWF South Pacific Programme newsletter 18. WWF South Pacific Programme, Suva. 8 s.

Liite 1. Kyselylomake

QUESTIONNAIRE for residents of Taveuni / 'Eua:
Tourism & Nature Conservation: Benefits and Costs

1. Sex: ☐ Male ☐ Female

2. Age group (years of age): ☐ 13-20 ☐ 21-35 ☐ 36-50 ☐ over 50

3. Home village: _____

4. Profession: _____

5. In your opinion, what are the main attractions for tourism on your island?

Please, note 1-5 different attractions.

☐ Beaches and sun	☐ Fijian /Tongan culture	☐ Beautiful nature
☐ Sports opportunities	☐ Marine life	☐ Seaside resorts
☐ Relaxing atmosphere	☐ Birds & other wildlife	☐ Historical sites
☐ Bouma NHP / 'Eua NP	☐ Other specific places of interest	
☐ Some other /others, what? _____		

6. Do you get personal economic benefit from tourism? ☐ Yes ☐ No

If you answered "yes" to the previous question, please, describe here which ways you benefit from tourism. _____

7. In your opinion, do you get any other kind of benefits (non-economic) from tourism?

☐ Yes ☐ No

If you answered "yes" to the previous question, please, describe the benefits here. _____

8. Do you wish for further tourism development on your island? ☐ Yes ☐ No

If you answered "yes", what kind of tourism do you wish to be developed?

☐ Seaside resorts	☐ Nature-based tourism activities
☐ Small (family) businesses	☐ Cultural tourism activities
☐ Locally owned businesses	☐ Ecological tourism activities
☐ Some other /others, what? _____	

→ _____ →

9. In your opinion, which (if any) of these tourism-related problems are evident on your island?

☐ Rising prices of land and/or commodities	☐ Littering and/or waste problems
☐ Weakened income-earning opportunities	☐ Noise problems
☐ Unwanted cultural influence of tourists	☐ Destruction of nature
☐ Weakened water quality	☐ Traffic problems
☐ Bad behaviour of tourists	☐ Too much tourists
☐ Economic benefits don't come to local people	☐ Not enough tourists
☐ Some other /others. Which one /ones? _____	
- _____
- _____

9. Do you visit Bouma NHP / 'Eua NP? ☐ Often ☐ Sometimes ☐ Never

10. How do you see nature conservation development on your island?

☐ It is useful	☐ It is necessary	☐ It is wise
☐ It is not useful	☐ It is not necessary	☐ It is not wise
☐ It is good development	☐ It is development for worse	

11. In your opinion, has nature conservation been economically beneficial on your island?

- ☐ Yes How? _____
- ☐ No Why? _____
- _____

If you have any further comments on these issues, please, write them down in here.

THANK YOU FOR YOUR ANSWERS!
VINAKA VAKALEVU! / MALO 'AUPITO!

Sami Kullberg

University of Helsinki, Department of Geography, PL 64,
00014 Helsingin Yliopisto, Finland (Europe)

Metlan työraportteja 52: 217–225

Nature-based tourism, forests and well-being

English abstracts

Research on nature-based tourism expands and becomes more diverse

Liisa Tyrväinen and Seija Tuulentie

liisa.tyrvainen@metla.fi, seija.tuulentie@metla.fi

Tourism is inevitably a many-sided and global phenomenon. Even tourism occurring in the most remote places is intertwined with urban lifestyles and consumer expectations. Thus, tourism studies are interdisciplinary in nature. In Finland, the importance of nature-based tourism is rapidly growing and the pressures towards research rise from the needs of the livelihood. As forests are so important for Finnish nature and society, Finnish Forest Research Institute Metla has been the leading organisation in enhancing research of nature-based tourism. This publication is an outcome of Metla's project "Tourism and sustainable use of natural and cultural environment" (2000-2006). The project has ended by now but research continues in a project called "The meaning of tourism and recreation for rural development and landscape of the north". Also a new more extensive research programme "Well-being from the Forests" will begin in 2008. Main challenges for future research are firstly, to get more knowledge about international tourists' environmental expectations, secondly, to study the regional income and employment effects caused by tourism, and thirdly, to create processes on how the different land-use interests are reconciled in decision-making.

Keywords: amenity values of forests, nature tourism research, rural development

Icons for ramblers

Lasse Lovén

lasse.loven@metla.fi

“ Rambler ” is a type of tourist who is nature or culture oriented. In this study Rambler and his/her road marks are analyzed in the social context of recreational walking. The symbols and signs for the trails, and the development of signs into meaningful icons for ramblers, are discussed on the basis of iconographical analyses along some real life long distance trails. The graphical form of signs and the message of the symbols are discussed in several international cases. Ramblers’ road marks are classified according to the type of the trail, the destination and the theme for the long walk. Ramblers’ certificates about the tour are studied in the context of the ramblers’ personality and different groups of ramblers.

We can see that several signs for long distance trails are uniform. The form and meaning of signs, like the shell symbol for the pilgrimage to Santiago di Compostela in Spain, are developing into highly appreciated and well-known icons. Similar processes can be seen in the creation of marketing brands for nature tourism. Trail icons are adapted for marketing different products for long distance ramblers.

Keywords: brand, icon, trail, Rambler, sign.

Tourists’ images and experiences of the landscape of Ounasselkä Fell Region

Outi Rantala and Marja Uusitalo

outi.rantala@ulapland.fi, marja.uusitalo@mtt.fi

The study combined the perspectives of sociological study of nature-based tourism and environmental psychology to examine tourists’ experiences and expectations concerning landscapes. The data consisted of seventeen focus-group interviews conducted in the Ounasselkä Fell Region in the EU-financed project LANDSCAPE LAB.

Within sociological study, tourists’ experiences in a forest landscape were explored. The focus was on the cultural and subjective nature of experiences. When recounting experiences tourists highlighted either general images related to wilderness forest or their personal experiences in the forest. Arguments and maps were studied within environmental psychology. The study illustrated that spaciousness helps people understand the composition of landscape, increases feelings of security, and helps orientate in a strange environment. In addition, visual and biological diversity of landscapes was emphasised and infrastructure was expected to be in harmony with its natural surroundings.

Even though combining perspectives from different disciplines within one study is challenging and laborious, the images related to particular landscape can be studied both generally and in more specific ways. Research information was produced in a localised form and could be implemented in land use planning. By recognising tourists’ role in formulating landscape objectives for planning, the development of tourism resorts can be conducted in more sustainable way.

Keywords: landscape, focus groups, sociology, environmental psychology, tourism

Tourist segmentation based on environmental values and quality consciousness of the tourist segments – results from ecolabel research in Koli National Park

Henna Kangas

henna.kangas@joensuu.fi

Environmental issues have been a hot topic lately. For example, there have been public discussions on global warming and its future effect. People are in general more interested in environmental issues and they also want to make a difference. It has been stated that individuals can also have an effect on what is happening, with their consumer behaviour for example. People have adopted environmental friendly ways in their everyday lives and now they also have started to think about the impacts of travelling to the environment. More environmental friendly forms of tourism, such as nature and ecotourism have been born as a reaction to this demand. Protected areas have also become more and more attractive and more popular tourism destinations. This creates a huge challenge to the managers and developers in protected areas. On the other hand when people are more environmentally conscious they also respect nature; protected areas have profiled themselves as nature tourism resorts and therefore attract more tourists that are really interested in the environment and also want to keep nature in good condition. Customer survey in Koli National Park showed that tourists can be grouped based on their environmental values. The groups were formed with the assistance of the New Environmental Paradigm statements (by Dunlap et. al. 2000). In Koli three groups were found: Biocentrics, Ambivalents and Anthropocentrics. These groups did not differ a lot from each other based on demographic factors, but the differences became more evident when their opinions on ecolabels were asked. The tourists' environmental values (tourist types) affected their opinions on ecolabels and certifications as well as their opinions on ecolabelled products and services.

Keywords: sustainable tourism, tourist-types, ecolabel/regional ecolabel, environmental attitudes

Accessibility, an important issue when planning nature based tourism

Isto Vanhamäki

isto.vanhamaki@joensuu.fi

In Finland there are approximately 500 000 people with different levels of disability. All those people with a disability and also people living and spending time with disabled people have the same need for relaxation and recreation as any other person. As the population ages, there will probably be a significant shift in demand for recreational opportunities, as well as changes in the facilities and activities required in recreational areas. Furthermore, accessibility does not only improve usability for people with special needs but it makes tourism in general more accessible for all. Accessibility is an overarching term. It is an important issue for all nature visitors not only for those with disabilities. Therefore it is relevant to consider it as a tool for realizing tourism for all. Although the emphasis in accessibility is in infrastructure and facilities, it is even a wider context including availability of guidance and information, user-friendly services as well as activities that are easy for all kinds of visitors to participate in.

Keywords: accessibility, tourism for all, nature, information, special needs

The importance of nature to Finns and the relationship between the use of nature and perceived health

Liisa Tyrväinen, Kalevi Korpela, Harri Silvennoinen and Matti Ylen

liisa.tyrvainen@metla.fi

The relationship between the use of green areas and human wellbeing is increasingly recognized and may also have important economic implications. This paper presents the main results of a large survey conducted in autumn 2005 aimed at (i) identifying different types of relationships in the urban nature of Finland, (ii) studying the relationship between the use of nature and self-reported health and well-being as well as (iii) investigating the differences of restorative benefits in different kinds of favourite outdoor places. The data was collected through a mail survey in the cities of Helsinki and Tampere. A postal questionnaire was sent to 3000 residents aged 15–75, randomly sampled by the Finnish Population Register Centre.

Perceived psychological wellbeing was influenced by total amount of time spent in nature areas. Moreover, the results suggest that the intensity of restorative experiences differ between different kinds of favourite green and urban environments. The results show that nature is still important to most residents living in urban environments and therefore, special attention should be paid in city planning to safeguarding socially valuable nature areas.

Keywords: green areas, favourite places, forest recreation, human health, land use planning, urban forestry

Collective entrepreneurship and commoditization of ecosystem services: the case of Saimaa-Pielinen area

Juha Hiedanpää

juha.hiedanpaa@rktl.fi

The market creation for ecosystem services is currently a hot topic in environmental economics and policy. The research projects concerning the conceptual, ecological and institutional aspects of commoditization of ecosystem services are under way in various parts of the globe. In this article I focus on the collaborative and institutional conditions of organizing collective action, the purpose of which is to identify and utilize certain ecosystem services and aesthetic expectations in designing the club goods for regional eco-tourism. The perspective used is that of Collective Entrepreneurship. The case area is Saimaa-Pielinen, Eastern Finland, which is well known for its geological, biological and cultural values, e.g. the glacial upheaval of the surface of land, thousands of lakes, and endemic species. The purpose of the article is to articulate, tentatively, a proposal for the action research that would support the process of acquiring the World Heritage Status for the Saimaa-Pielinen area by offering some substantial and procedural guidelines for reaping the collective economic, social and ecological benefits from the commoditization of ecosystem services.

Keywords: ecosystem services, collective entrepreneurship, aesthetic imagination, institution building

Recreation value markets and ecosystem approach

Arto Naskali

arto.naskali@metla.fi

The aim of this article is to consider recreation value markets as means of carrying out the ecosystem approach. In the beginning some basic issues about nature value and recreation value markets (trading) are presented and then a brief account of the paradigm change in forestry towards systems approach is given. Special attention is directed to ecosystem services and it is reflected on why the production of landscape and recreational benefits require that the activities of nature users are coordinated in a wide landscape scale. It is noticed that the markets fail to produce the optimal landscape in an ecological and esthetical sense. That is why some kind of co-operation between landowners is needed. It is then examined how it is possible to harness that kind of co-operation by creating ecosystem markets. The production of recreation and landscape values concentrates on dynamic cross-border processes after which practicing command-and-control policy is very difficult. The market mechanisms require co-operation. Pure co-operation and markets are close to each other.

Reconciliation of tourism and traditional livelihoods – action research in the village at the end of the road

Maria Hakkarainen

maria.hakkarainen@metla.fi

Tourism is regarded as an extremely important and often the only growing industry in so called peripheral regions. People in such areas as Finnish Lapland are bound to move from traditional natural-resource-based occupations to the field of tourism, at least to some extent. However, tourism does not only bring prosperity but also problems with different understandings of nature-use and with jobs that do not fulfil expectations. There are a lot of possibilities but also problems in combining the traditional nature-based-work and tourism in the context of peripheral dwelling place, village. Action research method can be one possible method in finding the best local practices in reconciliation of traditional livelihoods and tourism industry. The action research method is a participatory and communal process, where a researcher and a group of people try to solve together the problem that is affecting the daily life of the group. An empirical study case in this research is the village of Lokka. Lokka is a remote and relatively isolated village beside the biggest artificial lake in Finland. The aim of the research is to produce a local story of the spatial and temporal practices of everyday life and their relationship to land-use and to different livelihoods.

The role of forests and forestry organizations in coastal tourism

Marjatta Hytönen

marjatta.hytönen@metla.fi

Coastal areas, archipelagos and forests attract tourists. The policies concerning coastal areas emphasize the economic significance of tourism especially in rural and remote regions. The role of forest-related tourism has also been recognized in these strategies. Along with traditional timber-production forestry, coastal forests are considered as a resource for developing livelihoods based on nature and cultural tourism. The forests close to the sea and on islands differ ecologically and aesthetically from forests on the more sheltered mainland areas. Coastal forests have been strongly affected by the long history of human settlement that has resulted in diverse cultural landscapes, in which trees and timber are present, for example, in wooded pastures and specific traditional wooden buildings and other constructions. The special ecological, geographical and cultural features, in addition to the facts that almost half of the population of Finland live on the coast and that shorelines are scattered with summer cottages, impose new challenges for practical forestry organisations. The role of Metsähallitus (the state-owned enterprise taking care of public forests) as a coastal actor has been increasing steadily because of the popularity of maritime national parks and other recreation and nature conservation areas. About 80 % of the forests situated on the coast are owned by private people. The organizations providing services for private forest owners affect forests first of all through the silvicultural advice promoting landscape aesthetics. These advisory organisations also carry out coastal development projects. The income of the people living on the coast, and especially on the islands has through centuries come from many different sources. In the future, the typically small-scale forest-related nature and cultural tourism activities are likely to contribute to the continuation of this tradition.

Keywords: coastal forestry, maritime tourism, forestry organizations, policy, research

Increasing role of national parks as destinations of nature-based tourism and tools of regional development

Riikka Puhakka

riikka.puhakka@joensuu.fi

In Finland the number of visitors to national parks has grown, and the economic and political expectations of tourism have increased. This study analyses how the role of tourism has changed in national park planning. Parks are understood as socially and historically produced spaces, and thus, the role of tourism in parks is neither historically nor culturally unchanging, or indisputable. The study is based on the land use and management plans of Finnish national parks and some other official planning documents. According to the analysis, the role of tourism has increased in national parks as a result of the growth of nature-based tourism and changes in conservation thinking. At present, tourism is justified not only with recreational and educational arguments, but the aspects of regional development are increasingly raised in the plans. The aim is to combine the ecological goals of nature conservation and the economic goals of nature-based tourism in national parks by implementing the principles of sustainable development. At the same time the interests of local people are taken into account more widely than previously. The changes show that nature conservation has become more instrumental and market-oriented.

Implementation of the European Charter for Sustainable Tourism in Koli National Park

Hanniina Manner

hanniina.manner@gmail.com

EUROPARC Federation, the umbrella organisation of European Protected areas, has developed The European Charter for Sustainable Tourism in Protected Areas to help combine the needs of both tourism and the environment. In Koli National Park the charter was implemented by making a sustainable tourism strategy for the area. In addition, seven action plans, which concentrate on structures and path erosion, waste management, energy use, drinking water, environmental education, safety and accessibility, were formulated for the National Park. Action plans were also made for 26 partner enterprises and associations. The planning process was led by the aims and resources of the stakeholders. Importantly, this makes it possible for businesses that are not in the forefront of environmental protection to join. However, it can be asked if self-imposed aims and actions are too modest to have any positive effect on the environment? The Charter can also be used as a regional environmental label. This raises questions about the validity of self-imposed objectives in contrast to minimum standards which must be fulfilled in environmental labels like the Nordic Swan Label.

Keywords: sustainable tourism, tourism management, national parks, environmental labelling, stakeholder co-operation

The factors explaining the number of visits to national parks

Jenni Puustinen, Eija Pouta, Marjo Neuvonen and Tuija Sievänen

tuija.sievanen@metla.fi

Visitor flows to national parks are increasing all over the world. Understanding the relationship between the number of visits and park characteristics is crucial for the planning and management of existing parks and in assessing the impacts of new parks. The study examines how natural characteristics of a park, the recreation facilities and services inside a park and tourist services in surrounding communities, and park's location, are related to the number of visits. Two methods, classification and regression modelling, are used to analyze the visits to thirty-five national parks in Finland. The results of the classification approach show that both natural values and good provision of recreation facilities are related to a high number of visits. The regression modelling showed that recreation opportunities, number of biotopes, provision of trails and the park's age, increased the number of visits, while the park location in relation to population has a minor effect.

Horse trails and ski runs as dispersal routes for alien species

Anne Tolvanen, Katja Kangas, Anne Törn and Pirkko Siikamäki

anne.tolvanen@metla.fi, katja.kangas@oulu.fi, anne.torn@oulu.fi, pirkko.siikamaki@oulu.fi

Outdoor recreation and nature-based tourism represent an increasingly intensive form of land-use, which has considerable impacts on native ecosystems. We report results on two experiments, which assess the effects of horse riding and ski run management on vegetation and on the introduction of alien species in northern Finland. In the first experiment carried out at Oulanka National Park we investigated, whether seeds of introduced species can be dispersed to protected areas by horse manure and whether disturbance increases the density of introduced species. In the second experiment carried out at Ruka ski resort, we investigated whether ski run management increases the potential of alien species germinating and establishing in natural forests. Our results reveal that new alien species can be introduced and established in protected areas through recreational horse riding, if horses are allowed to defecate in the area. Soil disturbance further enhances the establishment and spread of introduced species, and therefore horse trails can act as dispersal corridors for introduced species. Management of ski runs including disturbance, revegetation by alien seed and fertilization poses a threat to the biodiversity of native environments. Nevertheless, alien species have not spread to adjacent areas due to mowing. Our results indicate that it is important to consider the threat of alien species at all stages of planning and management, especially areas nearby nature reserves.

Keywords: alien species, disturbance, introduced species, horse riding, ski resorts

The relationship between nature tourism and nature conservation in two tourism areas on the island states of South Pacific?

Sami Kullberg

sami.kullberg@gmail.com

Tourism is an important source of foreign exchange and employment in the island states of South Pacific. Yet its negative impacts on the environment and local culture are widespread. Despite this, the importance of tourism for the nations will grow as the traditional forms of economy in the area are giving way to globalization. Small states do not usually have the resources to manage tourism development in a sustainable way, but regional cooperation may help in fixing these shortcomings.

Tourism development in the region is distributed unevenly both between the island nations and within the nations. Fiji belongs to one of the most popular host regions in South Pacific, while in Tonga tourism development is yet in its early stages. Fiji's travel industry has been developed on a large scale with the help of foreign investment, whereas in Tonga tourism development has been small-scale and largely locally owned. Taveuni island in Fiji and 'Eua island in Tonga were studied as examples of host areas for nature tourism.

Nature tourism and ecotourism are growing sectors of tourism that many developing countries are trying to utilize. These forms of tourism help in redirecting benefits of tourism in remote rural areas and in giving an economic justification for nature conservation in poor countries. Local populations' views on development of tourism and nature conservation have been charted with a questionnaire survey made in Taveuni island in Fiji and in 'Eua in Tonga during the months of June and July in 2003. Attitudes towards tourism and tourists in the two islands are so far positive, although the population of Taveuni is more reserved about tourism development. Attitudes vary but are mostly receptive to nature conservation. It is also regarded as economically useful. The people of the two islands share their wish for more local ownership in tourism development.

Kirjoittajien yhteystiedot

Maria Hakkarainen

Metsäntutkimuslaitos, Rovaniemen toimintayksikkö, PL 16, 96301 Rovaniemi
maria.hakkarainen@metla.fi

Juha Hiedanpää

Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos, Joensuun riistan ja kalantutkimus, Yliopistokatu 6,
80100 Joensuu
juha.hiedanpaa@rktl.fi

Marjatta Hytönen

Metsäntutkimuslaitos, Vantaan toimintayksikkö, Metsätalo, Unioninkatu 40 A, 00170 Helsinki
marjatta.hytönen@metla.fi

Henna Kangas

ITÄHYVÄ – Itä-Suomen hyvinvointipalvelujen yhteistyöverkosto, Joensuun yliopisto,
Savonlinnan koulutus- ja kehittämiskeskus, Puistokatu 5, PL 126, 57101 Savonlinna
henna.kangas@joensuu.fi

Katja Kangas

Oulun yliopisto, biologian laitos, PL 3000, 90014 Oulun yliopisto
katja.kangas@oulu.fi

Kalevi Korpela

Tampereen yliopisto, psykologian laitos, 33014 Tampereen yliopisto
kalevi.korpela@uta.fi

Sami Kullberg

Aleksis Kiven katu 13 B 12, 05900 Hyvinkää
sami.kullberg@gmail.com

Lasse Lovén

Metsäntutkimuslaitos, Kolin kansallispuisto, Ylä-Kolintie 22, 83960 Koli
lasse.loven@metla.fi

Hanniina Manner

Armas Launiksenkatu 16 A 6, 02650 Espoo
hanniina.manner@gmail.com

Arto Naskali

Metsäntutkimuslaitos, Rovaniemen toimintayksikkö, PI 18, 96301 Rovaniemi
arto.naskali@metla.fi

Marjo Neuvonen

Metsäntutkimuslaitos, Vantaan toimintayksikkö, Metsätalo, Unioninkatu 40 A, 00170 Helsinki
marjo.neuvonen@metla.fi

Eija Pouta

MTT Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskus, taloustutkimus,
Luutnantintie 13, 00410 Helsinki
eija.pouta@mtt.fi

Riikka Puhakka

Joensuun yliopisto, maantieteen oppiaineryhmä, PL 111, 80101 Joensuu
riikka.puhakka@joensuu.fi

Jenni Puustinen

Espoon kaupunkisuunnittelukeskus, PL 43, 02070 Espoon kaupunki
jenni.puustinen@espoo.fi

Outi Rantala

Kauppätieteiden ja matkailun tiedekunta, Lapin yliopisto, PL 122, 96101 Rovaniemi
outi.rantala@ulapland.fi

Tuija Sievänen

Metsäntutkimuslaitos, Vantaan toimintayksikkö, Metsätalo, Unioninkatu 40 A, 00170 Helsinki
tuija.sievanen@metla.fi

Pirkko Siikamäki

Oulungan tutkimusasema, Oulun yliopisto, Liikasenvaarantie 134, 93999 Kuusamo
pirkko.siikamaki@oulu.fi

Harri Silvennoinen

Joensuun yliopisto, metsätieteellinen tiedekunta, PL 111, 80101 Joensuu
harri.silvennoinen@joensuu.fi

Anne Tolvanen

Metsäntutkimuslaitos, Muhoksen toimintayksikkö, Kirkkosaarentie 7, 91500 Muhos
anne.tolvanen@metla.fi

Liisa Tyrväinen

Metsäntutkimuslaitos, Rovaniemen toimintayksikkö, PL 16, 96301 Rovaniemi
liisa.tyrvainen@metla.fi

Anne Törn

Oulun yliopisto, biologian laitos, PL 3000, 90014 Oulun yliopisto
anne.torn@oulu.fi

Marja Uusitalo

MTT Kasvituotanto Rovaniemi, Tutkijantie 28, 96900 Saarenkylä
marja.uusitalo@mtt.fi

Isto Vanhamäki

Joensuun yliopisto, Savonlinnan koulutus- ja kehittämiskeskus, matkailu,
PL 126, 57101 Savonlinna
isto.vanhamaki@joensuu.fi

Matti Ylén

Tampereen yliopisto, psykologian laitos, 33014 Tampereen yliopisto
matti.ylen@uta.fi